Kasim Deraković

Pisana riječ zavičaja

„UNIVERZAL" TUZLA

BIBLIOTEKA
POSEBNA IZDANJA

Urednik
Rukija BEŠLAGIĆ

Recenzenti
Alija ISAKOVIĆ
Cvijan RADOVANOVIĆ

Kasim DERAKOVIĆ

Pisana riječ zavičaja

ZAHVALNICA

U vremenu ostadoše zapisane riječi. U maglinama istorije, iza mračaja, iza nevida nam ostade slovo o ljudima i njihovim životima. Mnoge se izgubiše neznano kud, ispod neba razbacane, u vihorima i vatrama nestadoše, na ovim vjetrovima, u zemlji Bosni — brdima bačenim među zvijezde.

Ostadoše mnoge u kamenu zapisane.

Na pergamentu.

Na stranicama knjiga starostavnih i ovovremenih.

Nestadoše kule i gradovi.

Rijeke tok promjenuše.

Brda se pomaknuše,

a osta riječ zapisana da blista, da tinja, da se tek dahom javi, ali osta.

I

Hvala svima onima koji riječ napisaše, u kamen uklesaše, knjige ostaviše, poruku, želju, ljubav, radost i gorčinu, hvala onima koji riječi i knjige i danas pišu,

jer,

da nije njih, ni riječi, ni knjiga,

da nije tragača za mišlju,

ova knjiga što je pred vama

nikada ne bi postojala.

Hvala piscima, oni ovu knjigu, kroz moje ruke, besan, radosti, muke i dane i traganja stvoriše zajedno sa mnom.

Zapisa podanik riječi, u gradu Doboju, jeseni sunčane ljeta 1988. kako je znao i osjećao:

Kasim DERAKOVIĆ

PREDGOVOR

Ideja za ovakvom knjigom kakva je pred vama javila mi se još 1975. godine kada sam u regionalnom listu „Glas komuna" i Radio-Doboju počeo da objavljujem rubriku, odnosno emisiju „Svi pjesnici zavičaja".

Pripremajući prilog za prilogom o zavičajnim pjesnicima sa područja gradova: Bosanskog Broda, Bosanskog Šamca, Dervente, Doboja, Gračanice, Gradačca, Modriče, Maglaja, Odžaka, Teslića i Tešnja kao jedinstvenog ekonomskog i kulturnog područja povezanog tokovima rijeka Bosne, Usore i Save, sve sam više dolazio do saznanja da šira javnost premalo zna o tim stvaraocima i da bi ih zbog toga trebalo jednom stručno napravljenom knjigom približiti savremenom čitaocu, a mnoge ujedno spasiti od neopravdanog zaborava.

Prvobitna ideja o zavičajnim pjesnicima postepeno se proširivala i na pjesnike koji nisu rođeni u tim krajevima, ali su tu započeli svoje književno stvaralaštvo ili su jedan određen period svog života živjeli na tom prostoru.

Rukopis sam kasnije proširivao i sa proznim piscima, književnim kritičarima i publicistima dodajući i pisce koji nikada nisu živjeli na tom području, ali su ostavili lijepe i dragocjene zapise o tom tajnovitom i privlačnom dijelu Bosne. Uzgred sam bilježio literaturu i bibliografije o tim piscima i tako došao do rukopisa pod nazivom „Pisana riječ zavičaja".

Dugotrajan, naporan i mukotrpan je bio taj istraživački rad, ali koristan i plemenit. Koristan po tome što sam otkrio neočekivano veliki broj pisaca koji su objavili oko 500 knjiga i prikupio oko 8.000 stranica materijala za pisanje ove knjige. Plemenit jer će se mnogi stvaraoci izvući iz zborava u koji su greškom gurnuti na veliku štetu humanosti i ljudskog stvaralaštva.

I, konačno, nastala je knjiga onakva kakva je pred nama. To je neka vrsta zbornika, mozaika i panorame pisane riječi u jednom do sada nedovoljno istraženom dijelu Bosne (šire područje Doboja) i u jednom po vremenu širokom razdoblju od prvog do pred kraj dvadesetog vijeka. U isto vrijeme ova je knjiga, bar donekle, ispravila i očitu nepravdu koju su istorije književnosti i kulturnog naslijeđa učinile prema piscima ovog područja. I sami čitaoci će imati priliku da u ovoj knjizi upoznaju mnoge pisce i njihova djela koji su dugo i neopravdano bili pod nezasluženim velom zborava i ljudske zablude. Navešću samo najizrazitije.

Negdje 1950. godine, kada sam se počeo baviti pisanjem, u kućnoj biblioteci sam pronašao „Zeleno busenje" Edhema Mulabdića. Kada sam počeo čitati roman, uzbudio me dvojako. Eto, taj pisac, o kome nisam znao ništa, pisao je o bitkama protiv Austrougarske oko Maglaja i Doboja? Nisam znao odakle je, kada je umro, ništa. I moja raspitivanja kod profesora ostala su bez odgovora. Mnogo kasnije sam saznao da sam Edhema Mulabdića „sahranio" četiri godine ranije, a naša književnost i javnost još mnogo, mnogo prije. Edhem Mulabdić umro je tiho, nezapaženo, bez ijedne vijesti u novinama, 1954. u Sarajevu.

U listovima „Behar" naišao sam na pjesme Muse Ćazima Ćatića, na jednu pjesmu o Tešnju, pa sam pretpostavljao da je iz Tešnja. I Musa Ćazim Ćatić umro je bez ijedne vijesti, u ratnoj 1915. godini, sahranjen na dijelu groblja „gnojnica" u Tešnju među samoubicama, otpadnicima. Ležao je dugo M. Ć. Ćatić u tešanjskom groblju dok mu nije podignut novi mezar, a pomenut je samo jednom u novinama između dva rata. Prvi put poslije rata pomenut je u mojoj reportaži „Tešanj — grad tišine" 1958. zatim u napisu Branka Jovanovića u bijeljinskoj „Brazdi" 1952.

Godine 1961. na unutarnjoj strani korica knjige pjesama Bože Subotića „Crvene noći" („Paralele", Doboj 1961) pored ostalih zbirki koje su predviđene

za štampu bile su i „Izabrane pjesme" Muse Ćazima Ćatića, koje sam već odabrao i uredio. Ubrzo, a bilo je to vrijeme svakojakih sumnji, rečeno mi je, kao savjet, više upozorenje i prijetnja, da tu knjigu ne smijem objaviti. Kasnije su i Ćatić i Mulabdić dobili svoje mjesto u književnosti koje im pripada, a nakon toga i modrički pjesnik Avdo Karabegović Hasanbegov, koji je umro u dvadeset drugoj godini. Pjesme su mu u dvije knjige, nakon njegove smrti, objavili u Somboru, a 1967. u Zagrebu, čiji je izbor sačinio Alija Isaković. Ostao je međutim, dug prema njegovom rođaku Avdi Karabegoviću Halidbegovom.

U Bosanskom Šamcu umro je 1953. godine odbačen i zaboravljen književnik, borac za radnička prava, putnik i nesrećnik, Mato Blažević. Zbog naših sitnih zloba, pakosti i balkanskog neznanja pisac, čiji je roman „Zaboravljeni grobovi", štampan 1937. u Beogradu, dobio nagradu Srpske kraljevske akademije, kao najbolja knjiga štampana 1937. i preveden na italijanski jezik umire zaboravljen, kao i njegovi „Zaboravljeni grobovi", ozlijeđen, nepravedno optužen.

A Mato Blažević drugovao je sa Petrom Kočićem, Aleksom Šantićem, a štampanjem ovog romana, kao i romana „Izgubljene bitke", možda priča, trebalo bi vratiti ugled i dostojanstvo ovom piscu.

A najtragičniji kraj od pisaca iz ove knjige doživio je Abdulvehab Ilhamija, pisac alhamijado književnosti. Pisao je na narodnom jeziku. Zbog pjesme „Čudan zeman nastade" u kojoj napada anarhiju i bezvlašće, obješen je u Travniku početkom 19. vijeka od ruku dželata Dželaludin paše. Sahranjen je u posebnom turbetu, koje se i danas nalazi u Travniku.

Tu je i Hasan Kikić, izrešetan mecima izdajničkim 1942. godine.

Ni život, ni javna riječ, eto, nisu bili naklonjeni mnogim piscima, pa se nadam, da će bar donekle dug im vratiti na ovim stranicama, ne samo pomenutim, već i mnogim drugim zaboravljenim.

Knjiga je podijeljena u cikluse: „Zapisi u vremenu" od prvog vijeka, preko zapisa i darovnica iz srednjovjekovne Bosne, dijela narodnog stvaralaštva, koje je veoma bogato na ovom području, zatim su tu pjesme, zapisi, reportaže o gradovima i predjelima.

Tu su i potresna oproštajna pisma pred strijeljanje, zatim ciklusi „poezija" od trinaestog vijeka do naših dana, proza, kritike, članci i eseji, prilozi i bibliografija o autorima zastupljenim u knjizi.

U knjigu, iz čisto izdavačkih razloga, nisu uvršteni tekstovi dramskih pisaca, a pisali su ih i pišu: Nedžib Čardžić, Ahmed Muradbegović, Nijaz Alispahić, Dušan Jerković, Rifat Kantić, Rajko Krsmanović i drugi. Takođe su izostali humoristički prilozi kojima se uspješno bave: Muharem Omerović, Milorad Božićković, Smail Terzić, Kasim Deraković, Rajko Skvarica, Dobrivoje Šešlija. Takođe su izostavljeni, opet zbog čisto izdavačkih zahtjeva, dječiji pisci: Muharem Omerović, Dragica Popović, Todor Bjelkić, Ružica Kljajić, Ešref Berbić, Stanislava Čarapina i drugi.

Na kraju moram priznati da mi je bilo jako teško rastati se od mnoštva materijala, ispisanih stranica i autora koji iz koncepcijskih i drugih razloga nisu nikako mogli ući u knjigu u obimu i broju koju sam želio. Isto tako žalim što se ne mogu svima zahvaliti tj. onima koji su mi iskreno i dobronamjerno pomogli u ovom plemenitom poslu. Ipak bio bih veliki grešnik kad ne bih spomenuo Mustafu Ćemana, književnika i bibliografa iz Tešnja, Ferhata Kotarića političkog radnika iz Sarajeva, Branka Jovanovića i Savu Petrovića, književnika iz Doboja, Rifata Kantića i Momčila Spasojevića, kulturne radnike iz Tešnja.

Kasim Deraković

I

Zapisi u vremenu

Brana BELIĆ

RIMSKO GROBLJE NA USORI

Kada je prije ravno stotinu godina otvoren kamenolom krečnjaka »na Vili", tada je došlo i do prvih arheoloških nalaza na brijegu iznad ušća Usore u Bosnu. Iako su već u početku bogatstvo i raznovrsnost starih predmeta bili iznenađenje za istraživače, ipak su prava i velika iznenađenja došla tek poslije strpljivih i upornih istraživačkih radova kroz vrijeme od čitavog jednog vijeka. Danas je brijeg iznad rijeke Usore i Bosne jedno od najpoznatijih arheoloških lokaliteta u našoj zemlji. Takođe pojedine praistorijske epohe čovjekove prošlosti za prostore Panonije i srednje Evrope, nije moguće proučavati i poznavati bez ove čudne lokacije. Dovoljno je ovdje sada reći, kako od prije oko 60.000 godina, na ovom brijegu ljudi skoro neprekidno žive, grade kuće, — pa je utvrđeno bar osam horizonata življenja iz osam raznih istorijskih epoha.

U jednom istorijskom razdoblju, u vremenu od 1. do 5. vijeka naše ere, na krajnjem zapadnom dijelu ovog prostora, nalazilo se rimsko groblje. Pripadalo je naselju što se uz obalu Usore i Bosne razvilo i egzistiralo tokom četiri-pet vijekova rimske vladavine. Ovdje su takođe bili sahranjivani i rimski legionari iz susjednog Kastruma, vojničkog utvrđenja, — a od rana koje su zadobili na dalekim ratištima velikog rimskog imperija. Na groblju su nađeni brojni spomenici sa zapisima iz kojih je moguće mnogo saznati o naselju, ljudima i njihovom životu iz vremena oko dvije hiljade godina prije nas.

Na jednoj ploči od krečnjaka kamena, kasnije znatno oštećenoj je sljedeći tekst

(prevod)

Bogovima manima (posvećeno)
Septimio A...
isluženi vojnik, živio je
godine LII. Ticija
njegova žena iz pieteta
(preblagome) mužu i sebi
(ovaj je spomenik podigla)

Septimio i njegova žena Ticija žive polovinom drugog vijeka naše ere. Kao veteran, isluženi vojnik rimske vojske, svakako je dobio komad zemlje, koji je do kraja života obrađivao. Mogao je biti i zanatlija, pa je onda imao malu radionicu. Pošto je sahranjen na »gradskom" groblju, odnosno groblju iznad Kastruma i gradskog naselja — očito je i stanovao ovdje negdje u dobojskom polju. Tako su veteran rimske legije Septimio i njegova žena Ticija najstariji imenom poznati stanovnici našeg kraja.

Stjepan KOTROMANIĆ

(Po 1323. godini)

KADA GA POSLASMO PO MOJU GOSPOJU CARU BUGARSKOME

Az sveti Grgur, a zovom ban Stipan, po milosti božijoj gospodin vsim zemljam' bosanskim i solskim i usorskim i Donjim krajem i Humskoj zemlji gospodin, i brat moj Vladislav:

Dasva knezu Grguru velikom Stipaniću milost svoju vi, naju viru i dušu, dasva mu prvo Čečavu, drugu Hrastuš, treće Une na više Jakeša, četvrto Volović, peto Modrič.

Toj mu damo za njegovu virnu službu tada — kada ga poslasmo prid našimi vlasteli po gospoju, po moju, caru bu(ga)rskomu.

I u to nam posluži pravo i virno.

I ja, ban Stipan, s bratom mojim, s knezom s Vladislavom, taj sela naju dasv' knezu Grguru Stipaniću u vike vikom, njemu i njegovu ostalomu — da mu se to ne poreče nikadare, ni njemu ni njegovu ostalome, što bi ga ne opitala Crkva bosanska...

Dvorski DIJAK

(Poslije 1326)

NATPIS NA VIJENCU PEČATA

Sije pečat gospodina Stjepana bana —
svobodnoga gospodina vse zemlje bos'nske,
usorske, solske i dolnjekrajske
i vse zemlje hl'm'ske.

Jelena KOTROMANIĆ

(Godine 1354)

I KADA BI STANAK NA MILAH VSE ZEMLJE BOSNE

V' ono vrijeme, kada pride gospoja bana mati s Ugra i s svojim sinom, s knezom s Vlkom, i kada bi stanak na Milah vse zemlje Bosne i Dolnjih kraji i Zagorja i Hlmske zemlje — prisegla je gospoja, bana mati, i njen sin, gospodin ban Tvrtko (i) dumanadesete dobrih Bošnjana knezu Vlatku Vlkoslaviću, a sizi su prisegli:

Prvo gospoja bana mati, drugo gospodin ban Tvrtko, tretje kaznac Boljeslav, četvrto tepčija Ivah'n, peto knez Vlaj Dobrovojević, šesto vojevoda Purća, sedmo knez Mrkoje, osmo župan Crnug, deveto knez Vladislav Obradović, deseto župan Vlčiha Tepčić, prvonadesete knez Mustan Bubanić, drugonadesete knez Vlatko Obrinović, tretjenadesete knez Bogdan Bjelhanić.

Tizi su prisegli knezu Vlatku Vlkoslaviću na moćeh i na jevanđelje, dokole su sija gospoda i dokole je knez Vlatko i njegovo dijete, da mu se onozi ne otnime ništore, ni ot sije gospode, ni o njih' vlastelina, i da za tozi ne ima pečali ni jedan brat Vlatkov, ni bratučed, ni jedan človjek za njih' gospodstva — da je u onom knez Vlatko onako tvrd kako je bil tvrd u onom za bana, za Stipana.

I volja koja bi kleveta, a ili obada ulizala na kneza na Vlatka, a ili bi u koju zavjeru zašal knez Vlatko — da mu nisu voljni učiniti nijednoga hudoga, dokoľe ga nije ogledala Bosna...

I ako bi dopal knez Vlatko koje krivine, a ili nevjere — da mu nisu voljni svrći vjere dokole knez Vlatko ne bude doma, u svoje hiže, u Ključi.

Tvrtko KOTROMANIĆ

(Godine 1367)

ZAŠTO BI BILO VRIJEDNO PLEMENITU ČLOVJEKU GLAVU OTSJEĆI

Knezu Pavlu Vukoslaviću i njegovu ostalomu...

Potvrdih s čim je pristupil k' mnije — da mu se ne otnime ništore, bez te krivine zašto bi vrijedno plemenitu človjeku glavu otsjeći, česa ne ogleda Bosna i Usora, njegova družina plemeniti ljudije.

I u tome da nije gosposkoga vladavca dalje njegove službe počtene, s štitom tere sulicom — što može bolje.

I kto bi hotjel iznijeti volja koji godje liste na suprotivu semu listu — da je sizi list vsakoga lista potral i umoril.

Kto bi to porekl — da je proklet...

Hrvoje VUKČIĆ HRVATINIĆ

(2. aprila 1412)

KADA HOTIHOMO POJTI NA UGRE

U toj vrime, kada hotihomo pojti na Ugre gospodinu kralju Žigmundu, umirivše se š njim — tada u Vas'nicah, na tij put greduće, zajasmo u gospođe Jelene, bogomdanom mi hercegovice, nje navlastitih pinjezi šest tisuće dukatov zlatih.

I, paki, prišadše od tuda s Ugar, drugoč — pod Zvečajem, takođe zajasmo u teje gospođe Jelene, hercegovice li, nje pinjezi navlastitih četiri tisući dukatov zlatih.

I mi, hoteći zgoru imenovanoj gospođi Jeleni, hercegovici nama dragoj, tih deset tisući dukatov nama zajmjenih platiti njoj, i da joj bude zadovoljno u tom od naše strane — dasmo joj u tuj plaću:

Za prvo zajmjenih nam šest tisuća dukatov zlatih zapisasmo joj po sem otvorenom našem listu u vike neporečenim danjem — grada našega Kotora, sa vsom župom našom Vrbanjom, pristojnom i služećom rečenomu gradu.

A za one četiri tisuće dukat', naam zajamših i zgoru imenovanih, toj gospođi Jeleni hercegovici, danjem — kuće naše koje imamo u mnogo plemenitom gradu Dubrovniku u Dalmaciji, sa vsim onim što k tim kućam' rečenim pristoji.

I hoćemo da je voljna, rečena gospođa Jelena hercegovica, od sada naprid u timi kućani i vsim onim što k njim' pristoji, i zgoru rečenim gradom Kotorom i župom Vrbanjom — sa vsimi da je voljna grad' togaj ili tuj župu ili tej kuće, ili vse to nakup prodati i darovati i darovati u vike i sebe udržati onakoj kako joj bude ugodno.

Kako smo mi bili vsim tim voljni... tu, zgore imenovanu, gospođu Jelenu hercegovicu, samu stavimo i ostavljamo i u to š njom ne mišamo ni ukladamo nijednoga človika: ni našega najbližnjega, ni brata našega nijednoga, ni sina, ni sinovca, i vsakoga živa človika ruku od toga sasvim iznimamo...

... I NA USORI GRAD TEŠANJ

"... Sluga božji ja gospodin kralj Tomašević, milostju božiom kralj Bosni i Primorju i srpskoj zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Doljnim krajem, Zapadnim stranama i Usori, Solim, Podrinju i k' tomu u početak i k' svemu...

Dali... našu gospodsku mlogo poštovanomu našemu virnomi sluzi našemu stricu Radivoju za njegova virna i prava zaduženja, i dasmo mu i radovasmo našim dobrim i dobrovoljnim darom...

U Luci grad Komotin i polag nejga goru Bočac i goru Čurničku i Zaljevac... i u Jajcu i Jezeru kuće, mline, vrtle i vinograde i s njima grad Visučići sa svimi priodinici, što se njemu pristoji; i na Usori grad Tešanj sa svim štogod mu je služilo do smrti kralja Tomaša i grad Gračac, sa svimi seli koja mu je dao kralj Tomaš...

I ako bi priminuo s' ovoga svita prvo gospoje Katarine ne imajući poroda od nje, a ostala gospoja Katarina neimajući srdca, da grad Komotin s' Otezom i Daljevom do Seocah na Usori selo Radnju gornju i donju i selo Lup, Kleniru i Timnihac i u Buljini vinograd, kmeta šest, da se neima iz ruku njeove gospoje Katarine uzeti...

Pisano u našem stojnom mistu Bobovcu godišta Hristovih 1461. Rujna 18".

(Iz Povelje Stjepana Tomaševića,
— posljednjeg kralja bosanskog)

SMRTNA ČAŠA

Smrtnu čašu
Svak će ispiti
I smrtnu odjeću
Obući.
Hasan, sin Muhamedov,
Za njegovu dušu
(Prouči) Fatihu.
Godine 1190.

(Nišan se nalazi u Kotorsku kod Doboja uz Donju džamiju, a prema predanju podignut ratniku Hasanu, sinu Muhamedovom, koji se protivio turskom zulumu. Na nišanu stoji godina 1190. pod Hidžru što odgovara 1776. po novom kalendaru).

LITERATURA:

Rosa: Compendium totius nationis linguae illyricae. Madrid 1632; Farlati: Illyricum sacrum. Venezia 1751—1819; Heymann: General Karte der illyrischer Lander. Wien 1810; Palma: Carte des provinces illyricanes. Trieste 1812; Tomaschek, W.: Topographie der Bosna, Herzegovina, Crna Gora und der angrenzeden Gebiete. **Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft, XXIII, Wien 1880, 497—527 und 545—567; Ljubić, Šime: Rimski nadpis iz Bosne. Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva,** X/1888, 3, 80—81 [= Crkvina — Cohorts I Belgarum]; Radimsky, V.: Rimska utvrda na Crkvenici i kastrum kod Doboja. **Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** III/1891, 3, 251—262; Isti: Die roemische Befestigung an der Crkvenica und das Castrum bei Doboj. **Wisenschaftliche Mitteilungen aus dem Bosnien und der Hercegovina,** I/1893, S. 262—272; Isti: Dalji predmeti nađeni kod rimske utvrde na Crkvenici kod Doboja. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** IV/1892, 2, 190, 192; Karl Patsch: Bericht ueber eine Reise in Bosnien. **Archaeologisch epigraphische Mitteilungen,** XVI/1893, 75—93, 125—141; Ćiro Truhelka: Natpisi iz sjeverno—istočne Bosne. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** VII/1896, S. 337—356; Karl Patsch: Epigrafski nahođaji iz godine 1895. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** VII/1895, sv. 4, 573—586; Tomo Dragičević: Ruševine rimskih kuća u Novom Šeheru (kotar Žepče). Ibid. VIII/1896, sv. 3—4, 423—427; Roemische Hausruine in Novi Šeher Bezirk Žepče. **Wissenschaftliche Mitteilungen aus dem Bosnien und der Hercegovina,** VI/1899, 531—533; Karl Patsch: Mali rimski nahođaji i posmatranja. [S. 13. sl.]. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** IX/1897, 4, 511—537 [= Nadgrobni kamen iz Čifluka, općina Rječice kod Doboja]; Theodor Momsen...: Corpus inscriptionum latinarum. VOL III. Berolini... 1902, 1199—2724 [Crkvenica kod Doboja 2123; 2322; 2323 (113); Dragiša N. Lapčević: Starine oko Usore. **Venac,** XII/1926—27, 6, 459; D. Sergejevski: Numizmatičke beleške. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XLIV/1932, 2, 23—33 [= Trbuk]; Isti: Rimski spomenici iz Bosne. Spomenica Kraljevske sepske akademije,** LX, 1934, 1—28 [= Crkvina kod Makljenovca]; Đoko Mazalić: Vinac i Doboj. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** 1948, III 145—146; Anonim: Rimske starine na Usori. **Glas komuna [Doboj]** II/1959, 54, 4; Đuro Basler: Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu kod Doboja. Članci za **gradu kulturne istorije istočne Bosne,** IV/1960, str. 75—88; Brana Belić: Usora — nadgrobni spomenik rimskog vojnika. **Glas komuna,** III/1960, 89, 3; Isti: Usora — rimski vojnički logor. Ibid. 90, 3; Isti: Usora — rimski mač, strijela, lampa i novac. ibid. 102, 3; isti: Žabljak: glava antičke statue. ibid IV/1961, 110, 3; Irina Čremošnik: Crkvina, Žabljak, Doboj — rimsko i srednjevjekovno naselje. **Arheološki pregled,** III/1961, str. 92—94; Ista: Crkvine—Žabljak — rimsko i slovensko naselje. **Arheološki pregled,** IV/1962, str. 183—187; ista: Gradina Doboj — rimski kastrum. ibid. VII/1965, 134—135; 194; ista: Gradina Doboj — Castrum. ibid. VIII/1966, str. 122—124; 213; Grupa autora: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine. Sarajevo 1966; Irina Čremošnik: Doboj gradina — rimski castrum. **Arheološki pregled,** IX/1967, str. 93—94, 202; ista: „Gradina" u Makljenovcu kod Doboja — rimski kastrum. ibid. X/1968, str. 151; 256; ista: Gradina Makljenovac Doboj — rimski kastrum. ibid. XI/1969, 180—181, 274; Gojko Kraljević: Skupni nalaz rimskih carskih denariusa u Usori kod Doboja. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** n.s. XXVII—XXVIII/1972—1973, 297—302; Ivo Bojanovski: Rimska cesta dolinom Bosne i njezina topografija, u: Radovi Simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", III Zenica 1973; Brana Belić: Stari putevi u našem kraju. **Glas komuna,** XXXI/1976, 979, 11.

II

Narodno stvaralaštvo

GRADAČAC

Iz Prijepolja je vojska jurišala naprijed
Logor je postavljen povrh gore Vituše
Junaci pobjednici tu se skupiše
Dugo smo razledali tu planinu.

Husein kapetan na jednom mjestu na Goliji[?]
Okolo šume i lijepa poljana
Dvije vojske jedna drugu gledaju
Tako prođe vrijeme od tri dana.

Srijeda bješe u četiri sata
S one strane odjednom puče pet topova
I kod nas junaci spremni i gotovi
Prethodnice juriš započeše.

Mnogo vojske sakupi se i stiže
Tabije se napraviše i topovi zapucaše
Tu se dvije vojske suočiše...

Preveo Dr Fehim Nametak

Pjesma se odnosi na Ustanak Huseina kapetana Gradaščevića „Zmaja od Bosne" 1831. godine.

Izvor: Fehim Nametak: Epska pjesma na turskom jeziku o prilikama u Bosni. Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo XXII—XXIII/1972—1973, str. 383—394.

Podiglo se jato golubova,
Iz široka polja Sarajskoga.
To ne bilo jato golubova,
Već to bile mlade Sarajlije.
Pred njima je Huso kapetane,
Pored njega Tuzla kapetane,
I odoše ka Ipeku ravnu.
Kad su došli ka Novu Pazaru,
Pazarkinje pjesmu zapjevale:
„Huseine svečevo koljeno,
A ti Tuzla care od Stambola!"
I dojdoše ka Ipeku ravnu,
Vas su Ipek listom porobili,
Porobili, pa ga zapalili.
Ljuto kunu ipekske djevojke,
Ljuto kunu ipekskog vezira:
„Bog ubio ipekskog vezira,
Gdi nam pušća jednog dušmanina,
Dušmanina Husu kapetana."
I uteče ipekski vezire,
I uteče žalosna mu majka.
Ja da vidiš Husu kapetana,
Što on radi po Ipeku ravnu:
Tjera momke, ostaše djevojke,
I ostaše ostarile majke,
Kukajući kao kukavice,
Prevrćući kano lastavice.
Ja da vidiš ipekskog vezira.
On ti iđe caru čestitome,
Čini tužbu caru u Stambulu,
Car mu daje vojsku nebrojenu,
A pred vojskom pašu Mahmut-pašu,
Kad je došo ka Novom Pazaru,
Govori mu Huso kapetane:
„Čuješ li me, paša Mahmut-paša,
Turčin jesi, vjere ne imadeš,
Nit imadeš dina ni imana
Niti postiš turskog ramazana,
Jer ti imaš doboš ko u kralja,
Vojska tvoja za Boga ne znade,
Ostavila sveca Muhameda,
A obukla đaursko odijelo."
Na to se je paša razljutio,
I on iđe šeher Sarajevu.
Na Pale je paša dohodio,
Na dobro ga Huso dočekao:

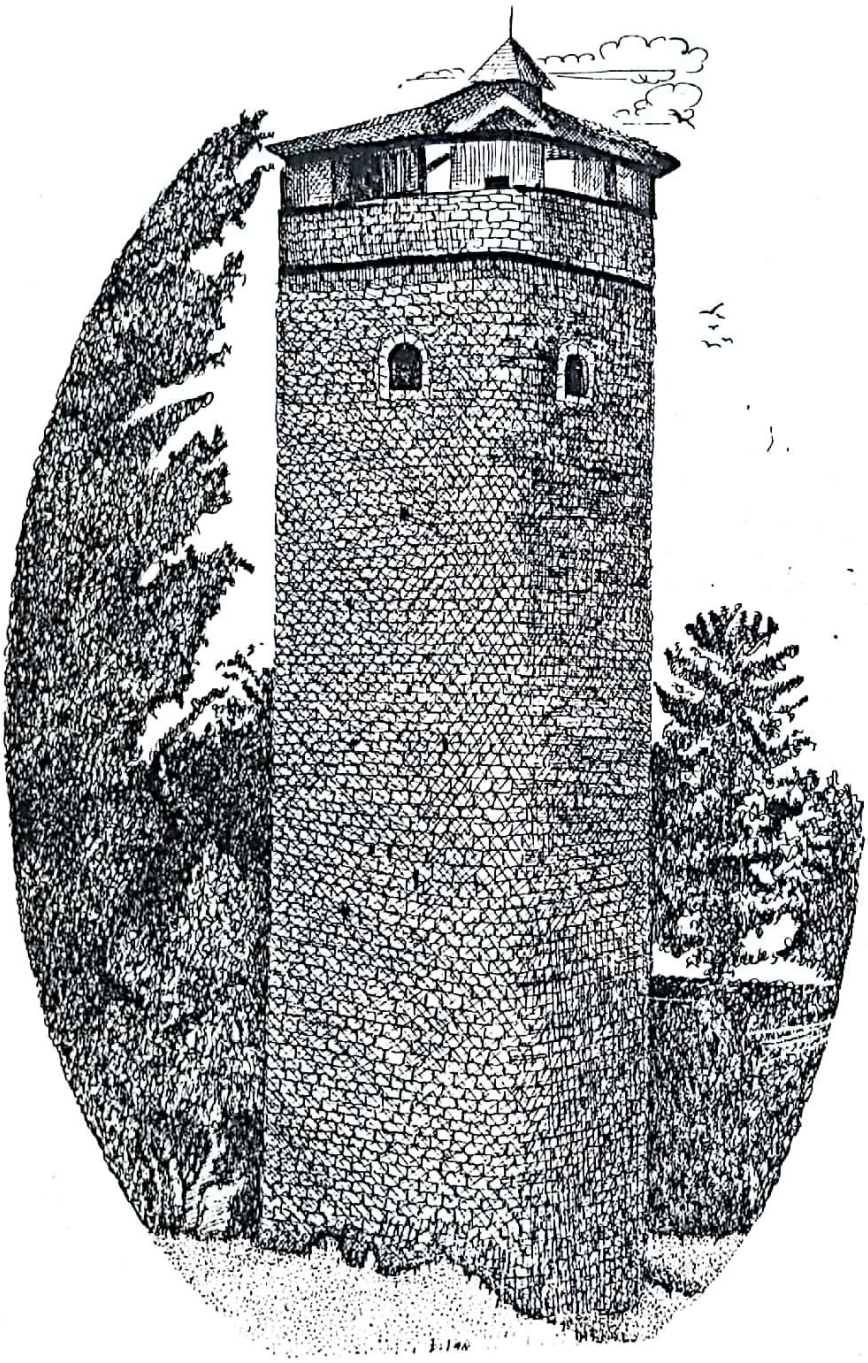

Kula kapetana Gradašćevića u Gradačcu

Iz pušaka mekijeh krušaka.
U zo čas ga tako dočekao
Kad je treća noćca nastanula:
Pobježe nam Huso kapetane,
I ostale mlade Sarajlije,
Sarajlije ponosite glave.
Poglavari šehra Sarajeva,
A prednjaci Huse kapetana,
Pobjegoše niz Posavlje ravno
Pravo, zdravo u zemlju Njemačku.
Dao Huso plate i dukate,
Da kaura na ruci imade.
Sve to njemu uzalud bijaše;
Dobavi ga care od Stambula,
Pa ga pita silni Mahmut-care:
„Što ti činiš, Huso kapetane?
Zar ti mećeš paše i vezire,
A u mojoj Bosni ponositoj?
Kakve imaš careve fermane?
Znaš li bolan, Huso kapetane!
Da imadeš krila sokolova,
Đa s' odletjo preko Crnog mora,
Đa bi tebe opet dobavio.
Čuješ li me Huso kapetane?"
Huso mu se krivo kunijaše:
„Aman care, mili gospodare!
Nit' sam met'o paše ni vezire,
Niti mula niti muselima,
Nit' ikakvih drugih poglavara;
Već i mene sila nagonila,
Nagonilo Šeher Sarajevo,
Nagonile baša sarajevske
Na to mu se care rasrdio
Baca Husu u zindan tamnicu.
Drže njega punu godinicu,
Uzima mu blago nebrojeno.
Na mukam' ga care pogubio.

(Pjesma se odnosi na bunu Huseina kapetana Gradaščevića Zmaja od Bosne, 1831. Zabilježio: — Ivan Frano JUKIĆ.)

DOBOŠ KUCA ŠAMCU NA PIJACI

Doboš kuca Šamcu na pijaci,
prodaju se šamačke djevojke,
među njima Ismihana mlada.

Nju kupuju do tri mušterije:
dvije su joj dva dilbera mlada,
a treći je starac Emin-aga.

Više daje starac Emin-aga,
neg' što daju dva dilbera mlada.

Zakukala lijepa Ismihana,
dadoše je starcu Emin-agi.

MAJKA ĆERKU DALA U DERVENTU

Majka ćerku dala u Derventu,
u Derventu za Jovu leventu.[1])
Kad je bila godinica dana,
majka ćerci sitnu knjigu piše:
— Je l' ti, ćeri, obična Derventa
i je li ti po volji leventa?
A ćerka joj drugu otpisuje:
— Jest mi, majko, obična Derventa,
al' mi nije po volji leventa!
Dabogda se i ti leventala,
kad si mene za leventu dala.

---

1) leventa — besposličar

BEG HAJRIBEG I LIJEPA MINA

Cvjetnjak goji lijepa Mina,
Vaj, aman, aman, lijepa Mina.
Poletio siv sokole,
Od Dervente siv sokole,
To ne bio siv sokole,
Već to bio beg Hajribeg.
Ljubi Minu po kolinu,
Tude cvate bijela ruža,
Hajribeg joj prsten pruža.
A kad razvi bjela obraza,
Mina prsten natrag vraća.
Dojde beže, proli suze,
Mina prsten opet uze.
Hajri bega bubanj dere,
U Emine srce vehne.
Hajribeže šerbe pije,
A Emina suze lije.
Tješio je Hajribeže:
„Šut Emina, dušo draga,
Tvrda vjera propiću se,
Nikad dosad nisam pio!"
Mina plače, ne pristaje,
Beže pije, ne ustaje.

Kazivala Hata Selvić-Golubović iz Tešnja

Izvor: Ahmed Aličić: Beg Hajribeg i lijepa Mina. **Novi Behar,** XIII (1939—40, 7/ 10, str. 119.

DOBOJSKI SOKO

Sjedi soko na Doboju gradu,
Obojenih nogu do koljena,
Pozlaćenih krila do ramena,
Pod vratom mu remša od dukata;
K njemu dolaze dobojke djevojke:
„Tko t' oboji noge do koljena,
I pozlati krila do ramena,
I naniza remšu od dukata?"
„Služio sam dobra gospodara,
Oboji mi noge do koljena,
Pozlati mi krila do ramena,
Naniza mi remšu od dukata."

(Zapisao Fra Mirko Šestić, Plehan, oko 1890.)

KRAJ DOBOJA STUDENA VODICA

Kraj Doboja studena vodica,
na njoj sjedi Ajka udovica.
Ja kakva je, majko u pojasu:
struk momački, pogled djevojački!
Struk joj valja Šama i Perzije,
obrvice šeher Sarajeva,
crne oči bijela Stambola!

U DOBOJU KUGA ZAPALILA

U Doboju kuga zapalila,
U Doboju i Jovića dvoru.
U tom dvoru niko ne bijaše,
Veće mlado momče i djevojče.

Izvor: Nikola Davidović, Srpske narodne pjesme iz Bosne, po kazivanju moje žene. Pančevo 1884, str. 107.

POD DOBOROM

Pod Doborom drevnim gradom
Brza Bosna brzo buči,
Dere zemlju raji goloj:
Mora da je nešto muči.
A nad Bosnom drevni Dobor spava,
Pokriva ga korov, čkalj i trava. —

Spava Dobor, a iz kule
Odiže se čudna sjena,
Holo stupa, mora da je
Neka glava okrunjena! —

Za oblakom mjesec sinu. —
Prepade se grozna sjena,
A nad Bosnom brzom bučnom
Krvava se diže pjena. —
Nasmija se glava okrunjena,
A u Bosni nesta tužnog plijena.

Pod Doborom drevnim gradom
Brza Bosna bučno buči,
Nemirna je, masni plijen
Utrobu joj i sad muči.
A sa Dobora gledaju grobari
Kako tonu bosanski boljari.

Buči, buči, Bosno brza,
Deri zemlju raji goloj,
Bogata je: biće dosta
Sigmundovoj četi holoj!
Samo pazi, ne probudi grada,
Dobor — grada — bit će, kažu jada! —

Izvor: Napretkov pučki kalendar za prostu godinu 1925, str. 30—31.

(Pjesma se odnosi na sječu bosanskog plemstva 1408. godine od strane mađarskog kralja Sigismunda.)

TAMBURALO MOMČE UZ TAMBURU

Tamburalo momče uz tamburu,
Tambura mu od suhoga zlata,
Tanke žice — kose djevojačke,
A terzijan — pero sokolovo,
Vida zijan ispade terzijan.
Gledala ga s čardaka djevojka:
„Nuto, majko, dobroga junaka!
Bože mi ga u sreći naredi,
Pod njega bih karanfil sterala,
A pod glavu rumene ručice:
Nek miriše, nek se često budi
I nek moje bijelo lice ljubi!"

Kazivala Muma Hodžić-Ćeman iz Matuzića.

Izvor: Ahmed Aličić: Tamburalo momče uz tamburu. **Novi Behar,** XIII (1939—40, 13/ 18, str. 231.

TEŠANJ GRADU, MOJ VELIKI JADU

Tešanj gradu, moj veliki jadu,
di u tebi moj alkatmer raste!
Trgaću ga, ako mi ga dadu,
kupiću ga, ako ga prodadu!
Ako mi ga i tako ne dadu,
ja ću ići na najviše brdo,
pa ću brdo suzam' pokapati,
i sevdahom svijet opasati,
a uzdahom maglu naćerati,
a jadom ću Tešanj zapaliti:
neka gore svi redom dućani,
i mejhane, di se vino pije!

Stara kafana u Tešnju krajem 19 vijeka

TEŠANJ GRADU, ŠTO SI U DUMANU

Tešanj gradu, što si u dumanu,
il' ti goriš, il' te kuga mori?"
„Nit'ja gorim, nit' me kuga mori,
već se žene momci i udovci:
momci vode sumbul udovice,
a udovci lijepe djevojke;
momci režu b'jelo nevezeno,
a udovci zlatom nakićeno;
momci režu salangur košulje,
a udovci džanfezli dimije!"

RASLA TUNJA...

1.

Rasla tunja i turundža
Više Terčice
Pod njom sjedi beg Rašidbeg,
Turču pjeva,
Na njemu je odijelo
Tešanjskih bega.

2.

I sinoć sam dolazio,
Pod tvoj pendžer postajao,
Vezan jagluk izgubio,
Ako si m' ga draga našla,

Operi ga, pošalji ga.
Ne mogu ga oprat, poslat,
Džirit safun poskupio,
Radušica voda zamućena,

Žarko sunce na visoku,
Džirit safun tvoje ruke,
Radušica voda suze tvoje,
Žarko sunce lice tvoje.

3.

Gondže Meho Aman, Aman,
Na kraju sofe ležaše,
A svoje drago aman, aman,
Na krilašcu držaše.

Prošetala Sarajlina Hana,
Ravnom cestom ispod Dobropolja.

Nju susreću dva mladića,
Dva mladića, oba Jabandžića.

Jedan joj se uhvatio skuta
Drugi joj se uklonio s puta.

Progovara Sarajlina Hana
Sebi ruke mlado momče ludo

Ne ljubi se cure na sokaku,
Već na dušeku u mrklome mraku.

Pjesme i napjevi koje je zabilježio 1893. godine u Tešnju Ljudevit KUBA

KUDRET — VODA

Kudret-voda Tešanj oplavila,
Od Hamama do Kantića gaja
I od gaja do Bulića hana,
Lijepe dvore Bukvić Hasan-age
I u njemu lijepu djevojku.
Govorila lijepa djevojka,
Govorila svojoj miloj majci:
Uči, majko dovu do jacije
I ti bacaj bakreno posuđe,
Baci moje vezene peškire
Nek se Kudret-voda zaustavi
Da moj Mujo meni sretno prođe...

KOLO IGRA NA KAZANFERIJI

Kolo igra u Kazanferiji,
kolovođa Hata Maglajlića,
Do podne je kolo preigrala,
a od podne jade jadovala:
izgubila sitnu hamajliju —
našô ju je Sado kujundžija,
pa je daje bratu Ahmet-agi:
„Viđaj, brate, šta u njojzi piše,
viđaj, brate, čuda velikoga,
viđaj, brate, hujhudove glave,
i dva zuba pomamnoga vuka,
i dva oka mamena junaka!
S čim je Hata Maglaj zamutila,
dok je Muju sebi primamila;
u tom Mujo pamet izgubio."
„Na ti vidi šta u njojzi piše,
čim je Hata Maglaj primamila,
oženjeno i neoženjeno;
oženjeno žene ostavilo,
neženjeno pamet izgubilo."

ODGOVOR OSTARJELOJ LJUBI

Poletila dva goluba iznad Maglaja!
Ujkala ih begovica, Alajbegovka:
„Uja, uja, dva goluba iznad Maglaja!
Selam ćete momu begu, i alaj-begu!
Dvore sam mu ponovila, nek ide dvoru;
Hatove sam potovila, hodat ne mogu.
Sinove sam iženila, sve za kadije;
Kćeri sam mu poudala, sve za hadžije.
I ja sam se pomladila kano divojka!"
Odgovori beže-beže, i alaj-beže:
„Uja, uja, dva goluba iznad Maglaja!
Selam ćete begovici, alaj-begovki!
Ako j' dvore ponovila, sidi u njima;
Ako j' hate potovila, svojim sinovma;
Ako j' sine iženila, svoja zamina;
Ako j' kćeri razudala, svoja pohvala;
Ako se je pomladila, nek se udaje!
I ja sam se oženio, ja joj doć' neću."

Izvor: Nikola Andrić: Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1929, II, str. 238—239.

Lipe li su Maglajkinje,
bil bile rumene.
A što neće biti bile,
kad ništa nej ne rade.
Kad im vojno u čaršiju,
one naj na pendžer.

III

Gradovi i predjeli u poeziji

Mak DIZDAR

ZAPIS O ZEMLJI

Pitao jednom tako jednoga vrli pitac neki:
A kto je ta šta je ta da prostiš
Gdje li je ta
Odakle
Kuda je
Ta
Bosna
Rekti

A zapitani odgovor njemu hitan tad dade:
Bosna da prostiš jedna zemlja imade
i posna i bosa da prostiš
i hladna i gladna
i k tomu još
Da prostiš
Prkosna
Od
Sna

Kasim DERAKOVIĆ

POBOSNAVLJE

Morni snovi svake noći
Dolaze mi u pohode.
Vežu oči — kuda poći?
Mene vode mutne vode.

Nemušt rijeku tamnim krikom
Jasna zvijezda ne premosti.
Gore gore, vatre vriskom
Lomačom lomnom lome kosti.

U neprohode mutne vode mene vode.
Bosna moja spašava me nepogode.
Pobosnavlje zaplamti mi ispod čela
— Topla jutra tada niču iz predjela.

Milan TODOROVIĆ

BOSNA

Čobanovao sam po našim njivama.
Šta je to svijet — pitao sam se.
Gdje je Evropa? — Bosno, reci.
Nađem je na karti, a nikako da je smjestim u oči.
Onda ostavih čobanovanja. Šešir na glavu.
Put pod noge. Evropo, gdje si, da te vidim?
Bosna velika bila,
A sada Evropa pod šešir mi stala.
Čobanovanje u sjećanju,
A Bosna narasla još veća.
Još veća gledana sa sjevera.
Nadrasla Evropu. Nadrasla svijet.
Kako je Bosna velika,
Ljubavi moja.

(Švedska 1984)

Radovan LEPANOVIĆ

PEJZAŽ BOSNE

Zgasle vatre neba na zapadu se gube.
Svila mraka pada. U san odlaze ptice.
Polegle trave vitke. Talasi se ljube.
Utihnuo šumor, zaspale stare vodenice.

Izvire iz zelenog dana djetinjstva,
U mojim očima tajnim se glasom glasa.
Sruši se nebo u nju i sa zvijezdom blista
Iznad pijeska, iznad obala, iznad vira i talasa.

Na okruglo brdo Mjesec popeo se,
Kupa se u vodi, sipa sjaj zanosni
— Praveći lepezu od kapljice rose
Srebrno se ljeska u vječitoj Bosni.

Ishak ČAVALIĆ

U VRH BOSNE

---

ima jedno baška brdo
u vrh bosne
među sedam drugih
ima svoje napuklo brdo
i svoj čardak
i saraj svoj
i hljeb mu sedam vodenica melju
i svake mu godine bosna
po jednu skelu zlata odnese

ima svoju selovodu
djevojke mu mirišu na svježu vodu
bašče na behare
a avlije na sevdahe

ima svoj bijeli bagrem
svoju ljutu akaciju
da ga liječi i miriše
i hlad žedni da mu
pod tvrdo uzgavlje ostavlja

gledam te
zlatousti govor imaš
i dok šutiš
nikad ti nisam tepao
nego pjevao
više sam te psovao
nikada molio
zar je to ljubav
a znam da sam te uvijek
da sam te volio

gledam te
u očima ti se mlad mjesec rađa
gdje li se djed i otac i sve ovo rodilo
gdje još krvi nije bilo
koja ti žeđ još grlom nije prolazila
jesmo li zbog toga
pobjeđivali
i padali
i u padu rasli

nebeska gitara je zaustavljena
još se zlatni zvuk razastire
legnu oči
na ono malo ravnice
iznad je nebo
al govor je u avliji
u mahali
i ova naša uzbrdica
ova naša uzgrbica
ovo moje baška brdo

Duško TRIFUNOVIĆ:

BALADA O RAVNICI

Nekada u davno doba preko velikih voda
prvo je ovamo došla šarena ptica roda

Dugo je kružila sama
iznad ove ravnice
između Vučjaka
i gore Motajice

Džinovske rasle šume, bujala barska trava
pričala bajke o svijetu velika mutna Sava

Slušali bajke ljudi
vođeni letom ptice
između Vučijaka
i gore Motajice

Krenuli sa svih strana iz staroga kraja
kroz mnoga vremena burna do novog zavičaja

Donijeli čistu dušu
u srce divne ravnice
Između Vučijaka
i gore Motajice

MAGLAJ

Govori, samo govori,
drugaru novi moj!
Ne znaš kako mi prija
prekrasni govor tvoj.

Na glavi smjelo turban
šareni ti stoji!
Odijelo živopisno
još ljepše pristoji!

Sad noge graciozno
prekrstio si... da!
Još samo čibuk u usta,
pušimo — ti i ja!

Sa lica ti već čitam,
musliman si zanijet.
Jerusalem ti — Meka,
Muhamed — uzor svet.

Govori, samo govori
premili jezik svój!
Zar smeta meni Meka
Zar smeta turban tvoj.

Tvoj jezik moj je jezik,
Čuj, prijatelju ti!
Slovenska mi smo braća,
jedne smo krvi mi!

TEŠANJ

Usorski grade, još Hrvatinića
Hrvoja pamtiš. Pominješ se krvi
Na rijeci kadno s njime Turčin smrvi
Slavonca jakog, mrkog Ugričiſćiſća.

Ti njega primi ruku omašćenih
Kršćanskom krvi. Kraj kapije stare
ruke trla jaglukom svilenim
Tešanjska mlada — al krv ne istare.

Vojvoda splitski momu gurnu. Stope
Crvene pod njim bjehu, kad se pope
Na bedem — Tu je ko kip stao.

Mire ti sunce pri zadapu jače
Obasja, voda stršio je kao
Osuđen titan na vrhu lomače.

Kemal COCO

DERVENTA

S ringišpila svijet je veći a ljudi manji
šarenilo želja osvoji grad svakog avgusta
kupi mi babo ata drvenog da živog jahati znam
Nadežda je iz prve kuće do stare Učiteljske odavno je majka
godine dolaze zelenilom a odlaze zlatnim lišćem
bora na licu sve je više nadanja za povratak malo
neka sve stane što se kreće da vidim gdje smo.

Drveni plug zarastao kraj stare staje u veliku travu
hranitelje tako ostavljaju kad ostare i onemoće
ni u pjesmama ga više nema kad prošlost dozivamo
Abaz ponio svijet u jednoj ruci kao igračku dijete
ukrade vrijeme za majku i viđenja brzim pogledima
to je ptica za Ukrine koja se ponekad vrati.

Mehane tuguju za boemima orkestri utišali a sve novo
ostali smo bez želja da lupamo staklo da se u kafanama volimo
ni jedna kubura svatovima da kradu nevjeste oglasi
neimari stigli podižu brda sa prozorima većim od naših
ovo je grad nije Derventa kad je Nadežda djevojka bila.

Abazu kad doletiš nepoznate ćeš pitat i kuda je tvoja mahala otišla

Kemal COCO

DOBOJ

Gdje ste junaci što kulu podigoste poviše grada
da prkosi da zaustavlja poglede kada se iza ponoći vraćate
na livadi žeteoci okitili pjesmu pjesmama
Ismeta majka ispratila u bojnu slobodu stigla
zagrlila starica čedo od sina nedočekano
vozovi tutnje na četiri strane osmijesi odlaze

Ćepenci iz grada svijeća sa brda slika za muzej
ratnici stigli umorni od puta sjećanje prosuli
kasaba raširila krila odlutala bez povratka
mahali joj gavranovi daleko od grada i obala Spreče
beton se penje u visine do grudi okolnih brda
crveni krovovi zaposjeli ravnicu i igre igraju.

Zdravko ĐEKIĆ

DOBOJU

Zove me tebi himna jablanova
Ožednjele česme, djetinjstva ljeto.
Kroz vene mi nanule klepeću mahalom.
Nad gradinom starom rumenilo sveto.

Jutra me nose u pjesme tvoje.
Iskrom zažiži moja tama.
Sa njom letim mramornoj zori.
U njoj vidim i sebe sama.

Vidim sebe na krilima Vile.
U srcima cvetaju proljeća tvoja.
Preletim nebo ljepše od svile —
Ko lasta iznad perivoja.

GRADAČAC

Putovima tog grada kao prstima žene
teško je naći cilj
Stradalnik traži utjehu sanjar boju pjesnik širinu
Svi bi zadržali srce
da strahom ispunjeno
ne padne kao kamen niz bedeme
nekom nepoznatom zmaju
Ali
grad je čaša
kako god je okreneš
unutra si u kuli
a tamo je vrijeme prijatelj
koji god list okreneš
kojoj god strani svijeta
lice pokažeš.

NA DOBORU

Sa vrha tvoga, slavni Dobor-grade,
Oj, divan vidik mom se oku stere!
Šumeći Bosna kraj tebe se krade
I zlatno tvoje kamenje ti pere.

Sve gustim trnjem obrasli ti dvori,
I tebe resi ruža, divlje cv'jeće;
O starom danu k'o da lahor zbori,
I kraj tebe se zlatna prošlost šeće.

Oj, dugo vr'jeme jadi su te trli,
I razrušili tvoje dvore svete;
Samo što bršljan sad te b'jedna grli,
I ruševine tvoje stare plete.

Tu nekad divne resile te ruže,
I kraj tebe je šetala se d'jeva;
Gle, sad ti kule sovurama služe,
Tek, kad-kad slavuj, divnu pjesmu pjeva!

Tu nekad Bosna m'ješala se s' krvi;
Ti gordo svoje dizao si čelo...
Al' dugo vr'jeme tvoju gordost smrvi
I moći tvoje presušilo vrelo.

Al' Dobor-grade, ja se tebi klanjam,
I ljubim tvoje raskrhane st'jene.
O divnoj tvojoj ja prošlosti sanjam.
I mile su mi tvoje ruševine.

Ti pričaš meni snagu djeda moga.
I moć i slavu domovine moje;
S tog' sveto klecam do podnožja tvoga,
I vrelom suzom kvasim st'jene tvoje!

Tvoj svaki kamen prošlost našu priča,
— Bosanske vile v'jenac su ti splele —
Tvoj srušen bedem slavu nam veliča;
S tog' primi poklon moje duše vrele!

O, kako slavna sva je prošlost naša!
Pred njenim likom mlađan sav poničem;
U grudih mlado srce mi uznaša
I s'vrga tvoga s ushićenjem kličem:

„Ala si slavna domovino krasna!
„Prepuna ti si divnih uspomena;
— Mada ti j' prošlost grozna i užasna
— Ali je ipak dika tvog imena!"

JESEN

Rudanka bijelim cvijetom mrazovca i nebom zamirisa,
tihim jesenjim nebom, drhtavim kao bilo goluba.
Utišao je rijeku i mlinova huj,
nova šira pjeva u kacama
uz svečan osin i strŝljenov zuj.

Niz ispucala strnjišta i tukove razlilo se blago,
opija čudesni rakija hlap,
i sve što se takne, sve drago.
Iz kazana kap po kap
curi prvotočenica.

I dimi se pušnica šljiva sušenica
u kotlove, gdje se pečenjci vare.
Miruje u zapećku s bakom i srp svinut.
Mrtvim livadama goveda se pare.
Zri žuti karamut.

O, čudesni dani berba i vidika!
Nad kućama pahulje dima.
Pijana brda ruše se bez krika
sa dalekim snima.

Gmižem po tlima,
teturam opijen rubovima jave,
pa u noć šapućem svima:
gmižem po tlima, o, gmižem po tlima.

A zvijezde kaplju u vatre i horizontima se plave
šišarke smeđega bora.

(1928.)

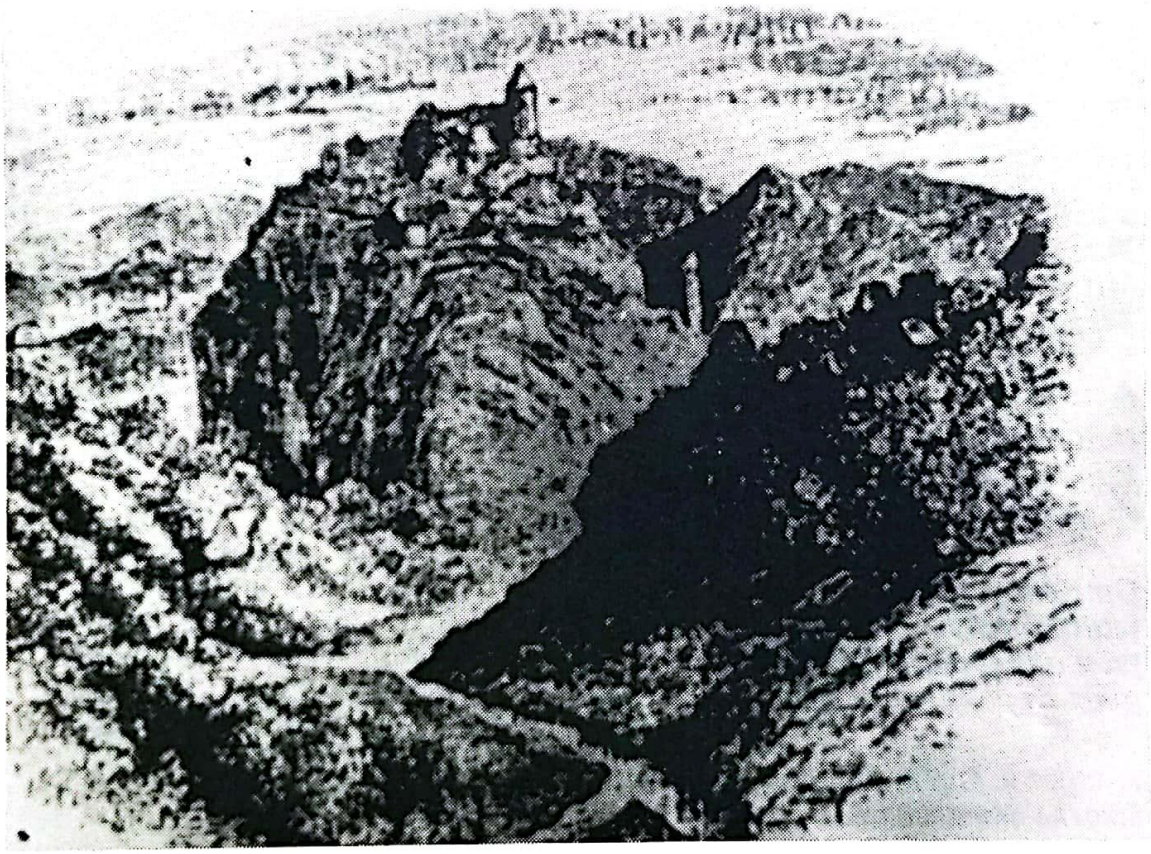

Tvrđava Tešanj 1875.

Dobrica ERIĆ

TEŠANJ U OKU

Prvi put mi Tešanj u oku
i shvatio sam pre svega:
Tešanj ima dušu široku
Kao nebo iznad njega.

Rekoše mi u Kos-potoku
kaćuni što vire iz snega:
Tešanj ima dušu široku
kao nebo iznad njega.

Nevičan brzom hodu i toku
Isti pre svega i posle svega —
Tešanj ima dušu široku
kao nebo iznad njega.

Zaustavljen u davnom skoku
preko veka i preko brega —
Tešanj ima dušu široku
kao nebo iznad njega.

PJESMA O TEŠNJU

Rasplelo sunce u očima proljeće.
Na dlan rose maleni vrabac slijeće.
Uske serpentine iz srca zemlje koračaju.
Umorni ljubavnici u tvoje kolijevke svraćaju.
Na vratima jutra pjesnika pjesma dočeka
iz srca Tešnjaka.
Razlila se zora modroplava,
Nebo nad njom ražnježeno spava.
U ponju žita, opojno miriše trava.
Sa usana tvojih pjesma vinula se
mladost dječački razigrana.
U njihovim srcima crvena rosa zadrhtala.
Kroz okno prošlosti
rumeno sunce se smiješi
na slobodu — u tvojim srcima.

LITERATURA

Aali: Tarih-i Aali, Istambol s.a. IV, I, s. 79; Marnavich: De Illyrico, caesaribusque illiricis. Roma 1603; Isthvanffius, N.: Regni Hungarici historia (Libris I—XXXIV). Coloniae Agripiniae MDCXXXV; Vitezovich: Bosna Captiva, sive regnum et interitus Stephani, Ultimi Bossniae regis. Tyrnaviae 1712; Pavao Ritter-Vitezović: Propast bosanskog kraljevstva i zlosretan udes posliednjega kralja Stipana 1463. **Danica,** XVI/1853, 5, 17 — 19; 6, 21 — 23; 7, 25 — 27; 8, 36; Gesu: Prospectus Illyrici sacri. Padova 1720; Pertusier Charles: La Bosnie Considore dans ses raports. Paris 1722; Thuroczy, J.: Hronica Hungarorum. Vindobenae (Schwandtner), 1766; Narentino Prudenzio: De regno Bosniae, ejusque interitu. Venezia 1781; Gerhardi, Jordan, Durich, Gerchen, Anton: Geschichte alter wendisch-slavischer Steaten. Halle 1790; Keresztury: De gente serbica, perperam rasciana dicta. Buda[pest] 1790; Raić: Historija slavianskoga naroda — Storia della nazione slava. Wien 1794; Pejasevich: Historia Serviae. Colonia 1799; Engel: Geschichte von Serbien und Bosnien. Halle 1801; Gebhardt, L. A.: Geschichte der Koenigreiche Dalmaten, Kroaten, Szlavonien, Servien, Raszien, Bosnien, Rama, und der Fregstato Ragusa. Budapest 1805; Charles Pertusier: La Bosnie. Paris 1822; Aleksandar Stojačković: Razorenie bosanskog' kralevstva. **Serbskij narodnyj list'** III/1844, 20, 154 — 157; 21, 161 — 164; 22, 169 — 172; Davidović: Istorija naroda serbeskog. Beograd 1846; Venijamin Borovickij: Iz' istorie bosanske. **Podunavka,** 1848, 32, 130 — 131; Fessler: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenlaender. Pest 1849; Ivan Franjo Jukić: Starina bosanska [= darovnica Stjepana Tomaševića stricu Radivoju]. **Bosanski prijatelj,** 1850, 1, 21 — 24; 1851, 2, 78 — 82; Isti: Hervoje Vukčić — knez spletski, i velikij vojvoda kralevstva bosanskoga, rođen 1356 umreo 1415. **Ljubitel' prosveštenija XV/1850, 86 — 93; Glasnik dalmatinski,** III/1851, 66, 3 — 4; Ivan Kukuljević -Sakcinski: Spomenici bosanski i crnogorski. **Arkiv za** povestnicu Jugoslavensku, 1852, II, 35 — 45; Aug. Theiner: Vetera monumenta Hungariam Sacram illustrantia. Romae 1859, II; Hace-zade: Tacut-tevarih [= Kruna povijesti]. Povijest Turske od osnutka do vlade Selima I. Istambul 1279/1862; Blau Otto: Die balkanische Halbinsel. Gotha 1863; Hammer-Purgstal, von Joseph: Kako Turci osvojiše Bosnu, evo ima četiri vieka naravno.
Glasnik dalmatinski, XV/1863, 36; G. M. V.: I Franciscani in Bosnia. **Il Nazionale,** III/1864, 26; Roskiewicz: Karte von Bosnien, der Herzegovina und der Paschalik's von Novi Pazar. Wien 1865; Antun Knežević: Pad Bosne. Senj 1866; German Anđelić: Patareni u Bosni i Hercegovini. **Beseda,** I/1868, 25, 193 — 194; 26, 201 — 203; 27, 209 — 211; **Otadžbina,** 1892, XXX/119, 357 — 376; Muneccim-basi: Tarih-i islam [= Povijest islama]. Preveo i dopunio sa arapskog na turski Nedim. Istambul 1285/1868, II, 364 [= Ishakbeg Hranušić-Kotromanić]; Roskievitz: Studien ueber Bosnien und Hercegovina. Leipzig 1868; Leger: La monde slave. Paris 1873; Šime Ljubić: Poviestnička istraživanja o Hrvoji velikom bosanskom hercegu. **Rad JAZU** [Zagreb], 1874, XXVI, 74 — 92; Arturo Colautti: Gli studi sulle provinzie insorte Saggio bibliografico. **Rivista dalmatica,** I/1876, 3, 136 — 144; Arthur John Ewans Ser: Through Bosnia and the Herzegovina on Foot During the Insurrection, august and september 1875. London (Longmans), 1877; = Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875. Preveo sa engleskog Milutin Drecun. Sarajevo (Veselin Masleša), 1973; Franc Hubad: Verske razmere v Bosni in Hercegovini, po raznih virih spisal —. **Letopis Matice slovenske,** 1877, str. 185 — 199; Vjekoslav Klaić: Bosna. Zagreb 1878; Konstantin Porfirogenit: De administrando imperio, u: Ilarion Ruvarac. **Godišdžica Nikole Čupića,** Beograd II/1878 [= Desnek-Katar]; Toma Kovačević: Opis Bosne i Hercegovine. Beograd 1879; Ljubomir Kovačević: Despot Stevan Lazarević za vreme turskih međusobica (1402 — 1413). **Otadžbina,** 1880, IV/14, 289 — 297; 15, 439 — 446; 16, 569 — 574; V/17, 70 — 77; 18, 306 — 310; 20, 647 — 665; Vjekoslav Klaić: Povijest Bosne. Zagreb 1882; Antun Knežević: Kratka povijest kralja bosanskih. Dubrovnik 1884; Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske krajine I — III. Zagreb 1884 — 1886; J. Asbot: Bosznia es Herzegovina. Budapest 1887; 2. ed. Bosnien die Herzegovina. Reisbilder und Studien, von —. Wien 1888; 3. ed. Aa Official Tour Through Bosnia and Hercegovina. Paris 1890; Ludwig Thaloczy: Diplomatarium Ragusanum. Budapest 1887; Petar Uzelac: O smrti i grobu kralja bosanskog Stevana Tomaševića. **Zastava,** XXIII/1889, 101; Božić Dobroslav Josip: Banovina Usora i njezine znamenitosti. **Novi prijatelj Bosne,** II/1890, 1 — 41; Đorđe (German) Jovanović: Bosanska crkva za vrijeme kraljeva. Po domaćim i stranim izvorima piše —. **Bosansko-hercegovački istočnik,** V/1891, 1/2, 28 —32; 3, 98 — 103; 4/5, 134 — 139; 8, 321 — 326; 11/12, 435 — 439; Fermendžin: Acta Bosnae potissium ecclesiastica sum Inserstis editorum documentorum Regestis ab anno 925 usque

ad annum 1752. Zagrabiae 1892; Thalczy: Vojvoda Hrvoje i njegov grb. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini** IV/1892, I — IV, 170 — 187; Sima N. Tomić: Kakva je bila srednjovjekovna „Crkva bosanska" — i „vjera bosanska". **Bosanska vila, [Sarajevo],** VII/1892, broj 1 — 17; 19 — 27/28; 30; IX/1894, 1 — 5; 7 — 8; 20 — 23/24; Ibrahim Bašagić: O smrti Stjepana Tomaševića, zadnjeg kralja bosanskoga.
Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, I/1889, X/XII, 135 — 136; **Wissenschaftliche Mitteilungen aus dem Bosnie und der Hercegovina,** I/1893, 496; Vjekoslav Begac: Nešto o odnošajima bosanskih vladara prema rimskim papama. **Almanah hrvatske bogoslovne mladeži,** 1893, 199 — 218; Aleksandar Hoffer: Položaj nekih mjesta u povelji kralja Sigismunda, od god. 1426. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** V/1893, III, 321 — 323; Thaloczy: Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. IV — K historiji despotske porodice Brankovića. ibidem, V/1893, III, 173 — 214; Safvetbeg Bašagić: O bosanskom plemstvu. **Bošdžak,** IV/1894, 9, 1 — 2; **Glas Hercegovca, XI/1894, 13; Obzor,** XXX/1894, 44, 1; Julije Pauler: Kako je i kada Bosna pripala Ugarskoj. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** II/1890, IV/VI, 129 — 134; **Wissenschaftliche Mitteilungen aus dem Bosnien und der Hercegovina,** 1894, II, 158 — 162; Marko T. Petričević: Hrvatinić [Hrvoje!] Vukčić Hrvatinić knez donjih krajeva veliki vojvoda bosanski i herceg spljetski, do 1408. godine. Napisao —. **Nastavni vjesnik,** 1895, 136 — 163; 217 — 245; Alfred Jensen: Slavia. Stockholm, 1896 — 1897, I — II; Thaloczy, L.: Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski? **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** 1897, str. 183 — 190 + povelja; Isto: **Wissenschaftliche Mitteilungen aus dem Bosnien und der Hercegovina,** VI/1898, str. 284 — 290; Đuro Šurmin: Hrvatska spomenica [= Usora]. Zagreb 1898; Ferdo Šišić: Bogumili i njihov nauk s osobitim obzirom na Bosnu. **Narodne novine,** LXV/1899, str. 209 — 212; Thaloczy Ludwig von: Wie und wann wurde Hervoja Grossvojvoda von Bosnien? Wien 1899; Louis Oliver: La Bosnie l' Herzegovine. Paris 1900; Dragoljub Popović: Nasrtaj papstva na Bosansku crkvu za vreme bana Matije Ninoslava. **Izveštaj Bogoslovije Svetog Save,** [Beograd], 1900 — 01, str. 15 — 23; Julijan Jelenić: Križarska vojna proti bosanskim patarenima (Povjestne crtice). **Fradževački glasnik,** XV/1901, 13, 200 — 204; Thaloczy, Ludwig von: Geschichte Bosnien (Oesterr-ungarische Monarchie in Wort und Bild). Bosnien und Herzegovina. Wien 1901; Ćiro Truhelka: Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** XIII/1901, I—III, 71 — 112; IV — IX, 155 — 199; A. Širća: Rad bosanskih franjevaca za vrijeme patarena. **Serafinski perivoj,** XVI/1902, 10, 311 — 314; 11, 334 — 337; Ferdo Šišić: Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba (1350 — 1416). Zagreb (Matica Hrvatska), 1902; Isti: Važan prilog za povijest ugarsko-bosanskih ratova. **Vjesnik** Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, VI/1904, 135; Isti: Knezovi Gorjanski. (Prilog prošlosti našeg plemstva u srednjem vieku). **Narodne novine,** LXX/1904, 4/5; **Novosti,** XXX/1936, 357, 18; Ćiro Truhelka: Kraljevski grad Jajce. Jajce 1904; Ivan Jablanović: Odnosi Bosne spram Hrvatske u toku istorije. **Hrvatski dnevnik,** I/1906, 207, 210 — 216; Thaloczy, Ludwig von: Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Koermendskog arkiva. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** XVIII/1906, 4, 401 — 444; Moritz Wertner: Beitraege zur bosnischen Genealogije. **Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva,** VIII/1906, 235 — 273; Safvetbeg Bašagić: Plemstvo i narod u Bosni. **Ogledalo, [Sarajevo], I/1907, 7, 2 — 4; 8, 2 — 3, 12, 2 — 3; Isti: Historičar Aali. Behar,** IX/1908 — 09, 1, 15; Rudolf barun Maldini Wildenhanski: Bosna i Hercegovina. Zagreb 1908; Ćiro Truhelka: Fojnička kronika. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXI/1909, str. 446 — 448; M. Ristić: Bosna od smrti bana M. Ninoslava do vlade sremskog kralja S. Dragutina. Beograd 1910; Ćiro Truhelka: Tursko-slavjanski spomenici dubrovačke arhive. Sarajevo 1911, str. 187; Safvetbeg Bašagić: Bošdžaci i Hercegovci u islamskoj kdžiževnosti. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** XXIV/1912, I/VI, 1 — 88; VII/IX, 295 — 390; Posebno izdanje, Sarajevo 1912; H. Ć.: Naši Muslimani i bogumilstvo. **Srpska riječ,** IX/1903, 35, 1 — 2; 36, 1; Rudolf Horvat: Kralj Sigismund. [S 4 tabele].
Prosvjeta [Zagreb], XXI/1913, 5, 26 [346] + 28 [348] + 30 [350] + 32 [352] — 54 [371]; Stjepan Janković: Stjepan Tvrtko I (od 1353 — 1391). **Napredak [kalendar],** VII/1913, 56 — 74; Thaloczy, Ludwig von: Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. Muenchen und Leipzig 1914; Isti: A Jajczai bansag zortenete. Budapest 1915; Isto: Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450 — 1527. Zagreb 1916; Alfred Jensen: From Balkan, suedslaviska kulturskisser. Stockholm 1917; Stevan Sremac: Stjepan I. Tomašević posljednji kralj bosanski.

Iz starih riznica, I/1917, 2, 17 — 27; Ivan Kućan: Propast bosanskog kraljevstva 1463. i pogibija Stjepana Tomaševića. **Novi čovjek,** V/1920, 2, 262; Safvetbeg Bašagić: Patareni i islam. **Jugoslavenska dživa,** 1921, 11; **Gajret,** II/1927, 12, 178 — 179; **Osvit,** I/1942, 42/43, 4; Stanoje Stanojević: Tata-Tovar. Mesto boravka cara Karla. **Politika,** 17 [18!]/1921, 4855, 1 — 2 [= Ugovor između Stevana Lazarevića i Žigmunda iz 1426. o nasljedivanju]; Vladislav Skarić: Stara bosanska vlastela u današnjoj toponomastici. [S 1 georg. kartom]. **Glasnik Geografskog društva,** 1922, 7/8, 125 — 136; Vaso Glušac: Srednjovjekovna „bosanska crkva". **Prilozi za kdžiževnost, jezik, istoriju i folklor,** 1924, IV/1 — 2, 1 — 55; Vladimir Ćorović: Vlatko Vuković vojvoda bosanski. **Prosveta [almanah], 1925, str. 83 — 86; Glas,** II/1930, 82, 2; 83/84, 2; Arturo Cronia: Il bogomilismo. **L'Europa, orientale,** VI/1926, 12, 605 — 630; Julijan Jelenić: Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutka bosanske vikarije [Summarium]. **Nova revija,** V/1926, 3/4, 341 — 364; W. Vlaić: Untergang des bosnischen Koenigreiches. Sarajevo 1926; Mustafa Čelić: Je li postojao bogomilski pokret u Bosni? Prilog jednoj javnoj naučnoj diskusiji. **Novosti,** XXI/1927, 147, 10; 148, 4; Isti: Kako su bosanski muslimani primili islam? Oko jedne krive teze u historiji. **Novosti,** XXI/1927, 188, 10; Vladimir Ćorović: Podela vlasti između kraljeva Dragutina i Milutina 1282 — 1284.
Glas Srpske kraljevske akademije, 1929, CXXXVI, 5 — 12; J. Matasović: Fojnička regesta. **Spomenik Srpske kraljevske akademije,** LXVII/1930, 61 — 431; Josip Stipančić: Prva samostalna bosanska vladarka Bosne [= Jelena Gruba], **Jadranska vila,** III/1930, 6, 85 — 89; **Politika,** XXVII/1930, 7976, 1 — 2; **Seljačke novine,** XIII/1930, 23, 4; Safvetbeg Bašagić: Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini. Zagreb 1931; J. Bosendorfer: Bosna i Hercegovina nekad i sad. **Nova Evropa, 1931, kdž. XXIV, 41 — 94; Fradžo Rački: Borba Južnih Slavena za državnu nezavisnost. — Bogomili i Patareni. Beograd 1931; A. G. Jajce — nekadašdža prijestolnica bosanskih kraljeva — centar bogumilstva. Narodne novine,** IIC/1932, 140, 6; Franjo Ksaver Hammerl: Duhovni pastiri. Slike iz kršćanske prošlosti Bosne i Hercegovine. **Travnička spomenica,** 1882 — 1932, str. 764 — 794; Mehmed Alija Metiljović: Jedan detalj iz prošlosti bosanskog bogumilstva. **Novi behar,** VI/1932 — 33, 19/20, 265 — 268; Safvetbeg Bašagić: Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini [= Predgovor knjizi iz 1931], **Napredak** [kalendar], XXII/1933, str. 53 — 59; Ivan Jablanović: Plemstvo i kmetstvo u Bosni. **Napredak,** VIII/1933, 3/4, 30 — 33; 5, 54 — 55; Isti: Posljedice islamizacije Bogumila u Bosni. **Vrhbosna,** XLVII/1933, 8, 191 — 194; Josip Markušić: Pad Bosne god. 1463. po jednom turskom kroničaru [= Dursunbegova kronika]. **Kalendar sv. Ante,** VIII/1933, str. 77 — 86; Ivan Bešker: „Bosanska crkva" ili patareni. **Grgur Ninski,** 1934, 81 — 89; Petar Gaković: Donji kraji i knezovi Ključki. **Vrbaske novine,** VI/1934, 549, 2; Ljubomir Stojanović: Stare srpske povelje i pisma. Knj. I, deo II. Beograd — Sremski Karlovci, 1934; Vladimir Ćorović: Teritorijalni razvoj bosanske države u srednjem veku. **Glas Srpske kraljevske akademije,** 1935, CLXVII, 3 — 47; Mihailo Dinić: Vesti Ederharda Vindekea o Bosni. **Jugoslovenski istorijski časopis,** I/1935, 3/4, 352 — 367;
Petar N. Gaković: Što bliže istini [= Islamizacija]. **Razvitak,** III/1936, 2, 51 — 57; Kasim Gujić: Pad Bosne i Hercegovine pod tursku vlast. **Novi behar** X/1936 — 37, 15/16, 189 — 194; Jeremija Mitrović: Jugoslovenski istoriski časopis [= Eberhard Vindek o Bosni]. **Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva,** XVII/1936 — 37, 4/5, 392 — 395; Petar Bogunović: Iz usorskog kraja i okoline. Sarajevo 1937; Gregor Čremošnik: Oko bogumilstva u srednjovjekovnoj Bosni. **Prosveta,** XXI/1937, 1, 10 — 16; Mihailo Đerić: Oko bogumilstva. **Razvitak,** IV/1937, 6, 183 — 187; Vaso Glušac: Bogumilsko pitanje u istoriji Južnih Slovena. **Prosveta,** XXI/1937, 2, 76 — 86; Jaroslav Šidak: Problemi „Bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca. (Prilog rješenju tzv. bogumilskog pitanja). **Rad JAZU** 1937, CCLIX, 37 — 182; Isti: „Bosanska crkva". Problem bosanskog „bogumilstva" i sredovječna „Crkva bosanska". **Savremenik,** XXVI/1937, 11, 385 — 393; Isti: Pravoslavni istok i „Crkva bosanska". **Savremenik,** XXVII/1938, 9, 769 — 793; Mihajlo J. Dinić: Zanimljiva pojedinost o Kosovskom boju. **Politika,** XXXVI/1939, 10996, 7 [= O pismu knezova Vukašina i vojvode Vukmira Zlatonosovića Dubrovniku iz 1403. o sudbini bratučadi koja su zarobljena na Kosovu i odvedena u Carigrad]; Gregor Čremošnik: Originalni dokumenti južno-slovinskih vladara u mletačkom arhivu. **Spomenik Srpske kraljevske akademije,** 1940, XCIII, 121 — 132; Vladimir Ćorović: Istorija Bosne. Beograd 1940, I; Svetislav Davidović: Bogumila (patarena) nikad nije bilo u Bosni. **Jugoslavenski list,** XXIII/1940, 92, 7; 93, 7; 94, 7; 95, 7; Historicus: Granice hrvatske i bosanske države u prošlosti. **Muslimanska svijest,** V/1940, 71, 4; Vukašin Sirovina: Istorijska i geografska nomenklatura po starom tešanjskom srezu. **Razvitak,** VII/1940, 12, 358 — 361; Petar Gaković: Pad Bosne i njegove pošljedice. **Razvitak,** VIII/1941,

2, 42 — 47; Milan Karanović: O „Mramoru vojvode Momčila". Monument funeraire de „Vojvoda Momčilo. Resume. (Sa 4 slike). **Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** LII/1940 (1941), 1, 69 — 75; Jovan Radović: Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII — XVI veka.

Glas Srpske kraljevske akademije, 1941, CLXXXVII, 115 — 232; Krunoslav Draganović i dr.: Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do god. 1463. Knj. I. Sarajevo (Napredak), 1942; Aleksandar Solovjev: Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne. **Godišdžak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,** I/1949, str. 42 — 72; Sima Ćirković: Dve godine bosanske istorije (1414 — 1415). **Istorijski glasnik,** 1953, 3 — 4; Isti: Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463. godine. **Istorijski glasnik (istorijskog društva Srbije),** 1954, 3, 123 — 131; Anto Babić: O pitanju formiranja srednjovjekovne bosanske države. Radovi (Naučnog društva Bosne i Hercegovine), knj. III — Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 2, Sarajevo 1955, 59 — 79; Mihailo J. Dinić: Državni sabor srednjevjekovne Bosne. Beograd (SAN), 1955; Marko Vego: Historijska karta srednjevjekovne bosanske države. Sarajevo 1957; Nedim Filipović: Bosna i Hercegovina od XV — XVIII vijeka. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1960, T. II; Isti: Specifičnost islamizacije u Bosni i Hercegovini. Pregled [Sarajevo], 1960, vanredni broj; Brana Belić: Istorijski i kulturni spomenici dobojskog sreza. **Glas komuna [Doboj],** V/1962, 169, 5; 170, 7 — 8; 171, 9; 173, 8; Sima Ćirković: O „Đakovačkom ugovoru". **Istorijski glasnik,** 1962, 1 — 4; Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskog naroda. Zagreb 1962; Sima Ćirković: Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba. Beograd 1964; Isti: Istorija srednjovjekovne bosanske države. Beograd 1964; Filipović Nedim: Specifičnosti islamizacije u Bosni i Hercegovini u XV vijeku. **Pregled [Sarajevo]** LXIII/1968, vanredni broj; P. Rokay: Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda. **Godišdžak Filološkog fakultetà u Novom Sadu** 1969; Adem Handžić: O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku. **Prilozi za orijentalnu fologiju,** XVI — XVII/1966 — 67, Sarajevo 1970, str. 5 — 48; Nedim Filipović: Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku. **Godišdžak ANUBiH,** Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1970, knj. 5; Muhamed Hadžijahić: Bibliografija građe za proučavanje historije naroda Bosne i Hercegovine srednjevjekovnog i turskog perioda. Sarajevo (ANUBiH), 1971, [šapirograf.]; Desanka Kovačević-Kojić: O knezovima u gradskim naseljima srednjevjekovne Bosne. **Radovi Filozofskog fakulteta,** Sarajevo, VI/1971, 333 — 345; Prim. dr sci Ivan Petričević: Iz prošlosti našeg kraja [= dobojskog]. **Glas komuna,** XIV/1971, 658, 8; Isti: Isto: ibidem, 659, 9; Anto Babić: Iz istorije srednjevjekovne Bosne. Sarajevo (ANUBiH), 1972; Adem Handžić: Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka. Radovi III — izdanje Muzeja grada Zenice, Zenica 1973, 383 — 391; Prim. dr sci Ivan Petričević: Prvi pisani spomenik [= Doboja]. **Glas komuna,** XXX/1975, 924, 4; 925, 6; 926, 6, 927, 6; 930, 6; Jaroslav Šidak: „Bosanska crkva". Zagreb (Liber), 1975; Dr Pavao Anđelić: O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku. **Prilozi Instituta za istoriju,** Sarajevo 1977, str. 17 — 45; Pavao Živković: Žigmundovi ratovi u Bosni. **Prilozi Instituta za** istoriju, XIV/1978; Marko Vego: Iz historije srednjevjekovne Bosne. Sarajevo 1980; Dr Pavao Anđelić: Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjevjekovne Bosne. Sarajevo (Svjetlost), 1982; Prim. dr sci Ivan Petričević: Rodni list Doboja. **Značedža,** [Doboj], II/1982, 2, 59 — 72; Marko Vego: Postanak srednjevjekovne bosanske države. Sarajevo 1982; Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina. P.otisak iz Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1983, T. II; Pavao Živković: Prvi ugarsko-turski sukobi na tlu Bosne [= Dobojska bitka 1415]. **Značedža,** II/1983, 3 — 4, 149 — 157.

LITERATURA O GRADOVIMA:

Sudić F. Varadinac: Descriptio Bosniae. Venetias 1679; Katib, Çelebi: Rumeli und Bosna geographisch Beschreiben von —. Aus dem tuerkischen uebersetzt von Joseph von Hammer, Wien 1819, S. 196 ∏ = Kadiluci Bosne™; Venijamin Borovickij: O nekim znatniim' mestima i gradićima bosanskim' koja su za poviestnicu dostojna. **Serbskij narodnyj list'** XII/1847, 35, 279 ™ Popovo, Ključ, Bihać, Bosanski Novi, Dubica, Bos. Gradiška, Bosanski Brod, Doboj∏; Vjekoslav Klaić: Maglaj. Vienac, X/1878, 567—568; Ivan Kukuljević-Sakcinski: Dobor grad. Bosansko-hercegovačke **novine,** III/1880, 70, 1—2; Franjo Rački: O gradu Doboru u Bosni. **Bosansko-hercegovačke novine,** III/1880, 70, 2—3; **Stojan Novaković:** Hadži Kalfa ili Ćatib Ćelebija, turski geograf XVII veka o Balkanskom poluostrvu. S pomoćnim beleškama i objašnjenjima priložio —. **Spomenik Srpske kraljevske akademije,** 1892, XVIII, 1—132 ∏ = Gradovi Beglerbegluka Bosne™; Anonim: O gradu Sokolu. **Bosanska vila,** XVI/1901, 11—12, 205—206; Dr Jovan Cvijić: Naselja srpskih zemalja. Atlas I—VI. Beograd 1902; Ćiro Truhelka; Naši gradovi. **Nada ∏ Sarajevo™,** VIII/1902, 20, 271—274; 21, 284—287, 292—293; 22, 299—301 + 304—305; 23, 313—314 + 317—317; 24, 328; IX/1903, 1, 5 + 7; 2, 17 + 19—21 + 24; 6, 75—77 + 80; 7, 90—91; 8, 103—105 + 108—109; 9, 119—122; 10, 133—137; 11, 146—147 + 149; 12, 159—165 + 166; 13, 174—179; 14, 188—190 + 193; 15, 203; 16, 216—218; 17, 231—232 + 234—235; 18, 243—245 + 248—249; 19, 258—261. Posebno izdanje, Sarajevo 1904; Bodenstein Gustav: Povijest naselja u Posavini 1718—1739. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini,** 1907, str. 616—617; Henberg, V.: Naše starine i gradovi. **Narodna starina,** II/1923, 6, 259—263; Vladislav Skarić: Derventa. **Narod** ∏ Sarajevo™, NS, IV/1924, 38, 2; Safvetbeg Bašagić: Kako se za turske uprave Jugoslavija dijelila na kadiluke (neposredno pred „Bečki rat" [1683]. **Novi behar,** IV/1930, 31, 12, 177—179; Vuk Jelovac: Kroz Centralnu Bosnu. Stari hram u banji Vrućici. **Kdžiževna Krajina,** 1931, II/12, 516—517; Alija Nametak: Tešanj. **Novi behar,** VI/1932—33, 4/5, 50—51; **Narodna uzdanica,** II/1934, 136 + 137 + 189—190; Mihajlo J. Dimić: Srebrenik kraj Srebrenice. **Glas Srpske kraljevske akademije,** 1934, CXLI, 183—196; Petar Gaković: Grad Dobor. **Vrbaske novine,** VI/1934, 508, 3; Petar Bogunović: Usora i Doboj nekada i danas. **Jugoslovenska pošta,** 6 ∏ 7!™/1935, 1706, 10; Hamdija Kreševljaković: Maglaj. **Narodna uzdanica,** III/1935, 81 + 142—144; Isti: Žepče. **Novi behar, IV/1930—31, 5, 61—70; Napredak ∏ kalendar™,** XXVII/1937, 234—242; Milenko S. Filipović: Sirovina Vukašin: Prošlost i naselja grada Doboja. Doboj 1938. **Jugoslovenski istorijski časopis,** V/1939, 1/2, 271—272; Vukašin Sirovina: Prošlost i naselja Doboja. Doboj 1938; Milenko S. Filipović: Čečava. Modriča. Sarajevo 1934; Isti: Čečava. **Razvitak,** VI/1939, str. 123—126; Milan A. Jovanović: Selo Bakotić i Smrdin ∏ kod Maglaja™. **Razvitak,** VII/1940, 9, 273—274; isti: Maglaj i okolica. Ibidem VIII/1941, 2, 47—49; Osman Asaf Sokolović: Tešanj prije tri stoljeća. **Narodna uzdanica,** 1942, str. 166—176, p. o. postoji; Hazim Šabanović: Popis kadiluka u evropskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića. **Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja,** LIV/1942 (1943), str. 307—356 ∏ = Iz 1745™; Hamdija Kapidžić: Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća ∏ u suradnju sa Hamdijom Kreševljakovićem™. **Istorijski zbornik,** 1950, 3—4, 247—260; Hamdija Kreševljaković: Prilozi povijesti naših gradova pod turskom upravom. **Prilozi za orijentalnu filologiju,** II/1951—52, str. 115—184; Hazim Šabanović: Upravna podjela jugoslavenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699, godine. **Godišdžak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,** IV/1952, str. 171—204; Hamdija Kreševlhaković: Iz prošlosti Doboja. **Front slobode,** X/1953, 335, 4; 336, 4; Isti: Stari bosanski gradovi. **Naše starine,** I/1953, str. 7—44; Đoko Mazalić: Tešanj. **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 1953; Hamdija Sivčević: Istorijat našeg grada: Nekoliko crtica iz istorije Doboja. Radnik ∏ Doboj™,** II/1953, 7, 4; 8, 7; **Dobojski list,** ∏ Doboj™, II/1953, 9, 4; Hamdija Kreševljaković: Stari bosanski gradovi. **Naše starine,** I/1955, str. 7—45; Marko Vego: Naselja srednjevjekovne bosanske države. Sarajevo 1957; Sulejman Abduzaimović: Tešanj u svojoj istoriji. Nekad čuvena oaza. **Glas komuna,** 29. XI 1958, 10, 9; Isti: Kako je postala banja Vrućica. Ibidem, I/1958, 12, 13; Miloš Božanović: Dobor-kula (istorija i legenda). ibidem, I/1958, 12, 6; Osman Karamehmedović: Maglaj grad istoriskih spomenika. ibidem, I/1958, 3, 5; Brana Belić: Doboj-srednjevjekovna tvrđava. ibidem, III/1960, 78, 5; Isti: Doboj naselje. ibidem, 79, 3; Isti: Maglaj-srednjevjekovna tvrđava. ibidem, 84, 3; Isti: Maglaj — džamija „Kuršumlija". ibidem, 86, 9; Isti: Maglaj — zapis na „Kuršumliji" džamiji. ibidem, 87, 5; Isti: Modriča — Dobor kula. ibidem, 88, 5; Isti: Tešanj — naselje. ibidem, 95,5; Isti: Sahat-kula u Tešnju. ibidem, 96, 5; Isti: Tešanj — srednjevjekovna tvrđava. ibidem, 97, 5; Isti:

Tešanj — ∏ Gazi™ Ferhadbegova džamija. ibidem, 99, 3; Isti: Čečava srednjevjekovno selo. ibidem, IV/1961, 117, 3; Isti: Licem pravom Tešnju. ibidem, 136, 3; Muhamed Hadžijahić: Die priviligierte Staedten zur Zeit des osmanischen Feudalismus. **Suedost Forschungen,** 1961, Band XX, S. 130, 158; I. Bojanovski: Maglaj — srednjevjekovni grad. **Arheološki pregled,** IV/1962, str. 260—263; R. Fabijanić: Srednjevjekovni grad Dobor.
Glas komuna, V/1962, 160, 6; 161, 2; 162, 7; 163, 8; Zdravko Kajmaković: Stari grad Doboj. **Naše starine,** IX/1964, 43—61; I. Barbarić: Žepče kroz istoriju: Tlačeno a nepokoreno. **Glas komuna,** VIII/1965, 325, 2; Tayyib Gokbilgil: Ajalet Rumelija (Popis sandžaka i gradova na početku vladavine Sulejmana Veličanstvenog. S turskog preveo Hazim Šabanović). **Prilozi za orijentalnu filologiju,** XVI—XVII/1966—1967, 307—342; Alija Galijašević: Prije 90 godina poznati britanski istraživač ∏ = Ser Arthur John Ewans™ u Tešnju. **Glas komuna, X/1967, 453, 5; Smail Terzić: Iz istorije Tešdža: Prvi put 1461. god. ibidem,** X/1967, 451, 4; Isti: Iz istorije Tešanj: Prije sto godina 8000 stanovnika, ibidem, 454, 4; Isti: Iz istorije Tešanj. ibidem, 455, 4; Isti: Ser Evans ∏ Arthur John™ u Tešnju. ibidem, 458, 4; Isti: Iz istorije Tešnja: 1655. godine — tri stotine kuća. ibidem, 468, 4; Isti: Iz istorije Tešnja: Tešanj i ustanak 1876. ibidem, XI 1968, 483, 4; Isti: Iz istorije Tešnja: Tešanj i ustanak 1876. ibidem, 485, 4; Isti: Tešanj i ustanak 1876. godine. ibidem, 488, 4; Isti: Iz istorije Tešnja: Tešanj i ustanak 1875. god. ibidem, 491, 4; Momir Ranković: Počeci Teslića. ibidem, XIII/1970; 606, 2; Smail Terzić: Istorija Tešnja u slici i riječi: kafana ali i čitaonica. ibidem, XXVI/1971, 716, 7; Miloš Despotović: Stari grad Dobor. ibidem, XXVIII/1973, 793/794, 12; Smail F. Terzić: Tešanj u prošlosti u slici i riječi: Škola šivanja prije 45 godina. ibidem, XXIX/1974, 857, 6; Isti: Tešanj u prošlosti u slici i riječi: Pola odjeljenja u NOR-u. ibidem, 860, 6; Evans Artur: „Lav koji čuva kapije Stambola" ∏ = Bosanski Brod™. ibidem, XXX/1975, 908, 6; 911, 6; 912, 6; 913, 8; 914, 6; 915, 8; 916, 8; Adem Handžić: O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću: Uloga države i vakufa. **Prilozi za orijentalnu filologiju,** XX/1975, 133—169; Ivan Petričević: Prim. Dr sci Ivan Petričević: Prvi pisani spomenik ∏ Doboja™. **Glas komuna,** XXX/1975, 924, 4; 925, 6; 926, 6; 927, 6; 930, 6; Brana Belić: Najstarije vijesti o Doboju. ibidem, XXXI/1976, 949, 11; Isti: Dobor kula. ibidem, 956, 11; Brodska kapetanija. ibidem, 956, 11; Maglajska kapetanija. ibidem, 970, 11; Dobojska kapetanija, ibidem, 978, 11; Isti: Kuršumlija džamija ∏ u Maglaju™. ibidem, 980/81, 11; Isti: O staroj varoši Doboju. ibidem, 983, 11; I. Bojanovski: Dobor u Usori (sjeverna Bosna).l **Naše starine,** 1977; Adem Handžić: Ein Aspekt der Enstehungsgeschichte osmanischer Staedte im Bosnien des 16. Jahrhunderts. **Suedostforschungen, ∏ Oldenburg—Muenchen™, XXXVII/1978, 41—49; Desanka Kovačević-Kojić: Gradska naselja sreddžovjekovne bosanske države. Sarajevo 1978; Salih Begović: Soko nekad i sad. Zemzem, ∏ Sarajevo™, XIII/1980, 11—12, 24; Rasim Galijašević: Teslić od kraja XIX vijeka do danas. ∏ Zbornik radova™, 27. kongresa Saveza Udruženja folklorista Jugoslavije, ∏...™ Sarajevo 1982, 72—86; Adem Handžić: Bosna'da XVI-ci Juzylda kasabalarin gelismesinin bazi ozellikleri. Çevren,** 1982, 33, 43—48; Ivan prim. dr sci Petričević: Rodni list Doboja. **Značedža, ∏ Doboj™,** II/1982, 2, 59—72; Dr Pavao Anđelić: Dobor. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1984, T. III, 491; Hamdija Kreševljaković: Doboj. ibidem, T. III, 489.
GRADOVI U PJESMI. Prilozi bibliografiji. **D E R V E N T A :** ∏ Majka ćerku dala u Derventu™, u: Sait Orahovac: Sevdalinke, romanse i balade Bosne i Hercegovine. Sarajevo (Svjetlost), 1968, str. 163; **D O B O J :** Ni[kola] Davidović: U Doboju kuga zapalila, u: Srpske narodne pjesme iz Bosne, po kazivanju moje žene. Pančevo, 1884, str. 107; Hamid Dizdar: Kraj Doboja studena vodica, u: Sevdalinke, Sarajevo 1944, 111; Anđelko Radić: Palom drugu Ismetu Kapetanoviću. **Front slobode** [Tuzla], II/1945, 13, 8; Pjesme iz NOB-e. Sarajevo 1947, 68—70; Salko Nazečić: Slavne godine, Sarajevo (Svjetlost), 1949, 68—69; Tvrtko Čubelić: Ustanak i Revolucija u riječi narodnog pjesnika. Zagreb 1956; 233; 2. ed. Zagreb 1966, str. 195; Mak Dizdar: Narodne pjesme o borbi i izgradnji, Sarajevo 1958, 104; = Zelen javor razasuo grane, u: Narodne pjesme o borbi i izgradnji, Sarajevo 1953, 49; 2. ed. Sarajevo 1958, 104; Sait Orahovac: Savremene narodne pjesme, Sarajevo 1957, 127; 2. ed. Sarajevo 1971, 123—124; Nova pruga [Doboj], u: Mak Dizdar: Narodne pjesme o borbi i izgradnji, Sarajevo 1951, 2. ed. Sarajevo 1956, str. 116; 3. ed. Sarajevo 1958, str. 187; Na Doboju mine prolamaju, u: Mak Dizdar: Narodne pjesme iz borbe i izgradnje. Sarajevo 1953, 119; 2. ed. Sarajevo 1958, 189—190; Pavle Stanišić: Dobojskoj tvrđavi. **Radnik** [Doboj], II/1953, 4, 4; Božo Subotić: Doboj. **Glas komuna,** I/1958, 2, 1; Janez Klemenčić: Pjesma Doboju. **Glas komuna,** IV/1961, 111, 8; Sead Ćatić: Bitka na Doboju. **Glas komuna,** IV/1961, 121, 2; Kasim Deraković: Zvezde nad Dobojem. **Glas komuna,** VII/1964, 284/285, 13; Isti: Tebi grade [Doboj]. **Glas komuna,**

VIII/1965, 326, 5; Isti: O, tvrdavo, tvrda glavo. **Glas komuna,** XII/1969, 544, 10; Slobodan Vasilić: Doboj. **Glas komuna,** XII/1969, 562, 10; Petar Pero Ćosić: Rodnoj gradini [Doboj], u: Svitanje u zavičaju. Doboj, 1970, 4; Kasim Deraković: Pjesma Doboju. **Glas komuna,** XIV/1971, 640/641, 3; Kemal Coco: Doboj. **Glas komuna,** XXXI/1976, 973, 11; Bosni u pohode. Banjaluka [Glas], 1981, 19; Kasim Deraković: Tito u Doboju. **Glas komuna,** XXIV/1980, 1172, 1; Isti: Tito u našem gradu, u: Lirski govori o Titu. Doboj 1982, 20; Davorka Milutinović: Doboju, u: Dotakla sam jutro. Tešanj [Narodni univerzitet™, 1984, 25; **D O B O R : Kan Mato vitez Vodopić: Na Doborskijem razvalinama. Dubrovnik 1881; Lazar Dimitrijević: Na razvalinama grada Dobora. Iskra,** I/1898, 18, 273—274; Augustin Čičić: Pod Doborom.

Hrvatska prosvjeta, IV/917, 410—411; Dragan Augustin Dujmušić: Pod Doborom. **Napredak** || kalendar™, XIV|| XV!™/1923, 30—31; Anonim: Pod Doborom. **Napretkov pučki kalendar za prostu godinu** 1925, 30—31; Avdo Karabegović Hasanbegov: Na Doboru. **Neven,** XIV/1897, 5, 68—69; Sabrana djela. Sombor 1904, knj. II; Izabrane pjesme. Zagreb 1967; G R A D A Č A C : Buna Husein-kapetana od Gradačca. Ivan Frano Jukić: **Bosanski prijatelj,** 1851, II, 102—104; Petar Grgec: Hrvatske narodne pjesme. Zagreb 1943, 112—113; S. N. Davidović: Lov lovili Gračani, u: Srpske narodne pjesme iz Bosne po kazivanju moje žene. Pančevo, 1884, 56; Safvetbeg Bašagić: Bošnjaci na Kosovu. **Bog i Hrvati,** || kalendar™, 1894; Petar Grgec: Košuta i lane, u: Hrvatske narodne pjesme. Zagreb 1943, 149; Hamid Dizdar: U Gradačcu gradu bijelome, u: Sevdalinke. Sarajevo 1944, 194; Sait Orahovac: Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, 72; Fehim Nametak: Epska pjesma na turskom jeziku o prilikama u Bosni. **Prilozi za orijentalnu filologiju,** || **Sarajevo™, XXII/XXIII/1972—1973,** || **1976™, 383—394; Jusuf Begić: Gradačac, u: Ljudima i pticama. Badžaluka 1980, 31; M A G L A J :** Nikola Andrić: Odgovor ostarjeloj ljubi || u Maglaju™, u: Hrvatske narodne pjesme. Zagreb 1929, 238—239; Vlado Milošević: Bosanske narodne pjesme. Banjaluka 1964, IV, 415; Maglaj grade moj veliki jade. **Novi behar,** XVI/1944, 8, 128; Lupe li su Maglajkinje. u: Vlado Milošević: Bosanske narodne pjesme, Banjaluka 1964, IV, 440; Kolo igra na Kazanferiji, u: Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, 27; Anton Aškerc: Maglaj.

Islamska misao || Sarajevo™, VII/1985, 74, 38; M O D R I Č A : Milan Đurić: Pjesma mom gradu || Modriča™. **Glas komuna,** VIII/1965, 324, 14; Dijana Đeraković: Jedna modrička ulica. **Glas komuna,** XXXVI/1981, 1242/1243, 13; Š A M A S B O S A N S K I : Doboš kuca Šamcu na pijaci, u: Sait Orahovac: Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, 165; Aoj prugo, u: Sait Orahovac: Narodne pjesme bunta i otpora. Sarajevo 1971, 265; T E Š A N J : Nikola Tordinac: Namet na Bosnu, u: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke. II popr. izdanje. Vukovar 1883; Muša Ćazim Ćatić: Požar u Tešnju. (20. avgusta 1905). **Behar, VI/1905—06, 11, 164; Jangija** || **Požar™. Pjesme od 1900. do 1908. Mostar 1914; Požar u Tešdžu. Izabrane pjesme, u: Milan Šenoa — Musa Ćazim Ćatić. Zagreb 1966. (Pet stoljeća hrvatske kdžiževnosti); Sabrana djela, Tešadž (Narodni univerzitet), 1968, tom I; A. Dž. Šerić: Podigo se Tuzla Derviš-paša. Behar,** VI/1905—06, 20, 314; Nikola Andrić: Nevjerna ljepota, u: Hrvatske narodne pjesme — ženske pjesme. Zagreb 1909, I, 299—300; Vladimir Nazor: Tešanj — pjesma. **Bosanska vila,** XXV/1910, 12/15, 189; Hrvatski gradovi. Zagreb 1917; Sabrana djela, Zagreb, 1977, IV, 111; **Glas komuna,** XI/1968, 486, 4; Ahmed Aličić: Matuzići sitni masurići. **Novi behar,** XV/1943, 1, 28; Tešanj gradu moj veliki jadu. **Novi behar,** XVI/1944, str. 128; Hamid Dizdar: Ljubavne narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1953, 120; Vlado Milošević: Bosanske narodne pjesme. Banjaluka 1964, IV, 345; Sait Orahovac: Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1968, 323; Alija Isaković: BISERJE. Izbor iz muslimanske književnosti. Zagreb 1972, 21; Vlado Milošević: Ja kakva je Đuzel Umihana, u: Bosanske narodne pjesme, Banjaluka 1964, IV, 439—440; Smail F. Terzić: Mom gradu. Amatersko pozorište Tešanj 1865—1965, Tešanj 1965, 14; Nade. Tešanj 1968, 17; Istina u revoltu. Tešanj 1971, 17; Dragica Bratić: Veče u Tešnju. **Glas komuna,** VIII/1965, 312, 10; Raska Denjalić: Moj zavičaj || Tešanj™. **Glas komuna,** VIII/1965, 326/327, 18; Emira Mašnić: Priča o Tešnju. **Glas komuna,** VIII/1965, 332, 10; Dragica Bratić: Grad || Tešanj™ otvorenog srca. **Glas komuna,** VIII/1965, 342, 8; Sabina Kantić: Gradina || Tešanj™. **Glas komuna,** VIII/1965, 348, 8; Smail F. Terzić: Moja čaršija. **Glas komuna,** XXVII/1972, 737, 12; Jasminka Hadžimujić: Tešanj. **Neven** || Tešanj™, 1976, br. 89; Nevenovih 25 cvjetova, Tešanj 1982, 43; Biljana Jukić: Volim te moj grade. **Neven,** XIX/1976, 98, 2; Munib Maglajlić: Tešanj gradu moj veliki jadu, u: Sa gornjeg čardaka: 120 pjesama iz zbirke Saliha Mešića, Tešanj

(Narodni univerzitet), 1976, 100; Sadih višnju na sred Atmejdana, u: Sa gornjeg čardaka ∏ ...™, Tešanj 1968, 33; Tešanj gradu moj veliki jadu, u: Munib Maglajlić: 101 sevdalinka, Mostar 1978, 100; Tešanj gradu što si u dumanu. Munib Maglajlić: Sa gornjeg čardaka: 120 pjesama iz zbirke Saliha Mešića, Tešanj 1976, 39; ibidem 53; Na Iloku više Biograda, u: Sa gornjeg čardaka, Tešanj 1976, 89; Luka Šteković: Tešanj, u: Štap za putovanje. Pesme. Daruvar 1977, 21; Neprestani povratak, Zagreb 1980, 33; Muhamed Saračević: Tešanjska tvrđava. **Glas komuna,** XXXIV/1979, 1100, 11; Nijaz Ljevaković: Tešanj. **Neven,** XXII/1979, 108, 17; Dušan Trifunović: Tešanj. **Neven,** XXII/1979, 108, 4; Tomislav Tomić: Pjesma Tešnju, u: Djevojka na istočnim bregovima. Doboj 1980, 33; Kemal Coco: Tešanj, u: Bosni u pohode. Banjaluka 1981, 9; Jasminka Hadžimujić: Tešanj. **Neven,** 1976, br. 89; Nevenovih 25 cvjetova, Tešanj 1982, 43; Elma Ajanović: Tešanj. **Neven,** XXV/1982, 120, 15; Ibro Bukvić: Tešanj. **Neven,** XXV/1982, 120, 15; Snježana Gverić: Tešanj. **Neven,** XXV/1982, 120, 15; Medina Zejnilović: Tešanj. **Neven,** XXV/1982, 120, 15; Emira Mašnić: Priča o Tešnju. Nevenovih 25 cvjetova, Tešanj 1982, 43; Davorka Milutinović: Pjesma o Tešnju, u: Dotakla sam jutro. Tešanj (Narodni univerzitet), 1984, 11; Kasim Deraković: Tešanj, u: Zlatna ocjena, Beograd 1984, Dobrica Erić: Pohvala Tešnju. **Pobjeda,** (List UNISOVE Radne organizacije „Pobjeda" Tešanj), I/1984, 2, 1; Ljiljana Budulica: Gradina ∏ Tešanj™. **Konfekcionar,** ∏ Tešanj™, I/195, 1, 10; Adil Alić: Tešanj u narodnoj pjesmi. **Značedža** ∏ Doboj™, IV/1985, 10, 181—185; Ž E P Č E : Rudolf Maldini: Žepču. **Osvit,** VI/1903, 90; Na čaršijskom bunaru u Žepču. **Neven,** XXI/1904, 9, 133; Munib Maglajlić: Kad je kuga Livno pomorila ∏ Trupina™, u: Sa gornjeg čardaka: 120 pjesama iz zbirke Saliha Mešića, Tešanj (Narodni univerzitet), 1976, 97—98.

IV

Gradovi i predjeli u prozi

Prinz Eugen VON SAVOYEN

DNEVNIK POHODA NA BOSNU

Započetog 13. oktobra 1697. sa 4000 konja (konjanika), 2500 pješaka, 12 topova i dva mužara (havan-topa „merzera"). Konjica je imala hljeba i zobi do 22., pješadija do 20., a na kolima opskrbe („provijanta") do 24. za cijeli odred. Konjica je prešla preko Save na velikim brodovima (čamcima) na dobar sat hoda ispod Broda, pješadija i artiljerija na pola sata hoda ispod spomenutog Broda, prva u šajkama i čamcima („šanaklima")a artiljerija na pontonu.

12—13. je bilo prešlo sve osim hiljadu konja, 13. je odred išao (marširao) u Peratovce (Ferhatovac?), ono hiljadu konja (konjanika) što su bili pozadi sačinjavali su zaštitnicu. Pukovnik Kyba (Kiba) je krenuo (otišao) naprijed s jednim majorom i 300 konjanika i oko 2000 momaka domobranaca iz toga kraja s nalogom da podese (prilagode) puteve, da zauzmu ako mogu, dva ili tri grada (tvrđave) i palanke koji su na putu, pa da najvećom brzinom što mognu marširaju do posljednjeg prolaza prama Sarajevu i da se potrude da preteknu (stignu prije) neprijatelje; na desno krilo je poslano stotinu konjanika iz Gloekelsbergova puka (regimente) sa 500 ili 600 momaka zemaljskih četa (trupa), da bi štitili (zaklanjali) pohod (pokret) prama Banjaluci, a naređeno im je da ostanu tude do povratka odreda (detašmana); na lijevom krilu 100 konjanika iz istog puka i toliki isti broj zemaljskih četa, da isto tako štite marš (...).

* * *

(...) 25. (oktobra) sam pošao natrag (iz Sarajeva) do Visokog, pa sam čak ponovo prešao preko mosta. Kiša je počela tu noć i padala je gotovo cijelog dana pa sam dakle (tako) smjestio pješadiju po kućama grada.

26. sam otišao u Kakanj, s one strane mosta, smjestivši pješadiju u jedan han, koji je turska gostionica i u nekoliko kuća u okolini; konjica na nekoliko stotina koraka tamo dalje na jednoj maloj ravni. Svi Raci su nam se pridružili, pa logoruju jedan dio s ove strane, a drugi s one strane mosta. Seljaci kršćani nastavljaju dolaziti, šaljemo im komoru, da ih povede u logor, a palimo sve što je tursko na putu desno i lijevo. Konjica je bila u logoru u podne, pješadija u 2 sata. Danas je više puta padao snijeg i krupa (grad), a sinoć je malo padala kiša.

27. sam logorovao u Zenici (Pzenitza). Konjica je bila (stigla) u logor prije podneva, pješadija poslije dva sata prešavši (rijeku) Bosnu na konjima konjice. Neprijatelji se ne pokazuju (ne izlaze nam na oči) ni na kojem mjestu. Raci su u zaštitnici (arriere — garde). Hljeb je prekjučer stigao u sutrašnji logor. Snijeg je padao gotovo cijelog dana, do skrajnosti studeno.

28. sam marširao na pola sata hoda s one strane ravni (polja) u Orahovicu (Horawitza) prešavši oba klanca. Marš je dosta dug i loš zbog klanaca. Zaštitnica konjice bila je u logoru u 3 sata, pješadija malo prije mraka (noći). Potpukovnik iz Corbelli (Korberli) baron Spork ostaje u svom logoru između dva klanca, da digne u vazduh tvrđavu Vranduk (Brandok), poruši

ga i spali, te da štiti zalaznicu (zaštitnicu) i logor. Snijeg je padao ponovno preko jednog dijela dana i vrlo je studeno. Za neprijatelja se ništa ne čuje, pošto su u takvoj pometnji, da ne znaju gdje im je glava.

29. sam umarširao u Žepče (Schebtze). Marš kratak i dobar. Prije 11 sati je stigla u logor konjica, u 1 sat pješadija, oko 3 sata artiljerija i kola (kolesija), a mazge i sitna prtljaga su kao i obično ispred konjice pod oružanom pratnjom novih stražara (gardista) i dvaju pukova dragona. Stigavši u logor primio sam od generala Nehem-a iz Petrovaradina pismo od 24. ovog mjeseca, kojim me izvještava, da su neprijatelji sakupili iz Temišvara i mjesta ispod Beograda odred (korpus) od po prilici šest hiljada momaka većinom pješadije, te da su s time pošli 22. da uđu u Bosnu preko Zvornika.

30. sam napravio počinak i poslao sam jednoga potpukovnika sa 250 konjanika da prate artiljeriju, sva kola, stoku i bolesnike (marode) naredivši da uvijek marširaju jedan dan (hoda) prije armije (vojske). Kyba (Kiba) je također bio komandovan (upućen) s nekoliko stotina hajduka (aiduques) i

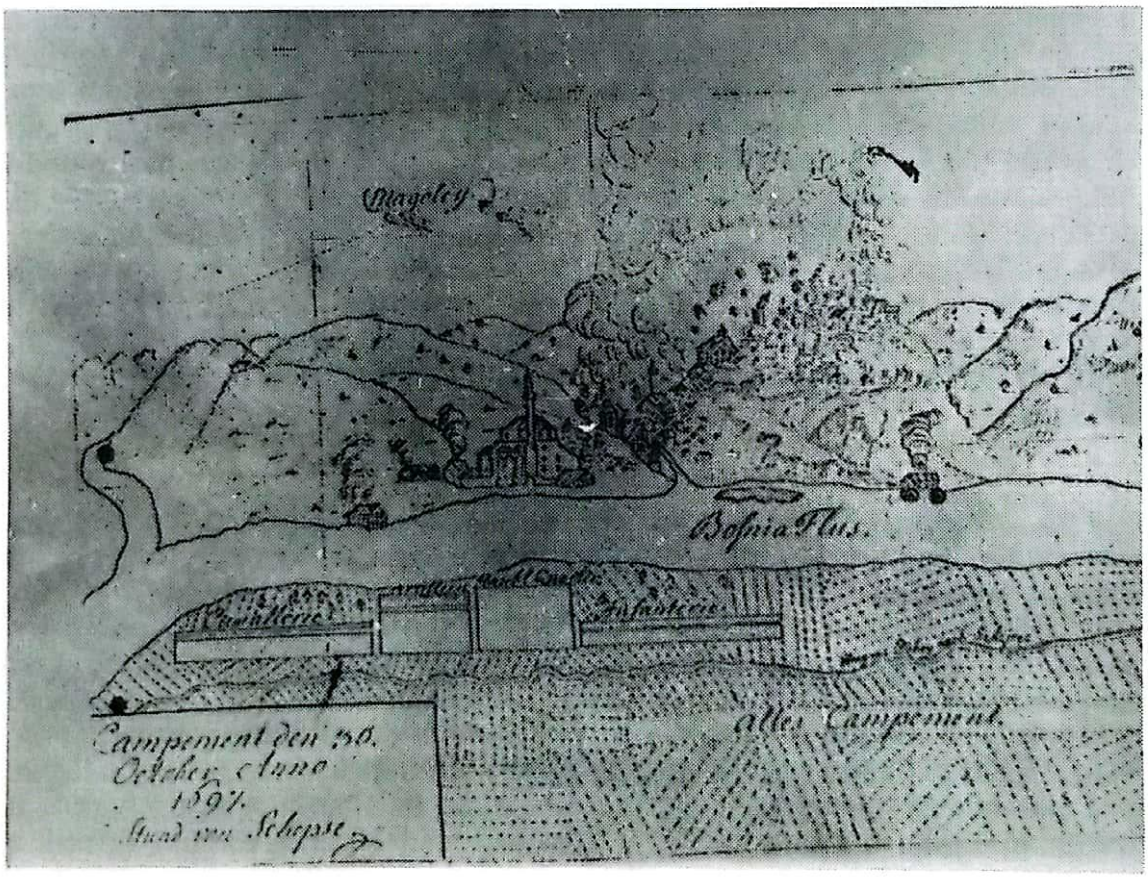

husara i jednim majorem s trista njemačkih konjanika, jednim inženjerom i jednim artiljerijskim oficirom da izvide (rekognosciraju) Tešanj (Tscheftschen an Tessen) (Čefčen na Tjesnacu). Pred večer se je pojavilo pedesetak neprijateljevih konjanika vrlo blizu čuvara (gardes), pa su zarobili dvojicu mušketira iz puka Gida Štaremberga (Guido Starhemberg) koji su bili s nekolicinom drugih koji su pobjegli kao narodi (?) ispred stražara. Pošto nisam znao da li je to odred iz bližnjih garnizona ili čelo (prvi red) onoga korpusa za koji je rečeno da je krenuo iz Beograda 22. ovog mjeseca, ja sam odaslao (otkomandovao) jednog potpukovnika sa trideset konjanika od sva-

kog puka što je logorovao između straže i pješadije koja je s te strane izložena (nepokrivena) zbog odlaska Raca.

31. sam umarširao u Maglaj, a artiljerija i krupna prtljaga u Doboj. Te noći se povratio jedan od onih pješaka što su bili sinoć zarobljeni, koji kaže, da je to bio odred od po prilici stotine konjanika, da su ga mnogo ispitivali o snazi ovoga korpusa i o našem cilju (namjerama); on da je odgovorio, da je on novak (regrut) i da to ne zna; da se je po noći (mraku) spasio (pobjegao) u šumu ka zaštitnici. Nije se pojavio niko, ali na četvrt sata hoda ispred logora jedan odred pješaka od trideset momaka je zaplijenio tri konja s prtljagom i zarobio jednog pratioca iz Darmštatskog (Darmstadt) puka. Artiljerijski kapetan i inženjer su (se) vratili natrag iz te tvrđave koji kažu, da je (Tešanj) malo veći i malo viši nego ovaj (Maglaj); ali da gotovo nije bolji. Tako ću ja sutra krenuti odavde (iz Maglaja) sa 1000 momaka pješadije i 600 konjanika osim onih 300 što su već tamo. Nema, kako vele ljudi iz ovog kraja, nego tri sata puta, (do Tešnja) ali neprohodna za artiljeriju, pa sam je »artiljeriju) stoga poslao naprijed (ispred nas) u Doboj, pošto (je) tuda put dosta dobar kad se malo poradi na njemu, pa će ona (artiljerija) sutra krenuti odavde u isto doba kad i ja. Na nju ću (Tešanjsku tvrđavu) baciti nekoliko bombi, te se nadam, da će je (Tešanjsku tvrđavu) to natjerati da se preda, a ako ne, to je samo jedan izgubljen dan, jer ja neću da se tamo dugo zaustavljam, osim toga lagumi (mine) na tom gradu (tvrđavi u Tešnju) ne mogu biti gotovi prije sutra. Marš je bio kratak, putevi su bili napravljeni. Konjica je u logor stigla u 11 sati, a pješadija u 1 sat.

1. (novembra) sam marširao sa 1000 pješaka i 600 konjanika u Tešanj, a Kyba (Kiba) je već bio tamo sa 300 i nekoliko konjanika. Marš traje 3 sata za konjicu a po prilici 4 za pješadiju; ali preko dosta visokih brda i kroza šume (Crnog Vrha) koje su na mnogo mjesta rijetke. Međutim, ima nekoliko tijesnih klanaca pa bi bilo teško kroz njih prevoziti artiljeriju, te sam je tako dobavio iz Doboja, gdje je put veoma dobar. Na sat pred mrak (noć) počeli smo sa dva mjesta pucati iz osam malih topova, a po noći iz dvaju mužara (»merzera"). Ja sam naredio da garnizon (posada) bude pozvana na predaju i da joj se zaprijeti, ali oni nišu odgovorili. Tvrđava (Tešanj) je na jednoj goloj stijeni, vrlo visoko; s jedne strane stijene se u kosini spušta u pravcu gdje je predgrađe (Donji grad), koje se potpuno vidi s više mjesta, ali se je vrlo teško do njih popeti zbog stijene, koja ne pruža (daje) podloge visoke nekoliko kopalja. Tude su neprijatelji (posada tvrđave u Tešnju) napravili dva opkopa (šanca), na koje sam ja po noći popeo nekoliko grenadira, koji su popalili sve kuće do prvog šanca i zaplijenili stoku i više konja; nekoliko ih je čak unišlo u šanac. Pošto neprijatelji nisu pružali nikakve odbrane osim što su zatvorili vrata tvrđave i gotovo nikako nisu pucali, a nisu se htjeli predati, mi smo te noći ispalili tridesetak bombi ne zauzevši nijedan položaj; smjestivši mužare (topove) u pozadini iza jedne kuće predgrađa bilo bi lako istjerati ih iz njihovih šančeva i ponovo ih zatvoriti u kućama u tvrđavu, pa se smjestiti na deset koraka od kapije. Ali ja nisam htio ljude izlagati opasnosti. Kraj iznaokolo je lijep, iako u brdima prolazi mali potok ispod stijene, nema nikako vode ni u tvrđavi, ni u varoši, pa je ne mogu uzimati, dokle god smo mi tude.

2. samo nastavili pucati iz topova i ostatak od sto bombi, koje sam imao uza se, a koje su spalile sve što je moglo gorjeti u gradu i tvrđavi i pobile mnogo ljudi, žena i djece, a nekoliko ih je čak sa stijene poskakalo dolje, da bi se spasili. Čuli su se jauci stanovnika, a pometnja je bila vrlo velika, pošto je tamo bilo svakako 1000 duša, od kojih je 600 nosilo oružje. Ja sam naredio

da ih ponovo pozovu na predaju, a oni nisu odgovorili. Pošto se nisam htio ni časa više zadržavati nego toga dana što sam i bez toga (inače) bio odredio za počinak, dao sam (nalog) da se ispali ono što je preteklo bombi i topovskih zrna, pa sam naredio da se artiljerija povuče prije zore i da se maršira. Pošto sam imao namjeru da izvršim dosta dug marš pred večer, naredio sam da se napravi lažna uzbuna (alarm) preko dvadeset grenadira i više bubnjara davši da se viče sa svih strana. Čuli su se njihovi oficiri kako viču, da bi ih zadržali u šancima, gotovo ne mogući u njih dospjeti (stići) niti ih natjerati da pucaju. Da sam htio tamo ostati još dva ili tri dana, zarobio bih obaju sigurno, pošto sam ih mogao istjerati iz šančeva, privezati lagumdžiju (minera) uza zidine tvrđave, a osim toga ih pomoriti žeđu. Ali osim vezati lagumdžiju (minera) uza zidine tvrđave, a osim toga ih pomoriti žeđu. Ali osim što nisam htio riskirati ljude, godišnje je (doba) toliko poodmaklo da su svi časovi dragocjeni; vrijeme koje je do ovog sata bilo dosta lijepo, moglo se je promijeniti svakog treńa oka, a ja ovdje imam pukova, koji imaju pet nedelja marširanja do svojih kasarna (logora), a najmanje pet sedmica.

3. (novembra) sam marširao dobar sat hoda do iza Doboja, ravnicom uzduž (rijeke) Bosne; najprije, pošto sam onaj lom prosječe šume, o kojem sam govorio u prvom pohodu na Doboj, put je vrlo dobar do Doboja, a onda ponovo dolazimo na maglajski drum na mjestu gdje se prelazi rijeka Usora, tj. na dobru četvrt sata hoda od Doboja. Na tom prelazu sam zatekao čete (trupe), koje su dolazile iz Maglaja, pošto sam jučer uputio generalu Truhzesu (Truchsess) naredbu da krene pošto digne u vazduh i popali Maglaj, jer su mine (lagumi) gotove, te da u isto vrijeme dadne sprovesti Turke od posade (garnizona) te tvrđave na put za Žepče, što je i učinjeno. Trupama je podijeljen hljeb za tri dana. Klanac tog loma oborene šume veoma je opak, pa sam dakle naredio konjici da prelazi i ponovo gazi preko (rijeke) Bosne, da bih ga izbjegao; blato je tako duboko i toliko prijanjalo da je kolima dugo trebalo dok prođu, a to tim više pošto su iza vojne (ratnog oko duga marša svi konji i volovi bili vrlo umorni.

4. sam do Ferhatovca (Peravotvce). Marš je vrlo dug, ali je put bio mnogo bolji nego na polasku i bilo je veoma lijepo vrijeme pa smo dosta pogodno marširali. Konjica je stigla u logor u jedan i po sat, a pješadija u četiri.

5. sam stigao u Brod našavši most preko Save sagrađen. (...)

Cetinje 4. februara 1832.

Petar Petrović NJEGOŠ

HUSEJIN BEGU GRADAŠČEVIĆU

Po poslanomu nama igumanu Mojsiju imali smo radosti primiti tvoje predrago pismo od 9. čisla prošastoga januarija u koje vidim prijateljstvo i ljubav koje želiš da budu među nama. To nam je mnogo milo čuti, a osobito što si zborijo na riječi sa igumanom Mojsejom, mi sve to kabulimo i tvrdu ti božiju vjeru dajemo da ćemo od sada u napredak biti ujedno i krv svoju prolijevati za vjeru i slobodu našu. Nego te molimo kako predragoga prijatelja našega da se držiš junački i da se čuvaš da te ne bi sadrijazem u čemu god prevario, jerbo znaš da sadrijazem nema velike jakote, ali ima naredbe jevropejske, i mi smo tvrdo uvjereni da će se sadrijazemova vojska prvi puta jako pobiti sa vama jerbo ne može joj drukčije. Zato te mnogo molimo da narediš tvojim ljudima da se mudro vladaju i da s malim čislom vojske ne udaraju na nizam.

Mnogo se radujemo čujući od igumana Mojseja da si u svu zemlju tvoju pravi sud postavio za svakoga, budući da takvim načinom možemo se nadati u Boga da će nam pomoći u ovom i svakom drugom poslu.

Mi se često bijemo sa nizamom sadrijazama i mislimo ovoga proljeća skupiti vojsku i udariti na nizam koji se nalazi oko Skadra. No za takvu vojsku nemajući džebane, molimo te kao našega predragoga prijatelja da nam pošalješ jedno 100 tovara fišeka da taj nizam što je oko Skadra razbijemo i da ga otolen rašćeramo. To smo naumili ovoga proljeća po svaki način svršiti. Ako li ne moga poslati fišeka a ti nam pošalji aspri, ali mi radiji bismo gotovīje fišeka.

Mi smo svoj našoj zemlji dali znati o ljubavi i prijateljstvu sa tvojijem ljudima, ali ti dobro znaš da ima po krajinama ljudih hrđavijih koji bi mogli što god skriviti u tvojoj zemlji. Zato te molimo da ne primaš u rđavu stranu no da nam za takove ljude napišeš i budi uvjeren da ćemo ih žestoko nakazati. Ali ti znaš da se mi ne možemo sa vama lasno miješati, budući da nam Nikšići u tome smetaju i pobunjuju narod protiv nas i protiv vas.

Zato molimo da pošaleš nekoliko vojske u Nikšiće da nakažeš te ljude koji ne slušaju zapovied ni tvoju ni ničiju i da tu postaviš tvojega čovjeka da zapovijeda i tada ćemo se moći lasno miješati. No tako kako u Nikšiće nalaze se neki muselimi koji su pobjegli iz drugih gradova, to ako bi ti ljudi pobjegli u našu zemlju budi uvjeren da ćemo ih svezane poslati.

Bićeš čuo kako se misirski paša obratio protiv cara i kako je njegov sin Ibrahim paša uzeo jedan pašaluk carev koji se zove San Đovani di Akri, tako isto i druge mnoge zemlje ustale protiv cara, a za ostalo ti ćeš znati budući čujemo da primaš novine bečke. I da si zdravo!

Petar Petrović Njegoš

Adresa: Čestitomu i velikomu veziru Husein kapetanu, vitezu bosanskomu.

Hamdija KREŠEVLJAKOVIĆ

ŽEPČE

Od svih kotarskih mjesta, što leže uz prugu Sarajevo — Brod, najmanje je Zepče. Od Sarajeva je udaljeno 123 km. Ovo mjesto leži na malom, duguljastom i plodnom polju, koje je po njemu i prozvano. Nadmorska mu je visina 218 m, a srednja godišnja temperatura 9,9°C. Žepačko je polje okruženo brdima od kojih je najviši Orlovik (597) m), s kog je osobito divan vidik na mjesto i okolinu, naročito u onim godišnjim dobima kad je cijeli kraj u zelenilu. Žepačkim poljem protječu dvije rijeke: Bosna i njen lijevi pritok Krajnača, što izvire ispod Matijina Visa, tri sata hoda od Žepča na sjeverozapad, a u samom mjestu utječe u Bosnu. Iz Žepča vode tri ceste i to u Sarajevo, Brod i Zavidoviće.

Žepče se o glavnom okupilo oko ceste Sarajevo — Brod; manji dio mjesta leži na desnoj obali Bosne, a isto je tako manji dio na desnoj obali Krajnače. Žepče se dijeli u pet mahala i to: Varoš, Alibegova, Gornja i Donja mahala na lijevoj i Upriko na desnoj obali Bosne pod Orlovikom. Oba dijela spojena su drvenim mostom. Nekako u sredini mjesta okupila se mala ali lijepa čaršija. Osim Varoši svaka mahala ima svoju džamiju.

Brda oko Žepča obrasla su šumom. U mjestu i okolici uspijeva razno voće, osobito šljive, jabuke i orasi. Od povrća mnogo se goji dinja i karpuza, patlidžan i paprika i odlična bamlja. Žepče je najjužniji kraj Bosne, gdje se u većem broju drže bike. Kako ovaj kraj leži na serpentinskom tlu, to u okolici ima više dobrih kiseljaka (Orahovica, Ljeskovica i glavni kiseljak kod Žepča). Ova su mineralna vrela od davnine poznata kao ljekovita, pa ih okolišni stanovnici u ljetno doba pohode tražeći lijeka raznim bolestima.

Po zadnjem popisu bilo je u Žepču 1878 stanovnika, većinom muslimana i prema popisu od 1910. opao je broj za 182 duše (8,83%) g. 1879. brojilo je Žepče 1591. st. i to 1395 muslimana, 166 katolika, 14 pravoslavnih i 16 jevreja, a god. 1910. bilo je 2053 st: 1442 muslimana, 451 katolik, 105 jevreja, 52 pravoslavna i 3 drugih vjera. Stanovnici se bave ratarstvom, stočarstvom i trgovinom. Danas ovdje ne cvate ni jedan obrt u većoj mjeri.

Dosta su oskudni podaci koji objašnjuju postanak i razvitak ovog mjesta i njegove okoline. U blizini Žepča je malo mjestance Novi Šeher (670 st.) koje je poznato po iskopinama iz mlađeg kamenog i rimskog doba, što dokazuje da je ovaj kraj još u davna vremena bio nastanjen. U dosad poznatim izvorima spominje se prvi put Žepče 14. listopada 1458. Tada je ovdje boravio predzadnji bosanski kralj Tomaš sa svojim sinom knezom Stjepanom i izdao ovoga dana povelju logotetu Stjepanu Ratkoviću. Ondje gdje se danas diže zgrada kotarskog suda i ureda stajala je do 1890. tvrđava koja je podignuta još u XIV. stoljeću, ako ne i prije, i kako se iz ove povelje vidi, navraćali su se ovamo bosanski kraljevi na kraći boravak. Ovaj grad spadao je u niz utvrda što su stajale uz glavni bosanski drum, koji je spajao ravnu Slavoniju s Visokim, glavnim trgovačkim centrom u Bosni u XIV i početkom XV st.

Do spomenute utvrde bilo je sigurno prije dolaza Osmanlija malo naselje, a nakon zauzeća Bosne 1463. razvilo se današnje mjesto. Od osman-

lijske okupacije sjedio je u gradu d i z d a r. Iz oskudnih podataka, što ih imam pri ruci, vidi se, da je Žepče od dolaska Osmanlija napredovalo do kraja XVIII st. a onda je nastao zastoj i opadanje do okupacije 1878. Već 1655. brojilo je ovo mjesto 180 kuća samih muslimana i 3 džamije, a u trećem deceniju XVIII st, broj se kuća skoro podvostručio, a u ovom vremenu podignuta je još jedna džamija. I nakon 1878. Žepče se nije osobito podiglo, ma da je ovuda već 1879. prošla željeznica. Tome je razlog što Žepče ne leži na raskršću važnijih puteva kao na pr. Doboj, i što se ovdje nije udomila nijedna grana industrije kao primjerice u Zenici i Zavidovićima.

Najstariji dio Žepča je onaj što se okupio oko bivše utvrde i Ferhad pašine džamije. Ne zna se koja je najstarija džamija u ovom mjestu, jer ni na jednoj nema tariha, a i vekfije su se izgubile, ali po svoj prilici najstarija je Ferhad pašina. Uz ovu džamiju postoji od davnine i medresa istog imena, koja je lokalnog značaja. Džamiju u Gornjoj mahali sagradio je neki Mehmed Buzadži, kako se to vidi iz jednog fermana od 1232 (1816) kojim se popunjuje ispražnjeno mjesto imama.[1] Neki Ali beg sagradio je onu džamiju s kubetom na Trznju, koja je ujedno najljepši spomenik turskog doba u Žepču, a spada u ljepše spomenike cijele Bosne. Ne samo što se ne zna, kada je sagrađena džamija u mahali na desnoj obali Bosne, nego se ne zna ni za ime hajratsahibije.

Neki austrijski uhoda proputovao je Bosnu prvih godina 18. stoljeća i sastavio je na njemačkom jeziku „Opis bosanskog kraljevstva", po kome je Žepče veliko trgovište sa 350 kuća, a u njem se izrađuje razna željezna roba, naročito oruđe. Uz to je sjedište vojničkog suca (Stabs Auditor), čija je jurisdikcija sezala do Zvornika i Spreče. Danas željeznom obrtu u Žepču nema ni traga, ali se u Novom Šeheru još uvijek kuju najbolje kose, poznate kod nas pod imenom novošeherke, a od davnih vremena plaćaju se dukatom.

U prošlom stoljeću dva put su se bili žestoki bojevi oko Žepča. Između Vranduka i Žepča svladao je 30. listopada 1850. Omer paša Latas Posavljake, a između Žepča i Novog Šehera razbio je Filipović vojsku bosanskih ustaša pod vodstvom muderiza Hadžijamakovića i pred večer 7. kolovoza zauzeto je Žepče. Na ove bojeve sjećaju nas grobovi austrougarskih vojnika i oficira iznad Žepča. Onih je dana izgubilo život na stratištu nekoliku žepačkih muslimana, a njihove grobove i danas Žepčaci pohode s osobitim pietetom.

Od okupacije ovamo više su se promijenile prilike nego samo mjesto. U prvom redu predana je prometu željeznička pruga Brod — Žepče (144,5 km) 8. lipnja 1879, a onda Žepče — Zenica (45 km) 10. rujna iste godine. Na 4. listopada 1880. otvorena je narodna osnovna škola a nešto kasnije otvoriše i sestre milosrdnice svoju školu. Od davnih vremena postoji dva sibjan mekteba. Na 1. listopada 1880. otvorena je građanska čitaonica, a slijedećih godina osnovano je više raznih društava.

Do 1870. spadalo je Žepče pod katoličku župu u Osori, a ove se godine odvojilo kao zasebna župa. Prvi je župnik bio fra Jako Marić, dugogodišnji učitelj sarajevske muške škole. On je 1881. podigao malu kapelu, a 1889. sagrađena je današnja katolička crkva. Jevreji sazidaše 1892. svoju sinagogu, a 1897. pravoslavni svoju crkvu. Ovih je godina znatno renovirana Alibegova džamija. Na mjestu stare tvrđave podigla je vlada 1892. zgradu kotarskog ureda i suda, a do nje lijepu osnovnu školu.

---

1 Ovaj je ferman sada vlasništvo g. Hazim ef, Muftića, šeriatskog suca u Žepču.

Žepče je vrlo tiho mjesto, koje dva puta godišnje oživi životom većeg grada i to sredinom kolovoza i početkom listopada kad se održaju vašari. Koncem prošlog stoljeća bila se pružila prilika Žepču da se znatno podigne i postane središte drvene industrije. Bilo je to onda kada su Eissler i Ortlieb htjeli osnovati pilanu, a da do toga nije došlo, krivi su žepački posjednici, koji ne htjedoše prodati zemljišta.

Godine 1909. otvoren je u Žepču rudnik magnezita kao vlasništvo „Bosanskog magnezitnog poduzeća d. d. Žepče" sa sjedištem u Budimpešti. Zbog nedovoljnog kapitala posao se nije mogao osobito razviti a za vrijeme rata rad je obustavljen. Nakon ujedinjenja došao je ovaj rudnik pod sekvestar kao poduzeće stranih podanika i do dana današnjeg nije se u njemu otpočelo raditi.

Kada je u rujnu 1589. osnovan bosanski beglerbegat potpalo je Žepče u administrativnom pogledu pod Banja Luku i ostalo je kao sastavni dio sandžaka banjalučkog pri svim kasnijim promjenama sve do lipnja 1880. kada je priključeno Travniku. Kao kotar travničkog okružja i kasnije oblasti ostalo je do podjele naše države na banovine. Od ovoga vremena sastavni je dio Drinske banovine.

Žepče je u prošlosti dalo i nekoliko znamenitih ljudi. Ovdje ćemo spomenuti samo Ahmed pašu Dizdarevića, Ahmed ef. Karahodžu, Sejid Vehaba Ilhamiju i fra Ivu Krešića.

Ahmed pašu Dizdarevića susrećemo prvi put kao ćehaju u sviti Gazi Mehmed paše Korče. Po smrti Korčinoj postavljen je na predlog erkjana za bosanskog namjesnika, a malo za tim premješten je na Hercegovinu. G. 1702. bio je namjesnik u Janovi, a dvije godine kasnije muhafiz u Epiru, gdje je promaknut na čast vezira. G. 1712. opet je valija na Bosni, a 1714. u Skadru. Naredne godine po treći je put namjesnik na Bosni, odakle je 1716. svrgnut i opremljen u Bihać, gdje je umro početkom 1717. (Sidžili Osmani 1. strana 240).

Ahmed ef Karahodža živio je u XVIII st. Bio je imam muderiz u Fehrat pašinoj džamiji i u medresi. Pjevao je pjesme nabožnog sadržaja na našem jeziku. Jednu njegovu pjesmu objelodanio je njegov sumješćanin Mehmed Hulusi Sejidović („Nada" 1895. strana 311) koja je u Žepču poznata pod imenom „Bošnjakuša". U njoj se Karahodža obara na one, koji su nehajni obavljati svoje svete dužnosti, te ih spominje počam od starih kapetana do kovača. Njegovi sugrađani sjećaju ga se i danas sa osobitim poštovanjem a „Bošnjakušu" mnogi znaju naizust i tako je prenose s koljena na koljeno. Evo nekoliko stihova iz „Bošnjakuše":

Poćutite mumini,
I vi dobri muslimi,
Ter hodite na namaz!

I ko Bogu viruje
Pejgambera miluje,
Neka iđe na namaz!

Ako hoćeš rumen biti,
I u zimi i u liti,
Sve ti hajde na namaz!

Kovači su bi — namąz,
jer ne iđu na namaz;[1])
Ne-mel-undur bi-namaz

Kapudani[2]) kapurani
I age su mumini,
Ako iđu na namaz!

Kada ezan uči,
Murad doma trči!
Da ne iđe na namaz!

1) Omalovažanje onoga koji neće klanjati.
2) Kapetani.

Berber brate Murate,
Ti pobaci sve britve,
Pa ti hajde na namaz!

Hej, mumini, komšija,
Karahodža dodija,
Jere tjera na namaz!

Sejid Vehab Ilhamija bio je derviš reda Nakšija. Živio je krajem XVIII i početkom XIX st. Po nalogu poznatog krvnika Ali Dželauddin paše zadavljen je u Travniku 1821. god. Kako je bio silno poštovan u narodu odmah iza ovoga nasilnog događaja podignuto je turbe nad grobom ovog skromnog derviša. Poput Karahodže ispjevao je više ilahija i kasida, od kojih se veći broj u originalnom rukopisu čuva u tekiji na Oglavku, a mnoge je po prvi put objelodanio Mehmed beg Kapetanović u drugoj sveski „Istočnog blaga".

Ilhamija se bio potpuno predao dervišluku i u njemu se potpuno utopio, kako se to vidi iz završetka jedne kaside:

Ilhamiju ništa više ne smeta,
Odkad nađe božijega rahmeta,
On ne želi ni od koga himeta,
Alah, Alah, srcem zbori, dervišu!

Njegovoj tragičnoj smrti možda je uzrok jedna kasida, u kojoj se oštrim riječima obara na društvene prilike u Bosni onoga vremena.

Fra Ivo Krešić živio je u prošlom stoljeću (1811—1865). Nauke je učio u domovini i Madžarskoj. Povrativši se s nauka obavljao je razne službe u redodržavi Bosni-Srebrenoj. Poput raje i mnogih redovnika i fra Ivo se veselio dolasku Omer pašinu i nadao se boljim vremenima. U kreševskom samostanu čuva se njegova bilježnica, u kojoj pored mnogih interesantnih podataka iz vremena od 1836. do 1860. ima i 10 pjevanja, u kojima fra Ivo slavi bojeve Omer paše s bosanskim feudalcima. Ova pjevanja posvetio je ovaj Žepčak Omer paši riječima: „Priuzvišenomu i Prisvitlomu gospodinu, gospodinu — Omer paši, načelniku svrhu sve vojske (Cara Medžida sretno vladajućega sada) na Bosni Glasovitom, i Nepridobivenom Vitezu, i Upravitelju vridnom učini na poštenje".

Vrijedno je još spomenuti da je Martić bio župnik u Ponijevu kraj Žepča 1864. i ondje ispjevao Luku Vukalovića, remek-djelo svojih „Osvetnika". Evo što sam o tom priča: S humka vinorodnog brdeljka kao s mogile, iz tog čardačića, a uz dogled Crnog Vrha i Matijinskog visa ugledao sam Luku u klancim jadikovcim (u duhu dakako, jer on ga nikad vidio nije), gdje se po njima živ šeće i sjetne zadužbine premeće, te kako je osvetnica vila na žice savila, sperih u pjesmu Luku i hajdukovanje".

U novije doba službovao je u Žepču Tomo Dragičević i u „Glasniku zemaljskog muzeja" objelodanio više etnografskih radnja iz ovog kraja. Uz to je opisao prehistorijsko nalazište Novog Šehera i njegove rimske starine.

Po raznim časopisima devedesetih godina objelodanio je više raznih članaka, naročito iz prošlosti Bosne, Mehmed H. Sejidović, također Žepčak.

Novi Behar, IV/1930—31,
5, 68—70.

NATPIS NA ČESMI FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA U GRADAČCU

Sve živo iz vode.
Časni miri-liva, gospodin Fadil-paša,
Na čijoj plemenitosti i trudu treba zahvaliti.
On je čista porijekla i uglednik Bosne,
Taj odlučni čovjek je visokog stepena
I riznica znanja i savršenosti kojeg resi
dobrota.

Njegova su dobročinstva brojna,
pa će mu vodom oprosta biti brisani grijesi.
Uložio je trud i ovu česmu podigao.
Pa vrijedi da joj u dževher slovima napišemo
kronogram:

Pijući vodu, učini dovu za Sejid Fadil-pašu.

Godina 12[55]/1839—1840.

USORSKIM KRAJEM

Do naših su ušiju dva puta doprle idilične i čudesne melodije sasvim u skladu sa predjelom i uskoro smo se našli pored pastira, poleglih ispod prostranih bukava, gdje sviraju svome čekinjavom stadu na varvarskim instrumentima. Tu smo, ispod jednog lisnatog kestena pored potoka, izabrali mjesto za odmor i kuvanje našeg skromnog objeda (priroda je nudila obilje

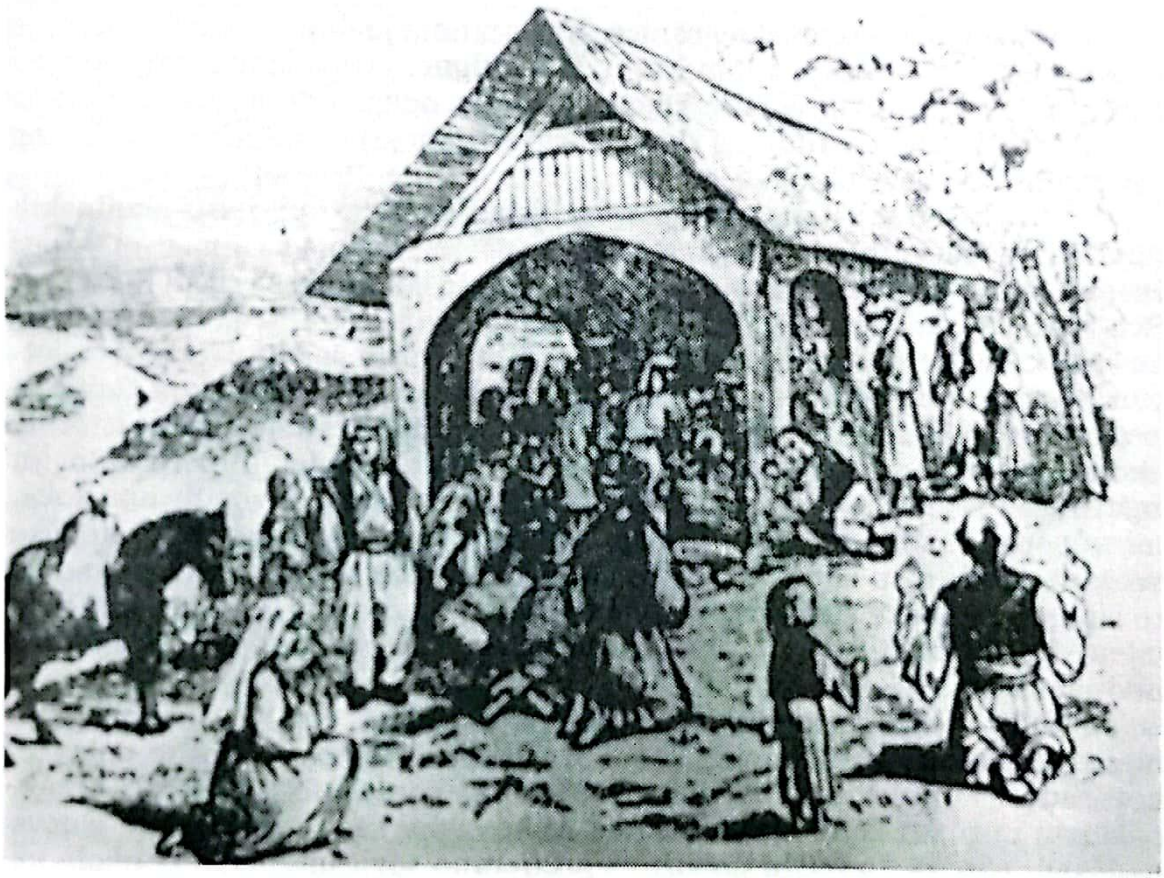

jagoda, ali nismo mogli živjeti od njih samih), i dok smo tu pripremali ručak, prišao je jedan čobanin i svirao nam bosanske melodije na svojim prostim dvojnicama ili sviralama.

Nastavljamo put uz malu Usorinu pritoku i u njenom plitkom koritu prvi put smo se upoznali sa rudnim bogatstvom ove oblasti. Ovdje je bio sjajan mozaik, jedna mješavina narandžasto-kristalnog jaspisa, kao snijeg bijelog kvarca sa komadima bogate gvozdene rude, ljuspi sjajnog liskuna i zelenog mermera išaranog crvenim i bijelim pjegama. Tu smo našli lijep komad opalnog kalcedona, uvijeno gnijezdo sitnih kristala u ahatnim slojevima. Slatina se zove zaselak blizu ušća ovog potoka u Usoru, što znači zlatna,

a to se ime uopšte daje u Bosni mjestima gdje se, prema narodnom vjerovanju, nalazi zlato.[2] I pored toga što postoje mnogi stari zlatni rudokopi na raznim stranama i što se zlato još ispira iz nekih rijeka, opet prosti seljaci, priča se, pogrešno smatraju sumpor za zlato ili, vjerovatno još prije, željezni pirit — naše »crno zlato" — te tako kao da samo ime ne znači ništa.

Ovdje smo pregazili Usoru i već upadamo u duge redove bosanske raje, u gomile malih bosanskih konja, koji su natovareni balama i ljudskim bićima, a sve to plovi, kao i mi, u istom pravcu. I već je nastupilo veče kad smo se počeli peti uz malu šumom obraslu planinu u pratnji ove šarolike grupe; žene i djeca peli su se većinom pješke, a na konjima ljudi pod svjetlocrvenim turbanima, koje nose ovdje čak i najbjednije klase. I čitava povorka, nasuprot zelenilu okoline, daje divnu slikovitost. Peli smo se pored rijeke i poslije jednog časa krivudavog uspinjanja izbili smo na vrh nenaseljene puste planine, ali sada već pritisnute i pretrpane sjajnim mnoštvom seljaka iz udaljenih i razbacanih predjela hrišćanske Bosne. Pojedine grupe su došle čak iz prijeka, iza srbijanske granice. Vrh planine je dug i najuzdignutija je tačka prema sjeverozapadnom kraju. Čim stigne, grupa sputa svoje konje i odlazi pravo na vrh grebena, gdje se uzdigla neugledna kapelica. Ona je središna tačka ovog ogromnog zbora, i uskoro nam je postao jasan uzrok ovog velikog hrišćanskog skupa.

Rimokatoličko stanovništvo ovog dijela Bosne sakupilo se iz planinskih uporišta razbacanih naokolo da bi ukazalo poštu svecima svojim, svetoj Kati i svetoj Gospi, kako ih nazivaju ovdje. Tu se naša bogorodica i sveta Katarina. Sveta Marija je zaštitnik starog bosanskog kraljevstva, a sveta Katarina omiljena djevica mučenica bosanskih kraljica.[3] Sutra će biti proslava čudotvornog uzašašća i hodočasnici su se nagomilali u ovim hrišćanskim Delfima, svetom središtu svoje zemlje, kao i uvijek u velikim krizama narodne istorije, ako ne da pitaju za savjet sveta proročišta, ono tek da dobiju potporu dviju zaštitnica i svetica svojih. I pored toga što smo svjesni da ovo nije ono doba, mi smo ipak tu uoči nečeg većeg nego što je predvečerje obične rimokatoličke svečanosti. Na sam dan ovog velikog hodočašća, dok su se ove hiljade molile tu ispred planinske kapelice, započela je pobuna u Bosni i, usprkos tome što joj ne vidimo kraja, ona mora, bilo nabolje ili nagore, da izmijeni svu njihovu budućnost.

Kod kapelice se odigravalo sljedeće: svaki seljak, čim bi stigao, ponizno bi se poklonio ispred zdanja i izveo izvjesne mistične i pobožne pokrete, povezane sa njegovom religijom. Poslije bi, koračajući korak po korak, nastavio put oko kolibice, krećući se, kako ovdje kažu, sa suncem, slijeva nadesno; poneki, naročito pobožni i pretjerano savjesni, obišli bi okolo na koljenima. Na desnoj, odnosno na sjevernoj strani kapelice stajao je unutra sveštenik i držao ispruženo pozlaćeno raspelo, koje je svaki prolaznik ljubio; i poslije dovršenog kruženja uokolo, svaki bi vjernik ušao u kapelu i dovršio

2 Pošto naš jezik nije dovoljno poznavao, Evans je umjesto toponima Slatina, u engleskom originalu zapisao »Zlatna", pa je iz toga izvukao pogrešan zaključak da se, ovdje, radi o rijeci koja nanosi zlato. Pravi naziv naselja i potoka je Slatina, i nema nikakve veze sa zlatom.

3 Zaštitnik Bosne je bio sv. Grgur Nazijanski, sve do prelaza kralja Stefana Tomaša u katoličanstvo, kada on za zaštitnika uzima sv. Grgura papu. Po želji Tomaševog sina, papska kurija je godine 1461. proglasila zaštitnikom Bosne sv. Grgura Čudotvorca. Kult sv. Marije i sv. Katarine nesluzbeno su u narod uvodili franjevci, i to znatno kasnije, pogotovo u vezi sa štovanjem uspomene na bosansku kraljicu Katarinu, koja je, poslije smrti, uvrštena među blažene franjevačkog reda.

molitve ispred grubih ikona svojih božanstava, koje su bile okrenute istoku. Stavljena je, možda, na oltar domaća kita ruzmarina i zlatne cinije. Poslije napuštanja misterioznog krova, mnogi su vjernici ostajali vani na koljenima i izgledali kako je predstavljeno na priloženom crtežu. Neki su brojali svoje krunice, drugi pružali stisnute pesnice u nekom naročitom stavu, možda namjerno da bi predstavili krst. Neki su se molili i usrdno i pobožno. I, zaista, ova prilika nije bila obična. Poslije završene molitve svako napušta okolinu kapelice i pridružuju se skupu dolje, te je tako travna strmen oko te proste drvene kolibice bila oslobođena za one koji se stvarno mole. [Ovaj je crtež izgrađen već naveče kada je oko svetišta bilo manje svijeta.]

Najviše nas je iznenađivao potpuno muslimanski izgled mnogih krišćanskih vjernika. Uticaj islama je čak zarazio i njihov hrišćanski obred; mnogi su gmizali po zemlji i ljubili je kao da su bili u džamiji. Jednog čovjeka sam potpuno zamijenio sa hadžijom, turskim hodočasnikom; bilo je i drugih sa izbrijanim tjemenom ili, pak, poput pravih muslimanskih vjernika sa jednostavno ostavljenim perčinom, koji su vjernici tako brižljivo čuvali kako bi pomogli anđelu Gavrilu da ih lakše odvuče u raj. Takođe, tamo je bilo i žena sa licem potpuno pokrivenim i izgledalo je kao da strahuju od propisa Kur'ana; čak i redovnici koji su došli iz manastira[4] i na manjem odstojanju zbunjuju sličnošću s turskim službenicima. Gotovo se osjećala neka tuga pri pojavi tolikog mnoštva hrišćana odjevenih, zaista, u muslimansku nošnju, ali ipak još privrženih vjeri svojih otaca.[5] Čitav prizor stvarno je bio jedan od onih koje je teško opisati, ali koji se nikad ne mogu zaboraviti. Čak i ožalošćeni zbog praznovjerja, morali bismo im priznati neke elemente sjaja i ljepote. Ovaj usamljeni, a sada pretrpani planinski vrh hodočasnici su izabrali, puni dječije žudnje za nebom, kao svoje svetište i kultsko mjesto kako bi bili bliže svom vjerskom cilju. Ovdje su se predali molitvi ovi bijedni seljaci, usljed vjekovnog nasilja već podivljali i utonuli u neznanje i fanatizam, odbačeni od svijeta i ovdje zaneseni u tihim grupama (kako oni vjeruju) u neki drugi, srećniji svijet. Dolje ispod njih je praiskonska šuma, a okolo, na svim stranama, vazdušni bezdan. Daleko pozadi, dokle oko može da dopre kroz sumrak koji se spuštao, nižu se usamljeni planinski lanci.

Ali, evo se ovim štedljivim Bosancima ukazala prilika da jednovremeno, uz vjersko slavlje i hodočašće, održe i veliki vašar, ili kako bi Nijemci rekli, godišnji pazar. Vašar obuhvata drugi kraj planinskog grebena. Duž jedne velike putanje poređana i izložena roba većinom je rezervisana za sutrašnju „proslavu". Sa obje strane ove putanje seljaci su logorovali u porodičnim grupama. Na noćnom slavlju i na vašaru sljedećeg jutra, kao u nekoj ilustraciji, vidjeli smo pred sobom čitav život seljačke raje sa jednog velikog prostora Bosne; njihovu raznoliku nošnju, jednostavnu hranu, skromne potrebe, njihova kola i neskladnu muziku, a iznad svega sjenku Damoklova mača.

---

4 U selu Komušini nije bio franjevački samostan, kako Evans piše, već samo crkva i župa koju su poslužívali franjevci. Proštenište na planini blizu Komušine bilo je veoma poznato u tom kraju Bosne.

5 Ovaj čudan uticaj islama na bosansko hrišćanstvo može biti prikazan i drugim činjenicama. Hrišćanski hodočasnici polaze u Jerusalim isto tako često kao i muslimanski u Meku. Takav rad je priznat kao častan, kako kod raje tako i kod muslimana, i hrišćanski hodočasnici prisvajaju, kao i Turci, istu titulu hadžije. Sveti grob je često poznat pod imenom ćaba, a to nije ništa drugo nego arapsko Kaaba!

Čim se noć navukla, cio planinski greben je bio rasvijetljen veselom vatrom, oko koje su se u grupama gomilali seljaci. Zaptija nas je snabdio razbuktalim panjevima i iznad njih smo obavili vlastite kuhinjske operacije, pridodavši obilan ovčiji but, koji je bio isječen na uobičajen bosanski način. Neki su za ovaj praznik dozvolili sebi takav raskoš kao što je ovčetina. Seljaci ovako pripremaju svoje meso: zaošten kolac, u dužini od oko osam stopa, provuku kroz usta, vrat i trup zaklane životinje tako da izbije na rep. Zatim zabodu u zemlju dva nisko zasječena račvasta koca i ogromni ražanj sa njegovim bremenom namjeste na njih, pored već raspaljene velike vatre, pa potom seljaci redom okreću ražanj. Izgledalo je kao da će dobar dio zbora u tom poslu provesti noć i to, što je još zanimljivije, uz igru, pjesmu i svirku — i neću poreći da su u tome uspjeli.

Prva igra koju sam vidio bila je zaista smiješna. Izvodila su je dva čovjeka uz mnogo različitih pokreta koje su, tako je izgledalo, improvizirali u toku same igre. Pratnja gusala, te jednolične srpske laute, bila je sjetna, a igra sama po sebi bila je bez draži; kao da im je glavni cilj bio da na najgori mogući način raščlane svaki ud. Ponekad bi trupkali po zemlji, pa potom obilazili jedan iza drugog i vrtjeli se jedan oko drugog, i to na jedan čudan način; ponekad bi zastali i koračali pažljivo kao da su ispitivali da li je led tvrd. Radeći to, oni su, dalje, na jedan tupav način pipkali oko svojih nosova kao da paze da li su im naočari zgodno namještene. Samo kolo, ili slovenska igra ukrug, svakako je elegantnije i uglavnom su ga igrale devojke. One su obrazovale prsten i igrale su tako u krugu, i to ponekad vrlo vatreno.

Od svih kola najdosadnije je bilo baš ono kojim su se oduševljavali neki turski službenici, koji su se bili smjestili na kraju planinskog grebena. Ne, oni nisu igrali! Oni su bili i suviše lijeni da bi radili tako nešto, ali su neprestano i nasilno dovodili hrišćanske dječake koji su redom plesali ponaosob dugo svoju dionicu u pas seuls ispred svojih gospodara i upravnika. I ne napuštajući svoje sjedište, moglo bi se reći pijedestal, ispred njih je jedan dječak tapkao po zemlji u taktu neke dosadne muzike i nastojao da mu zatreperi svaki mišić i ud kao piktijasta masa. Poslije ove operacije, licem okrenut prema oduševljenim Turcima, dječak se punih deset minuta lagano okretao oko svoje ose i igrao — ako ovako treptavo grčenje može biti nazvano igranjem — i dalje, opet je isto toliko vremena bio leđima okrenut posmatračima a poslije se postupno okretao i kao da se ponovo pržio ispred lagane vatre uz ražanj koja je povremeno podsticana. Međutim, Turci su, ugodno smješteni, podavijenih nogu sedjeli na ćilimima prostrtim preko utrine i piljili čitav čas, sa izgledom punog uživanja u prizoru.

Dugo smo slušali gusle, dvojnice i frule i uz njihovu pratnju pjevanje lirskih pjesama i epskih balada. Svi instrumenti, sem gusala, bili su isti kao i oni već opisani hrvatski, a gusle same slične su tamburici sa tri žice, ali ovdje prste zamjenjuje gudalo; sviranje na njima bilo je malo bolje od onog što smo čuli ranije u Sisku. Ritam je bio čudan, a kao ostatak starijeg svijeta i kao instrument, gusle imaju već pomenute arkadijske srodnosti. Jedan od mnogih pjevača koji su zanijeli slušaoce, bosanske djevojke naročito, bio je pjevač lirske pjesme čiji je ritam, ako me uho nije prevarilo, bio identičan sa početkom Anakreontove pjesme.

Ahmed ALIČIĆ:

PRIJEKI SUD U BOSNI I HERCEGOVINI 1878

Naš povjesničar H. Kreševljaković u svome članku: »Prijeki sud u B. O. 1878."[1]) iznio je po pričanju starice Salihe Sejdinović rođene Škiljo i jedan slučaj koji se desio u selu Šijama poviš Doboja, pogibiju Hasana Hasanovića i braće Adžića. Taj članak me je potaknuo da i ja iznesem što sam čuo i zapisao o događajima koji su se odigrali te godine u ovom kraju i tako spasim od zaboravi koju uspomenu na ove znamenite dane naše prošlosti.

Iznenadni napadaj na jedan dio izvidnice kod Maglaja 3 kolovoza 1878 dao je povoda zapovjedniku okupacione vojske generalu Filipoviću da slijedeći dan proglasi prijeki sud unutar zemlje koju je zaposjela carska vojska.[2]) Prijeki sud je proglašen u Doboju gdje su se nalazili veći odredi vojske. Od Doboja do sela Kosove niže Maglaja stajali su poslije spomenutog napada ovdje ondje manji odredi koji su se sustizavali da ponovo krenu uz Bosnu. Jedan takav odred utaborio se na Londži u selu Makljenovcu na ušću Usore.

Dolaskom neprijatelja u zemlju svijet se bio izgubio, pa su i svi poslovi stali. Doba žetve je odmicalo, a pšenice su jednako čekale žeteoce kojih nije bilo i prijetila je opasnost da gotov kruh propadne. To je nagnalo nekolicinu uglednih ljudi da odu i zamole zapovjednika na Londži da dozvoli svijetu slobodno kretanje i poslovanje, što on dopusti.

Odmah potom Avdići u Matuzićima sazovu žetelice da požnju njivu Krčevinu u polju Karušama, koje se stere između Bosne i Usore pri njihovom spajanju. Po običaju ode dvanaestorica muškaraca da za rose naprave potrebna uža za vezanje snopova. To su bili: Alija i Osman sinovi Avde Avdića-Skulića, Selim i Salko sinovi Huske Cicvare, Ibrahim i Osman sinovi hodže Osmića, Ibrahim i Mustafa sinovi Ibre Muratovića, Huso Ahmeta Muratovića, Džafer Bećira Muratovića Avdo sin i Ibro pastorak Ahmeta Skulića.

Kasnije dođu im u društvo Mujo Hodžić i Husejn Kurbašić, najamnik Hodžića.[3]) Kad su ova dvojica stigli blizu Krčevine udare u jednoj šikari na patrolu. Prestravljeni tim nenadnim susretom a goloruki zdime bježati glavom bez obzira. Vojnici, kojima se učinilo sumnjivo ovo bježanje, otvore vatru na njih i udare u potjeru, ali ih ne stigoše.

Baš u taj čas dolazio je od Doboja jedan odred vojske. Čuvši puške vojnici odmah opkole njivu i žeteoce i u pšenicu navuku »topove" okrenuvši ih strani odakle su puške pucale. Žeteoce pohvataju, povežu i potjeraju uz Bosnu do Iličina hana pod Mravićima, ali ih odatle vrate u Doboj.

Za to vrijeme neprijateljska vojska već je bila zauzela Žepče. Stoga i ove zarobljenike dignu u Žepče da im tamo sudi general Filipović (»Pilipović").

Na putu u Žepče prenoćili su u Makljenovcu kraj Drvene ćuprije na Usori u kući koja i danas postoji. Tu je izašla deputacija uglednih ljudi, koju su sačinjavali Bećir, Hodžić, Hasan Aličić-Skulić i Huska Zaimović i molila da se puste nevini ljudi, ali bez uspjeha.

---

1) Kalendar Nar. Uzdanice za 1938. str. 104.
2) Ibidem.
3) Prema kazivanju Hruste Kurbegovića iz Matuzića, koji je ovo zapamtio.

U Žepču su ovi nesretnici ostali više dana. Mučeni su na razne načine i siljeni da priznaju učešće u ustaškom otporu. Cijelo to vrijeme bili su povezani, pa su ih vojnici i hranili, po čitave dane morali su stajati na suncu, a često i gledati u sunce. Napokon su dovedeni pred generala Filipovića. Ne mogavši im naći nikakve krivice, on naredi da se oslobode i pošalju kući.

Da bi mogli nesmetano prolaziti kraj vojske koja je vrvila na čitavom putu oni zatraže „kakvu pravu" (ispravu). General naredi da im dadnu jedan komis koji će im služiti mjesto isprave. Međutim pored toga oni krenuše prijekim i sklonutijim putem preko Šehera i Tešnja; kuda nema tuđinskog bahata. Kući dođu zdravo i veselo. Danas su svi mrtvi rahmet im duši!

Prema pričanjima Hruste Kurbašića i Mula Saliha Aličića, koji ovo pamte. Kada se je ovo desilo oni su bili dječaci od 10-15 godina.

A što je bilo u Šijama?

Prof. Kreševljaković u spomenutom članku kaže da su vrhli žito seljaci iz Šija Hasan Hasanić Ibrin i Halil i Salko Adžić sinovi Omerovi. Onuda je naišao jedan odred vojske i neko je ispalio iz puške. Niko od vojnika nije bio ranjen, ali su vojnici po nalogu svoga časnika uhvatili ovu trojicu seljaka i odveli u Maglaj, gdje su osuđeni i strijeljani. Salku Adžića nije mogla puška ubiti, pa su ga vojnici zboli bajunetama. To je vidila Saliha Sejdinović-Škiljo kojoj je tada bilo 15 godina itd.

U Šijama živi jedna žena starija od spomenute Salihe. To je Đulsa Hodžić rodom iz Trepča kod Tešnja. Ona je tada bila udata za Sejda Buljubašića u Šijama, a po njegovoj smrti preudala se za Mustafu Krušku. Sada je udovica, a ima oko 80 godina. Ona priča:

U Šiječkom polju u njivi Orašju trgali su žito (kukuruz) braća Smajo, Halil i Salko[4]) sinovi Omera Adžića, Hasan jedinac sin Ibre Hasanića, Omer Trevčo i neki drugi. Neprijatelj, koji je jednom bio suzbijen u Kosovoj više Šija, počeo je prikupljati čete da ponovo krene na Maglaj. Vojska je nadolazila kao voda iza kiše i val po val u razmacima odmicao je uz Bosnu. Toga dana naiđe kroz Šije jedan odred. Na nesreću pred ovaj odred izađu trojica obijesnih ljudi, iz busije opale nekoliko pušaka i pobjegnu. To su bili Huso Skulić i Omer Buljubašić iz Šija i Huso Ćostović iz Medakova.

Niko od vojnika nije bio ranjen, ali po naređenju časnika vojnici okrenu u potjeru za napadačima i udare na ove poslenike. Njih pohvataju i otjeraju u Maglaj, gdje budu osuđeni na smrt i strijeljani.

Adem ef. Salkičević džematski imam iz Lepenice, kod Tešnja, čija je mati Ema rodom Mehinovićka iz susjednog Kraševa ranije bila udata za pogubljenog Smaju Adžića, priča ove detalje o njihovu pogubljenju koje je čuo i zapamtio od matere.

Kad su osuđeni, bude im naređeno da sami sebi iskopaju rupu u koju će biti zatrpani. Pošto su to učinili vojnici su ih poredali ispred rupe i strijeljali. Na glas pušaka odmah su pali svi osim mladog Salke Adžića. On je ostao na nogama, jer — kažu — da ga olovo nije moglo ubiti. Tek kad su

4) Prva dvojica su bili oženjeni, a Salko je bio momak.

ga vojnici izboli u prsa bajunetama i on se srušio.[5]) Još nije bio ni izdahnuo, a stigne »knjiga u procjepu" da se ti ljudi puste, jer su nevini.

Ta knjiga — prema Đulsinom sjećanju — spasila je život Husi Omiću muhtaru, Salihu Sadikoviću i Bećiru Bošnjaku najamniku Sadikovića iz Šija i Ibrahimu sinu hodže Škilje iz susjednih Mravića. Oni su također bili pohvatani (ne zna se gdje ni zašto) i odvedeni u Maglaj, ali sreća im se nasmijala na pragu drugog svijeta. Odmah potom svi su pušteni kući i poslije pričali šta su vidjeli i doživjeli, Saliha Sejdinović-Škiljo nije vidjela nego slušala pripovijedanje o ovom događaju.

Zajedno sa Adžićima u Maglaju je platio glavom i Huso Sejdinović također iz Šija. Po svoj prilici i on je bio na trganju u Orašju. Tog čovjeka je predaja okarakterisala kao neobično nježnog i brižljivog oca i muža. Njegov unuk po kćeri Huso Hućkanović Mehin iz Lepenice, priča, kako je čuo od svoje matere, a njegove kćeri Hanife, koja se rodila poslije njegove smrti, da je on pred samu smrt sa suzama u očima molio prisutne: »Kažite mojoj braći da mi je žena ostala trudna, pa nek se pobrinu da mi dijete ne ostane mahrum (bez nasljedstva)". Jedva što je stigao da to izusti puške su odjeknule i on se srušio mrtav.

Kod svoje kuće u Šijama platio je glavom Salko Salkanović. On je bio ostao kod kuće da čuva mal, a njegov otac Mujo sa nevjestom Šahom, Salkinom ženom i malim unucima Suljom i Selimom bio se sklonuo u gorovitu Jablanicu kod poznanika Kalabića. Salko je bio istom otpušten iz askera pa je i kod kuće nosio uniformu turske vojske. Jedanput su ga vojnici spazili i valjda zbog toga ubili.

Osim spomenutih Đulsa pamti pogibiju još dvojice seljaka iz svoga sela. Jedan od njih je Ibrahim Kruško. On se desio u polju kad se je pomolio jedan odred vojske i čim je spazio neprijatelja odmah je skočio u Bosnu da se prebaci na drugu stranu gdje je još vladala sloboda. Ali kuršum ga je stigao i rastavio sa životom — ugušio se je. Drugi je Meho Popržanović iz Trepča. Meho je donio žito u mlin na Bosnu i kad se je povratio ubijen je pred mlinom, po svoj prilici, zbog kubure za pasom. Njega su odvraćali da se prođe mlina na takom vremenu, ali on se nije dao zastrašiti i tako je platio glavom svoju smjelost.

Neki pričaju da je ovaj Popržanović skrivio smrt braće Adžića i njihovih trgača. Adem ef. Salkičević, koga već spomenusmo, čuo je od matere da je Meho Popržanović odnekle naišao i spazio kraj ceste kod Orašja puna kola ranjenika, vjerojatno ranjenih kod Maglaja, koje je sve do jednoga poklao. Počinivši to nagrnuo je na Bosnu da bježi. Kad su opazili šta se desilo ranjenicima, vojnici krenu u potjeru za zlikovcem i naiđu na Adžića posljednike kao najbliže te ih pohvataju. Malo za tim spaze i Popržanovića gdje bježi preko vode. Vojnici su odmah na nj posumnjali i udarili pucati. Ne zna se da li je ubijen, ali pričaju kako se je od njeg otisnula niz vodu krv kao crvena kabanica. — Bilo kako mu drago brzo su stekli uvjerenje da je on zločinac i to javili u Maglaj da puste nevine ljude. — Kako je već rečeno brzojav je zakasnio.

---

5) Kažu da je preko njihovih kosti danas cesta. Austrija je to namjerno učinila,a protest Maglajlija nije ništa pomogao.

Međutim ovome pričanju teško je vjerovati. Naš čovjek pun viteškog duha i vrlina nije mogao počiniti tako gnjusan zločin nad nemoćnim ranjenicima, pa makar bili i dušmani. Osim toga teško je vjerovati da bi neko u tuđoj zemlji, koju tako mučno osvaja, mogao ostaviti bez straže kola teških ranjenika. Napokon sam događaj pretstavljen ovako ispada nemogućim. Vojnici su pohvatali Adžića poslenike po otkriću zločina. Zločinac je odmah po izvršenom djelu morao, a i mogao naplivati da bježi, jer se tu nije imao gdje zadržavati. Bosna je na tom mjestu široka svega dvadesetak metara i on bi uspio preplivati i sakriti se da ga vojnici nisu odmah opazili. Ali su ga odmah opazili, znajući za postojanje zločina, morali su odmah uvidjeti da je taj zločinac i izvijestiti u Maglaj. To sve ne traži ni toliko vremena koliko treba da pratnja stigne u Maglaj. Prema tome glasnik je mogao stići u Maglaj prije zarobljenika.

Nakon svega što je rečeno može se potpuno vjerovati da je ova priča izmišljena. I to možda vrlo lahko od strane samih vlasti. Popržanović je poginuo pred mlinom. Đulsa ga je vidjela mrtvog i kaže i danas kao da ga gleda. Što se tiče crvene kabanice niz Bosnu ona mnogo bolje pristaje nesretnom Ibrahimu Kruški.

Petar BOGUNOVIĆ

GROBLJE „VOJVODE MOMČILA"

U slivu donjeg toka Male i srednjeg toka Velike Usore nalaze se na više mjesta, u manjim i većim grupama, kao i pojedince, starinski nadgrobni spomenici (stećci kamenovi, biljezi). Najinteresantnija grupa nadgrobnih spomenika je u selu Vrućici, kraj istoimene banje, 6 km daleko od industrijskog Teslića, na jednom malom brežuljku, na jugozapadnoj padini brda Stražbenice, na kojoj se još danas razabiru temelji nekoga staroga grada. Do tih grobova vodi uz Brkića Potok seoski put, kao odvojak banovinskog druma Teslić — Fratrova Ćuprija. To groblje, okruženo je danas gustim naseljem. Iznad njega su kuće Samardžića, a ispod, u neposrednoj blizini, kuće Brkića. Sa toga brežuljka otvara se lijep vidik prema zapadu i jugozapadu, dočim je prema istoku i sjeveru zatvoren Stražbenicom i Gradinom, povrh koji vodi neki stari kameni drum, koji narod naziva Kaldrma. Dolina je vrlo pitoma, obiluje lijepim oranicama, livadama, hrastovim gajevima i studenim izvorima, zvanim Zmajevac, Karevac, Riljevac itd. Da je tu nekada uspijevala i vinova loza, svjedoče nam ostaci loze, a i nazivi Vinograd i Lozik, kojim su označene pojedine današnje oranice.

Grupa ovih interesantnih nadgrobnih spomenika sastoji se od tri stećka (kamena, biljega) od kojih se svaki razlikuje posebnim oblikom i veličinom.

Prvi najveći, za kojeg narod vjeruje, dat je grob „Vojvode Momčila", imade veliku prizmatičnu osnovu, pravilno izgrađenu od jednog komada. Na toj ploči leži danas prevaljeni gornji dio spomenika. Taj gornji dio imade oblik pravilnog sarkofaga, u obliku kuće sa dvokrilnim krovom. Ivice su mu obrubljene sa 12 cm debelim okruglim rubom. Rubovi odnosno ivice, završavaju se na uglovima u kamene, malo oveće jabuke. Sa šljemena istočne i zapadne ravnine spušta se iz jabuke kroz sredinu isto takov okrugao rub, koji se od sredine grana na dvije strane i spaja sa donjim širokim rubom. Južna i sjeverna strana sarkofaga je pravokutnog oblika.

Pošto stećak leži srušen sa dolje okrenutom sjevernom stranom, to se ornamentika može vidjeti samo na gore okrenutoj južnoj strani. Na istoj se vidi vrlo pravilno utesana ruka (desnica) od ramena, savijena u laktu, a sa pesnicom, koja drži topuz ili baklju. Ta skulptura je izrađena vrlo lijepo i za ono vrijeme upravo umjetnički. Ispod pesnice sa pruženim palcem u vis, nalazi se držak od topuza. Sama glava od topuza (baklje) je eliptičnog oblika sa tri reda brazda, odnosno izbočina. Po ovoj istesanoj ili bolje reći utesanoj ruci sa topuzom, jasno je, da je pokojnik okrenut glavom prema zapadu, kao što se obično kopaju i danas kršćani. Da li ima kakove ornamentike ili natpisa na suprotnoj, sjevernoj strani, okrenutoj sada prema zemlji, nije poznato ni najstarijim ljudima u selu. Ali se dade zaključiti, da s obzirom, što postoji ornamentika i naprijed spomenuta oznaka a južnoj strani, da ni ova sjeverna, koja je radi, svoje težine duboko uronula u zemlju, nije ostala prazna, već da je i na njoj utesan isti ili što je još vjerovatnije, neki drugi znak, obilježje moći i vladarstva. Lako je moguće da se na toj strani nalazi natpis.

Stećak, za kojeg narod neosnovano vjeruje, da je grob supruge Vojvode Momčila, manji je od prvoga, te se nalazi neposredno uz uzglavlje, okrenut po dužini od sjevera prema jugu. Ovaj stećak imade preko polovice utesan pojas 14 cm širok, te se od njega počinje sužavati i svršava se u obliku kupule, na čijem se vrhu nalazi istesana jabuka, iz koje se spuštaju na sve strane udubine (brazde) i 14 polja. Svojom izradom i pravilnošću izgledaju kao kupula ili kapa sa spuštenim pokrivačem. Na stećku nema nikakvih drugih ornamenata, te stoji uspravno na svom mjestu; jedino na južnoj strani ga je izglodao zub vremena, što se vidi iz jedne velike pukotine. Premda ovaj stećak imade oblik samostalnog groba, i ako narod vjeruje, da je to grob »supruge Vojvode Momčila", dobrom posmatraču biće odmah jasno, da je ovaj stećak sastavni dio onog naprijed opisanog groba ispod sarkofaga. Dokaz je što stoji na jednoj ogromnoj ploči, okrenutoj po dužini od sjevera prema jugu, te ima oblik obeliska, koji svojom visinom natkriljuje druga dva stećka i stoji upravo geometrijski tačno iznad kamene ploče, na kojoj se vide tačno udubine, gdje je stajao sarkofag. Da to nije poseban grob već spomenik (biljeg) svjedoči nam i njegov položaj. U slučaju, da je tu sahranjen mrtvac, bio bi grob okrenut prema istoku kao i druga dva.

Treći stećak, koji je po narodnom vjerovanju grob »sina Vojvode Momčila", leži južno od glavnoga. Po svojoj izradi je najjednostavniji, a po veličini najmanji. Njegova ploča, potpuno je uronula u zemlju. Na toj ploči stoji malo sagnut stećak. On je izradom dosta sličan prvom, jer je i on sarkofag u obliku kuće sa četverokrilnim krovom, ali se ne svršava u jednom šljemenu, već svaka strana ima oblik pravilnog trapeza. Na gornjem dijelu pravokutno-horizontalnog krova istesana je jabuka, koja imade ovalan oblik. Rubovi i ovoga stećka su obrubljeni okruglo istesanim, 10 cm debelim rubom. Na njemu nema nikakova natpisa, ni posebne skulpture.

Premda je okolina, u kojoj se nalaze ti starinski spomenici naseljena srpsko-pravoslavnim i rimo-katoličkim stanovništvom, njihovo je vjerovanje o tim grobovima nepodijeljeno. Jedni i drugi vjeruju, da u njima leže kosti članova porodice Vojvode Momčila, koji je nekada vladao ovim krajevima. Priča se, da je dvorove imao na mjestu gdje se sada nalaze ostaci staroga grada. Ispod gradine da je bila velika varoš i da se i danas znade za mjesto, gdje su bile kovačnice.

I ako na grobovima nema nikakove kršćanske oznake (krsta — križa) ipak su tvrdo uvjereni, da su kršćani. Narod vjeruje, da su ti grobovi svetinja i čuvari njihova sela i okolice. Nedozvoljavaju ih prekopavati, jer bi ih po njihovu vjerovanju pobio led. Nesmetani, mirni opstanak tih grobova dovode u vezu sa rodom u godini. Za vrijeme velikih suša pohađaju te grobove, te se mole Bogu za blagu kišicu. Dok nijesu imali crkava držali su na njima obljetnice (masla) t.j. molitve za rodnu godinu.

Priča se, da je za vrijeme turske vlade neko pokrenuo jedan manji kamen i kako se nalazio na uzvisini, on se odvaljao za nekoliko metara u dolinu. Te ih je godine navodno pobio strašan led. Odmah se složiše seljaci i u jesen izvukoše kamen na staro mjesto.

Ovo vjerovanje prelazi s koljena na koljeno, te ih ne može niko uvjeriti o protivnom. Čuo sam, da još i danas dolaze na grobove oni, kojima je učinjena kakova nepravda ili ih tišti kakova bol, te u samoći, vjerujući, da to čuje dobri vladar, proklinju svoga protivnika, koji im je nepravdu učinio i bol nanio i vjeruju da će kletva stići protivnika, jer je upravljena sa toga mjesta.

Sve do proljeća godine 1916 bili su ti grobovi nedirnuti. Turci ih nijesu dirali, jer na njima nije bilo nikakova kršćanskog obilježja, a poslije okupacije narod je to branio. Moguće je jedino, da je za turske vladavine gornji dio glavnoga stećka i odvojen od glavne osnovne ploče i prevaljen, sa namjerom i mišljenjem, da će se odmah ispod sarkofaga nešto naći. I tako je ostao na mjestu prevaljen, jer toliki masiv nije bilo lahko natrag povratiti i uz najbolju volju. U proljeće godine 1916 za vrijeme Svetskog rata, kadno je nad fabrikom u Teslići bila postavljena vojna uprava, preduzeo je vojni komandant kapetan Bauer da ispita te grobove. Njegovoj zapovijedi nije se smio niko protiviti. Rano u jutro, kako priča jedan očevidac, došao je spomenuti kapetan u društvu sa nekoliko tvorničnih činovnika, te je sa svojim tvorničkim radnicima (jer su se domaći ustručavali raditi na tom mjestu) započeo otkopavanje jednoga groba. Po pričanju toga očevidca, posao nije bio lak. Preduzimači naime bili su u tom poslu laici, te su nepoznavajući pravog načina otvaranja takovih grobnica, započeli kod uzglavlja kopati u dubinu. To je išlo teško, jer im je smetao ugao masivne osnove (ploče). Neimajući sprava za podizanje, podmetnuše i upališe jednu minu, koja srećom nije imala velikog djelovanja, jer je od masivne ploče otkinula tek jedan komadić. Nakon dugog kopanja, tek oko tri sata poslije podne, dokopaše do groba (kostura), koji je, kako priča očevidac, bio zasvođen potočnim kamenicama. I sad se dogodi nešto što učvršćuje narodno vjerovanje: „I u taj čas", priča jedan starac, „dok su oni prebirali zemlju i pregledavali kosti oko glave, iznenada se naoblači i udari strašan pljusak. Munja opali u jedan hrast u neposrednoj blizini grobova. Svi se razbježaše odnesavši nekoliko komadića haljinke, i dva tri prstenčića, a grob ostaviše otvoren. Sutradan poslaše radnike, da povrate zemlju u grob i da ga zatvore". I zaista i danas se vidi, na mjestu gdje je kopano, da je to bilo neko laičko istraživanje i da je obavljeno u žurbi i ostavljeno u neredu.

Pošto me interesovalo, da li su ti predmeti svojevremeno predani u Narodni muzej u Sarajevu ili su možda za vrijeme rata poslani na stranu, jednom sam prilikom otišao u muzej i potražio te predmete. Predusretljivošću tamošnjih činovnika, našao sam u dvorani za srednjevijekovne starine te nađene predmete, pod imenom: Predmeti nađeni u Vrućici pod jednim kamenom. Tu se nalaze ove iskopine: jedan zlatan prsten, po izradi dubrovačkog porijekla. Na njemu se vide sa gornje strane izrađene dvije glave, muška i ženska, a sa donje strane dvije ruke sastavljene u znaku rukovanja (pozdravljanja). Jedan srebren prsten sa teško čitljivim natpisom,[6] te jedan drugi zlatan prsten sa lijepom ornamentikom. Osim toga, tu se nalazi nekoliko komadića (krpica) skupocjenog brokata sa zlatnom žicom (potkom), ostacima odjeće. Napokon tu se nalazi i jedan komad željeza i veliki ekser kovanac.

Pošto su ti, po svojoj izradi i obliku jedinstveni spomenici u našoj državi, sada u poremećenu položaju, pokušao sam da ih crtežem prikažem u rekonstruisanom položaju tj. onako kako su izgledali u početku svoga postojanja. (Vidi crtež). Kako se na crtežu vidi, više ispravljenog sarkofaga podiže se obelisk (za kojeg narod vjeruje da je grob), koji sa sarkofagom i drugim manjim grobovima, čini jednu cjelinu i predstavlja vrlo lijep i skupocjen spomenik.

---

6) Naš poznati istoričar Vl. Skarić pročitao je napis na prstenu. Napis je pisan ćirilovim slovima i glasi: Χισξινα Βοη πονα:ε"

Momčilo SPASOJEVIĆ

OSTACI IMENA STAROSLOVENSKIH BOŽANSTAVA U NEKIM TOPONIMIMA TEŠANJSKOG KRAJA

Rasvjetljavanje porijekla i značenja pojedinih topografskih naziva od velike je važnosti za proučavanje istorijsko_teritorijalnog i etničkog razvitka pojedinih sredina.

Svuda ima naziva toponima za koje se više ne zna šta znače i odakle ima takvo ime. Međutim, sve ima svoje porijeklo, a i načina da se ono razjasni. Toponimi, veoma često, čuvaju tragove jezika nestalih naroda, imena ljudi, životinja, običaja i vjere naroda koji je tu živio i sl.

Namjera nam je da ovim radom pokušamo objasniti neke toponime tešanjskog kraja sa aspekta vjere i vjerovanja starih Slavena.

Prije prihvatanja hrišćanstva stari Slaveni klanjali su se mnogim bogovima. Ta vjera je bila odraz prirodnih sila u njihovoj duši. Naročito su obožavali nebo, sunce i prirodu. Za njih je Svarog stvorio svijet i svemir i otac je bogova i ljudi. Dao je svijet svome sinu Svarožiću da ga svake godine budi i oživljava iz sna u koji ga uspavljuju Morana i Černebog.

Svarožića je rodila Koleda i on na svom godišnjem putu ima mnoštvo božanstava koja ga prate, npr. ZORA (Danica), Sirin, Volos, Prvin, Lada, Ruj i dr. i svako od njih imalo je svoju ulogu u obnavljanju godišnjeg životnog ciklusa u prirodi. Imena božanstava starih Slavena ostala su sačuvana u nazivima planina, rijeka, brda, sela i slično. Svuda tamo gdje su oni živjeli, bilo malo izmijenjena, bilo u prvobitnom obliku. Takvih naziva koji nas podsjećaju na pagansko doba naših predaka ima i u nekim toponimima tešanjskog kraja. Paklenica je brdo kupastog oblika koje na jugozapadnoj strani nadvisuje grad Tešanj. Početkom ovoga vijeka na njenom samom vrhu otkrivene su ilirske grobnice sa mnoštvom svakojakih predmeta od bronze, a za nju je vezana i legenda o kudret-vodi. To je živa voda koja miruje u utrobi brda, ali kada se svijet iskvari ona se budi i plavi sve, te tako čini ogromne štete uništavajući i ljude i njihovu imovinu. Ovaj lokalitet je svakako dobio ime po božanstvu starih Slavena: Pokoli (Paklenjaku). Lokaliteta sa ovakvim i sličnim imenima ima na više mjesta u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Pokola je bio bog pakla. Vjerovalo se da se nalazi u podzemnom bezdanu, blijedog je lica i rastrešenih i rasplamtjelih vlasi. Pred njim je gorio vječiti oganj, koji je trebalo ložiti, naročito za ratnih vremena,kako bi se on ublažio, a pored stoke žrtvovani su mu nerijetko i zarobljenici. Za velikih nesreća: požara, pomora, poplava trebalo mu je žrtvovati najmilije stvari, dakle isto ono što se baca u izvor da bi se zaustavila kudret-voda: bakreno posuđe, djevojačke darove, zlatne nakite. Ljudi su ga se jako bojali, a žreci su njime strašili narod, govoreći da se svaki čas može pokrenuti iz svog skrovišta i učiniti ogromnu poharu. Vrh brda Paklenice bilo je mjesto gdje su stari Slaveni, na mjestu ilirskog groblja, iz strahopoštovanja prinosili žrtve ovom božanstvu.

Pokola (Paklenjak) je bio i gospodar nekih zloduha. Po dvojici od njih Mrakošu ili Mračaju i Zmajanu zovu se i dva lokaliteta: Mračaj, zaselak na Usori nedaleko od Jelaha i brdo Zmajevac (681 m), koje se nalazi negdje na sredini između Tešnja i Banje Vrućice, odnosno Teslića. Za Zmajana (Zmaja) se govorilo da noću otima djecu i djevojke i čini ljudima svakojaka druga zla. Doskora se sačuvao običaj da im se ne bi desila kakva nevolja, da na Zmajevcu na najveću jelu — Mamenu jeliku, kada im se rodi dijete ili udaje kći, ljudi nose pa vežu peškire, košulju i slično kako bi se umilostivilo čudovište.

Po božanstvu Trebunu (Potrimbi, Trebiću) nema nikakve sumnje, zovu se Trebačko brdo, selo Trepče i Trebačka rijeka.

Trebačko brdo nalazi se 6 kilometara istočno od Tešnja i visoko je 604 m. S njegove istočne strane teče rijeka Bosna, a zapadne Trebačka rijeka, odmah ispod sela Trepča koje je i dobilo ime po brdu. Selo ima oko 1000 stanovnika. Potrimba je bio bog hranitelj, bog vršidbe i ribarstva. Predstavljen je kao mladić prijaznog i krasnog lica ovjenčanog pšeničnim klasom. Žrtve su mu prinošene u avgustu, na Ilin-dan. Običaj je bio da se desetina pšenice i sve druge ljetine spali u žrtvu ovom božanstvu. Slavio se na bregovima uz vatru, igru, hranu i piće do zore, kada bi se sa uzdignutim rukama dočekivalo sunce i padalo ničice.

Trebačko brdo bilo je kao stvoreno za takve obrede sa velikim ravnim prostorom na vrhu izloženom prvim jutarnjim zracima. I danas mještani sela Trepča izlaze tu na teferič.

Smatralo se da je Potrimbi (Trebunu, Trebiću) najmilija životinja zmija, pa kada bi se našla pod pšeničnim stogom ili snopom nisu je dirali jer su to smatrali dobrim, božjim znakom.

Kršćani su ovo božanstvo zamijenili sa Sv. Tripunom. S lijevu stranu puta Jelah — Prnjavor ima jedan lokalitet koji se zove Trifunovo brdo.

Na sredini puta Tešanj — Jelah nalazi se lokalitet s imenom Sirino brdo koje, nema sumnje, ima veze sa slavenskim pastirskim bogom u obliku ovna Sirinom. Svetkovine u čast Sirina održavane su u martu.

Riječ Sirin u staroslavenskom jeziku syri znači sir, a u staropruskom sserti = pasti. Nedaleko od ovog brda malo bliže Tešnju i Bukvi, nalazi se selo Osoje, koje je dobilo ime prema Osoru, slavenskom bogu noći i zime. Vjerovalo se da je Osor izlazio u suton, a u tamu i bezdan se vraćao rano ujutro. Interesantno je da u ovom kraju živi legenda o Ušušuru (što je svakako isto što i Osor), za koga se priča da živi na dnu nekog vira rijeke Usore. Ušušur je vezan lancem za nogu, a izlazi samo na Preobraženje, kada se po narodnom vjerovanju preobrazi i gora i voda, te se ne valja više kupati, a izlazi pred veče do vodene površine i pjeva neke tužne pjesme. Ko čuje njegov glas taj će te jeseni umrijeti. Osor je zaštitnik nesrećnih i ludih. Priča se da je bio vilenjak zaljubljen u neku djevojku, a kad ova ode za drugog on je natjera da se utopi. Sam sebe kazni na taj način što se na dnu vira sveza za nogu.

Po vjerovanju starih Slavena Osor je nekad bio i bog dana, ali ga ubi brat Set i on postade samo bog noći i zime. Biće da je po njemu i Usora dobila ime. Nedaleko od rijeke Usore nalazi se selo Rosulje koje je dobilo ime po Rosuljki, vodenoj vili kod slavenskih naroda, koja je boravila u potocima, rijekama, izvorima i slavila se na Đurđevdan, kao proljetna svetkovina. Na taj dan mladi su išli noću ili rano prije zore, na vode i izvore, kupali se i pleli vijenac. Vjerovalo se da onaj ko se okupa taj dan naročito ranom rosom s livade postaje lijep. Inače riječ ros je keltskog porijekla i znači voda, kap.

Po božanstvu Sutvidu (Vitini) žetelačkom bogu (kasnije kod hrišćana Vidovdan, odnosno Ivandan) dobili su ime Vitkovci. Ovo selo, koje danas broji preko hiljadu stanovnika nalazi se s lijevu stranu puta Tešanj—Prnjavor, negdje na dvadesetom kilometru. Smješteno je, uglavnom, na bregovima koji se prostiru pravcem sjever—jug. Smatralo se da bog Sutvid (Vitina) vitla svojom glogovom toljagom i brani sunce od zlih duhova. Otuda i vjerovanje da se vampiri neće više javljati jedino ako se mrtvac u grobu probode glogovim kolcem. Proslavljao se i po sedam dana u mjesecu lipnju (junu) i priređivane su mu posebno bogate svečanosti, a po brdima su paljene vatre. Običaj paljenja vatri na Ivanjdan sačuvao se do naših dana. Interesantno je da u Vitkovcima ima porodica sa prezimenima Vidovići, Ivanovići (po pomenutom prazniku) i Lipića (analogno mjesecu u kojem se slavilo) što govori da se radi o autohtonom slavenskom življu koji je živio na tom mjestu praktično od samog doseljavanja.

Selo Sivša nalazi se s lijevu stranu rijeke Usore, između Teslića i Doboja. Centar sela je na jednom dominantnom brdu visokom gotovo 300 metara sa koga se lijepo vidi veliki dio Pousorja. Najvjerovatnije da je ime Sivša u vezi sa imenom paganskog božanstva Sive (Šive), poznatog kod gotovo svih indoevropskih naroda, pa tako i u Slavena. Bio je to ognjeni bog osvetnik, uništitelj. U predvečerje na Badnji dan ljudi su mu na određenom dominantnom brdu palili vatru, a on je tada silazio s neba. Ponajprije je odlazio u planinu da potraži troglavog zmaja, a kada bi ga našao započinjao bi s njim boj i ubijao ga. Nedaleko od Sivše, na obroncima planine Krnin, nalazi se brdo Tukovi gdje se Siva, vjerovatno, tukao sa troglavim zmajem.

Ujutru su momci i djevojke išli od kuće do kuće i pjevali razne pjesme Sivi i Koledi.

Interesantno je da su se koledarski običaji u ovom kraju najviše sačuvali baš u oblasti Krnina.

Na dan proljetne ravnodnevnice (21. marta) svetkovano je božanstvo, Pribina ili Prvić, Prvin (prvi bog), pa je po njemu i naziv Pribinica, koji je ranije pripadao tešanjskom srezu.

Stari Slaveni su vjerovali da se neka božanstva nalaze u drveću, na primjer, Jablanica u jablanu, te odatle i naziv sela Jablanica udaljenog oko 8 kilometara jugoistočno od Tešnja.

Svuda, pa i u tešanjskom kraju, ima dosta lokaliteta sa nazivom „GUVNO" ili „guvna" koja potiče od imena staroslavenskog božanstva Gubnjara, koji je bio zaštitnik vršidbe.

Ovim radom vjerovatno nije iscrpljen broj toponima u tešanjskom kraju, koji potiču od naziva paganskih božanstava starih Slavena, međutim, mišljenja smo da je bolji, makar, i nepotpun rad na ovu temu nego nikakav, jer on može pored ostalog da posluži drugima za temeljitiji i studiozniji rad o ovom pitanju.

Fra Julijan JELENIĆ

BOSANSKI SABIRAČI NARODNIH UMOTVORINA

Jukić se hvali, da je još 1840. počeo sabirati narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke. [1]) Ova Jukićeva pohvala nije nimalo pretjerana, jer Jukić još 1842. u jednom pismu Perišiću javlja, kako je bio u Zagrebu šest dana, kako je tada svaki dan išao Gaju te se s njim razgovarao o narodnim pjesmama, s njim se pogodio »za štampanje perve knjige" »pèsamah", što ih je sakupio i koje misli još iste godine spremiti u Zagreb. [2]) Iste godine opisuje prijatelju Stanku Vrazu, »što narod — u Bosni — pripovèda o Marku Kraljeviću", a 1843. javlja mu, da je »Narodne ilirske piesme, koje se pievaju po Bosni već ... I. knjigu od 10 tabakah datiro pak... boji se da u Zagrebu rad naslova »ilirske" neće moći izaći. U tom slučaju — veli — tisko bi jih u Splietu a to bi" mu »žao bilo, da ovako blago mimoigje Gajevu tiskarnicu, Zagreb grad". [3]) U istome pismu moli ga kao prijatelja, da ga o tome, čim prije mogne, obavijesti. Čini se, da Jukić na ovaj upit od Vraza nije dobio nikakva odgovora. Inače ne možemo shvatiti, zašto slijedeće godine u ožujku šalje ponovno u Zagreb upit istoga tona, ali više ne Vrazu, nego samom dru. Gaju. [4]) Iste godine poče Jukić slati u Zagreb na tisak sabrano narodno blago. Dne, 1 lipnja pošalje Vrazu u »Plandovanjima zabavnim" uz pripovijesti takogjer smješice i zagonetke, a koncem kolovoza Vrazu i Babukiću »Bosanske narodne piesme". U popratnome pismu moli prijatelja Vraza, da ih tiska u Gajevoj tiskari, i to, ako htjedne Gaj na vjeresiju, odmah; ako li ne, onda, kada se iza proglasa prijavi toliki broj pretplatnika, da bi se trošak mogao isplatiti. Iz »Proglasa i poziva na pretplatu", što ih je istom poštom u Zagreb spremio, saznajemo i opseg prve zbirke: u njoj je »50 različitih piesama 40 ženskih i 10 junačkih, iznoseći 20 odprilike tabakah". [5]) U drugome pismu od 31. kolovoza 1844. Jukić podsjeća dra. Gaja, kako ga je prije dvije godine najviše nagovarao, da sabire narodne pjesme, javlja mu, da ih je »množinu" skupio i da je sada u neprilici, kako će ih u oskudici novca tiskati. Upozoruje ga, kako je »pèrvi dio" preko Vraza na tisak već poslao, te ga moli, da bude tako ljubezan i tiska ga u svome trošku, »dok novci za knjige ne dojdu". [6]) Iz jednoga pisma, što ga je Jukić iz Fojnice 12. siječnja 1845. pisao Vrazu, saznajemo, da on sve do početka 1845. iz Zagreba nije primio nikakva odgovora uime svojih narodnih umotvorina, a »na koncu — veli dr. Alaupović — ne bi ništa, jer je baš to bilo vrijeme, gdje se sve bilo dalo na politiku i gdje se već kupili crni oblaci, da prokapaju krvlju ljudskom". [7])

---

1) Bosanski Prijatelj, I., str. 33., 111., 119. i 124.
2) Jukićevo pismo Perišiću, pisano u Fojnici 26. listopada 1842., u arhivu franjev. samostana u Fojnici. U njemu Jukić Perišiću piše i ovo: »Brate dragi nastojte zajedno s Pavom te mi pisamah sakupljajte, to nam je jedino blago koga nam turci dosad ne mogoše uzeti? ako ste koju pripisali pošaljite mi što pria."
3) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 57.
4) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 54.
5) Pismo Vrazu i »Proglas" i t. d. u dra. Alaupovića Ivan Frano Jukić, str. 60—61.
6) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 55.
7) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 33. i 61.

Neuspjeh u Zagrebu Jukića se je bez sumnje zlo dojmio, ali mu još nije oduzeo volje za rad u pothvaćenome smjeru. Stoga ga u ljetu 1845. i nalazimo na Kupresu, gdje zaposlene težake napastuje, da mu pjevaju narodne pjesme. Nu Jukić se na Kupresu puno ne okoristi. Premda je Kupres obilovao narodnim pjevačima, a Jukić im i nadnicu nudio, oni su ipak smatrali, da ljeto nije za gusle, nego za kosu i motiku. O tome Jukić piše u svome »Putovanju po Bosni godine 1845.": »Nigdje tako dobrih pjevača nema uz gusle kao ovdje — na Kupresu. — Svako selo imade po tri četiri guslara i pjevača, ali ono, što sam ja najviše želio, najgore mi izagje za rukom, što sam u najnezgodnije vrijeme došao (od polovine juna do 8. augusta), kada se ljetina sprema. Zaludu sam ja nadnicu dobro plaćao, odgovoriše mi: dogji ob zimu pa ćemo ti dodijati s pjevanjem".

U sabiranju narodnih umotvorina nije se ništa manje agilnim od Jukića pokazao drug mu fra Grgo Martić. Martić se je još bivši gjakom zagrijao za sabiranje narodnih pjesama — pa jednu: »Što j' se ono Travnik zamaglio", koje se je po svoj prilici još od djetinjstva sjećao, objelodani u »Danici ilirskoj" 1843. Vrativši se 1844. s nauka iz Ugarske u Bosnu nagje u onim žalosnim vremenima najveću utjehu u sabiranju narodnih pjesama, te ih sam sabra do 200.

Uz Martića i Jukića dosta rano pristane i fra Marijan Sunjić. [8]) Svatri su radila sporazumno, a pomagali su im i neki drugi domoljubi, kao sarajevski učitelj Gjorgjo Margetić, koji je skupio više od 140 ženskih narodnih pjesama i Jukiću ih predao, da ih vremenom objelodani u svome »Bosanskome Prijatelju".

I zbilja Jukić je u »Bosanskome Prijatelju" bio otvorio posebne odsjeke za narodne: pjesme, priče, poslovice i zagonetke te je samih pjesama, što iz svoje zbirke što iz zbirki Šunjića, Martića i Margetića objelodanio ravnih 44: junačkih 12, junačko-ženskih 6, žensko-junačkih 6 i ženskih 20; priča 6, poslovica 1863, zagonetaka 329. Osim toga je Jukić još 1844. u »Magazinu" otiskao jednu odulju narodnu pjesmu: »Kulu gradi Filip Madžarine".

Iza Jukićeve smrti prihvati se izdavanja bogatih zbirki najsposobniji za to: fra Grgo Martić. Bit će, da pjesnik iz osobitoga pijeteta prema nezaboravnome drugu nije počeo izdavanje samom svojom, nego svojom i Jukićevom zbirkom. Uredivši prvu svesku zakiti ju priprostim nu za ono vrijeme pisanim predgovorom: »Razlog", Jukićevim životopisom te dvjema svojim izvornim pjesmama: »Tužni glas" i »Pèrvo poznanstvo"; spremi ju u Gjakovo nadstojniku franjevačke bosanske mladeži fra Filipu Kuniću, a ovaj ju objelodani u Osijeku 1858. pod naslovom: »Narodne piesme bosanske i hercegovačke". Iz predgovora — bolje »Razloga" — saznajemo, da se Martić nije slagao s Vukovim, Rešetarovim i Jukićevim načelom: »Pjesme treba bilježiti onako, kako se čuju iz usta naroda", nego da bi ih trebalo, kako je to Kačić radio, »presvlačiti u tanahnu kopreničnu košuljicu". I premda »stoga prosta vila, obukavši tanahnu kopreničnu košuljicu" ne bi »prestala biti narodna", a »sabirači i izdavači priskrbili bi si višu slavu tim ogromnim

---

8) Nedić u svojim Zapamćenjima piše: »Na Orašju... — Šunjić — .... bi kadkad dobavio njekog Iliju Bošnjaka rodom od Skoplja glasovitog guslara, pa bi Ilija kitio pjesme o stari junaka, koje je Marian činio pripisivat, i od istih pjesama Jukić je činio njekoliko tiskat u Bosanskom prijatelju pod slovom M. Š. = Marian Šunjić, a Marian znao je vrlo lijepo udarat violin, pa koji put s guslarom, i tamburašom na violin složno zasvirao".

narodnim djelima", slijedi ipak i sam svome mnijenju protivnu praksu. »Ali je Martić — veli dr. Alaupović — drugu veliku manu počinio, što je po pjesmama zatro sve osebine lokalne naravi u jeziku i što ih je sve navio na ijekavski izgovor, makar ih je najveći dio pokupljen po ikavskim krajevima. I fra Grgo i Jukić bili su vrlo loši filolozi, pa Martić jezične pojave: latak mj. lakat, seldo — sedlo, merme — merve, ljepše — lješe i t. d. drži »za nesmotrena sablaznjenja pučke hladnokrvnosti". [9])

I Martiću i Kuniću najveća utjeha bi, da su »Narodne pjesme" svuda naišle na opće odobravanje. »Narodne novine", »Katolički list" i »Neven" obasuše ih pohvalama, premda se pošljednji žestoko obori na pravopis: muklo »èr" i »h" u genetivu množine. Narod ih prozva »Jukićkama", te ih tako privinu srcu, da im je sam Martić dočekao četvrto izdanje.

Čim je Martić uredio prvu svesku narodnih pjesama, počeo je drugu. A posao mu je išao tako glatko, da je »Katolički list" oglasujući prvu svesku mogao navijestiti, da je i druga sveska već gotova. [10]) Nu Martić je kod sebe imao samo svoju i Jukićevu zbirku, a htio je svakako da i Šunjićevu uredi. Znao je, da je i Šunjićeva zbirka bogata, a on da ju niti ima kada niti može od starosti i slabosti uregjivati. Stoga mu se Martić ponudi za urednika. Ali Šunjić je sa svojom zbirkom donekle bio već providio: ustupio ju je agentu bosanskih Franjevaca u Sl. Brodu gosp. Andriji Brliću, da učini s njom, kako bolje znadne. Stoga Šunjić Martiću nije ni mogao drugo odgovoriti, do da se s Brlićem sporazumi. [11]) Ovaj je odgovor Martića puno uznemirio, stoga se odmah obrati Brliću. Šta mu je sve pisao, nije nam poznato, ali iz Brlićeva odgovora, što ga je 11. rujna 1858. iz Broda poslao Martiću, [12]) dade se zaključiti, da je Martić pjesme iskao natrag. Nu Brlić mu ih nije dao, nego je obećao, kada Martić izda svoju i Jukića zbirku, da će onda skupa izdati i zbirku biskupa Šunjića, što ju on već najmodernije uregjuje. »Začudio sam se — veli Brlić u spomenutome pismu — brizi Vašoj zbog ono narodnih pjesamah, koje mi je presvj. biskup Šunjić, dao, da radim š njima, kako valja najbolje — Ja dakle želim, da Vi imate ljubav, i da prosliedite izdavanjem sbirke Vaše, koju je svaki domorodac, nedjeleći literaturu u hrv. slav. dalmatinsko-bosansku, ni u latinicu — i drugu neku, nego sve kao jedno smatrajući, uzhićenjem pozdravio. — Pa kad se izcrpi blago Vaše: eto ćemo ovo nas obiju prijatelja: biskupa Vašega, na svjetlo izdavati. A dotle će mlogo Save proteći, a donde ćemo se i mi vidjeti. — Zasada ja dajem prepisivati te pjesme, i veće su gotovo sve i prepisane, da ću jih onda čitati, gledati je l' koja već gdje u Vuku, Zori, Ljetopisu, Kolu, Magazinu, Danici i t. d. izašla, i s kojom promjenom; da se to u opazkama takija ubilježi. Uobće kanim malo znanstvenije, ako ne spješam, taj posao urediti, nego dosadanji izdavaoci narodne pjesme, najvećega i najdragocjenijega blaga našeg. Ja rastavši se s Vama nijesam se ponudi Biskupovoj ni nadao: ali budući mi učinjena, ne mogoh je odreći. A da sam na Vašu i Jukićevu zbirku, kao predteču ove mislio, to vam jamči moja težnja za slogom i jedinstvom u svemu i svačemu".

---

9) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 35.

10) Katolički list, god. 1858., br. 25.

11) »Ja bi Vam rado poslo moju zbirku od pisamah, ali ju je skoro odnio Andrija Berljić. Zato od potribe bi bilo š njim se stavit u sporazumljenje pria izdavanja". Šunjića pismo Martiću od 1. kolovoza 1858.

12) Brlića pismo »Reverendo Patri Gregorio Martić Magistro Novitiorum dignissimo Kreševii", u Šestića.

Po svoj prilici ovaj je Brlićev odgovor Martića zadovoljio. „Qui prior tempore, potior in iure." I Brlić je prije Martića primio Šunjićevu zbirku, na njoj već počeo raditi, a njegova je sposobnost jamčila, da edicija neće ni u čemu hramati. Stoga je Martić morao biti zadovoljan s tim, da mu je Brlić obećao pravo na sudjelovanje pri izdavanju. I što je još više, Martić uredivši svoju i Jukića zbirku spremi ih Kuniću; a Kunić pošavši iz Gjakova u Lijevno povjeri Brliću izdavanje i ovih zbirki.

Domalo se osjeti, koliku su pri tome pogrešku počinili i Šunjić i Kunić. Andrija Brlić umre prije, nego li je ijedna sveska povjerenih mu pjesama ugledala svijetlo. Iza smrti knjižnica mu bude prenešena u mjesni franjevački samostan. Jesu li megju ostalim knjigama bile i povjerene mu pjesme, tko bi znao? Ali činjenica je, da ih je kašnje Martić s Andrijinim bratom Ignjatom u samostanu tražio i da ih nije nigdje našao. I tako je ili izgubljen ili u tamu potisnut veći dio ploda višegodišnjega djelovanja na polju folklore koliko Šunjića toliko opet Martića i Jukića. Sačuvan je, ukoliko nije objelodanjen, tek neznatni dio, što nije zapao u Brlića ruke, i to jedino iz Jukićeve i Šunjićeve zbirke. One je o. N. S. 1861. poslao u „Naše gore list", a ove smo iz gučogorskoga arhiva uzeli i predali zboru naših bogoslova „Jukiću", da ih prepiše i objelodani. Ovaj se je našoj želji rado odazvao tako, da će domalo ugledati svijetlo zbirka Šunjićevih „Narodnih junačkih pjesama" posvećena sjeni palih hrvatskih junaka 1914—1915.

Osim Jukića, Šunjića i Martića sabiranjem narodnoga blaga bavili su se još fra Dobroslav Mihačević (1839. — 1864.) te klerici Bosne Srebrene. Mihačević je pjesme, što ih je sabirao, izdavao u „Glasonoši" i „Naše gore listu", a „Zbor redovničke mladeži bosanske izdade u Sisku 1870. prvu svesku svojih „Bosanskih narodnih pripoviedaka."

Bedrudin MEZILDŽIĆ

DOBOJ

Ime Doboj, kaže legenda, nastalo je od riječi dvoboj. Kasnije je otpalo slovo v i ostalo je samo Doboj.

Legenda kaže da su se dvije vojske susrele. Jedna je bila u gradu a druga u polju pod zidinama grada. Jedni su branili svoju zemlju, drugi su osvajali tuđu zemlju. Imena vojski i njihovih komandanata su nepoznata. Oba komandanta bili su zaljubljeni u isti grad i voljeli su ga skoro istim žarom.

I, da bi ga sačuvali od ratnih pustošenja i požara prilikom ratnih čarki, riješili su da podijele mejdan; i ko pobijedi njegov je grad. I dva ratnika, dva junaka okušali su sreću. Braniteljeva ruka bila je čvršća i izbila sablju osvajaču. Branitelj je velikodušno poklonio glavu svome neprijatelju, a on je posramljeno pokunjene glave udaljio se sa bojnog polja sa svojom vojskom ostavivši nepobijeđene zidine ovog grada. U znak pobjede, mejdana, Doboj je i to ime dobio i nosi ga s ponosom i danas.

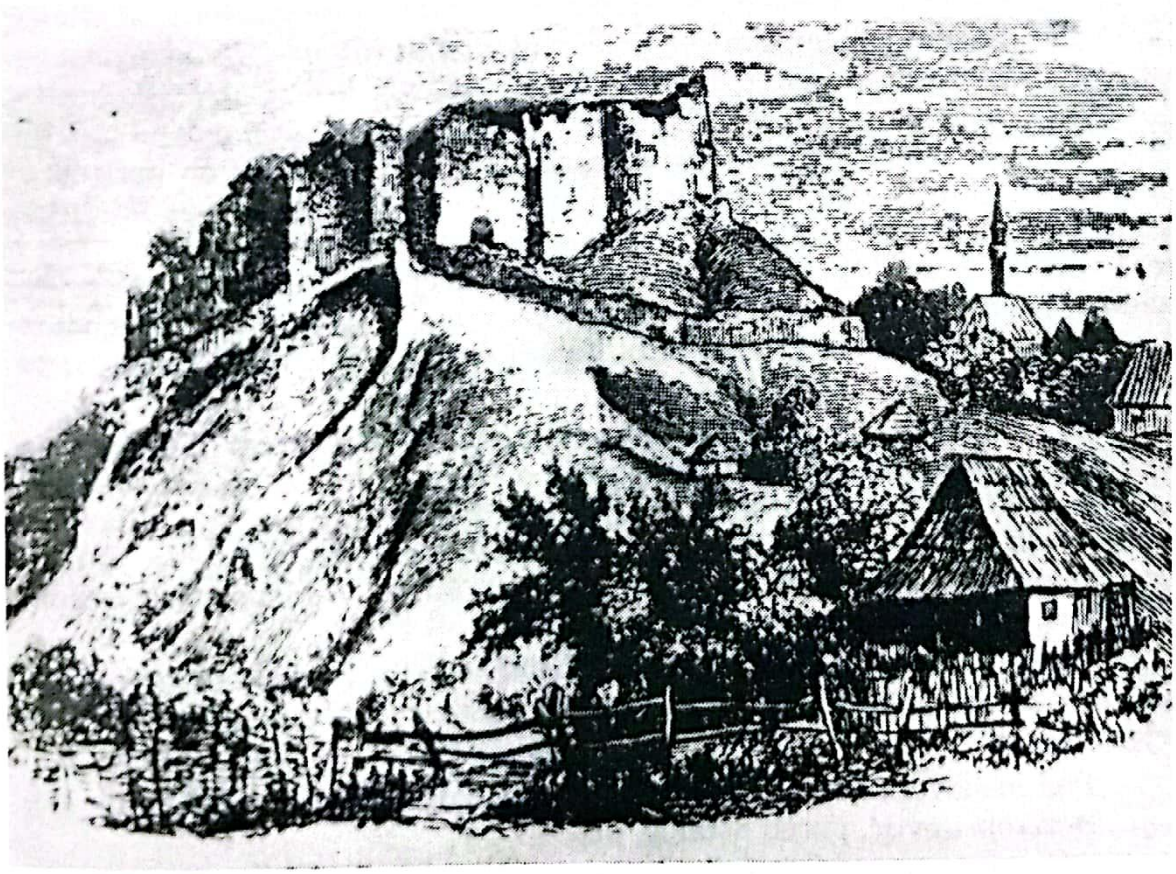

TVRĐAVA DOBOJ 1875.

Dušan PARAVAC

NAJMASOVNIJE LJUDSKO UMIRANJE

(Iz knjige LOGOR SMRTI — hronike o austrougarskom logoru interniraca u Doboju 1915 — 1917. god.)

U doskorašnjem centru, a danas već starom dijelu Doboja, na maloj humci koja dominira tim dijelom varoši, visoko se izdiže impozantan granitni spomenik — obelisk. Ispod njegovog masivnog i širokog postolja je velika grobnica u čijoj vječnoj tami počivaju posmrtni ostaci nekoliko hiljada ljudi — nevinih žrtava austro-ugarske tiranije. To je do sada jedini materijalni spomenik jednoj ljudskoj tragediji, strašnoj fizičkoj i duševnoj torturi nad preko četrdeset i pet hiljada ljudi — staraca, žena i djece iz jugoistočnih dijelova Bosne i Hercegovine, koje austrijske okupatorske vlasti, u predvečerje svoga kraha, 1915 — 1917. godine, deportovaše u logor smrti u Doboj.

I literate, hroničari i reporteri u generaciji poslije prvog svjetskog rata učiniše neoprostiv propust što za širu javnost do sada ne dadoše pisani epos o ovoj dobojskoj narodnoj patnji, jednom od tri najmasovnija kolektivna ljudska umiranja u našoj zemlji u doba balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. O tome ćemo pročitati jedino nešto u „Crnoj knjizi" dra Vladimira Ćorovića (Sarajevo, 1920) i inmemorijalnom spisu — „Spomenici 1915. do 1916." koju je 1938. godine izdala Srpsko-pravoslavna crkvena opština u Doboju povodom izgradnje spomen-kosturnice. U „Spomenici", pored dirljivih epiteta, nalaze se i fragmentarne bilješke o strahotama u logoru. Ipak, i sve to — i Spomen-kosturnica i „Spomenica" — predstavlja samo jednu i to „zadocnjelu nacionalnu suzu koja je pošla da kane" — kako je to 1938. godine rekao jedan sarajevski kulturni radnik u poruci zahvalnosti Dobojlijama za napore oko podizanja spomenika.

Čak i mnogim Dobojlijama do sada je ostalo nepoznato da je njihovo tle u jednom teškom vremenu, prije pet i po decenija, bilo najveća nekropola nevinih žrtava i da se u unutrašnjosti male humke nalaze posmrtni ostaci preko osam hiljada života koji se pogasiše mučenjem, glađu, pod vješalima i ostalim sredstvima uništenja, zasnovanim na famoznom austro-ugarskom načelu „divide et impera" (zavadi pa vladaj).

U „Spomenici" nalazimo potresne riječi o logoru i pijetete žrtvama iz pera nekoliko poznatih kulturnih radnika i publicista u vremenu između dva svjetska rata.

Pod naslovom „Dobojska grobnica", poznati sarajevski književnik, pokojni Borivoje Jevtić, pored ostalog, piše:

„U toku rata znamo za tri velike narodne patnje: onu u Albaniji, koja već dobija oblike jedne umjetničke epopeje, onu u Aradu, zajedničku Srbima iz Bosne i Srbije (poslije pokolja u Mačvi), koja gotovo nije načeta ni običnim

bilješkama jednog dnevnika; i onu, najzad, u Doboju, koja je najćutljivija, iako svirepija od aradske... U dobojskom slučaju, u cjelini je ostvaren program austro-ugarske vlade koji je ona u početku rata stavila sebi u zadatak: jednom zauvijek skršiti otpor srpskog plemena, ubiti za sva vremena svako nacionalno osjećanje njegovo...".

U uvodnom napisu „Spomenice", njen glavni urednik, inače istaknuti kulturni radnik Doboja između dva rata, danas advokat, Jovo S. Drakulić Boban, koji je bio glavni organizator obimnog i odgovornog posla na pisanju „Spomenice", nagovještava čitaocima o besprimjernim stahotama koje je sijala „austro-ugarska silina".

„U zimu 1915. godine — piše Drakulić — progoni srpskog i ostalog slobodoljubivog svijeta u Bosni i Hercegovini, naročito u njenim pograničnim krajevima, bili su po svojoj nečovječnosti i užasnoj nakani najobimniji, najgori, najstrahovitiji. U te sumorne mrzle dane dovedeno je u Doboj, u ropstvo, hiljade ljudi, žena i djece. I svi pobacani u zagađene barake, nekadašnje konjske štale. Tu nastaju najjezovitija i najnečovječnija mučenja. Hiljade leševa razbacano je po dobojskim humkama... Dobojska tragedija je po svojim mnogobrojnim žrtvama, po nevinoj krvi koja je usahla, po svojoj jezovitosti, po cilju kome je prinesena — naš najveći narodni žrtvenik za slobodu...A naš Doboj, gdje ostaviše svoje kosti junaci i pregaoci, tamo na ušću Usore i Spreče u rijeku Bosnu, posta naša najsumornija kosturnica...".

U „Spomenici" takođe nalazimo i nekoliko dirljivih literarnih priloga:

„Škripe lagerska kola... dječica su poredana uzduž i poprijeko, pa se starac boji da koje ne izgubi. Na groblju čeka razgrnuto njedro majke zemlje. Velika, zajednička raka među hiljade svježih grobova. Sveštenik opojava i polijeva vinom vlažnu žutu ilovaču. Čiča lagano skida jedno po jedno djetešce, reda ih po mokroj raci, tetošeći ih i milujući kao majka... Zasuđeno i bolno gledaju oči gladne, napaćene dječice. I kao da pitaju. Starac oklijeva da ih prekrije zemljom, kao da čeka, da mećava od svojih divnih zvjezdica otka bijeli pokrov nevinim žrtvama".

(Iz „Sjećanja" Julke Srdić — Popović, Beograd)

Ili:

„...A dojku stišće gladno čedo jače,
Naponom zadnjih sila mati dade
Zadnju kap mleka čedu koje plače—
I sena smrti po njoj tiho pade..."

(Isaije Mitrović: „Tabor u Doboju")

Dr Friedrich S. KRAUSS; Tausend Sagen und Maerchen Suedslaven, Leipzig s.a.

BURG TEŠANJ

Bila su tri brata te zidali grad. Kad su zidali, što bi ozidali i napravili, to bi se srušilo. Oni izmegju sebe zavjere se, kako da im bolje počne. Sva tri bila su oženita. Zavjere se oni jedan drugome, da koja prije žena dogje i donese ručak u grad, da onu živu uzidaju u grad. Dvojica su braće kazali svoju tajnu ženama, da one nipošto ne bi donijele ručak u grad. Treći je brat držao vjeru tvrdu i nije kazao svojoj ženi i ona je donijela ručak u grad zidarima. Kako je donijela, oni su je zazidali u zid baš u onaj s desne strane (kraj) istočno prema Zvečaju vodi, što iz kamena teče. On je molio na svaki način, da ju budu ostaviti, da ju ne zazidaju, al oni nisu tjeli toga ništa primati. Ona mlada bila imenom Teša i imala je malo dijete pri sisi a dijete je bilo kod kuće. Istu dakle zazidaju i od tada se nazove od njezina imena grad Tešanj. Pošto sam kupio, po to sam i prodo.

Zvečaj voda izvire jugoistočno prema gradu Tešnju iz velike stijene. S lijeve strane istočno ima ploča i natpis nad njojzi a što je na ploči, čiji je potpis, to se ne zna a misli se, da je Kraljevića Marka. S obje strane vode imadu u stijenama zabodena dva prsta u kamenu. Narod priča, da je Kraljević Marko tu vodu pio i da je on te prste uturio u kamen, kad je vodu pio. Tako je razdaleko rupa od rupe, koliko dva čovjeka rukama mogu raširiti. S istu stran Zvečaja imade kamen, kojeg pripovijeđaju da ga Kraljević Marko sabljom presjekao.

Tu imade ovako s lijeve strane izvora vode Zvečaja zemlja krvava, koja se izjutra puši kao prava krv i imade svoju pjenu a narod pripovjeda, da se tu vile sijeku na razboju. To su vile, koje su po oblaku, — (in die Feder erzählt vom altgläubigen, greisen Piarrer Jovan Ilijić zu Tešanj).

Dr Ivan PETRIČEVIĆ

JEDAN ZAPIS O DOBOJU

Zapisi o našem Doboju i nisu tako malobrojni, samo se o njima malo govori i piše. Ponekad čovjeka iznenadi činjenica da su o Doboju mnogo više pisali stranci, nego domaći ljudi. A ti napisi su toliko lijepi da se ne smiju zaboraviti.

Jedan od ljudi, koji je ostavio živo svjedočanstvo o Doboju je dr Josip Škarić, bakteriolog, koji je proveo u Doboju tri ratne godine prvog svjetskog rata radeći kao vojni ljekar.

Onaj ko je prelistavao Spomenicu srpsko-pravoslavne crkvene opštine u Doboju izdane prilikom podizanja Spomen-kosturnice srpskim internircima, a koja je štampana 1938. godine mogao je zamijetiti i prilog o stradanjima srpskih izbjeglica, napisan od dr Škarića. U istoj Spomenici nalazi se fotografija vojnih ljekara, a među njima i dr Škarića. Ti ljudi učinili su mnogo da bi se ublažilo stradanje interniraca i spasili svojom intervencijom i domišljatošću hiljade naših mladića da ne postanu hrana topovima na frontovima diljem Evrope.

Dr Josip Škarić je interesantna ličnost. Rođen pred osamdesetak godine u Postirama na otoku Braču, u istom mjestu gdje se rodio Vladimir Nazor sa kojim je prijateljevao, završio je klasičnu gimnaziju u Splitu, a medicinske studije u — Pragu, Beču i Insbruku. Univerzalno je naobražen, humanistički odgojen, jugoslovenski orijentiran. Odmah nakon izbijanja I svjetskog rata pozvan na vojnu dužnost u Cavtat, a zatim na Romaniju. Tu je saznao da se u Doboju nalazi komanda 37. pješačke regimente i da se tamo vrše pregledi regrutiranih vojnika ne samo iz Bosne i Hercegovine, nego i iz Dalmacije. Pomislio je da bi u Doboju mogao mnogo pomoći našim ljudima, pa je tražio premještaj i tako stigao u Doboj.

Svoja sjećanja na Doboj iznio je u knjizi „Uspomene jednog liječnika" nekoj vrsti autobiografije. Iznijet ću samo mali dio napisa iz njegovog tzv. dobojskog perioda: Evo što piše Škarić:

„... Doboj je mjesto, koje je ostavilo duboke uspomene u mom životu, neizbrisive tragove aktivnosti, liječničkog djelovanja, zauzimanja za naš narod, požrtvovanosti, izdržljivosti, životne pogibli, energične, do krajnosti konzekventne borbe protiv austro-ugarske monarhije. Doboj je iza Postira, Splita i Beča mjesto, u kojem je ispunjen jedan od najvažnijih programa moje djelatnosti u životu.

Doboj se nalazi na lijevom brijegu rijeke Bosne. Nedaleko je velika tvornica šećera u Usori, pretvorena za vrijeme rata u bolnicu. Onda je to bilo neugledno mjesto, a sada napredan grad.

Kod dolaska u Doboj odmah sam se javio liječniku regimente dru Filipu Lazareviću. On, Srbin iz Boke Kotorske, čudno me pogledao. Nije razumio svrhu, zašto sam ja Hrvat tražio mjesto kod 37. regimente u Doboju, iz koje se lako svršava na frontu.

Bio je nepovjerljiv. Ponašao se prema meni regimentski. Kada sam mu se otkrio, zavolio me. Sporazumno smo sarađivali i ostali prijatelji do kraja

njegovog života. Mnogo smo lijepih i veselih, a isto tako tužnih pogibeljnih časova zajedno proveli. Njegova je kuća bila tajno stjecište nas dvojice dalmatinskih liječnika i nekoliko medicinara. Naš je glavni cilj bio spasavanje našega naroda, na sve mogue i nevjerojatne načine. Dr Lazarević je bio iskusniji, stariji, taktičniji, lukaviji u ophođenju sa austrijskim vlastima, dok sam ja bio premlad, preodvažan, beskompromisan u liječničkim podvizima.

Naš najveći neprijatelj bio je oberst (pukovnik) Zahn, Bečanin, komandant regimente. Svatko tko je bio i najkraće vrijeme u Doboju dobro ga poznaje. Srednjeg rasta, niska čela, kratkih nogu, melenih plavih očiju, nešto plosnata nosa, sa čizmama i mamuzama. Jahao je gotovo uvijek konja, kad ne bi bio u kancelariji. Uvijek mrk, napuhan, vikao je i psovao svojim kreštavim glasom. Bičem u ruci mlatio je po vojnicima, kad bi ih zatekao u nedozvoljeno vrijeme van vojničkih baraka. Vojnici su stradavali i gladovali, a on se s narednikom Bolohanom, Rumunjem, koji je vodio intendaturu, obogaćivao. Pomoću Bolohana i njegovih agenata nabavljao je od srpkih i ruskih zarobljenika — oficira zlatnike za male usluge i neznatnu svotu. Često bi odlazio u Beč i odnosio hranu, vrijedne bosanske rukotvorine i vrećice zlata..."

Opisivajući metode kojim su se služili u spašavanju naših ljudi dr Škarić navodi da je bila taktika da se s formiranim bataljonom na frontu šalju uglavnom slabunjavi, defektni i kronično bolesni za koje bi se kad bi stigli na frontu brzo ustanovilo da su nesposobni, a zdravi regruti bi se zadržavali po raznim pozadinskim bolnicama i zdravstvenim stanicama, pa bi se nakon višemjesečnog „liječenja" ponovo našli na komisiji u Doboju i tako u nedogled. Bile su i mnogobrojne metode da su ljudi sami sebe onesposobljavali, a i sam dr Škarić je na taj način spasio od fronte dobojskog suca Veselina Srdića, zarazivši ga umjetno na njegovo traženje trahomom. Bilo je slučajeva da su od 700 regruta proglašavali samo sedmoricu sposobnim za front. U isto vrijeme u Mostaru od 800 proglašeno je sposobnim 700.

U ljeto 1916. zbog velike gladi i loših higijenskih prilika izbila je kolera među vojnicima. Bilo je oko 70 slučajeva. Kad bi vojnici doznali da se kolera kod nekog pojavila pjevali bi neku improviziranu pjesmu „Amerika — Amerika". Strah pred kolerom je bio manji od straha pred frontom, iako je od kolere umiralo 80 odsto oboljelih. Škarić dalje opisuje svoje susrete i veze s dobojskim ljudima i krajem, lov na patke na rijeci Bosni i na divljač na Ozrenu.

Sve teža situacija za Austriju na frontovima u 1917. godini iziskivala je sve više vojnika, a u Doboju je sve više njih proglašavano nesposobnima dok nije dovelo do takvih razmjera da je zatražena superrevizija. Škarić malo da nije izgubio glavu, ali je za kaznu premješten na albansko-grčku granicu.

Koliko mu je Doboj bio omiljen i koliko srcu prirastao najbolje se vidi iz završnih riječi tog poglavlja:

"... I tako sam napustio Doboj i Bosnu, tu divnu zemlju sa zelenom površinom, šumama, šumarcima, brežuljcima, visokim brdima, livadama, vrtovima, voćnjacima, potocima, rječicama i rijekama, osebujnim selima, varošima i gradovima, dobrim i poštenim ljudima. Ostavio sam svoj narod, koji me je volio, poštivao, imao neograničeno povjerenje u mene. Ostavio sam drago društvance Filipa Lazarevića, liječnika Hajdukievića, Ukrajinca, kojeg smo se u početku bojali, a koji nas ne bi nikada bio izdao iako je naše ljude proglašavao sposobnima. Ostavio sam tadanje medicinare, a kasnije liječnike Mrčića, Trojanovića, Marinkovića, Smunkovića — sve mile i odane, karakterne prijatelje i kolege..."

Ahmed ALIČIĆ:

NA SASTAVCIMA USORE I BOSNE U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Matuzići

Na onim pitomim brežuljcima, što se blago spuštaju u polje Karuše, gdje se grle tiha Bosna i valovita Usora, leži seoce prastaroga imena Matuzići. Dvije rijeke s dvije strane, među njima rodno polje, i iznad njega obronci okićeni zelenim baščama, iz kojih bojažljivo vire crveni i garavi krovovi posavskih čardaklija — to su Matuzići. Sa vrh sela puca krasan vidik prema sjeveru, istoku i zapadu, na Doboj i Becalj, na Ozren i srebrenastu Bosnu, na obronke Krnjina i zmijoliku Usoru.

Uz Matuziće se nadovezuju Mravići, Lepenica i Kraševo. Kraj je plodan, pa je svakako bio naseljen još u predhistorijsko doba. Na predhistorijsko doba nas upućuju Velika i Mala gradina u Mravićima, te Vis u Matuzićima. Na njima više nema ni traga kakvim utvrdama, niti o njima štogod znamo. Jedino za Vis narod priča, da ga je preko noći dala nasuti sa svojom vojskom neka kraljica i to s torbicama — toliku je imala vojsku. I zbilja Vis izgleda kao kakva namjerno nasuta humka, koja bdije nad usorskom dolinom.

Ova tri sela povezala je podrugljiva pjesmica, koja se ovdje pjeva:

Matuzići, sitni masurići,
A Kraševo, selo nakrašeno,
Lepenica, rana večerica;
Ja sam u njoj sinoć večerao,
Hladne čorbe pogrijane prohe,
Maslenice od tri godinice.

Na nepoznato doba sjećaju nas imena Ulice za njive u Kraševu, te Durini grebovi, također njive u Karušama.

Iz rimskog doba nađeni su spomenici na glavici Crkvenici na ušću Usore u Bosnu. Ovdje su odkrivena dva ulomka jednog nadpisa i tri komada novca: veliki broncani Alexandra Severa, mali broncani carice Magniae Urbicae i Cripsa. Iz nadpisa saznajemo da je ovdje pod carem L. Septimijem Severom bila jedna *cohors miliaria* tj, jedna kohorta od 1000 momaka. Na prvom kamenu nije imenovana kohorta, a na drugom nalazimo poznatu *Cohors I Belgarum* U pripadajućem selu stanovali su veterani od četa, koji su se ovdje valjda izmjenjivali.[1])

U srednjem vijeku, u doba bosanske samostalnosti čitav kraj oko rijeke Usore zvao se Usora. Iz tog doba nema danas nikakvih spomenika. Možda

1) C. Patsch: Epigrafski nahodaji iz godine 1895. u Crkvenici kod Doboja, — Glasnik z. m. VII, str. 573./74, i: Zbirke rimskih i grčkih starina u b. h. zemaljskom muzeju, isti izvor, god. XXVI. (1914.), str. 196.

zadnji stećak u ovome kraju, što je ležao u mahali Bedacima u Lepenici, izdrobljen je prije kojih petaestak godina i uzet za gradnju. Međutim ni na njemu nije bilo nikakva nadpisa.

U selo vode dva srednjovjekovna puta: „Drum" od Bosne i „Grabik" od Usore. Drumom je išao karavanski promet, koji se kretao dolinom Bosne, a uz Grabik onaj preko Krnjina iz Posavine. Oba ova puta sastaju se u Matuzićima tvoreći iznad sela „Drum", koji pobrdaljem između Mravića, Kraševa i Lepenice udara na Trepče i nastavlja sve do Travnika. Sve do gradnje ceste uz dolinu Bosne ovim drumom je odjekivala kiridžijska pjesma.

Usora je konačno pala u turske ruke 1512. godine. Od tada, pa sve do polovice 17. vijeka, nemamo nikakvih vijesti o životu naroda na sastavcima Bosne i Usore. Jedan zapisnik, što su ga između 1639. i 1642. god. vodile tešanjske kadije, kazuje nam, da je ovaj kraj još tada bio skoro posve islamiziran. Nema sumnje, da je islamizacija počela odmah po dolasku Turaka, a ovaj kutak ležeći na vratima Doboja, koji je kao i ostali gradovi u tadanjoj Bosni bio središte islamizacije, morao je biti poislamljen prije, nego li druga sela u zaleđu. Da je ovdje islamizacija provedena ranije, najdalje do konca 17. vijeka, može se zaključivati i po tome, što se ovdašnji muslimani više ne sjećaju svojih inovjernih pređa i ne znaju da su im stari bili što drugo, nego muslimani.

Spomenuti zapisnik navodi muslimane među Bosnom i Usorom u Matuzićima, Kraševu, Mrakovićima (Mravićima), Lepenici, i dalje u Kosovoj, Radusi, Ripnoj, Karadagu (Karadaglijama), Ravnoj, Trepču, Osoju, Novom selu, Planjama, Mrkotiću, Drinčićima, Kamenici itd. gdje i danas, izuzev manjih primjesa većinom u novije doba naseljenih kmetova, žive isključivo muslimani. Naprotiv u Raduši, Ravnoj, Mrkotiću i Trepču, danas čisto muslimanskim selima, spominju se i nemuslimani, po imenu sudeći valjda bogumili. To će biti vjerojatno posljednji bogumili u ovome kraju. Zanimljivo je, da se muslimani spominju i u nekim, danas čisto katoličkim selima, kao što su Žabljak na riječici Tešanjci i Sivša na Usori.[2])

Iza ovoga dugo nema nikakvih pisanih vijesti o životu naroda u ovome kutku stare Usore. Pa i narodna je predaja suviše siromašna. Rahmetli Ibro Kaloševac iz Matuzića pričao mi je o kugi, koja je u stara vremena strahovito poharala ljude i blago u čitavom kraju. Tada je ono preživjelih seljaka u Matuzićima uzoralo prvo oranje s tri juneta u čitavom selu. Ali vremenom se opet svijet narodio i štete izmirile, a kuga je ostala još samo u nemiloj uspomeni. Ovaj je kraj morao više puta stradati i od neprijateljskih provala, jer leži na udaru puteva, što vođahu uz Bosnu i Usoru. Predaja je sačuvala uspomenu i na postanak Zaimovića greblja, koje leži u gornjoj mahali matuzićkoj. Pripovijeda se naime, da su nekad davno zanoćili u Matuzićima svatovi, kojima se na ovome konaku desi nemio događaj: mlada se razboli i umre. Nju ukopaju odmah u susjednu bašču i tako postade ovo greblje.

Početkom 19. vijeka pročulo se ovo selo, ali ne baš sasvim častno, nego po hajducima Fetićima, Fetići su po naravi bili hajduci u ubojice. Koristeći se općom pobulogom, koja je u Bosni nastala u to doba, odvrgoše se 1809. god. tri brata Fetića u hajduke i, kako kazuje sutjeski ljetopisac, počnu drumove zasjedati, otimati, ubijati i kršćanske žene skvrniti. Više puta dopriješe do Sutjeske, napadajući na franjevački samostan, ali svaki puta

---

2) O. A. Sokolović: Tešanj prije tri stoljeća, Sarajevo 1941., str. 7, 8, 11, i 14.

budu oštro dočekani i odbijeni. Napokon njihova zlodjela dozlogrdiše i turskoj vlasti, te vojska ih ulovi u Matuzićima, opkoli s topovima i poubija, a kuće im do temelja razori.[3])

Na utjehu neznanom sutjeskom ljetopiscu valja istaknuti, da Fetići nisu činili nasilja samo nad kršćanskim, već i nad muslimanskim pukom. Stari ljudi pričaju, kako su ti isti Fetići jedne noći na komade sasjekli svoga susjeda starog Cicvaru, kad im je uskratio zatraženu ucjenu. Priča se također, da im je kolovođa bila stara mati, koja je bila nadmašila sve hajduke snalazila se i tamo, gdje ni jedan od braće nije uspijevao. Tako su braća više noći kušali obiti Krkalića pojatu u Kraševu, ali nisu mogli ništa protiv slijepe ključanice, dok i stara nije pošla s njima. Kad koje noći ne bi pošli u hajdučiju, ne bi mogli zaspati, dok ne bi ispred tuđe kuće uzeli bar kamen ili trijesku drveta, pa to donijeli svojoj kući.

Kuće su im bile pri vrhu sela, na njivi, koja se po njima zove Fetička. Ovdje je stajala njihova kula s dva boja i merdevinama, koje su vodile na badžu. Zbog toga im zaptije nikad ne mogoše stati u kraj. Predaja zna, da je bilo sedmero braće Fetića, od kojih su neki preživjeli tragediju svoga koljena, te se nastanili u Ševarlijama, na suprotnoj strani Bosne. I zaista u Ševarlijama živi danas više kuća Fetića, mirnih i valjanih težaka.

Priča se, da je u Matuzićima konačio Omer paša Latas sa svojom ordijom. Ovdje mu umru dva vojnika, koje dade ukopati na Radošima, gdje im se i danas na istoimenoj njivi vide osamljeni grobovi, za koje svijet drži, da su grobovi »dobrih".

Iza polovice prošlog vijeka provedena je ispod Matuzića cesta, koja vodi iz Broda u Sarajevo. A na vilajetskoj skupštini, koja se sastala 21. studenog 1868. god., izjavio je valija Topal Šerif Osman paša »da se na brodskom putu prijeko rijeke Usore gradi most".[4]) To je onaj drveni most u seoskom polju Karušama, kojim se i danas odvija sav promet, što ide lijevom obalom Bosne i dolinom Usore.

Ni bura okupacije Bosne 1878. nije ostala neupisana u povijesti ovoga seoca. Nisu Matuzićani sudjelovali u narodnom ustanku, ali su okupaciju ipak osjetili, kao i prije svaku najezdu dolinom Bosne. Desilo se to poslije pada Doboja, kad je austrougarska vojska kretala uz Bosnu prema Maglaju.

Iznenadni napadaj na jedan dio izvidnice kod Maglaja 3. kolovoza 1878. dao je povoda zapovjedniku okupacione vojske generalu Filipoviću, da proglasi prijeki sud unutar područja, koga je zaposjela carska vojska. Prijeki je sud proglašen u Doboju, gdje su se nalazili veći odredi vojske. Od Doboja do sela Kosove niže Maglaja stajali su u to doba ovdje ondje manji odredi, koji su se sustizavali, da ponovo krenu uz Bosnu. Jedan takav odred bio se utaborio na Londži u selu Makljenovcu na ušću Usore.

Dolaskom tuđina u zemlju svijet se bio izgubio, pa su i svi poslovi stali. Doba žetve je odmicalo, a žita su jednako čekala žeteoce, kojih nije bilo. Prijetila je opasnost da gotov kruh propadne. To je nagnalo nekolicinu uglednih ljudi iz Matuzića i okolice, da odu zamoliti zapovjednika na Londži, da dozvoli svijetu slobodno kretanje i poslovanje, što on i dozvoli.

Odmah potom Avdići u Matuzićima sazovu žetelice, da požanju njivu Krčevinu u Karušama. Po običaju odu toga dana dvanaestorica muškaraca izjutra rano, da za rose naprave potrebna uža za vezanje snopova. To su bili:

---

3) Fra M. V. Batinić: Djelovanje franjevaca, sv. III, str. 182/3.
4) H. Kreševljaković: Vilajetska skupština, Kalendar Nar. Uzdanice za 1942, str. 163.

Alija i Osman, sinovi Avde Avdića — Skulića, Selim i Salko, sinovi Huske Cicvare, Ibrahim i Osman, sinovi hodže Osmića, Ibrahim i Mustafa, sinovi Ibre Muratovića, Huso Ahmeta Muratovića, Džafer Bećira Muratovića, te Avdo, sin i Ibro, pastorak Ahmeta Skulića. Nešto kasnije pođu im u društvo Mujo Hodžić i Husein Kurbašić, najamnik Hodžića. Njih dvojicu je okupacija zatekla u askeru, odakle su nakon rasula turske vojske pobjegli kući, pa su jednako nosili vojničko odijelo. Kad su se približili žeteocima, udare u jednoj šikari na vojnu obhodnju.

Ugledavši neprijateljske vojnike, nagnu bježati glavom bez obzira. Vojnici, kojima se ovo bježanje ljudi pod uniformom učinilo sumnjivim, otvore na njih vatru i udare u potjeru, ali bez uspjeha. Oni umaknu u selo.

Baš u taj mah je dolazio od Doboja jedan odred vojske. Čuvši puške, ovaj odred odmah obkoli njivu i žeteoce, i u pšenicu navuče topove, okrenuvši ih strani odakle su puške pucale. Žeteoce pohvataju, povežu i potjeraju uz Bosnu do Iličina hana pod Mravićima, ali ih odatle vrate u Doboj. Za to vrijeme je već bilo zauzeto Žepče. Stoga i ove zarobljenike dignu u Žepće, da im tamo sudi general Filipović („Pilipović").

Na putu u Žepče prenoćili su kraj drvene ćuprije na Usori, u kući koja i danas postoji. Tu je izašlo odaslanstvo uglednih ljudi iz Matuzića, koje su sačinjavali, među ostalim Bećir Hodžić, Hasan Aličić i Huska Zaimović, te molilo, da se puste nevini ljudi, ali bez koristi. Ovi su jadnici morali u Žepče, gdje su ostali više dana. Mučeni su na razne načine i siljeni, da priznaju sudjelovanje u ustaškom odporu. Cijelo su to vrijeme bili povezani, pa su ih vojnici sobom hranili. Po čitave su sate morali stajati na suncu, a često i gledati u sunce. Napokon su dovedeni pred generala Filipovića. Ne mogaše im naći nikakve krivice, onda naredi, da se puste i pošalju kući. Zaobilaznim putem, preko Šehera i Tešnja, stignu kući na iznenađenje seljana, zdravo i veselo. I dokle god su u životu bili, pričali su o svom doživljaju pokazujući, kakva sve nesreća može poklopiti čovjeka ni kriva ni dužna![5])

Prije pedeset godina Matuzići su imali svega desetak zadruga, a danas broje 89 domova sa 579 stanovnika. U selu žive ovi stari rodovi: Skulić, Aličić, Avdić, Zaimović, Salkičević, Hodžić, Begić i Muratović. Za rod Skulića priča se da je došao sa Sultan-Fatihom. (Slična predaja postoji i za neke druge rodove, čije je hrvatsko podrijetlo posve sigurno utvrđeno, na primjer za Firduse.) To je jedini rod, koji je učuvao staro ime, bar u jednoj grani. Od Skulića su postali Aličići, prozvani po svome pradjedu Aliji, koji je živio u prvoj polovici prošlog vijeka, te Avdići. Za rod Zaimovića se priča da je došao iz Džakula u Posavini, po čemu su u prijašnja vremena i zvati Džakule. Zaimovići su posjedovali najbolje zemlje, u selu, što podupire predaju da su nekad bili spahije i prvaci.

Od kako postoji ovo pitomo seoce, u njemu nikada do danas nije bilo džamije. Stoga nije bez razloga baš ovdje nastala pjesma:

Jest ga ovo selo na lijepu,
Na lijepu, ali na rajetku,
Mahana mu što džamije nejma!

---

5) A. Aličić: Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878., Novi Behar, god. XII, str. 265/66.

Vjerska obuka je svakako na neki način vršena još od doba primanja islama, ali posebne zgrade za to nije bilo, sve do pred kojih pedeset godina. Tada bi na jednoj bašči na sred sela podignuta primitivna zgradica za mekteb, koja je služila sve do konca prošlog rata, kad je srušena. Mjesto nje podignuta je na istom zemljištu veća i ljepša zgrada, koja je služila za mekteb i u nekoliko nadomještala džamiju, sve do 1938. U taj mah niče misao o gradnji džamije, koja potaknu drugu misao: gradnju pristojne mektebske zgrade i reformu mekteba. Kako je pravilo, da se iz mekteba ide u džamiju, to se i pristupilo najprije gradnji mekteba, koji je dovršen i svečano otvoren na ramazanski bajram 1938.

Usporedo s gradnjom mekteba počelo se s prikupljanjem sredstava za podizanje džamije, koja je ovdje veoma potrebna, jer je najbliža džamija u Lepenici udaljena 3 do 4 km, pa je zimi veoma oteščano pohađanje đume. Džamija je započeta s proljeća 1939., a dovršena i svečano otvorena 27. rujna 1940. Resi je vitka kamenita munara, lijepa je i prostrana, da bi pristajala i mnogome gradu. Stajala je mnogo truda i žrtava, koje su vrijedni seljani podnijeli sami, zabacivši i uobičajeno sakupljanje priloga, ali volja, s kojom se prišlo podizanju prve džamije na djedovskome tlu, pobijedila je sve poteškoće.

Ove su zadužbine dvije najveće dragocjenosti sela i nije čudo, što se seljani snjima osobito ponose. Ali što bi one ipak značile bez vakufa, koji će im osigurati obstanak i djelovanje! Matuzići su i u tome imali sreću, jer već posjeduju lijep vakuf, koji potječe iz novog doba, a darovaše ga nekoliko pobožnih mještana. Zanimljivo je da je ovdje prvi dobrotvor žena. To je Saliha Aličić-Durmić, udovica Hadži Omera Aličića, koja je odmah iza prošlog rata darovala bašču za gradilište, na kojoj danas stoje mekteb i džamija. Iza nje je 1921. uvakufio poveću oranicu rahmetli Husein Zaimović odredivši, *da mu se od prihoda toga vakufa svakog ramazana dadne proučiti hatma, a ostatak troši na potrebe mekteba.* Za muteveliju je odredio Smaila Aličića. Od tada je vakuf lijepo napredovao, pa je mutevelija 1928. iz ušteda kupio, uknjižio i pripisao vakufu komad dobre kosnice, a 1933. god. komad bašče. 1934. jedan od siromašnijih seljana, Husein Skulić, uvakufio je s pravom doživotnog uživanja komad dobre livade uz odredbu, *da mu se iza njegove smrti od prihoda ove livade prouči hatma svakog ramazana, a ostalo troši na izdržavanje mekteba.* U zamahu vjerskog oduševljenja, što ga je probudio pokret za gradnju džamije i mekteba, nastalo je 1938. još jedno znatno uvakufljenje. Spomenuta dobrotvorka darovala je jednu veliku njivu, koja baca lijepe prihode u žitu i sijenu. I ona je odredila, *da joj se iza smrti od prihoda njenog vakufa dadne proučiti hatma svakog ramazana, a sve ostalo troši na džamiju i mekteb.* — Tako ovi dobrotvori lijepo osiguraše vjerski život budućim pokoljenjima svoga sela i kraja.

Izvor: **Novi Behar**, XV/1942—43, 1, 28—31.

Ferhad KOTORIĆ:

KOTORSKO — OD PONORNICE DO RIJEKE

Kotorsko će uvijek, kao i što je prije, izazvati znatiželju i ozračiti nas onim nečim svojim posebnim, tako da odlazivši iz njega ne znamo šta da kažemo na kraju. Ili na početku. Ni grad, ni selo, a sve to, u jednom. Neka posebnost koja ima svoju draž, samosvjenost tako često gubljenu u nekim gradovima, selima, mjestima. Kao da je zastalo, zamislilo se nad sobom, krenulo, tamo u maglinama istorije, negdje dalje od sebe, naraslo, pa se vratilo u tišinu na brijegu iznad Bosne koja se dolje račva kao neka plovna, velika rijeka, razuđena, puna tajnovitih limana i brzaka, vrbaka i nagovještaja prostranosti ravnice koja dolazi poslije, dolje niže. Uvijek je, čini se, bilo samo sebi dovoljno, smješteno na brijegu, kao izvidnica ovog djela Bosne, kao neka osmatračnica na drumove carske koji su prolazili ispod naselja ravnicom i put koji je dolazio tiho, kao da se skriva, odvojen od glavnog, kroz naselje, da kroz šumu na izlazu sastane se sa tvrdim drumom carskim. Tako je ostalo i danas. Dolje je autoput, Kotorsko asfaltirani, ima prilaz i izlaz na njega, a živi, iako blizu i opet daleko do buke autoputa. Njegova osobenost, eto ponavlja se i danas kao što od pantivjeka je to bilo.

Čini se da je uvijek zastajalo negdje na sredokrači puteva, osluškujući vrijeme, živeći sa njim, ali i mimo njega, onako kako je odgovaralo istorijskim vremenima, odnosno ljudima nastanjenim u njemu.

Odlazili su i vraćali se, karavani, kažu i lađe, pješaci i znatiželjnici, urbano građen od samog početka, na brijegu, da se sačuva plodna ravnica, da se ne bude blizu carskog druma, gdje su prolazile, ne samo trgovački karavani, već vojske, harači, zla i zlotvori, a za ono što je trebalo postojao je odvojak, kao rukavac rijeke, put za Kotorsko, trgovcima i zanatlijama otvoren, sam je imao zanate i dućane, svoja žita i svoja žitišta, ambare, hanove, džamije, spomenike, često u središtu istorije, da bi opet zastalo, razmislio o svom daljem putovanju, tražeći smisao svog postojanja u samom sebi. Možda je to bila mudrost nekih ljudi, možda ono bosansko—eh, vako ne mere ostati, pa ako bude loše, bježimo od zla, a ako bude bolje — dobro će samo doći. Ne žuri sredinom druma, Bosno, imaš svoje zabiti, mračaje, proplanke, zagledaj se što to nose uvijek neke strane sile i nečasti, pa vidi, vidi gdje češ i kako češ. Sve će proći, a ti češ, Bosno, ostati, tako će ostati i Kotorsko, pa lako je onda krenuti drumom pravim, svojim i drumovima drugih gradova i naselja.

Promišljalo Kotorsko, promišljali događaji oko njega.

Istorijski zapisi bilježe, i o tome ljudi govore, a istoričari neka to provjeravaju, da je Kotorsko davno nastalo, da je svoje ime imalo kao grad još onda kada su se u zemlji Bosni pominjali još samo dva naselja. Vizantijski car Konstantin Parifirogenet u svom književno-istorijskom spisu, pod naslovom „De administrando Imperio", pisanom od 931. do 960. godine, u kome se nalazi prvi pomen Bosne i to kod opisa Srbije piše:

— U krštenoj Srbiji jesu ovi gradovi: Desitnikon, Cernavuski, Megiretus, Dresnik, Salines, a u kraju Bosne Katera i Desnik. Tu car navodi samo dva grada Desnik (Tešanj) i Katera (Kotor).

Ilarion Ruvarac, srpski istoričar, na osnovu pisanja cara Konstantina piše o Bosni:

— Iz tih riječi Konstantina Porfirogeneta izvodi se i mora se izvesti pravo da je Bosna u polovini desetog vijeka kao zasebna oblast pripadala Srbiji, a drugo da se tada pod Bosnom razumijevala samo oblast i pokrajina rijeke Bosne, jer s jedne strane spominje se Konstantin u Bosni samo dva grada: Kotor i Tešanj, a s druge strane stavlja grad Soli, naravno s oblašću njegovom van Bosne.

Kako je car Konstantin pisao na grčkom Katario i Katera što na grčkom znači — lađom pristajati, zaključivalo se da je Katera bila pristanište. Oni koji tvrde da se ovo odnosi na Kotorsko navode pismo dubrovačkom caru Sigismundu iz 1415, u kome se piše: »da je ban Ivan Gorjanski s vojskom vaše prejasnosti pristao na Usori pod tvrđavom Doboj" Bosna se nizvodno od Doboja još više širi pa je sasvim logično da je Kotorsko bilo pristanište, a pristanište nije moglo biti bez grada ili naselja. Ističu oni i to, a drugi to ne prihvataju da se podatci o Kotorsku kao gradu ili utvrđenom gradu sreću u djelu Filipa Lastrića »Pregled stanina Bosanske provincije" iz 1776. godine, gdje se daju imena gradova i tvrđava. Pominje se Kotorsko, pored Tešnja, Doboja, Dervente, Travnika, Jajca, Ključa i drugih.

Ako tako ipak jeste, onda se tada Kotorsko, možda rastalo samo sa sobom kao gradom, tvrđavom i naseljem, povuklo se u tišinu zaboravljenu da traje svoj život kao kasaba koja polako izumire, postaje manja, dovoljna sebi, još uvijek na istom prostoru, sa pogledom na ravna polja i široku plovnu Bosnu. Tu je ponovo, tako to biva u zemlji Bosni, kada dođu ratovi novi i nova osvajanja. Kotorsko se ponovo javlja na karti istorije 1878. kada je austrougarska vojska, misleći da će sa fanfarama i za sedam dana u Bosnu ući, zaustavljena na polju Stavci kod Kotorskog, a poslije u Doboju i Maglaju.

I kada se pruga sagradi stanica je bila opet daleko od naselja. Možda je tako bilo i bolje, ko zna.

To je ponešto što je zapisano. Dosta toga seže u godine i prije ovih, dosta je zagubljeno, ko zna kada i gdje, a Kotorsko, evo vijek vjekuje, iako se našlo najčešće na sredokrači puteva. Harali ga ratovi i bolesti, požari, suše, prolazilo vrijeme pored njega, a između dva rata spavalo svoj san tihe, zasebne tišine bosanske kasabe, rat drugi mu palio ognjišta. Izviralo na površinu, gubilo se, pojavljivalo se. I ovdje, kao što je slučaj i sa nekim drugim, pokazalo se da je istorija naselja i gradova često slična rijeci ponornici.

Temelj im je, kao što je slučaj Kotorska, najčešće vojno utvrđenje. Neki gradovi i naselja su u pojedinim periodima snažnije ostavljala trag u istoriji, a zatim kao da su se, iz raznih, često nedokučivih razloga, povlačili u duboku sjenu, kao da poniru.

I nestajala su, a neki od njih da bi se ponovo vratili u takva zbivanja.

U gradove su se razvila samo ona naselja koja su se dugo vremena zadržavala u matici istorijskih zbivanja, kao više ili manje značajni zanatski, trgovački, vojni administrativni, politički ili kulturni centri. To je davalo i pečat njihovom cjelokupnom izgledu, trgovima, ulicama i načinu života. Ta vremena ostaju obilježena spomenicima i građevinama različitih stilova, već prema tome ko je sve prolazio, ostajao, živio u njima.

Kotorsko je imalo drugačiju istoriju. Kao da je svojim nastajanjem i imenom nagovijestilo da će biti grad—da bi ubrzo zatim odustalo od te svoje namjere. Njegova istorija ostavila je samo jedva vidljive tragove, ali tragove koji su, ipak, ostali. Neki su ih zapazili i zapisali ili na drugi način ostavili pečat postojanja ovog naselja, ali je mnogi više onih koji su dolazili i prolazili mimo njega ne primjetivši ga iako su, kako se zna, mnogo vidjeli i zabilježili na putovanjima kroz Bosnu i Hercegovinu. Tako je Kotorsko životarilo ni kao selo, ali ni kao kasaba ili palanka, niti varoš, niti grad, bivajući u isto vrijeme od svega toga pomalo. Zbog toga kao vječnost dugog poniranja u zabačenost — Kotorsko, iako različito od mnogih drugih naselja koja se selom zovu, nema svoje trgove, administrativne, kulturne i političke zgrade, niti druge spomenike koji su izraz gradskog života. Drugim riječima, Kotorsko nema ono što je vidljivo i karakteristično za svaki stari grad. A opet njegova istorija, ona ljepša i vedrija, bujnija, raskošnija, nova nakon oslobođenja, sve ga više približava kraju mosta ispod kojeg nestaju ponornice, pa sve više liči na grad i danas gotovo da je grad. Novo, naše vrijeme, kao i u drugim gradovima, ostavilo je snažan biljeg u trajanju, životu, rastu Kotorska. Jer, Kotorsko danas ima javno osvjetljenje i asfaltirane ulice i trotoare, trgove, poštu i telefone, vodovod i kanalizaciju, školu, zdravstvenu stanicu, zanatske i trgovačke radnje, tvornicu enterijera, motel, dom kulture, biblioteku, vatrogasni dom i najstarije i prvo vatrogasno društvo van Doboja, a i to nešto znači, kulturno-umjetničko i sportsko društvo, društvene i društveno-političke organizacije. Ono je potpuno izmijenilo svoj lik. Nema sumnje, sada ima vidljive materijalne, pa i kulturna obilježja grada.

Ali, prije svega, ostavimo namjere Kotorska, recimo o onome što je trajnije, što čini sve to kakvim jeste i činiče bolje, Kotorsko ima vrijedne i složne ljude koji su ga gradili i udahnuli mu dušu. Ima ljude koji mogu i žele da ga, svojim kolektivnim radom i stvaralaštvom, razvojem humanijih međuljudskih odnosa, učine istinskom samoupravnom zajednicom i gradom. Zato su njihove težnje i želje usmjerene, pored ostalog, i na to da se izgradi cjelovit i dugoročan urbanistički plan, osmisli njegov centar sa budućim novim domom kulture, bioskopom, muzejom, čitaonicom, bibliotekom, sportskim centrom, parkom, spomenicima, samoposlugama, hotelom i drugim institucijama i obilježjima zajedničkog života, rada i stvaralaštva. Ostvarivanje tih težnji traži stalne napore i brigu o tome da se gradeći sebi bolji život stvaraju i uslovi za zadovoljenje potreba radnih ljudi i građana susjednih sela. Tako Kotorsko ponovo u novom obliku pronalazi sebe. Kotorsko nije više ponornica, isplovilo je, nema više poniranja, sada je rijeka, vidljiva, čista i jasna, čiji je tok sve širi i ljepši, granajući se, kao Bosna ispod njega, široka, u rukave i rukavce u nove oblike, ulice, naselja, ne dvoumeći se više šta je — to Kotorsko, sinonim samo za sebe i za naše vrijeme.

Nikola RAŠIĆ:

PRUGOM MLADOSTI PREKO OKEANA ...

Istorija ove zemlje prepuna je simbola, pregnuća i podviga, i mnogo toga što svrstavamo u neprolazna ljudska djela. Jedno od njih svakako jeste i izgradnja pruge „Šamac — Sarajevo" duge 242 km, započete 1. aprila 1947. godine koja je okupila, statistika kaže, 217.237 brigadira iz naše zemlje, ali i inostranstva. Oni su u rekordnom vremenu, ili preciznije rečeno, 13 dana prije roka prugu završili 16. novembra te godine...

Iza njih ostalo je 242 km pruge, 17 mostova, devet tunela i preko pet miliona kubika zemlje, šljunka i kamena. I ne samo to. Ostale su nezaboravne uspomene, prijateljstva i sjećanja na mladost, a njih uvijek vrijedi obnoviti.

Kada je polovinom septembra ove godine, dakle 38 godina kasnije, u Bosanskom Šamcu, na mjestu u kojem je započet jedan od najvećih podviga u istoriji ove zemlje, ponovo odjeknula brigadirska pjesma — mnogi su u čudu zastali!! „Engliš" prizvuk, a naš jezik, poznati omladinski hit „Šamac — Sarajevo, to je naša meta", a sjedokose dame i džentlemeni, škljocanje fotoaparata i suze ganuli su mještane i putnike namjernike.

Gle čuda: 38 godina kasnije vratili se članovi „Brigade dabrova" iz daleke Kanade da još jednom vide i svojih ruku djelo, i sve ono što je izgrađeno u međuvremenu na temeljima zajedništva, prijateljstva, ali i samoodricanja naroda čiji elan u poslijeratnoj izgradnji Kanađani i danas s divljenjem pominju.

— U to vrijeme bio sam student na „Mek Gil" Univerzitetu u Montrealu, i najednom se probudila ideja da u svoju domovinu dovedem moje drugove i prijatelje na izgradnju pruge, priča Leon Davičo, nekada vrsni novinar, a danas ugledni funkcioner Ujedinjenih nacija u Ženevi.

— Ideja o odlasku u Evropu, u jednu nepoznatu, ali herojsku zemlju, ratom opustošenu, prihvaćena je na Univerzitetu među mojim prijateljima s oduševljenjem, a uskoro su nam se pridružili i mladi radnici, ribari i farmeri pa je tako formirana brigada koja je punih 45 dana brodom putovala da bi petog avgusta 1947. godine stala u stroj graditelja omladinske pruge.

— Teško mi je sada reći sve ono što u ovom času osjećam, 38 godina kasnije, osim da sam strašno ponosan i oduševljen dočekom i svim onim što se učinilo da kanadski brigadiri budu dočekani ovako veličanstveno, baš kao pravi ambasadori svoje zemlje i naši dragi prijatelji, jer oni to zaista i jesu".

Pričao nam Davičo da se „Brigada dabrova" ni nakon povratka sa izgradnje pruge — nije razišla. Zapravo, formalno jeste, ali su veze ostale trajne, da bi se 1983. godine ponovo okupili u domu Granta Nigla na kanadsko-američkoj granici. Kažu — tada je i dogovoreno da ponovo posjete trasu pruge, o svom trošku, s porodicama i prijateljima.

Dogovoreno-učinjeno, ali svi nisu stigli. Sedam brigadira u međuvremenu je umrlo, neke je spriječilo slabo zdravstveno stanje, radne obaveze, ali su se zato istinski radovali oni koji su stigli.

Sol Rouz, industrijalac iz Montreala, poput relikvije čuva mali ukoričeni dnevnik, jer u njemu piše da je na pruzi proslavio 23. rođendan! Kakve li slučajnosti: sada je, opet na trasi pruge proslavio i 37. godišnjicu braka!

— Sjećam se neviđenog radnog elana vaše omladine, ali i ruševina na koje smo nailazili trasom pruge, tokom našeg rada. Bilo šta danas da uporedimo — bilo bi u najmanju ruku neumjesno.

Sretan sam i ponosan što sam učestvovao makar i simbolično u totalnom preobražaju vaše zemlje koja je nadasve divna zbog gostoprimstva i srdačnosti vaših ljudi".

Slično govore i Beti Šoket, Piter Sejs, Adam Rajko, Evelin Jakobs, dr Karl Li, ali i Sesil Mid, pjesnik, istoričar, pijanista i boem, svjetski putnik i poštovalac naše zemlje.

— Oduševljen sam vašim mentalitetom, upornošću i gostoprimstvom. Strašno sam ponosan što sam i ja ovdje boravio kada je izgleda bilo najpotrebnije. Ovo mi je četvrti dolazak u Jugoslaviju, ali ne i posljednji".

Meri Kondov i muž joj Panto, egejski makedonci porijeklom, vele da će se vratiti u domovinu svojih očeva, toliko ih je oduševila. I tako redom. Naviru sjećanja, biranim riječima govori se o prijemu u SIV-u, Kanadskoj ambasadi, Skupštini grada Beograda, o gostoprimstvu u Šamccu, Modriči, Doboju i Rječici kod Maglaja, i o pruzi sa koje se i „Ćiro" poput brigadira, preselio u legendu.

Kažu: ima mnogo toga što čvrstim nitima veže naše dvije zemlje, čak je, eto, i prva dama Kanade naše gore list, djevojačko joj prezime Pivnički, tamo je i velika armija naših iseljenika, ali i jedna brigada čiji pripadnici stigoše do naših srca baš kad nam je bilo najpotrebnije, da u njima zauvijek ostanu.

Ima li divnije pjesme od one koju ljudi zajednički ispjevaju!.

(„Glas komuna", Doboj, novembar 1985)

V

Oprošta jna pisma

PISMA PRED STRIJELJANJE

Nisu svi stigli da napišu oproštajna pisma.

Pisma pred strijeljanje. Neka su, možda, ostala izgubljena, nisu došla u ruke onima kojima su poslana, ostale su poruke ispisane po zidovima zatvora, izrečene u mislima, u sjećanjima na sve što je bilo u njihovim životima. Pred smrt zlo se zaboravlja. I ova pisma, pisma pred strijeljanje, napisana i sačuvana, govore u ime onih koji to nisu stigli da učine. Govore da su u smrt išli uzdignutih glava, hrabro, neustrašivo, zagledani u brda zavičaja, u nebo iznad njih, u dobojsku tvrđavu, koja je u tu ratnu jesen, sa vješalima u sredini, kao avet nadnosila se nad gradom.

Septembar 1941. lijep, sunčan, zaliven je u ovom gradu krvlju. Prijeki ustaški sud osudio je 111 rodoljuba na smrt strijeljanjem. Mnogi su strijeljani tu, ispod tvrđave, iza tadašnjeg sokolskog doma, odjekivali su pucnji gradom koji je utihnuo, kao da je sav pretvoren u tišinu, koju su prekidali pucnji i rafali. A gore, na tvrđavi, kao zla kob i strašna opomena, njihala su se vješala za druge smrti u toku rata, za druga stradanja. Ostala su samo u sjećanju kao nešto što se neće više dogoditi.Pisma ovih rodoljuba, ustanika, sačuvana su za nas, za one koji dolaze poslije da znaju kako se umiralo za ovu zemlju, u svakom gradu, u svakom selu.

Odmazde su počele nakon ustanka naroda dobojskog, maglajskog, gračaničkog i tešanjskog kraja 23. avgusta 1941. godine, ustanka u kome je učestvovalo više od hiljadu ustanika.

Ustanici su oslobodili Doboj, Gračanicu i Maglaj. Najvažnije i najteže bitke vodile su se za Doboj, ali je on oslobođen istog dana. Ustanici su dolazili sa planina Ozren i Trebave, iz pravca Johovca, prem Derventi. U tim danima 1941. Doboj je tri dana bio jedini slobodan grad u Evropi, a diverzija na skladište oružja i municije na Usori, kod Doboja, gdje je uništeno nekoliko stotina tona oružja i municije, bila je tada, a i u toku rata, jedna od najvećih diverzija.

Nakon povlačenja ustanika, uslijed napada jakih snaga, uslijedile su odmazde, krvoprolića, paljenje sela, a muškarci, žene, djeca, starci, odvođeni su u sabirne logore, tako da ih je samo u Doboju, u improviziranom logoru bilo oko dvije hiljade. Na obroncima Ozrena i Trebave svake noći gorjela su sela, isto tako oko Gračanice i drugih mjesta.

Ustaški prijeki sud je za jedan dan osudio 111 rodoljuba na smrt strijeljanjem što je izvršeno, a strijeljani su pored Sokolskog Doma i naselju Barama u Doboju.

Ova oproštajna pisma su trajan dokumenat čovječnosti i hrabrosti. Dokumenat koji ostaje.

Najmlađi među njima, koji je ostavio pismo iza sebe, bio je učenik drugog razreda derventske gimnazije Vlado Šuput, koji je imao samo sedamnaest godina kada je strijeljan u Zagrebu. Odveden je iz klupe đačke u derventski zatvor, zatim u Zagreb. U dnevniku crvenom tintom stoji zapisano da je kažnjen po „Zakonom za zaštitu države" i strijeljan. Kao da se po dnevniku razlika njegova krv.

Tu su potresna pisma i ostalih strijeljanih svako za sebe govori dovoljno o onome ko ga je pisao — pa bi svaki komentar bio suvišan.

Svako je pismo pjesma slobodi, čovječnosti, ljudskom dostojanstvu i,kao takva imaju neprolaznu vrijednost.

PISMO MILANA SEKSANA

Milan SEKSAN rođen je 1919. godine u Kožuhama kod Doboja. Radio je kao poslovođa prodavnice fabrike „Bata" iz Borova u Doboju. Aktivno je učestvovao u radničkom pokretu, bio član Komunističke partije. U rodnom selu odmah poslije okupacije učestvovao je u pripremama za ustanak. Ustaška žandarmerija uhapsila ga je 27. juna 1941. godine. Uspio je da pobjegne iz zatvora, ali su ga ustaše ponovo uhvatile. Strijeljan je 13. septembra 1941. godine u Doboju sa još sedam drugova, a isti dan napisao je oproštajno pismo, koje ovdje donosimo.

Doboj, 13. IX. 1941.

Draga mamice, braćo i seko!

Danas sam osuđen na smrt strijeljanjem. Vi radite i gledajte da živite kako bolje znate. Budite mirni i nemojte se ništa plašiti. Vi niste nikome ništa krivi i neće vam niko ništa. Djeda i ujaka pozdravite, neka vas pomažu koliko mogu.

Više ne znam šta da pišem — sve moje stvari ostavljam vama, a slike imate za uspomenu,

Sad sviju pozdravite, a vas do smrti voli i ljubi i šalje vam zadnji pozdrav vaš

S. Milan.

Molim braću i sestre da ako dobiju muško dijete neka mu daju moje ime.

Milan Seksan 221

selo Kožuhe, Doboj.

Izvor: Đoko STOJČIĆ: „NEZABORAVNIK OMLADINSKE BORBE", IV, dopunjeno izdanje, Beograd 1979. strana 129.

PISMO VLADIMIRA VESELIĆA

Oproštajno pismo Vladimira Veselića osuđenog na smrt pisano suhom olovkom (mastiljavom) na dvolisnici, a tekst pisma se nalazi na dvije stranice. Na prvoj stranici je pet redova prekriženo, zamrljano, da se ne vidi šta piše. Tekst pisma donosim u cjelini.

„Draga Danice! 11/V 1942. Primila 13/V 1942.

Evo ja odlazim u smrt ni kriv ni dužan. Policija u Doboju me je oklevetala kao okorelog komunistu, to je valjda zato što sam ih tužio radi onog napadaja 10/8 1940 što su učinili na mene, ta stvar je još na sudu pa valjda hoće da me se reše sada kada im se je pružila prilika. Drugo Detektivu Tomo Grovčom (?) (primjedba nevidi se dobro prezime detektiva) mi je rekao u Doboju da će me on spremiti sudu tako kako me još niko nije spremio. (primjedba sada dolazi pet redova (precrtano) mastilom). Drugo sav alat iz radnje ja sam prodao Anki još 28 god. ona ima ugovor i kod ..... (primjedba kao da piše kod Rubenštajna?) je kopija od toga ugovora ali ja sam njoj već sve isplatio i ona neka tebi te sve stvari pokloni a ona je već to htela i prije učiniti ali ja nisam dao a sada je zamoli neka ti to sve učini. Ljubimte tebe i decu tvoj Vlado.

(druga stranica)

Pozdravi mi decu pazi kada budeš stvari prodavala da ih nedaš u bescenje jer novac danas nije ništa roba je više vredna. Ti nisi trebala onako babiću trebala si ovde ostati i poduzeti intervenciju za mene za sve su bile jake intervencije za mene nije imao ko intervenisati valjda su zato i mene odredili jer samo 3 smo određeni za streljanje a ti i sama znaš da to ja nisam zaslužio.

Molim-te lepo budi tako dobra sa čuvaj o ovo i pokaži deci sada je 10 sati mislim tako valjda i da ćem biti streljani u 2 sata iza podne. Pozdravi i poljubi svu moju dječicu, pozdravi i svakoga ko god bude pitao za mene

Šaljem ti po ženi od Meše 266 40/336 kuna i ćebe jastuk i deku i veš od mene još jednom a ujedno i zadnji pozdrav. Budi hrabra i pametna i nemoj plakati. biti ćemo pokopani u Rakovom potoku toje iza Maksimira kada ovo dobiješ jaću biti već u zemlji

Ljubite tvoj Vlado"

Pismo je pisano latinicom i ja sam ga prekucao tačno kako piše u orginalu. Original pisma nalazi se u Zavičajnom muzeju u Doboju. Hadžija Hadžiabdić 20. 8. 1985.

PISMO NIKOLE SIMIĆA

Oproštajno pismo Nikole Simića osuđenog na smrt.
Njegovo ime nalazi se na „Proglasu" o strijeljanju ustanika pod rednim brojem pet. On je iz Osječana. Pismo je napisano ćirilicom suhom olovkom na običnom listu papira na jednoj strani.

Citat pisma:

(U gornjem desnom uglu nevidi se tačno mjesto, vjerovatno Doboj, ali se vidi)
„..... 20 IX 1941.

Dragi Moj brate Boško.

Na posljednjem času svog života javljam ti se, molim te oprosti mi ako sam te kogod šta uvredio. Ja ti želim sretan život oženi se odmah nemoj mnogo da se sikiraš tako je moralo biti. Tebe jedinog ostavljam na ovom svijetu kome želim srećan i dug život. Onaj ko me ovamo posla doće i njemu vreme. Ako kagod imadneš sina nadeni mu moje ime, to mi je posljednja želja.

Pozdravi mi celu našu familiju koja nam želi dobro. Pozdravi moje Dobre drugove, dok ove reči na plako sam. Pozdravi kumove i čuvaj ovo pismo i nađi moje slike ako želiš to će ti biti jedina uspomena.
ja umirem isti onaj Nikola koji sam bio i pre.

Ništa više samo
Zdravo
Zbogom
Sretno
Tvoj brat Nikola!

(Na poleđini u donjem desnom uglu kada se presavije ima nešto kao adresa kome je poslano i stoji)
Simić Boško
Milica
Simić Božo
Nina
Nina Slavka"

Original pisma nalazi se u Zavičajnom muzeju u Doboju. Pismo prekucao Hadžija Hadžiabdić 21. 8. 1985.

DOPISNICA O STRIJELJANJU VLADE ŠUPUTA

Dopisnica sestre Vlade Šuputa Milene pisane iz zatvora kojom obavještava roditelje o njegovom strijeljanju

Dopisnica je pisana suhom olovkom (mastiljavom) sa poštanskim žigom Zagreba i datumom 14. 5. 1942. latinicom. Dopisnica je kao i današnje dopisnice veličine samo što sa prednje strane u gornjem lijevom uglu piše NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA a ispod toga jedna pletenica i hrvatska zastava sa ustaškim simbolom, a u desnom uglu odštampana marka vrijednosti 150 kuna pejzaž ZELENJAK a preko cjele marke piše „Nezavisna Država Hrvatska!"

Tekst dopisnice donosim u cjelini:

„gospodin
Šuput Milan
Penzioner
pošta Komarica
Derventa
B O S N A

Na istoj strani u odvojenom dijelu dopisnice kopirano je sljedeće:

Sada Vas mnogo pozdravlja Vaša.
Vlado je pozdravio sve komšije.
Antonija
Sve komšije Vas voli
Vaša Milena
Ankica
Pozdrav Novićima Kumovima i ostalima od Milene

Sa druge strane na poleđini dopisnice piše:

Zgb, 12 V 942.

Dragi tata i mama!

Sigurno ste već obavješteni i znadete sve. Nemojte se žalostiti, jer tako je moralo biti. Bio je hrabar do zadnjeg časa. Mislio je na vas stalno, i sve vas pozdravlja. Ja sam bila do zadnjeg časa sa njime. Za sebe ne znam ništa. Po svoj prilici sve tri ćemo u logor, a može biti i na slobodu, jer su Dervenčani sve poduzeli. Hranu pošaljite i to odmah na ovu adresu Nada Fumić — istražni kotar — Zagreb — sudbeni stol Petrinjska 12 — šaljite na nju, jer ako nas dignu u logor, ona zna sama pa će nam poslati.

Pozdravlja vas sve iz sobe naše ima nas 5 na istom.[1])

---

1) 1. — Original razglednice je u Zavičajnom muzeju u Doboju. Prekucao Hadžija Hadžiabdić 21. 8. 1985.

VI

Pjesnici zavičaja

Jelena GRUBA

(5. marta 1399)

VSE SAM MU PLATILA ŽUTIMI DUKATI

Kraljevstva mi mnogo početnim prijateljem, knezu i vlastelem i općini grada Dubrovnika, smireno pozdravljenije!

Vlastele, najprije bismo radi uvidti za vaše dobro zdravlje i dobro stanje.

A mi, hotinijem božijim, zdravo smo dokoli nam je zdravo gospodin kralj i vlastele.

Tako mi je spovidil protovistijar Žore: da je vaša prijazan ka mni to učinila — kako da ste uzeli moje zaklade u svoje ruke od Nališka.

Na tom zahvalamo kako vlastelem i vse srdačnim prijateljem, jere ste učinili dobrje — kako je vam' triba bljusti svoje plemštine i obita, kojim ste se obitom obitovali momu gospodinu, kralju, i meni.

I jošte se ja uzdam u vašu prijazan da ćete činiti dobrje i u vsem k nam', kako i činite.

Vlastele, bog vi — čim sam godi bila dužna Nališku vse sam mu platila žutimi dukati. A, eno knez Juraj Radivojević, koji mu je dukatę dal i brojil iz svoje ruke, a on vam neće inako reći!

Tima, vlastele, oto poslah moga slugu Petrina k vašoj prijazni. Molju vas, kako vse srdečene prijatelje udajte mi tej moje zaklade po Petrini ka mni!...

ZAPIS O DOBÓRU

Počeh da pišem historiju
i da je sredim u obliku knjige.
U knjizi (ovoj) da obrazložim svoje stanja
i da opširnije govorim o koječem:
odakle potječem, tko mi je rod,
odakle mi je djed došao, tko mi je otac,
(i) da se zna tko mi je (bio) šejh.
Bi potrebno da se i to obrazloži
i to da napišem u ovoj knjizi,
s namjerom da steknem sevaba.
Otac mi je derviškog reda,
i to mi je put (način) da ga se sjetim,
(jer) ako hoćeš da postaneš usta-majstor,
naprijed! Spomeni blagoslovom svog majstora.
Čovjek treba da spomene također oca i majku,
i treba ih se dovom spomenuti.
Treba se sjetiti također vladara,
s molitvom za njega, sjenu Božju.
Bože, daj duga života vladaru,
da s pravednošću mnogo godina provede
da pobijedi neprijatelje,
kad potegne sablju protiv neprijatelja!
Ocu i majci mi je naša dova,
neka im se smiluje naš gospodar (Bog).
I neka je sto hiljada molitvi blaženom (šejhu),
koji nas je uputio u odredbe (ovoga) reda.
Nakana mi je da se u ovom odjeljku upoznaju moj otac i pređi,
da objavim odakle su mi došli pretci:
Iako je čovječiji rod jednog korijena,
hoću da objasnim odakle su mi pretci.
Od sultana Mehmeda koji je osvojio Carigrad,
djedovi su mi janičarski robovi.
Od toga doba še tako provlače sve dosada
i idu naprijed kao robovi potomci.
Od pređa mi nije nitko svrgavan:
bili su trajno stalež službenika.
Oni su vječno bili ljudi tvrđava
i išli su ka granici iz unutrašnjosti zemlje.
Njih su isturili na granicu,
i za gedik-službom odlazili na granicu.
Dobrotvor postavši u Sarajevu biješe
Gazi Husrevbeg. Za njegova vremena,
on je, osvojivši tvrđavu Dobor,

odredio vojnike i agu (starješinu) im.
Izvadivši iz tvrđave vojnike
iz unutrašnjosti zemlje povuče ih na granicu.
Iz tvrđave Bugurdelen (Šabac), njih četrdeset ljudi,
izvadivši ih dovede ih u taj mah.
Jedan od njih djed mi, Muhjudin sin Iljasov,
koji među narodom zbog svog nastupa bijaše hvaljen.
Ne bijaše mi u rodu ni bingijena, bekrija.
U usta nisu uzeli nikada alkohola.
Bili su mistici svih sedam pređa.
To sam sve pitajući svog oca istražio,
a on pitao također svog oca
i dobili su te vijesti jedan od drugoga.
Došavši sa četrdeset vojnika iz Šapca.
Samo je on jedini ostao od svih pridošlih.
Svi su se povratili natrag.
(a) djed mi je ostao (posvetivši) se svojim pčelama
(pa) je uljanik veoma povećao,
(i) sudbina ga s (njima) s time zavarala (zanijela?).
Oca mi je donio (kad mu je bilo) sedam godina,
i ovdje ga je naučio čitanju i pisanju.
Osamdeset godina živio mi je otac u toj tvrđi.
Ondje ostavši privezan za jedan zid.
Napokon je postao aga ove tvrđave,
i deražljivošću bio je u narodu poznat.
Dvadeset i tri godine bio je tamo dizdar,
i napokon ga obori vječno krećući stroj.
Umro je godine hiljadu devetnaeste.
Na koncu je smrt, ustrajnost svijeta,
napokon i nas će doći reda.
Bože! daj nam svima (Svoju) milost!
Mjesto mog rođenja je grad — Dobor,
tamo sam se rodio, u tom gradu odrastao.
Koliko su mi prilike dozvoljavale, učio sam realne nauke,
a mističnu nauku, znanost, također kasnije.
Suđeno je nama da se sami naobrazimo,
(a) šta znamo, također da svijetu dokažemo.
Kod kuće (obitelji) sam učio Kur'an,
(i) postavši učitelj podučavao sam malodobne,
Ovako sam proveo više (dulje) vremena,
naučio (saznao) sam ovo znanje.

O ZULFIKARBEGU

Zulfikarbeg, zaim kasabe Modriče.
Zulfikarbeg, zvornički glavni zaim,
otvorena mu je uvijek kuća dobročinstva.
Razmišljah da ga vidim,
konak mu je drugi modrički han.
I otac mu je bio s njime,
goste je naročito volio.
Postao sam učitelj Zulfikarbegov,
neka je Bog uvijek zadovoljan s njime!
Kad god bih došao, činio bi mi izraze (poštovanja).
Premnogo sam uživao njegovih darova —
neka mu se poveća život i bogatstvo!
To mi je uvijek želja pri svakoj molitvi:
Neka mu Bog dade da mu se ispune sve želje.
Neka mu bogatstvo prožive njegova djeca,
a neka se Svevišnji smiluje njegovu ocu
a amidži mu, ponosu vitezova.
O bože! odredi im da otprhnu u raj,
U raj, u zagrljaj rajskih djevica!

(Iz Anala Gazi Husrev-begove biblioteke)

ČUDAN ZÈMAN NASTADE...

Čudan zèman nastade
I svako zlo postade,
Dîn-dùšmanin ustade,
Veće takáta nestade.

Sve zlikovac postade,
Dobri ljûdi nestade,
Dobri čúidi nikade.
Ne gledaju u ćìtab,

Ne uzimaju hìč džèvab,
A ne traže turski hèsab.
Sad se stari ne pita,
Kud ko hoće, sve skita,

Po svom ćèjfu sve zida.
Otrpjet teška muka,
Još gora turska bruka:
Munáfika stoji hùka.

A u čudu vas ìnsan,
Mahnitiji je veg hàjvan,
U gàfletu nedozvan,
U pameti nesabran.

Mučan vîk vas:
Rodili se mi avamo,
Ići ćemo sutra tamo,
Pitaće nas za avamo, —

Muka za nas tamo, amo.
Vùdžud nas je prošo,
A do smrti došo,
U kabur je pošo.

I ko ima lip nímet,
Na nímetu ne zna kímet,
za nímet će biti hàsret,
Pao ìnsan vas u gàflet.

Ja sam jedan čovik sâm,
Dòvu činim islam,
Svako sebi nek da nízam,
Pa će naći sebi sèvab.

Sultan Mahmud na taht prođe,
Turska sreća (nema kraja stiha),
Među turke zulum dođe,
Turski zulum napasa,

Vlahu sab(l)ju pripasa,
Zem(l)ju tursku opasa.
Turčin nejma àmela,
Krivda pravdu zamela,

Pa se pravda omela.
Svi veziri pravo sude,
A i paše rano bude,
Al mùrtati krivo sude.

Paše čine adálet,
Zem(l)ji grade selámet,
A mrtati sijáset.
I kod páša ima (l)judi,

Ko je dobar, vrlo hudi, —
Kad je više zlije(h) (l)judi.
Majstor svako po sebi
U àmelu od sebe,

Sve zlo nose kod sebe.
Ovog sada proloma:
Čudna nasta ulèma,
Rugla od nji(h) golema!

Prez àmela, zaboga!
Džôja rade i uče,
A samo se tek muče,
Ne idu radom da nji(h) uče.

Džáhilima kazuju,
Sami sebe kazuju,
Svaki úkov kazuju.
Ulèmskoga hála!

Zaludu jim fala,
Vrat slomiše porad mála.
Do sad zèman bàška bijo,
Svak je pravo hodijo,

Pravo hodže nahodijo.
Kad mu gledaš na kijáfet,
Dao bi mu zijáfet,
Krivo uče za sijáset.

Nije kádar biti ímam,
A kaže se potèmam,
Jòrdam čini ko šejh-ìslam,
Teška muka, zaboga!

Mudèrrisi (l)jute,
A kadije mahnike.
Ko će veće dobar biti?!

Ko je Turčin, neka hodi i klanja
I Bogu se prilanja;
Od griha se uklanjaj
Izrad sebe, zaboga!

Ko ne klanja Turčin nije,
Háram mu je što jede i pije.
Razberi se, zaboga!

Za namaz ćeš pitan biti.
Nećeš moći dževab dat,
Veće hoćeš t(i)rkati
I po paklu birkati.

Ilhamija murećeb,
Niće dicu u mekteb,
Veće jaše merkep.

RAZGOVOR

Ja upitah svoje duše:
Kaži mi ko si ti?
Ona veli: De pogledaj
moj saltanet u sebi.

Dva su šaha i dva tahta,
ja sve sudim po sebi;
dva ćehaje i dva svita,
vas je hućum na meni.

POĆUTITE MUMINI

Poćutite múmini
I vi dobri muslimi,
Ter hodite na nàmaz!

I mumini i muminke,
Na kome je tursko ime,
Neka iđe na nàmaz!

I ko Boga viruje,
Pejgambera miluje,
Neka iđe na nàmaz!

Nek se lipo umije —
Ćitab tebe svjetuje,
Tera dođi na namaz!

U Kur'ánu, u ćitabu
Svakom robu rečeno,
Neka iđe na namaz.

Koji hoće naučit,
Nek ne bude ponosit,
Neka iđe na nàmaz!

Ako hoćeš rumen bit
I u zimi i u liti,
Sve ti hajde na namaz!

Ko ne iđe u džamiju,
Već ko bježi u avliju,
Ne melùndur bî-nàmaz!

Hajde, brate, pa klanjaj
I Bogu se priklanjaj,
Ter ne budi bî-nàmaz!

Kovači su bî-nàmaz,
Jer ne idu na nàmaz;
Ne melùndur bî-nàmaz!

Od čekića ne čuju,
A za nàmaz ne haju;
Ne melùndur bî-nàmaz!

Bazerđani dohode,
Kad se u dućanu dogode,
Biće oni bî-nàmaz.

Kapudáni — kapurani,
I age su múmini
Ako iđu na nàmaz.

Hodi, kôvo, da učimo,
Turkovanje da činimo,
Da iđemo na nàmaz!

Hajde, pobro, u džamiju,
Ter ne bježi u čaršiju,
Ti ne budi bî-nàmaz!

Nuto, brate, naš hodža,
Kako lipo on hoda,
Jere iđe na nàmaz!

Kovačkoga gle hála,
Zaludu im sva fála,
Ta oni su bî-nàmaz!

U kasabi seljanin,
To je golem dušmanin
Kad ne iđe na nàmaz.

Kada ima mliva,
Onda nema drva;
Ne melùndur bî-nàmaz!

Kada èzan uči,
Mùrdar doma trči
Da ne iđe na namaz.

Kahvèdžije, duhándžije,
Uz ramàzan egléndžije,
Neće da iđu na nàmaz!

Núrsuz je u obrazu,
Ko da je u kafezu,
Kada dođe na nàmaz!

Berber brate Murate,
Ti pobaci sve britve,
Pa ti hajde na nàmaz!

Muštèrije čekat hoće,
Tvoj kìsmet tebi doće,
Nemoj docnit na nàmaz!

Bojmo se gàzapà
I božijeg azába,
Dìkat činmo na namaz!

U sabah i u akšam,
Kad se ràhmet dijeli,
Vi hodite na nàmaz!

Hej, múmini, komšija!
Karahodža dodija,
Jera tjera na namaz!

Lazar DIMITRIJEVIĆ

PRED SLIKOM SIME MILUTINOVIĆA

Junače, vrli, što britkim mačem
Braniš srpske slobode hram.
I spreman bješe sve svoje dati,
Pa i sam život žrtvovat za nj;

Pjesniče slavni, što svojom lirom
Opjeva srpskog naroda rod,
Junake srpske sjedini s grčkim,
Što tvrdi trojski uzeše grad.

Pred tvojom slikom kad Srbin stane,
Srce mu plamom ponosnim plane,
Iz grudi mu se otima glas:

„Besmrtni Simo, posinče neba
Sad nama tebe slaviti treba,
Jer si ti prije slavio nas!"

(„Bosanska vila", VI/1885., 18, 279. str.)

NAŠI SASTANCI
(vijenac soneta)

Ti si, Grle, na stanak me zvala.
Svjerovo sam: evo, Draga, mene,
pod zelene stao sam bagrene;
noć je tamna zemlju zamotala.

Što te nema? Đe si dosad bila?
Hoćemo li do jezera moći?
Oh, kako je krasno u samoći,
đe je Lada nama đerdek svila!

U tebe je čelo puno bora,
odviše si sjetna, nevesela,
zar se tebi tugovati mora?

U šta si se ovo zagledala?
— Nešto si mi, velim, reći htjela.
Što si, Grle, na stanak me zvala?

I.

Ti si, Grle, na stanak me zvala,
— kad si zvala, nisam odreć smio —
da ti pričam vazdugi dan bio
o predmetu svojih madrigala.

Sve si moje bilješke iskala,
sve nacrte, te sam dosad krio;
evo, Zlatka, — svežanj ih je cio —
premeći ih, kad si radoznala!

Al kad budeš štogod pročitala,
ne pitaj me: kud se model zdio
besposlenih ovih mi posala!

Sve da mogu, ne bih reći htio,
jer se bojim za sastanak, Màlà,
da bi ovo pošljednji nam bio.

(Odlomak)

NJOJ

I

Sva u sreći obasuta
Pomno gleda bijele lale,
Pa me pita zabrinuta:
Što, pod snijegom,
već procvale?!

Ta me riječ iz sna prenu,
Još se s oka suza lila,
Pokazah joj plačnu zjenu
Vaj, nije me razumjela...

II

Ti, što pitaš na šta liči
Mojih grudi krvna rana:
Gledaj ružu, kad procvjeta,
U sred tvoga đulistana.

Ako želiš da poznadeš
Sreće moje ubojicu —
Stani dušo spram zrcala,
Poznaćeš ga na svom licu.

DJEVOJKO ĆUTI

(Milevi Subotićevoj)

Djevojko ćuti! Još ne možeš
znati,
Kako s' u svijetu ljudsko srce
slama,

A takav udes samo onog prati,
Ko jede hljeba sa gorkim suzama.

Ti jošte ne znaš, ah, koliko boli,
Kad bratska ruka mač u srce
rine,
To pozna jesen što bez nade
voli. I koji traži nebeske visine.

Ti još ne shvataš šta je suza
tuge. Nad pokopanom srećom
što se lije!
Ta ti si c'vjetak tek sad posta-
hili kog ni kap rose postanula
nije.

O, ćuti, ćuti! Nek te radost
prati,
Naivnost tvoja nek te dugo
krasi,
Za patnje, jade... ah, i ti ćeš
znati,
Kada ti stanu procvjetavat vlasi.

TEUBEI — NESUH

(Pokajanje jednog griješnog pjesnika)

Mom pobri S. Bakamoviću

Gospode, evo na sedždu ti padam,
Pred vječnom tvojom klanjam se dobrotom
I molitve ti u stihove skladam.
Proseć: „Oh, daj mi smisao za ljepotom!" —
Gospode, evo na sedždu ti padam.

Ti znaš, da bijah nevin poput rose
I poput liera u proljeću ranom;
Ali ljudi, med što pod jezikom nose,
Otrov mi dadoše u bokalu pjanom,
Ma da sam bio nevin poput rose.

I tada s tvoga skrenuo sam puta
I zatrtao kroz pustoš i tamu
Ah, strast mi razum okova i sputa,
Da ropski dvori njenu crnom plamu —
I s tvoga ja sam zabasao puta.

Vjeru i nadu iz srca izgubih,
I moju ljubav pomrčo je grijeh —
Postadoh sarhoš osori i grubi,
Sav ideal mu što je vinski mijeh,
Ah, svoju vjeru i nadu izgubih!..

I slavih Bakha kao sveto biće,
Veneri pete jezikom sam lizo —
Vlastitim zubom ja sam svoje žiće
Komad po komad kao zvijer grizo,
Slaveći Bakha ko božansko biće.

Svačiji prezir pratio je mene,
Od sjene moje druzi mi bježahu
I sve me čiste klonule se žene...
Vaj, teško mi je bilo siromahu,
Jer ljudski prezir pratio je mene.

Ja sada bježim pod okrilje tvoje
I tvog Kur'ana, tvoje vječne rieči,
Gospode, griehe odriješi moje
I bolesnu mi dušu izliječi —
Ta ja se sklanjam pod okrilje tvoje.

Gospode, razum prosvjetli mi sada
I daj mi snage, daj mi volju jaku,
Demone sve što može da savlada...
Nek tvoja milost svijetli mi u mraku,
Gospode, razum prosvjetli mi sada!

Raspiri moje stare vjere plamen.
Vrati mi ljubav i sve stare dare,
Da tresnem čašom o ledeni kamen
I noktom zgrebem Venerine čare —
O raspiri mi stare vjere plamen!...

Gospode, evo na sedždu ti padam,
I kajem griehe pred tvojom dobrotom —
I molitvu ti u stihove skladam,
Proseć: „Ah, daj mi smisao za ljepotom!"
Gospode, evo na sedždu ti padam!...

M. Ćazim Ćatić:

Iz zbirke „Crno biserje".

Gospojici R. P.

Statua

U mojoj bašti.

Liepa je moja sjenata bašta
Ko vrt čarobnog Edena —
Nju gradila je raskošna mašta
I jedna ljubav vatrena.

=

Cvjetovi njeni na krilu prhte,
Leptiri sanke snivaju,
U zvuku ptica boje joj drhte
I s mirisima se slivaju.

=

Lahori teku, jezera pire,
A ~~[illegible]~~ žutu svjetlost sunašca šire
I biele sjene trepere —

=

Tu megju cviećem statua neka
Plamnoga tvoga tjelova čeka
I plače — crne bisere....

*

Remontanti.

Gle, kako Tuga ~~[illegible]~~ krilima sada
Prirodi lice zasjeni!...
I zlatno lišće s grančica pada
Pod dahom pozne jeseni.

—

JA N'JESAM SANJAR

Ja n'jesam sanjar, što u tihoj noći
Po moru bl'jede mjesečine pliva,
Hrleći carstvu svjetlosti i moći,
Na svilenom mehkom oblačju da sniva
Ružične sanke pramaljetne sreće,
Kad slavuj pjeva i kad cvate cv'jeće.

Ja n'jesam sanjar, na sunčanom traku
Što zida sebi dvore od biljura;
Ta ja sam patnik, kog po crnom mraku
Na lednom krilu silna vitla bura
Ko svehli listak sa tanane grane,
U mutnu jesen kad na zemlju pane.

O davno, davno otrova mi grudi
Cinička zbilja zemaljskog života,
Davno me udes rastavio hudi
Od mojih milih; ah, ja sam sirota!
Gle, moje lice — to je mrtva knjiga,
A slova su joj — nevolja i briga!

Ništa mi babo ostavio nije,
U hladu da mi medom život sladi;
Tužni se pjesnik sam na sebi grije
I poput mrava radi, radi, radi, —
Trošeći krvcu — snagu svoga duha,
Da steče samo tvrdu koru kruha.

Ja n'jesam sanjar, na sunčanom traku
Što zida sebi dvore od biljura;
Ta ja sam patnik, kog po crnom mraku
Na lednom krilu silna vitla bura
Ko svehli listak sa tanane grane,
U mutnu jesen kad na zemlju pane.

LADY GODIVA

Na bielom atu plemkinja je mlada
S prosutom kosom niz obla ramena
Jahala naga kroz ulice grada
Ko liepa priča iz drevnih vremena.

Ljudi i žene u čudu gledahu
Tu nikad do sad neviđenu sliku;
Njen ženski stid je vuko se po prahu
Pod pločom bjelca kroz zaglušnu viku:

Ko kiša na nju sasule se kletve,
A svijet ne zna plodove te sjetve,
Sv'jet ne zna, da je njena žrtva sveta —

Tek poslije čuše: plemkinja je htjela
Nagošću svoga jasminskoga t'jela
Zaodjet golog oguljenog kmeta...

MOJA LJUBAV

Tvoja ljubav u mom srcu
Vijekom će biti trajna,
Vodit će me, sv'jetli će mi
Kao zraka sunca sjajna.

I ja gledam u daljini
Gdje se zraka sreće blista;
— Zraka naše budućnosti:
Naša sveta ljubav čista!

Oh, sretni su moji dani
Sred ljubavnog plamnog žara;
Ali jao! moga roda
Mač mi tople grudi para!

Tamo moja sreća — ljubav
Razsv'jetljeni moji puti;
Amo opet oh nesreća!
Moga roda razdor ljuti.

JEDNOJ CRNKI

U dubini duše tvoje
Mila moja, crnko krasna,
U dubini oka tvoga
Žarko plamti ljubav strasna.

A usnice tvoje rujne
Na poljub su spremne vrući,
Tvoj na njima uzdah drhće
I žar čežnje umirući.

Daj, za tvoju ljubav žarku
Da nevidno čudo stvorim:
U tvom oku da utonem
Na toj vatri da izgorim!

ĐUL MIRIŠE

Đul miriše, mirisom uzdiše,
A sabaski zafirić ga niše,
Đul miriše, moje gondže lale,
K'o i tvoje rujne usne male.

Đul miriše kroz zeleno granje
Uz bulbula strasno uzdisanje,
Đul miriše, karanfile rujni?
K'o pramenje tvojih vlasi bujni'.

Đul miriše proljetnijem dahom
Za pjesmicom slavujevom plahom,
Đul uzdiše, k'o i tvoje grudi.
Kad se spomen u njima probudi.

Đul miriše, a slavuj se tuži,
Svome dulu, — svojoj dilber ruži;
Đul miriše pramaljetno lane.
K'o i tvoje želje uzdisane!

Đul miriše jagodice moja,
— U sto rajskih prel'jeva se bojá;
Đul miriš sanče bezazleni,
Ka' i tvoji obrazi rumeni.

SLOŽIMO SE!

Mili rode, milovanje moje,
U tebi se zlatne nade roje,
U teb' sreća uz nesreću sine,
Rad tebe se suza gora lije,
Jer slobodna gruda naša nije.

Ne svane li željkovana zora,
Koja jednom — jednom svanut mora;
Ne grane li sa istoka sunce,
Da obasja tužne nam vrhunce;
Propali smo jer spasa tam nema,
Gdje nesloga mržnju braći sprema.

Složimo se bez razlike koje,
Da nas jakim ljudi tuđi broje,
Ta djeca smo zajedničke majke,
Manimo se sebičnjačke bajke:
„To je tvoje, — a ovo je moje,
Tu su naši, — tamo vaši stoje!"

Jedno jesmo, jedno nek nas prati!
Istom onda svuda će nas znati,
Poštivati nas i naše sile,
Što s nesloge sad su oslabile.
Svak će reći: „Sad su moćni, jaki,
S njima s' borit nije poso laki".

A domak će bit u ljepšem sjaju,
Nego zora što rudi u maju.
Dika, ponos, biće nama svima,
Jerbo sreća u njem vrelo ima,
Te mu slavu onu, slavom sprema,
Koje tuđin u svom, na svom nema...

(Bosansko-hercegovački glasnik, I/1906, 27, 1.)

PRED ODLASKOM

Danas na teškim vjedama slutim
Krvave stope posljednjeg bola.
Danas u praznim grudima ćutim
Drndanje muklo mrtvačkih kola.

Došli su po me. Poć mi je mukom.
Smrt će mi skoro utvrnut svijeću.
Eno, već svojom mramornom rukom
Pruža mi crnu konkavnu leću.

Tromo i lijeno minut koraca.
Jedan po jedan nekuda tone,
Za svakim svijeća poglede baca,
Za svakim zvona mrtvačka zvone.

Zar ćemo zadnji čekat da prođe?
Makar trenutak podimo prije.
Ta zar je teško umrijeti onom
Koji sav život polako mrije?

Abdulah Š. ALIJAGIĆ

NJOJ

S visa našeg neba sto sunaca sije
slaveć čas taj blagi svetog uskrsnuća
i k'o tamjan sveti molitva se vruća
u nebeske sfere tajanstveno vije.

U slavu dolaska tvojega ću, draga,
hramove otvorit; na podnožju svetom
tvoj kip stajati će s lovorjem i cv'jetom.
U hramove tvojeg božanstva sa praga

pobožno će mnoga usna svete stube
taknut prije neg' što do pijedestala
dođu pobožnisti, da mog ideala
u molitvi vreloj kami pod nogom ljube.

A ja — vječni monah u svetištu tvome
tebi — svom božanstvu, što na visu sije
u molitvi ja ću ljubit usne dvije.

Kandila će s nova planut jače eto,
ponovo će ljubav i mladost i ljeto
procvast u znak slave uskrsnuću tvome...

Željko ŠTENGER

TRENUTAK S KRLEŽOM

Ti izazivaš moju krv da pjeni
da staro mrzim
da sadašnjost mijenjam,
da novo sanjam,
da pljesnive barikade rušim
da budućnost sadašnjost bude.
Pa to su kancerogene misli.
Miriše na krv, smrt, zemlju,
a liči na sunce.

Rajko SKVARICA

MEA MAXIMA CULPA

Komunista sam, al ona mi kraljica
s najljepšim osmijehom kojim sija draž.
Jedini podanik njen — Rajko Skvarica
odani joj rob, trubadur i paž.

Ateista sam, al njom hodočastim
s pobožnošću nijemom da joj ljubim lice,
dok nas opijene Amor vragolasti
kadi mirom lipa, uz kandila — svice.

Moralista sam, al nju volim kradom.
Zalud svi tabui, zabrane, načela.
Na probi savjesti tu završih padom,
jer me tako zgodi Kupidona strijela.

Komunista sam, al ona mi kraljica
s najljepšim osmijehom koji sija draž.
Jedini podanik njen, Rajko Skvarica,
odan joj rob, trubadur i paž.

Zarifa ADEMOVIĆ

TI ĆUTIŠ

Ti ćutiš,
U meni riječi
lagano iz stabljika
pretvaraju se u cvijet.

gledaš me,
a u ogledalu očiju tvojih
po plavim talasima
nekuda plovi cvijet.

NEKA NAM OPROSTE TRAVE

Trave će nas moliti da ih gazimo svojom mladošću.
Trave će nas moliti da ih darujemo nežnim sonetima.

Mi ćemo ih gaziti zakasneli i gorki i pevaćemo im
o nepovratnim odlascima, o uskraćenim uspomenama.

i molićemo trave da nam oproste za mnoge reči,
za mnoge gorke reči koje nećemo znati prećutati.

MART

Idem kroz ovo jutro i čovečanstvu govorim — ti.
Od marta svuda oko sebe i sam sam pomalo mart.
Istorija kao da nikad nije pripadala Neronima.
Divna moja jedina
nasmeši se malčice i ti.

Sina moje mame nešto divno boli!
U srcu njegovom je požar!
Divna moja jedina,
Budi mi Nataša Rostova.
Divna moja jedina,
budi mi moj VIIa.

Jer opet će grunuti snegovi i vetar će imitirati Stravinskog,
sedećemo uz čaj, slušat kantatu oluje, pevati nešto u molu.
Ali danas je mart... Trubaduri Republike na ulice!
Divna moja jedina,
nasmeši se malčice i ti.

GREH

Grešio sam mnogo i sad mi je žao
što nisam još više i što nisam luđe
jer samo gresi kada budem pao
biće posve moji — a sve drugo tuđe

Grešio sam mnogo — vežbao da stradam
leteo sam iznad vaše mere stroge
grešio sam mnogo — i još ću ja se nadam
svojim divnim grehom da usrećim mnoge

USPAVANKA

Spavajte robijaši
spavajte na oprezu
sve što je danas bilo
u snu vam može doći
spavajte robijaši

spavajte napaćeni
vrijeme će brže proći
kad nisu dani dani
nek noći budu noći
spavajte robijaši

PJESMA

Pjevao rastik potocima
Dolinom pjesme srebrne.
Zora na proplanku otkrila
Bedra—ko dragulj rumene.
Šaputah joj u tople grudi,
Mjesec se, od stida, dade u bijeg.
Rosni maslačci uzletjeli
Na svijetli Venerin brijeg.

ROBOT

Vođen robotski — rintam nesvjesno.
Misli u beskonačnost se roje.
Kroz njih, ko lipu rascvalu, jedino
Pred sobom vidim selo moje.

Il' sasvim jasno vijuga halom
Prtina bosa, vjetar ljut vije.
Ja prkosim modi posljednjoj:
Cilindar, frak, leptir, salonke,
Na srcu nosim bukagije svoje.

Vratiću se lugu, krčevini,
trnju, mirisnim otkosima vrelim.
Od duge ću nanizati đerdan,
Da bukvu, kao nježnu Ledi,
Uz jeku potoka vjerim.

Božo SUBOTIĆ

BAŠTA MAŠINA

Zavirim u halu.
U očima zablista
bašta mašina.

Cvijet od buke
na cvijet se naslanja
Drug drugu
govori na uho.

ukrštane kao ruke
metalno zvoni
u metalnom sjaju.

Na oštricama noževa
Sunce spaljuje dan.
Iza stabala duga sjećanja
vaja tvoj lik.
Nisi ti, metalostrugaru,
susušena kumova slama!
Rijeka beskraja teče u nama,
a ti u rijeci.

Aziz DIZDAREVIĆ

BREZA

U prisoju planine
Uz zvuk brdskih vjetrova
Lagano se izvijaš
U ritmu mediteranskih zavodnica

Davno je bila kada sam
kao dijete milovao tvoje zlatne kose

Kada sam u tvom pitkom
Osmijehu sunca
Ugledao oči
Moje prve pjesme.

Hinko ZLOMISLIĆ

OVO JE MOJ GRAD

Zar ne čujete kako mi svaka ulica dovikuje
Ostani još
Ostani još
Ostani još

Ovo je moj grad

Svako je stablo
Nježan dodir mojih dlanova
Upamtilo

Ovo je moj grad

Tijelo ste moje prognali
Samo ste tijelo prognali

MIR SVOJ NAĐOH NA GORI SLJEMENSKOJ

— M. ORLOVAC —

Bezbroj je stabala stoljeća starih
I grana
Na ovoj gori sljemenskoj

I bezbroj ptica pjevica i sova ružnih
Što noću bude iz sna

Ovdje slobodno šetaju radiše mravi
Krtice prave kućerke
A vjeverice
Sa grane na granu skakuću
K'o da u igri dozivlju ljubavne parove noći

Hajrija BEĆIROVIĆ

MOST

u smjelom koraku
riječima premošten vijek

tajna je uzdah ljubavi

životna potreba za dvije obale
sastanak i rastanak

ljepota je proticanje čiste vode
i samo vječna snaga u tvrdoći mosta

NADANJA

misao se ozarila
u nebokriku praskozorja
gdje ivica planine spaja duga iskušenja

i nisi postao mjesec
jer te zora potajno zavarala
i svjetlost dana oči ti zaslijepila
ostaše samo nadanja
novom traganju.

Petar A. ĆOSIĆ

NA TRGU

Ono prokleti kao vrijeme
Što jenjava
Tihi u mirisima
Ruzmarina

Pritrčavaju obliku
Koji će im
Dati vremena
Da sva ostvarenja
Pokopaju

OSAME

Izvan smisla ostavljeni
Počeli da vole
U poplavi dobrih ptica
Probuđeno vrijeme

Zaneseno nebo
Srkom udaljava rijeku iz korita

Iscvjetalim kejom
Gorke nade
Srca izgubljeno šetaju

ZAVJET

Ja hoću pedalj pod zemljom da nastanim
i sedam mladica na ovom suncu iznad panja da othranim
visoko pod nebom nisam stigao zbog niza od dvadeset sedam
ali hoću da dižem visoko, još više njih sedam
I dok je spirala mog kruga još namotana
hoću da im kažem da je na ovom svijetu
sve bumerang ili voda, samo što zbog broja
krug postaje veći, a sedam po sedam toči se u nebu.
Hoću da ispunim taj zavjet dat suncu i vodi
i ovom ljetu vlažnom kao strah
da me ne isperu kiše kao veš prostitutke na putu
ja hoću, hoću, možda opet samo hoću.

TVOJA PJESMA

Djevojko,
ko će da plati ceh
tople krvi
i poziv za hitnu
pomoć?
Prazne dane,
Čežnju vijeka?
Da li tvoja kosa plava,
Usne hladne,
ili moja
luda glava.

PJESMOM O SMRTI

Prinosim žrtvu
ovozemaljskoj utrobi
Što trune sama u sebi.
Pjesmom želim
Obilježiti smrt,
A smrt već mene obilježava.
Dok napišem riječ,
Dok napišem stih
Sve mi je bliža.
Pjesmom o smrti
— Ja smrti ne mogu ništa.

SPOZNAJA

U prostoru vantjelesnog
plamen bez zemaljskog sjaja
Raznosi vijek,
Ostatke što spajaju
Napete strune mojih nerava.
Odlaziš, ipak,
Iz svakodnevnice
U izmišljeni svijet,
U pakao
Koji nećeš spoznati.
Odlaziš,
A ne pripadaš čak ni tamo.

RAZBIJENO CVIJEĆE

Svak u sebi svoju ćelekulu nosi
Razbijeno cvijeće razmrskane kosti
Nit je lako kosi nit je lako rosi
Kad je bol odnosi do mrtve vječnosti

Kad se jauk kosi i rosi i kosi
Isto vrijeme nosi kobi nestajanja
Nebo praiskona smrt i život nosi
I zvjezdani orah iznad trulog granja.

ČOVJEK

Čovječe, pronađi se.
Kuda si se raselio
Kud u sebi.
Gdje od sebe
U beznađu
Obeznađen
U očaju
Neojačan
Kud da pođe?
Tamno vrijeme
Tamu kapa.
U kapljama kaplje dan
Raskasapljen.
Na raskršću
Stoji Čovjek
Rasčovječen
Gdje da pođe?

EPITAF

Umro je Marko Vasić
Težak iz Brđana
Kao što je i njegov djed
I pradjed prije.
Kao što će njegov
Unuk i praunuk, kasnije.

TRENUTAK PROŠLOSTI

Zakleo sam se nebu
U svojoj duši
Da te više nikada
Neću pomenuti
U pjesmi.

Ali, juče su me
Poslije toliko godina,
Zajednički prijatelji upitali
— Kako sam te preživio.

SVJETLOST

Klatio sam se na ivici alkohola.
Vajam te od magle sjećanja.
Pijem ti oči sjenkama.
Ljulja se svjetlost u meni.
Zvoni baršunasti mrak.
Negdje mjesec laje na me.
Zgaziću svoje iluzije.

CRTEŽ U PIJESKU

Kopam noktima sjećanja
Po uspomenama.
Tražim tvoj osmijeh
U izmišnjenoj
Tišini.
Crtam po
Pijesku
Riječi oproštaja.
U vazduhu tvoj poljubac
Tamo na mjestu sreće
Gdje smo bojili
Naše ljepše sutra,
Pjevali usnama
Naše danas.
Ostala je samo
Ruka oproštaja,
Poljubac
I naše pjesme.

Momir LAZIĆ

OSVETA

Prokleto da je mjesto
gdje je strijeljana ptica
i onaj pepeo koji je
rastočio život
pa se iz pepela
rodilo ništa
a poletjela ptica.

NOĆ

Toplo svjetlo krči nam put
pa se biser svjetlosni
gubi u mirisu trava
Počiva besana noć
na krilima mira
pobjegla u školjku
kristalnoga pijeska
zaplela se na krilima vjetra
zvijezdama luč poklonila.

Zdravko ILINČIĆ

U OSAMI

Usamljen
U tami
Van cijelog svijeta
Napušten
Čami
Kamičak mali

Smail F. TERZIĆ

ZAKLETVA KASARNI

Otvaraj se kapijo
kasarnska
dobar dan stariji vojnici
zdravo generale
kako ste mi kuhari
i mitraljesci
NA DESNO RAVNAJS'
otpozdravite moj pozdrav
i pogledajte pogled
od kojeg nebo puca
čujte pjesmu
što budi mlada srca
dajte mi pušku
da joj šakama
kundak prebijem
i cijev dahom začepim
svim puškama svijeta
neka puca asfalt
i kazan
i neprijatelj naš
kasarno, puško, druže,
generale,
ja volim
otadžbinski

Bahrudin SRKALOVIĆ

LJUBAV

Ljubav bez bola — uveli cvijet na vjetru.
A nema boli koja je jača od smrti u čovjeku.
Na lavirintnim cestama života
Dodiruju se
Ljubav i smrt.
Jer,
Prave ljubavi brzo umiru,
Ali ih kasno sahranjujemo.

KRAJINA

ima svoje avlije kapije i kapidžike
verige sa suncem obješenim umjesto bakrača
olovne stope vrača i ugljenokope
ima vode svih svjetskih mora i više od njih
cvjetale bašče šume s jeseni rumene
ima zvjezdano nebo i zvijezde u njedrima

škole koje s proljeća pohađaju pčele
potočiće i potočare stare
ognjišta što naveče srcima krajišnika zažare
samostane u kojima se samotinji u ime ljubavi
livade što i kamenjare zatravne
i kosce njima nekim srećnim mjesecima
sve ima i smrt oca moga u pomenima

predvečerja što rumenilom se zaborave u brdima
uspavanke po svesvjetskim majkama
pobjede veličanstvene i vojne teške
ima centar svijeta i centralna groblja
ima u čitankama i udžbenicima istine
u plodovima rodovima i porodima svojim
sve ima na svijetu i svijet svoj u grudima

SIDOVO RASPEĆE

(Pjesniku Ljumoviću)

Ovdje su u ime svih vaših snova,
u ime cvjetnog Balkana i kršne Crne Gore,
zarad sunca što ti je kapalo rosom u riječi
i sabraće nam — ratnika svih revolucija;
u ime domovina njenih i u ime pobjeda,
ovdje su razapeli divnog mlinara,
junaka Sida...

I dok si oca snio, u oči ga gledao,
svoje si raspeće osjećao u Burgosu,
kome ništa više do pjesama svojih
pokloniti nisi mogao.

Vaso ANTIĆ

SUSRET

Noć nas tiho zagrlila rukom
Sjedeći kraj puta uz sjaj zvijezda,
Nejasnoću neku osjećam sa mukom,
Ko dva ptića ostala bez gnijezda.

Nejasnoću neku proljeće nam nosi
U pozne sate aprilske noći,
Kad su tvoje oči zastale u kosi
I rekle oproštaj i našoj samoći.

Nemir grozni još i danas ječi
Uz toplo veče tvojih uzdisaja.
Ne ćutim, govorim, ali nemam riječi
Za noć i ovu kojoj ima kraja.

Zadrhte grane. Tad zašumi noć.
Grč u grlu ote nam plakanje,
Za neko vrijeme koje mora doć,
Il' možda njeno il' moje kajanje.

Savo PETROVIĆ

MIRIŠU GOROCVJETI

Dok gore ruže u vrtu Otvori vrata
Slutim cvijet naranče i južne kiše
Gorkih usta odlazim iz svog sunovrata
Šume su u plamenu Crno mi se piše

Svu noć mirišu gorocvijeti sa zvijezda
Grijem se lišćem kod staroga panja
Vihor dotrajava seli se u gnijezda
Lasta me ljubi Neko dalek sanja.

VEČERNJA PERUNIKA

Nek miruje bijeli plamen sna
Cvijet se približava vrhuncu
Dan me savladao Predaću se do dna
Pticama kad polete okrenute suncu

Nek miruje zemlja Preživjeću slom
Sve je nestvarno i ljubav i čudesa
Ptice ludo pjevaju kad udara grom
Svijet je daleko izvan mog udesa

Dolazi noć Kuda u ovaj čas
Dok drhti večernja perunika cvijeta
Na dnu duše svjetlost To je spas.

Zeleni san je predah u dubinama ljeta
Crne ruže osvajaju netaknute gore
Nek miruje nebo Prazne zvijezde romore

Avdo MUJKIĆ

RIJEČI KOJE SE NE PONAVLJAJU

Riječi uvrijeđene razbijaju se na nekom kamenu
Ostaće anonimne i niko ih neće ponavljati
Ne može se lako preći preko izvjesnih stvari

Sumnjati u pohod znači otići od prvobitne zamisli
Da se više ne stigne
Da se ode na stranu
Da se kula sruši ribe da uginu
Da im ne bude očiju bez kojih svijet ovi
Ne bi bio ono što jest iz daleka

PAD SABAHUDINOV

Neslućen pad
Možda se više godina putovalo u misli kao u nebo?
Niko nije slutio kad se krenulo
Pad iz misli razlikuje se od pada s visine
Sabahudin ne zna ništa o smrti
O tome nisu pričali ni u snu
Čuo je jednoga dana kako je neki mladić
prevario oči
slušao je plač
osjećao bol
to je bila njegova smrt
To je kao monolog o rukama koje su ukrali
kad je prelazio potočić
Kad je ubijao guštere
to je bio njegov pad

Jakov JURIŠIĆ

SMRT SJENE

Safetu Zecu

Kroz naprsli prozor
Ulazi stablo u pjesmu

Nevidljiva ruka vrat njegov
Na britko staklo nadnosi

Sjena se moja tvojoj približava
I naglo kroz prozor odlazi

SJEČA I SJENKA

Rušimo drvo susjed i ja
Drvo ruši nas

Prozor brani sjenu jasike
O grani visimo susjed i ja

Starica s petog sprata
prijeti

Doziva čuvare reda

AKVAREL

(bratu Seadu)

niz mokre šine odlaze spavači
ti čuvaš zvižduke i pramenje dima
nemogućnost uma na žici igrači
na tuđem nam putu odsanjana rima

treba znati gdje smo u tom izobilju
sasvim mlado vrijeme izmamilo riječi
dosanjat namjeru u toplom okrilju
jutro više niko ne može da spriječi

NAIZREČJE

dobro te vidim kao bol u sebi
smiraj dana okrutnosti stvari
prolazim eto suprotno potrebi
rastu mi iznutra kapilari

mogu te dotaći obići poreći
kroz sebe proći u tvome oku
i ućutati i sebe leći
u crnu jamu blatnu duboku

Milan TODOROVIĆ

DAVNO DOBA

Neko davno doba
Prije mene
Ne vraća se
Poput bumeranga
San
Ispred mene
Plovi u budućnost
Dok me daljina zove
U svileno naručje
Idem za snom
A znam
Da u vremenu
Svo vrijeme umire.

POVRATAK

Sa bojnog polja
Vraćaju se junaci
Nepismena starica
Na prste ih broji
Otišlo ih je sijaset,
Sama sebi veli,
Da li su to se oni izgubili,
Ili su samo zadocnjeli?

Jovica ĐURĐIĆ

KAD SU CVETOVI LJUBILI KOLENA

Trava beše ružičasta i malo zelena
Tamo gde su cvetovi ljubili kolena

Tamo je sunce ličilo na dojku
A ljiljani nežni na moju devojku

Ispred nas polje reke zelena voda
U nebu ptica oblak zvuk broda

Govorio sam mladosti ljubim ti ramena
(Najlepše od svega cvet su i žena)

Ona je ćutala i gledala me nemo
Padalo je veče bi vreme da krenemo

BOG LJUBAVI

Ima ona ruke nezasitne gladnice
Ruke čudesne i ruke tajnovite

One meni kažu: dođi u naše prste
Dođi da te učimo ljubavi i vatri

Ima ona ruke koje se zovu čežnja
I ruke iz kojih žeđ velika izbija

Ima ona ruke zavodničke iz kojih
Beli bog ljubavi iskače i mene osvaja

POSJETA

U ludnici,
o ognju posebnih
Klaudije, car i bog
za žmarce čitam pjesme.

Napukle oči prognanih,
modre od nesjećanja,
zaboravljene i od smrti
propuštaju moj mrak
u svoje budne sne
dok su kapci većine spušteni.

Riječi s druge strane zida
mutnež su
što se razbistrava
gutljaj po gutljaj,
gdje se vrline i mane
izjednačavaju,
i gdje ja peckam nikog
već samo kupam gliste.

More bez granica je.
Opojen varkama
sporo patim,
brzo izgaram,
još brže sanjam.

Jozefina DAUTBEGOVIĆ:

NEDJELJA

Stojiš mi ispred oba oka
samo svjetlo
obrubljuje tvoj lik
zvijezda zornjača ostaje
jedina sjajna u svitanju
ljubav umjesto nas izmišlja
mogućnost i darove
budi strpljiv kao ponedjeljak
od kojeg sve računamo

U SOBI LJUBAV

U mojoj sobi spava jedna tajna,
sve stvari u njoj miruju i šute.
Zidovi se dodiruju ramenima,
vrata se s prozorima gledaju,
stol stolicu obgrlio drvenim nogama,
jastuk pamti oblik jedne glave,
Od poda do stropa soba puna ljubavi.

DUBINA ZAVIČAJA

mom Sijekovcu

Čuperak neba
Ponosno cveta
Pod belim strehama
Pegava sunca
Ugao nemira
Napaja
Tečnog trubača
U bremenu
Kamene sene

DUBINA SAVE

Svežinom
Otkosi sunca
Mirišu čedno
Ko dozrele
Pege
U noći
Zrcalna dubina
Zaobišla
Skrhotine svetla
I večni
Sakupljač vetra
Maše
Glasovito tesno

Radovan LEPANOVIĆ

PJESME OZVJEZDANE

Ja pišem svoje pjesme ozvjezdane.
Nekada gasnu. Nekad su u sjaju.
U njih pozovem sve noći i dane
Mladosti lijepe u mom zavičaju.

U njih naselim Bosnu. Obali drugu.
I mjesec što se u vodama kupa.
Naselim u njih i radost i tugu.
Lakše nam je tako kada smo svi skupa.

SUTON U ZAVIČAJU

U sutonu pomalo plavom
Mjesec ćuli svoje uši.
Tad veče nad mojom glavom
Ozvjezdano zapjevuši.

Jedna zvijezda, eno, pada.
Sa visina sjaj se ruši
To zavičaj iznenada
Zaplamsa u mojoj duši.

Ivica Vanja RORIĆ

PROLJETNA ČUDESA

Proljetna se zbivaju čudesa,
glasom ševe pjevaju nebesa.

Pupoljcima košulje sve tješnje,
u svatove spremaju se trešnje.
Sjedi otac na klupi kraj puta,
al zimskoga ne skida kaputa.

I majka se s njim na suncu grije,
al joj nije toplo kao prije.
Dok nas mazi toplog vjetra svila —
ja osjećam da mi rastu krila.

JABLAN

Jutros, kraj rijeke, gdje šumi jaz,
u nebo šiknu zeleni mlaz.

Kako se, vitak, tad u vis diže,
nit zemlju gleda, nit nebu stiže.

Zelen i hrabar, stade visoko,
da se raduje duša i oko.

On dobro znade kud treba ići —
i jednog dana suncu će stići.

Bosiljka SEJMANOVIĆ

IŠČUPAJ KOROV

Ne daj da niče
Ono što se ne sije
I ništa nemoj kriti

Nemoj da lebdiš
U oblacima
Na zemlji je
Sigurnije

Iščupaj korov sa korjenom
Neka ti teško nije
Jer sve što je sveto
Neka niče
Neka raste
Neka je još svjetlije!

Davorka MILUTINOVIĆ

RIJEČ

Jača od oštrice mača
razapeta između misli
govori ljubavlju
i mržnjom.
Odjekuje istinom
i kao svjetlost daje nadu.
Izvire lažna iz zavađenih navika
i uklanja sunce iz vremena.
Moćna da ukrade snove,
Ili da nam osmijeh
na kamenu zaiskri.

Riječ
mostovima misli gazi
tragovima ljubavi.

Hajro PLANJAC

JUTRO

Rosa na ruži.
I ruža jutra
nad ravnicom.
Skinulo nebo
Haljinu tamnu
Potrčalo do rijeke
Plavilom se umilo.

Od tada rijeka modra teče
Da bi je tokom zlatnim
Uveče sunce darivalo.

Idemo kroz ružu jutra
Bistrom rosom okupani.

EMILIJA

Sumorni bakar kiše lije.
Šapuće: — Nema Emilije.

Rijeci se samo javila krikom.
I više nikad. I više nikom.

Dragan ŠAPORAC SUVAJAC

PADANJE

Kao prosjak padam na lišće
ni kiše me neće dok oblaci plaču
sve je isto a jesenja trava iskrvljeno pati
Klečeći molim vreme da skine plašt
sa mene dok se nekud krećem
u prostoru škrtom

VII

Prozni pisci zavičaja

Nikola BUCONJIĆ:

SILKO
(Biografska priča)

Ja ću ovdje pripovjedati o jednom instinskom događaju, kako mi je poznat i kako se desio. Govoriću o uzrocima i posljedicama bez ikakva uvijanja ili okolišavanja.

Bilo je to davno, kad sam se s poslom našao u jednom osrednjem mjestu u Bosni. Posao mi je bio takav, te sam ostao dugo vremena u dotičnom mjestu. Malo sam se pomalo upoznavao s mješćanima i među njima našao mnogo vrijednih i iskrenih prijatelja, od kojih danas već mnogi počivaju u hladnim grobovima.

Sjedeći s jednim prijateljem predvečer u radnji pijući kahvu i razgovarajući o koječemu, pade mi u oči jedan čovjek osrednjeg rasta i osrednje dobe. Išao je kroz čaršiju u vrlo lošim haljinama, u slaboj obući, pa ni hod mu ne bješe siguran. Prođe ispred prijateljeve radnje i skrenu u rakijašnicu. Otada se počeh sve više interesirati za ovog čovjeka, eda bi što potanje doznao o njemu: ko je i što je i zašto je spao na onake grane. Kako je bio iz istog mjesta, ne prođe puno dana, i meni se dade prilika, da se upoznam s njim. Pri prvom sam susretaju i razgovoru vidio pred sobom bijedna, nemoćna i propala čovjeka. Lica bješe nešto podbuloga s modrikastom bojom. Ponešto mu i tijelo drhtaše kao od studeni premda bješe najljepše i najtoplije ljetno vrijeme. Tom ga prilikom upitah: ima li koga svoga, kako živi i o čem živi. Odgovori mi ukratko, da od roda nigdje nema nikoga, a da živi veoma kukavno i oskudno—prosjački. Rastali smo se i svaki je pošao svojim putem i na svoju stranu. Kasnije sam se češće susretao s njim, zastajao i razgovarao.

U mjestu ga svak zvaše Silkom pa i ja. Čudno mi se činilo njegovo ime mimo sva muška i ljudska imena. Jedne noći sjedeći na sijelu u susjedovoj kući s dosta veselih muških i ženskih sijeldžija veselio sam se i razgovarao s njima. Sve mi se nekako vrzlo po glavi Silkino ime, te onako, kao usput, skrenuh govor i na nj. Neki mi rekoše, da je bolje ne pitati i ne govoriti o njemu, jer da mi se nema šta dobra kazati. Ali jedna postarija žena nije mislila kao oni, nego je imala volju, kako sam vidio, da mi pripovjeda. Stoga sam se primirio i pripravio, da slušam njezino kazivanje. Ne htjedoše je ni drugi ometati, te odjednom nastade u kući šutnja i tišina, što potraja sve do kraja njezina pripovjedanja, koje je bilo baš zanimivo,i poučno, ama se prilično i pooteglo.

Po kazivanju one žene Silki je to ime dato onako porugljivo, a on je imao sasvim drugo i pravo svoje ime, koje ja ovdje prešućujem premda sam ga čuo i znam. Njegovi su roditelji bili plaho vrijedni u svakom ljudskom i kućnom poslu. Sa svakim su se lijepo gledali i sa svakim živjeli u miru. Svoje su čuvali, a u tuđe ne dirali. Uživali su pošten glas ne samo u svom mjestu, nego daleko i naizvan mjesta. Silkina je majka mnogo dobra činila sirotinji i nikad niko nije uzdahnuo ni zažalio na nju. Pa i kako bi kad je vazda za sirotinju imala lijepu i utješljivu riječ i nije je odbijala praznih ruku od svoga praga. Što godbi

kome dala i podijelila na put Božji, sve bi namjenjivala za zdravlje svoje i svoga domaćina, a najviše i najdraže za zdravlje jedinca sina.

Njezin se domaćin već u ranoj dobi dao bio u trgovinu s malo para doduše, ali s mnogo volje i marljivosti. Te je vrline naslijedio od oca i majke, a izgubio je roditelje jedno za drugim ubrzo baš u najljepšem početku i razvoju svoga trgovanja. Išla mu radnja s dan na dan sve bolje, kao kad Bog kome hoće, pa mu daje: više mu osvitalo, nego omrcalo.

Kroz neko vrijeme živnu prilično uza svoje brojne mušterije, koje je umio steći i održati. Naprednovanje mu se u poslu vidje po tome, što uz naslijeđenu od roditelja potleušicu kupi i isplati gotovinom dućan, u kome je imao radnju. Kad se tako osigurao, ne htjede samotovati, nego se odluči ženiti i, ne prođe dugo, oženi se. Za valjanost se i čestitost njegove domaćice zna iz dosadašnjeg govora pripovjedačice, pa ja stoga produljujem, šta je po njezinim riječima bivalo i bilo s domaćinom i s domaćicom, koja je u trećoj godini nakon udaje rodila sina, prvo i posljednje dijete, pa šta je bilo s njim.

Otac je djeteta radio i zarađivao, a majka kućila i upravljala, kako je kasnije znala i umjela. Sve je napredovalo uz pomoć Božju. Dijete bujalo i raslo bez prigovora; nad njim se lebdilo i treptilo od straha, da mu se ne bi šta dogodilo. Pazilo se i gledalo, ko u kuću dolazi i zalazi, da nema urokljive oči, kojim bi se dijete moglo ureći pa oboljeti. Na sreću mu se od svega toga ne dogodi ništa. Kako je dijete raslo, tako mu je otac pribavljao sve više posjeda i imanja. Samo se po sebi zna, da u takom napretku nije djetetu manjkalo ništa, stvaralo mu se i davalo više nego je htjelo i željelo. Po vremenu ga dadoše roditelji, te se nauči čitati i pisati, a postiže nešto i u računu. Potom ga je otac sve više i više pridržavao uza se u dućanu i upućivao ga u svom trgovačkom zanatu. Vidjelo se, da je htio otac malo pomalo pripraviti i odgojiti sina, da mu do potrebe mogne biti zamjenikom. Sin ga slušao i priučavao se uz oca. Prolazilo godina za godinom, dok i Silko navrši osamnaestu. Do te njegove dobe bješe mu otac nakupovao čitav niz kuća s obje strane svoje kuće i svoga dućana. Koliko vrijednost pojedinih kuća nije bila bogzna kakva velika, toliko je mnogo viša bila vrijednost zemljišta, na kome su bile građene.

Baš se Silki primicao nekako svršetak dvadesete godine, kad mu se iznenada razbolje otac i nakon kratka, ali teška bolovanja umre. Osim žene i sina, rodbine i prijatelja, žalilo ga cijelo mjesto, i što god je moglo, ispratilo ga je na zadnjem putu. Sinu mu i ženi ostade imanje i dućanska radnja a ostalo im je i novaca zlatnih, srebrenih, papirnatih, sitnih i krupnih. Po zadnjoj želji očevoj imao je sin raditi u dućanu pod nadgledanjem materinim. Sprva je to išlo kako tako, dok se ne okrenu sve naopako. Silko se poslije nekog vremena poče otuđivati od svoje majke i stane zanemarivati njezine savjete. Odupre se njezinom nadgledanju radnje i uplitanju u njegove poslove kao i njezinom dolaženju u dućan. Mnogi su mu to zamjeravali, a našlo ih se, koji su ga ozbiljno opominjali, da se vrati s krivoga puta, kojim je pošao, ali se njegovoj lakomišljenosti i svojeglavosti nije dalo dokazati, da ne valja, što radi. Mjesto da posluša, on se još više izopači i uzobijesti, te se dade u rasipanje očevine.

Majku je žegla i boljela njegova neposlušnost kao i očita propast, ako se ne prođe nevaljalstva. Teško je bilo njezinoj duši gledajući, kako se jedan po jedan mušterija odbija od dućana, kako se roba umanjuje, a nova ne nabavlja. Hukala i lamala ruke tužeći se povjerljivo prijama i prijateljima, u kojih bi nalazila utjehe, da će se možda njezin sin opet dozvati i opametiti,

od svega toga ne bi ništa; sin, kako je potjerao, onako i gonio. Majka mu se mislila i mislila, što će danas sutra biti od nje i od njezina života. U takvim dnevnim i noćnim mislima počne opadati i slabiti. Hrana joj se odsijecala od usta, te se jednog dana obori na dušek. To joj sinu i ne bi baš mrsko, jedva je čekao, ne bi li se što prije rastala s dušom, da mu ne smeta u njegovom naopakom radu. I nije dugo čekao. Majci mu se sami Bog smilovao i primio je k sebi, da ne doživi sramotu i propast svega svoga.

Iza smrti materine ostade sasvim slobodan i prepušten sam sebi, pa udri, troši, sipaj i rasipaj na sve strane, ne misleći, da može i dno presušiti. Dok je trajalo još gotovine, bacala se gotovina, a kad se izbacala, dođe odmah na red, da se prodaje dućan s robom zajedno, u koliko se nalazilo robe neuništene i nerasprodane. Tako od stečene očevine smakne najprije dućan i radnju. Nakon toga je smicao kuću za kućom.

— Jednom sam ga — kaže pripovjedačica — zaustavila nasred puta nedaleko od svoje kuće i rekla mu: »Bolan ne bio, već zdrav bio, šta radiš, ako Boga znaš! Sila, pa kao tepajući dodam, moj Silko vodi samo strmoglav u nepovrat. Nego bi bilo dobro da kupiš u koga jedno drveno držalo i jednu sjekiru, da ga baciš gdje na čiji tavan, da imadneš čime, kad ti s vremenom ustreba, prebiti kome koju cjeplju drva, jer bi mogao skapati od gladi. Upamti, što sam ti rekla!" Kad sam mu ovo dogovorila, otišao je dalje bez ijedne riječi odgovora. Biće da se kome tužio na me i spominjao moje riječi: sila, Silko, pa po ovoj mojoj zadnjoj riječi otada ostalo na njemu i tako ime, pod kojijem je danas poznat.

Upravo se ne da mi pomisliti, a kamo li vjerovati, doklen je Silko gonio u svojoj obijesti. Jednom je našao djecu na obali rijeke, kako se bacaju kamenčićima, da prebace rijeku, a nijesu mogla zbog velike širine. Tu i on pristupi k djeci s riječim: »Dete, djeco, vi prebacujte vodu kamenčićima, a ja dukatima, pa da vidim ko će dalje". Bacio je nekoliko dukata, ali nije mogao prebaciti rijeku, nego su dukati padali u vodu.

Drugom je prilikom u veselom društvu potegao duhansku kutiju iz jednog ljepa i otvorio, zatim je podigao novčarku iz drugoga džepa, izvadio iz nje papirnatu peticu i deseticu. Na deseticu je metnuo duhana i savio cigar, a peticu je smotao poput cijevi, potpalio je šibicom i njome pripalio cigar. I piće mu je bilo mnogo krivo nesreći, zaboravljao je, da su pijan i budala dva brata. Eto tako je živeći i uništavajući svoju očevinu ostao o prosjačkom štapu bez igdje išta, go i bos. S ovim je bilo gotovo pripovjedanje one žene, a sijelo produljeno do neke dobe noći.

Ja nadodajem ovome pripovijedanju, da je Silkin život bio jadan i kukavan. Nije imao ni držala ni sjekire. Gledao je, da mu ko pruži što u parama, da kupi pô somuna ili somun. Noćivao je po kafanama gdje bi mu dopustio koji kahvedžija, i tu bi ležao na klupama bez prostirke i pokrivke. Zalazio je i po mehanama, ali obično prazne ruke i praznih džepova. Ništa mu ne bijaše draže, nego kad bi mu ko »viknuo" jednu. Od silnog bi veselja poljubio čašicu ili flašicu pa bi je onda ispio.

Znajući ovako šta i gledajući štogdje ovake Božje stvorove često mi i nehotice padaju na um one istinske narodne riječi: Svak je kovač svoje sreće.

Edhem MULABDIĆ

ZELENO BUSENJE

Svak je proveo taj dan u nekoj neizvjesnosti. Činovnici i medžlisi šutjeli kao zaliveni, a građanstvo bilo nekako sumnjivo, zamišljeno. Nešto se načulo, vidi se da se nešto kuha, narod predviđao nekakav događaj. Ljudi se po čaršiji pošaptavali, u sudu kao da se ništa i ne zna. Primicao se suton. Po večeri bijahu sve tri kahve u gornjoj čaršiji pune. Ljudi se po običaju sastali na razgovor, ali ovaj put sve nekako zabrinuto, sve šutjelo. Dok se u jednoj javi Sefer, čovjek niska roda, ali znatiželjan u svačem:

— Ljudi, prodani smo, neka znate!

— Neki, kao da se probudiše iz duboka sna, upriješe oči u Sefera, a neki kao da su to znali, da samo uzdahnuše, dok će sam kahvedžija Bajro:

— Šta, bolan! Kome?

— Švabi!

— Osmanlija, proklet on bio! — odriješi Bajro, a Sefer mjerio družinu očima.

No drugi kao da su to znali pa nastaviše svoje duboko razmišljanje. Razgovor nastavi Sefer s Bajrom. Njih su se dva podudarala u mislima; oba su htjela da se digne galama, da se buni svijet, nek se samo viče. Naskoro sabiralo se još ljudi i pridruživalo se njima u razgovor. Na Osmanliju hiljadu kletvi. Uto će među njih Hadži-Selimaga. Družina umuknu čas-dva, dok on sjede i pozdravi ih.

Hadži-Selimaga je kao i drugi šutio taj dan, no bio je za to da se povede boj. Ali kako je bio kod suda, a ono što se danas vijećalo bila neka tajna, on šutio, nek svijet na drugi način sazna za Švabu. Stoga se danas nije mogao odlučiti da on zapovrgne skupljanje vojske, već htio da to narod od sebe započne, pa da se i on pridruži.

I tek što je sio, kad se vrata otvoriše, a k njima upade Numan-efendija.

Koliko su se jedni veselili Hadži-Selimagi, toliko su opet drugi Numan-efendiji. Svi su držali ovu dvojicu za pametne, za najpametnije u kasabi, a bijahu ljudi i od suda.

— Prodani, prodani, moj dragi Hadži-Selimaga! — produlji Sefer svoj prekinuti razgovor gledajući u njeg.

— Pa nije ovo prvi put! — dočeka ovaj. — Sto je puta nas Osmanlija prodo Švabi..., ali mi ako budemo stárí, mi se ne damo!

Numan-efendija šuti.

— Fala Bogu, kad vidjeh jednog Turčina! — nato će Bajro. — Aškosum ti bilo!

— Ja šta ćemo, Hadži-Selimaga, ako Boga znaš? — Sefer će tobož zabrinuto.

— Bogme, kud ostali Turci, tud i mi.

— Nemoj tako, Hadži-Selimaga! — trže se Numan-efendija. — Već reci: kud sva Bosna, tud i mi!

— Pa ja, šta ostali svijet, to i mi!

— Ali sva se Bosna neće biti. Eno jedan čovjek sad iz Tešnja dođe, pa veli da se oni neće biti.

— Mi nismo ni za kog svezani!

— E pa šta onda govoriš: kud svi Turci...

— Ma šta hoćeš ti? — dreknu Hadži-Selimaga.

— Hoću da se krv uzalud ne prolijeva!

— Kako uzalud! Zašto?

— Kad ne moremo odoljeti jačemu...

— Ama bolan, Turčin ko je, neće se predat lako.

— Beli vala! — Sefer će.

— Mi ni od cara nemamo zapovijedi da se bijemo!

— I ne treba nam je!

— Biva, ti ne pripoznaješ cara ni njegova emera?

— Kako ću ga pripoznati kad me je prodo?

— A zašto te je prodo?

— Šta je znam! Prodo, prodo!

— Evo, ja ću ti kazati — prodo baš zato što mu nisi pokoran.

— Já smo mi bili pokorni caru, já iko živ. Ako smo mu kad i izišli iz itaáta, to smo učinili zato što nam se zulum čini.

— Ha, ha, há! — ironički će Numan-efendija. — Nama se zulum čini? Dođe zapovijed da damo koju stotinu momaka da se naša domovina odbrani od dušmana, a mi se krvimo među se, ne damo askera!

— Pa! U cara dosta askera, nek nas brani!

— Eto, kako pravo govoriš! — dočeka Numan-efendija. — Ne može se kovati asker kao pare. Ako mu ga narod ne da...

Ne izgovori Numan-efendija, a vrata se naglo otvoriše.

— Eno Švabe u Doboju! — viknu čovjek sav prestrašen.

Svi svrnuše oči u njega.

— Šta? U Doboj stigo? — Bajro će stojeći zapanjen uz odžak, a findžan mu ispade iz ruke.

— U Doboj, u Doboj!

— Ma kad, bolan?

— Eto sad stiže čoek ozdol, a Švabo, veli, pritisko polje dobojsko u sami zapad sunca.

— Ih! — čudili se ljudi i zanijemili nekoliko časaka.

— Ja, šta ćemo, po Bogu braćo? — trže se prvi Sefer i podboči objema rukama nasred kahve.

Ovim časom i Hadži-Selimaga i Numan-efendija prekidoše svoj razgovor. Istina izbi na srijedu: da Švabo ne dangubi, već zauzima jedno po jedno mjesto. Nastupio je dakle odlučan čas: boj ili mir. Po ovoj maloj družinici moglo se saznati, da je tako i cijela kasaba u strahu, u brizi, a odluke nikakve, kó kad nema nikog, ko bi narod sklonio na nešto. Narod opet kanda je očekivao da se kolo povede od suda od gospode. Makar da Sefer bijaše čovjek, komu se nije moralo odgovoriti, ipak odlučan je čas, pa Hadži-Selimaga diže glavu, raskolači oči i prozbori ozbiljno, gledajući u Sefera:

— Da ti ja kažem šta ćemo! Hućumet se neće bit. Mi nemamo koga čekati, već Turčin ko je, na oružje!

— Ne, Hadži-Selimaga! — dočeka Numan-efendija. — Ne nagovaraj svijet, da gine džaba! Čuli smo i ja i ti danas carske riječi koje nam kažu da ne dižemo puške!

Svi svrnuše pogled u Numan-efendiju. Ljudi dotada nisu ništa znali za emernamu. Misli da ni car ne zna za to, već da je Švabo od sebe udario. Numan-efendija uhvati tu priliku, pa nastavi:

— Car je dao Bosnu Austriji, i kaže nam da nam nema fajde opirati se tome, već da se odmah predamo.

— Kad je tako... — progledaše ljudi drukčije i kao da se probudiše iza sna.

— Istina je, braćo da nam to Osmanlija poručuje — sad će Hadži-Selimaga. — Ali mi treba da se šerijata držimo.

— Pa šerijat ti kaže da starijega slušaš! — ulovi ga Numan-efendija.

— Ja neću da znam za onog koji me je prodo! Šerijat hoću...

Uto provali u čaršiji, u onoj tišini, tugaljiv glas:

— Braćo! Švabo u Doboju!

Taj glas uzburka svijet koji je sjedio po kahvama, pa sve posuka van. Ljudi potekoše svojim kućama. Mislili da će Švabo do zore niknuti u Maglaju, pa da se je spremno ginuti ili bježati, da se možda ne gine u plamenu svoga doma. Sve se raziđe, pa naposljetku i Hadži-Selimaga i Numan-efendija, bez sporazuma, bez ikakve odluke.

U trećoj, Arapovoj kahvi sjedila je mladež i slušala kroz otvorene prozore onaj razgovor. Mladež kó mladež; krvca uzavrela, mašta se razigrala, pa škripalo zubima, htjelo se nešto, ali niko nije znao što. Neiskusni momci nisu mogli povesti sami boja, a ona hladnoća i briga u starije im braće zadavala veće ogorčenje i kao neku veću srčanost. Samo da ima ko razviti barjak i pozvati svijet u boj, eto gotovih vojnika, sivih sokolova, da odbrane ognjište svoje. No većini ta obrana nije nicala pred oči, već da se ogledaju, da pokažu onim strašivicama: što je junaštvo. Možda bi se i našao ko bi to kolo zapovrgao, da nije bila noć, da nije bilo onako kasno za svake spreme. Svijet se razbjegao svojim kućama da tu kod svoje dječice čeka zoru i sudbinu svoju.

Dok je ovako mladež sanjala o svojoj pobjedi, o junaštvu, u jednom se kutu zbio Ahmet i razmišljao kanda jedini zrelo i razborito. Njega su trle dvostruke misli. Mjesto Ajiše, prosidbe, ženidbe, mjesto takih slatkih nada, sad napade ovaj veliki događaj. I kad bi predobio Ajišu, i kad bi bar za neko vrijeme odgodio sve to, šta će biti sa Švabom? Ako je istina da je došao u Doboj, onda eto ga sutra i u Maglaj, a nigdje ni vojske, ni kakve spreme! Čuvati kuće svoje, kao što se eno ostali razbjegoše, sjediti uz ostalu svojtu skrštenih ruku, sramota, a da ti dušman uđe u zavičaj, pa možda i u kuću! Pa zašto i ne bih? Čuvati staru majku svoju, a i Ajišu držati na oku, dok ovo sve mine. Ali šta? Onaki junak, još hoće da se ženi! Ta šta bi mu rekla prva jauklija njegova? Muško bajagi, a krije se sa ženskinjem! Jok! Ići u boj? Da, svakako ljepše, dostojnije ovakvog momka; pa ili obraniti i majku i dragu svoju i vatan i sve, ili poginuti. A poginuti, ah, to je sveto, to je... stoput bolje, nego li sramotno živjeti! A — ko zna, kad bi on tako kukavan bio, bi li ga i Ajiša imala zašto voljeti onako kao prije? Ta s kojim bi obrazom izašao pred nju?...

Niti je družina gledala u njeg, niti je on čuo njihova razgovora. Najedanput skoči on odvažno i pođe prema vratima, ali ga u taj čas zastavi družina.

— Bezbeli, i ti ćeš s nama? Mi smo te ubrojili.

— E, kuda?

— Na Švabu!

— Slobodno! — osiječe on od svega srca. — U me se morete pouzdati kolik i u kog.

To izgovori pa zamače na vrata, a družina osta izmišljajući: ko bi po prilici još htio i mogao poći s njima u boj.

Pred ranu zoru zaredalo je četiri-pet ljudi od Mehmed-efendijine pušnice dolje niz Trnine, utvrdivši još jednom s onima što ostaju da će posjetiti i njihove kuće, a oni da čuvaju čeljad. Nije toliko brige ni za kuću, kad je kasaba i onako pusta, koliko radoznalost: šta će biti od katane; a Mehmed-efendija, koji je teškom mukom majku sklonio, pošao, ne bi li šta saznao za Ahmeta. Kao kakve slike spuštali se oni rosnom travom u dolinu; zanijemili svi kroz onu pustoš u ono doba u ranu zoru, samo bi po koji put zveknula u kog sablja krivulja o hrastić. Svuda tiho, pusto. Ništa ne čuješ doli ugodna cvrkutanja ptičijeg. Visoka stabla hrastova nicala časovito iz noćne tmine i stršila uvis poput kakvih prikaza. Oni išli dremovnih očiju, i svaki čas nicali im crni panjevi i gusto grmlje iz noćne tmine. Makar da su znali da idu pustom okolicom, ipak hod im bio tih, držanje oprezno. Kad stigoše do Voljevca, dotle i rujna zora obli zelene i rosne brežuljke svojim rumenilom, a sad i putnici prozboriše po koju riječ. S Memišagina brijega lijep pogled na sve strane. Maglaj pust, ni dima iz koje kuće, ni žive duše nigdje. Onamo preko Bosne pružilo se zeleno polje, dugo i široko, i ono pusto, samo pred Delibegovim hanom vidiš po gdje — koju sliku; ne moreš raspoznati: ko je, šta je.

Spustili se u varoš, obišli svaki svoju kuću, a nigdje nikog. Pobjegao i zli i dobri i ostavio svoj dom. Sunca još ne bijaše iza brda, a onamo pred hanom žurba, sprćma, sve se ushodalo. Konji se izvode iz hana, opremaju se; sve ih više i više, dok valjda ne bijahu svi gotovi; truba se čuje, i sve u red. Svi kao jedan, nogu u uzenđiju, pa pojahaše debele konje. Čuo se i glas zapovjednikov, sablje trgoše, i sve zareda cestom uz Bosnu, da ni jedan ne osta pred hanom.

Ono malo ljudi što se bijaše sabralo u kahvi, čudili se vojničkoj vještini; drugi se sad sjetio turske suvarije, pa sada tek vidio da su sve one vojske po jednom kalufu udešene. Razgovaralo se: da se sve te strahote, od kojih svijet strepi, tako razminu. Biva: došo, prošo! E, čekaj, čekaj! More bit, da je ovo samo neko kušanje, a prava će sila istom sad zamagliti odozdol! — domišljali se opet neki.

Ljudi tako gledali sad u onu pustu ravan pred Delibegovim hanom i sad istom ne znaju, na čem su, čemu da se sad nadaju, šta da očekuju. Što koji čas, sve ih više pridolazilo, no svi još pod oružjem, kó kad se još ništa ne zna; a najmirniji da si, réda ti se braniti, ako ko nasrne na te, ja l' na kuću ti, kad je sve bez zapta.

U neko doba opažali građani pravi jučeranji dan pa ih počelo nestajati, a buntovnici preotimali mah.

— U boj! — provali neko usred čaršije.

— U boj, ko je Turčin! — dočeka drugi.

— Kukavica je, ko neće u boj! — treći će.

Spopadne ih pravi bijes. Nasta trka čaršijom.

— Kamo, izdajice! — vikali jedni.

— Skelu nam jučer uzaptiše! — drugi će.

— Gdje je kajmekam?

— Kukavica!

I rulja osu niz čaršiju prema sudu. Drugi su trkali čaršijom da se zemlja tresla. Treći zašli po sokacima da traže izdajice. Ali im se niko ne ozva, već se svak sklonio u kuću, kud je mogao. Nasta nova buna, vreva. Htjeli zapaliti čaršiju, čitavu kasabu, al niko ne smije pristupiti pod tuđu strehu, jer ga može ispod nje ubojito tane sastaviti s crnom zemljom.

Onim pred zatvorenim sudom zaptije naposljetku baciše ključ od skele, i baš kad se tada još više počeše groziti kajmekamu, za kog nisu znali gdje je, provali opet jedro grlo s grada:

— Eto vojske ozgor! — a drugi dočeka:

— Eto Švabe, bježi!

Nasta zabuna, sve poletje obali da vidi šta je. Iz one ravni se vidjelo daleko; vidio se samo oblak prašine niz Bosnu. Čas-dva, vidiš gdje se crni cestom. Niko ne zna ko je, čija li je vojska. Ako je turska, šta je onda bilo od katane? A ako je katana, onda... biva natjerana natrag. Šta će biti? Strepili oni što su se jučer poklonili pred Delibegovim hanom. Ljudi se pokitili po obali, drugi vire iz kuća, treći s grada, a sve uprlo oči gore cestom uz Bosnu i gleda kad će ona crna hrpa niknuti hanu.

— Konjanici su! — vikao neko.

— Nizam je! — drugi nadovezao.

Naskoro izbiše iza onih makljenova hanu na tristak koraka. Zatisnuli cestu. I sada dobro ugledaše crvene čakšire carske katane koja je jahala na visokim svojim konjima.

Kad je svak raspoznao katanu, odape odovud puška, dok dočeka druga, treća...

Katana zasta, uskomeša se. Neprijatelj ih suzbio kod Žepča, evo ih sada tu gdje su jučer prijateljski primljeni, a sad eto hoće da ih pobiju do jednoga. Dogovor! Prevara! — mislili vojnici, ali valjalo je nekud udariti, jer neprijatelj je jedan već za leđima, a drugi evo sa strane puca. Šta će? Desno voda, lijevo ograda, žito, nepoznata poljana koja je možda puna pušaka; a onamo već vide, po obali se pokitio svijet i puca. Jedina se cesta pružila gola, pusta, kojom valja proći ispred onih puščanih zjala što su odonuda naperena.

Nije kud, jedan ubrusi; popusti dizgine svom vjernom doratu, leže po njem i složi cestom kao obrvom, sama munja! Prvi, drugi skok... puške planuše kao smreka, a vojnik se pred samim hanom sruši na cestu. Konj i ne pomećući skoka odjuri dalje bez gospodara. Drugi je već naletio i jedva da je do svoga druga, kad mu ubojito tane pogodi konja, koji se kao brijeg svali pod njim. Vojnik se diže da će umaknuti kud, usprkos zrnju kao kiši, kad se stropošta na njega mrtav mu treći drug s mrtvim konjem. Na ovu su gomilu sad nalijetali i zdravi i ranjeni, i komu je uspjelo da preturi ovu hrpu, toga je zrno stiglo bar do onog lakta kod Bektaševa hana. Tako vojnici nalijetali jedan za drugim prepustivši se svojoj sudbini, objesivši život o samu dlaku, a sve gotovo pogađala taneta, ne davši im da umaknu pustom cestom.

I sav taj boj bi kolik što bi dlan o dlan. Puška presta, dim se rastupi, a po cesti onamo crnili se trupovi mrtvaca i ranjenika. U čaršiji sad istom nasta vreva i galama. Buntovnici udariše u divlji bijes sa svoje tobožnje pobjede i jednim skokom sve pohrli u skelu, da će prijeko. Išlo to sve i grnulo onamo hrpimice. Osim one gomile konja i konjanika, što je palo pred hanom, viđao se na svakom koraku mrtvac ili ranjenik, gdje leži kao klada, ili moli, pružajući ruke. No ko bi ih sve dobro promotrio odmah bi vidio da tu ne leže svi oni koji prođoše uz Bosnu, nešto ih je valjda palo i gore, a možda je koji ipak umakao kiši zrnja, živ i zdrav, i odtrkao Doboju glavom bez obzira. S

napetim puškama u ruci primicali se oni vojnicima da ih biju ako već nisu poginuli. Sva cesta krvlju išarana, a po njoj ljudi divljih lica. I podne ih je tako zateklo, kako gledaju i prebiru konjanike.

Dok su ovi tako premetali mrtve vojnike, i ne misleći drukčije već da se tim mahom Švabi trag zameo, drugi su, braća njihova, onamo u kasabi šuljali se kroz sokake zabrinuti i u strahu šta će sada biti. Sad ih spopala dvostruka briga: jučer onako gostoljubivo primiše carsku vojsku, a danas im pred pragom kućnim sva izginu, baš na onom istom mjestu gdje se rukovaše i zadadoše poštenu riječ. Znali su da je velika sila u Doboju, pa se plašili ljudi: hoće li se tu moći razlučiti krivi od pravoga.

— Stoput bi bilo bolje da smo odmah zapucali, čim su se pojavili — govorio jedan od prijatelja kajmekamovih, koji su bili sakriveni u kući s njim.

— Bezbeli — drugi će. — Bar bi se moglo reći: brane prag svoj. A ovako, primili ih na vjeru, pa...

— Pa! — dočeka treći. — Mi smo im odmah kazali da ima buntovnika.

— Ali koja fajda! Oni nas u Doboju neće razabrati. Uza suho ide i sirovo.

— Já da se koji živ dočepa Doboja, pa će kazati kako je bilo.

— Da Bog da, ali... zlo!

Na onoj strani onamo kojasili se ljudi tamo-amo između leševa. Svaki se čas vidjelo kako se vuku kabanice, sablje, puške, ma sve, sve to svjetina raznosila i ne misleći: može li mu to u što pristati, hoće li mu uopće trebati. Sve se razvlačilo, pa čak i otimalo. Negdje smotrio bijeli cigo čergaša, a on vuče katanskoga konja, bez sedla, bez opreme, a konj stupa za neobičnim gospodarom kao na tuđim nogama. Smatrajući se i kod Boga i kod ljudi pribranijim od čergaša, spopane ovaj za konja, nasta svađa, otimanje — a vrijeme je to kad je čovječija glava jeftinija od kokošije, dok sinu nož... i ote konja. Ko jači, taj kvači.

Mate BLAŽEVIĆ

AMANET

— Sada me poslušaj, sine Petre — progovorio je, tiho nemoćno stari Jeremija Mokrić, sa samrtničke postelje, pošto je prethodno svojom mršavom rukom, dao znak da svi ostali iziđu iz sobe.

— Moje je da putujem sa ovoga svijeta. Šume i oranice, sve što sam imao, naslijedio sam od oca, to je naša sara djedovina. Radio sam i obrađivao crnu zemlju cijeloga svog života. Ništa nisam prodao ili otuđio, ali sam, ti znaš tu djedovinu i povećao. Bog mi nije dao više poroda to tebe, Petre, i ja, odlazeći, ostavljam sve tebi, svojem jedincu. — Tu je stari Jeremija zastao da predahne, pa nastavio. — Jedno me, sine, muči i ne da mirno da ostavim grudu na kojoj sam proveo život. Ono što me muči, to si ti, sine Petre. Pošao si već davno hrđavim stopama. Loš si radiša, a dobar rasipnik. Oženio sam te u nadi da ćeš se privezati za kuću i za zemlju, ali mi se nada izjalovila. Briga me mori šta će biti od tebe i one dječice kada mene više ne bude bilo. Ne tražim ja od tebe da se popraviš, jer nisam rad da me na samrti varaš obećanjem koje nećeš moći održati. Radi, sine, sa imanjem kako znaš, neka ti je od mene prosto.

— Govori, babo, ja ću te poslućati — upadne mu Petar šapatom u riječ, odlučan da izvrši želju očevu.

— Dvije su stvari koje od tebe tražim. To neka ti je moj amanet. Moraš mi se zakleti da ćeš ih izvršiti i održati.

— Kunem se, babo, onim što mi je najdraže, — obeća Petar.

— Onda slušaj. Prijateljstvo i kumstvo sa kumom Markom iz Zabrđa da mi čuvaš i poštuješ, da mu svake godine o Mitrov-danu, njegovoj slavi, odeš i poneseš darove kako sam to i ja vazda činio.

— Hoću babo.

— Drugi je amanet malo teži, sine. Pazi dobro, jer i ja sam o njemu mnogo i dugo mislio.

— Reci ga, babo, zakleo sam se i izvršiću ga.

— U našoj štali, u drugoj tavanskoj gredi od vrata, eno onoj pod kojom je vezana Rumenka za jasle, zakucan je u sredini veliki gvozdenhi klin.

— Vidio sam ga, babo.

— Eto taj klin sam ja ukucao svojom rukom i on ima veliku namjenu. Nemoj da o njega vješaš ma šta. On je određen za tebe. Ako raspeš očevinu i ne budeš više mogao čestito i pošteno živjeti, onda se objesi o onaj klin u štali.

Pred takvim zahtjevom Petar se skamenio, ali se brzo razabere i obeća.

— Učiniću, babo, kako si rekao.

Dva dana zatim sahranili su čestitog starinu Jeremiju Mokrića, a nije prošlo ni mjesec dana od njegove smrti, Petar je prodao neke hrastove iz šume u kojoj se nije oglasila sjekira već nekoliko desetina godina.

Susjedi su gledali kako Petrovo gospodarstvo ide postepeno u sunovrat i klimali su zamišljeno glavom, a on je, ne obazirući se ni na koga prodavao komad po komad djedovine. Ipak, u jednome je bio stalan. Kuma Marku u

Zabrđe odlazio je svakoga Mitrovdana. Uzjahao bi svoga Zekana, prekrivena teškim ćilimima i sa bisagama punim izabranih darova ujahao bi kroz veliku kapiju u njegovo dvorište, a zatim zauzeo mjesto u pročelju sofre uživajući u počastima koje su mu svi od reda ukazivali.

Nesreća je došla brže no što se iko, a najmanje Petar mogao nadati. Jednog dana uveli su nove vlasnike u posjed njegova imanja. Jedino je velika, nekada gazdinska kuća sa dvorištem ostala njegova, i u njoj su sada zavladali crni dani.

Te nesrećne godine bližio se Mitrovdan, tako se bar Petru činilo, strašno brzo. Kumu Marku se moralo otići. To je zahtijevalo red i amanet, ali niti je on više imao Zekana na kojem bi, kao nekada, odjahao, niti bogatih darova koje bi ponio.

Smučilo se Petru od jada pa duša u njemu plače. Ipak, se odluči i kaže ženi.

— Ispeci nekoliko pogačica kumu za dar, pa ih spremi u torbu, a ja ću već iza pola noći krenuti od kuće.

— Brašno nam je ko zemlja crno, Petre, — podsjeti ga ona.

— Kakvo je bog dao — odgovori on i iziđe u dvorište da izbjegne dalji razgovor.

Daleko prije zore ustao je Petar i spremio se za polazak. Prihvatio za torbu sa pogačama, a ono miš iskoči iz nje. Dosjetio se on jada pa baci torbu na sto, a miševi u gomili pokuljaše i razbjegoše se kud koji.

— Šta ćeš sada, Petre? — upita ga žena kroz plač, a sve prevrće one nagrižene i upropašćene ostatke spremljenog dara za kuma.

— Pa šta mogu! Idem jedanput i bez milošće kumu — i krene pješke put Zabrđa.

Umoran, i dosta zadocnio, stigao je pred kuću kuma Marka. Velika kapija, koja se nekada otvarala da propusti njega i Zekana stajala je sada zatvorena. Neprimjetno, kao kakav slučajni namjernik, upao je u dvorište, a odatle u punu kuću gostiju i druge čeljadi.

— A mi već mislili da nećeš ni doći, — kaže mu kum Marko pošto su se poljubili — nego hajde u sobu, među ljude, biće mjesta i za tebe.

Osjetio je Petar da je, ovog puta, stran i suvišan u toj kući. Ušao je u sobu i sjeo na stolicu po strani da ne bi nikome bio na putu. Razabrao je iz govora da u pročelju trpeze, gdje je vazda bilo njegovo mjesto, sada sjedi jedan drugi kum i da je cijela pažnja upućena tome novom uljezu, pa mu došlo teško.

Kume — kaže on domaćinu. — Oprosti što dođoh golih ruku, žena je spremila nešto pogačica za djecu, ali prokleti miši nanjušili i sve iskrtili.

— Vidi, molim te, — odgovori mu podsmješljivo kum. — Zar miši hoće pogaču?

Ljudi se oko trpeze nađoše u poslu da peškirom obrišu umašćene brkove kako bi sakrili osmijehe što im je izazvao mig domaćina, kojim je propratio svoje riječi.

Petra je oblio rumen, lice mu je gorjelo kao živa vatra. U zemlju da propadne. Posjedio je još neko vrijeme, a onda, sa izgovorom na dalek put, digao se za polazak.

— Zašto, kume, tako brzo? — upita ga domaćin uzgred.

— Moram, čeka me još danas jedan važan posao — odgovori Petar i poražen napusti dom kuma Marka, sa teškim mislima što su ga zaokupile.

— Čim je došao svojoj kući poslao je ženu za nekim poslom do susjeda, a sam je potražio uže i uputio se pravo u praznu štalu.

— Došao je čas, babo, da tvoj Petar izvrši amanet što si mu ostavio — šaputale su njegove usne dok je prebacivao i vezivao konopac, preko velikoga gvozdenog klina, na drugoj gredi od vrata. Okom je potražio tronožac na kojem su, u dobra vremena, kada je štala bila puna, sjedjele žene i muzle krave. Sve je pripremljeno i omča i tronožac pod njom, samo je još trebalo da se stavi među njih on, Petar Mokrić, kako bi održao zakletvu primljenu pri očevoj smrti.

— Oprosti bože! — rekao je, a onda je nogom gurnuo tronožac ispod sebe.

— Greda je pod teretom njegova tijela najprije zakrckala, a onda se, uz glasan prasak, na polovici, baš kraj samoga klina, prelomila. Petar, još potpuno pri sebi, dočekao se na noge. Do ušiju mu je doprla neka zveka. Prvo se oslobodio omče pa pogledao pod sebe.

— Bože! Babo! — kliknuo je od sreće i bacio se na zemlju.

— Žena mu se pojavila na vratima začuđena što ga vidi u takvom položaju u štali.

— Šta zoveš, Petre? — upitala ga ona.

— Donesi bošču! — naredi on dižući se.

Vratila se trčeći sa velikom maramom i pod muklom slutnjom da se Petru dogodilo neko veliko zlo. Ali kakvo iznenađenje. Petar je grtao iz šupljine grede same žute dukate.

— Otkud to, Petre? — upitala ga ona u čudu i strahu.

— To mi je babin amanet! — odgovori on ne prekidajući posao.

* * *

Od tog dana uselio se u kuću Petra Mokrića blagoslov. On se izmijenio. Posve drugi čovjek. Prionuo za posao u ono malo vrta iza kuće, a često je odlazio poslom u varoš.

Jednog dana u selu se doznalo da je povratio cjelokupno imanje naslijeđeno od oca, a svijet kao svijet, čudio se i prepričavao događaj na svoj način.

Mitrovdan se opet bližio. Petar se spremao u posjetu kumu Marku u Zabrđe. Siloviti vranac, pretovaren darovima, unio ga je kroz kapiju u kumovo dvorište. Mjesto u pročelju za trpezom bilo je ovog puta za njega ostavljeno. Svi, pa i kum Marko pažljivo su slušali kako Petar priča:

— Eto, prekjuče nagrizoše mi miševi crtalo od pluga — kaže on.

— Hoće miševi, hoće, gadovi su to — povlađivao je kum Marko i cijelo društvo.

Petar se na te riječi digao od trpeze:

— A je li, kume. Priznaješ sada da bi moglo biti da miševi nagrizu gvozdeno crtalo, a lane nisi povjerovao da su mi izgrizli pogače? Zbogom kume, ja sam amanet svoga babe pošteno izvršio — i nestane ga iz sobe da potraži svoga Vranca.

ROBIJAŠ

Nemojte vi misliti, drugovi, da sam ja uvijek bio ovako mračan i sumoran! Ne! Veseo sam ja bio, veseo! U meni se kršila snaga kao rod na grani. Gorila mladost kao knjiga u plamenu.

A ja!

Eh!

Bio čovjek, drugovi! Kakva rijetko zemlja rodi! Pravi pravcati čovjek! A ne kao sada, po drugi put kažnjenik — robijaš!...

Ih!... A ljudi? Osjećali onda da sam od njih jači! Bojali me se! Mrzili me! I cijenili zbog toga!

Nisam se ni osvrtao na njih. Mogao sam bez njih i bez njih sam bio...

Da vam samo pripovijedam! Sve kako sam upamtio. Cijeli život od početka.

Imao sam oca i majku; ma cara i caricu!

Bio sam im jedinac, a oni najsrećniji roditelji na svijetu.

Ponosili se sa mnom kao s kolajnom na prsima. I vjerovali u me kao u svoj pošljednji trenutak... I cijelo je susjedstvo, od toga njihova ponosa, strahovalo preda mnom, kao da me nije majka rodila, kao da su me nebesa sama na zemlju poslala.

I tako me susretali.

Imali smo lijep imetak. Šljive rađale. Godine nisu izdavale, a ja svakoga sveca rezao sebi nove haljine. Kitio se. Gizdao. Oblačio kao princ.

Ma samo još što me nisu na rukama nosili!

Kad sam se malo opasao snagom i zavrnuo ovo nešto brkova, započe da mi šumi u žilama krv, a damari da biju...

Najednom mi zaište srce da progovorim sa djevojkom. Došlo vrijeme, drugovi, pa i ja pošao unaokolo da potražim sebi curu...

Onda bješe Šefka na glasu ljepotica! Lijepa kao jabuka, a mlada kao rosa. Dva obraza, drugovi, kao dva tabaka papira! A oči crne kao da si ih ugljenom namazao. A njedra, njedra, drugovi... kao snijeg! Tu na prsima dvije dunje... ovako kao moje dvije šake... a stas... kao da si je iz drveta izrezao!

Eh! Cura ti je to bila, da bih glavom bez obzira pošao za njom, da bih život dao za nju, a nekamoli što drugo!...

Nekoliko sam joj puta dolazio pod pendžere...

Ali, vraga... Neće ni prst da promoli prema meni, a kamo li da se sva ukaže. Ma ni glaska da bi dala od sebe! Ništa!...

A ja se nakitio. Obukao čakšire i fermen. Opasao sa resama trabolos, zadio za njega nožić, pa izgorih od čekanja pustog!...

Sve uzalud! Kucnem. Bacim joj se pijeskom u staklo. Ni da bi oko promilila makar!

Srce mi se u grudima ražarilo kao žeravica. Oči se prilijepile uz njezine prozore, pa nikako i ne trepću...

Ma da su mi carsko blago nudili da ih maknem odatle, ja bih na njega pljunuo! Toliko me je srce za djevojkom vuklo! Prolazilo tako nekoliko noći.

Ja bez prestanka dolazio. A ona se nije javljala. Bio sam uvjeren da me je ona svaki put vidjela kad bih joj došao...

Ali takav je bio adet...

Napokon joj, zar, dodijalo i to... I počela da mi se ukazuje.

Ali ne sva! Ma ni jedan svoj dio potpun! Već onako sve napola, crven fesić na glavici. Pa onda pramen kose na kraj stakla. Pa onda oko. Pa usnu. Pa tek onda obraz...

I sve nehotice, slučajno. Kao iznenada! I onda je opet nestane!...

I prošlo je tako mnogo, mnogo večeri, drugovi, dok mi je pokazala svu svoju ljepotu, dok mi je otvorila pendžer, pa najzad, dok mi je progovorila...

I tada... tada se istom porodio međunama... sevdah...

Ali kakav sevdah!?

Onaj crni, teški sevdah što čovjeka mamom pomamljuje! Što mu se zaleže u srce i u mozak, pa čitave dane i cijele noći hoda kao pijan, kao lud, kao začaran!...

Nijesmo više mislili ni na što! Ni na oca ni na majku! Na čitav svijet smo zaboravili!

Ja ne umijem više da jedem! Ne umijem da pijem! A po glavi mi se metu nekave sitnice... smiješne male stvarčice, pa samo o njima vodim računa...

Mislim, eto, na to kako mi se sinoć nasmijala! Kako mi jučer obrvama uzvila! Kako me okom prošarala! Kako me rukom mahnula...

I samo to! I ništa drugo ne mislim.

Šada smo svake noći slobodno govorili...

Šta govorili! Pjevali smo, drugovi! Ma pjevali! Takve su nam bile riječi.

Kad bi ona govorila, ja bih je slušao... slušao... Opajao bih se njezinim glasom kao rakijom... I zamirao od njega.

a da me je ko, onaj isti čas, upitao šta mi je ona govorila, ja mu to ne bih znao kazati... Ne bih, drugovi, Bogom vam se kunem!... A odakle bih to znao, kad nisam slušao njezine riječi, nego glas... glas, drugovi, i usta: gledao kako ih otvara i zatvara, kao biserna školjka što se sklapa i rasklapa...

I u tom se, eto, sav gubio!

Tako sam provodio noći u eglenu... I dane u čekanju...

Ali k njoj, drugovi!... K njoj je mene vukla želja! K njoj je mene srce gonilo! K njoj!...

Da joj raspletem one puste kòse! Da joj ugrizem one mokre usne! Da joj zavirim u ona punana njedra! Da je svu grizem, pijem i mirišem...

Oh! Sav sam bio u groznici od toga!

Cijelo mi je tijelo gorilo za njom, za mladošću njezinom, za dušom, za ljepotom!

I kad bih je se samo prstom dotaknuo, ili ramenom ili laktom makar samo, čini mi se skalio bih se, rastopio kao olovo u plamenu...

Svaki mi je dio tijela i duše mislio na nju!

Sav sam bio njezin do pošljednjeg djelića sebe!...

Ali što mi je to sve koristilo kad je ona bila gore, visoko iznad mene, i kad je se nisam mogao dotaknuti ni da se na prste nožne propnem, ni da ruke ispružim za njom...

Sve bi mi bilo uzalud!

Pa ipak!

Dan na dan i noć na noć moga dolaženja, ona se priuči na me... postade slobodnijom.

Sad sam mogao mnogo više.

Smio sam prisloniti ljestve i popeti joj se ravno do pendžera... Mogao sam je sada cijelu gledati, ona se nije više plašila...

Ali je još uvijek bila daleko od mene...

Stajala bi na sredini sobe, sva u bjelini kao da je od snijega, i drhtureći da joj se otac ne probudi, molila me, zaklinjala da ne idem dalje, da ostanem tu gdje jesam i da ne tražim ništa više od nje.

A ja! Zar sam to mogao! Zar vuk može da ne ide k jagnjetu... Zar dan možda da ostane bez noći!

Oh, drugovi! Išao sam k njoj! Sve bliže i bliže! Sve odvažnije i luđe. Dolazio sam joj svake noći po jednu stopu dalje...

Kažem vam, drugovi: Sve »noć i stopa!" — tako sam ja svoju dragu osvajao...

A koliko sam tih pustih noći izgubio s njome! Koliko muke vidio! Koliko bola podnio! Oh, kad bi to ona znala, ne bi nikad to tražila!

Ali šta možeš! Takav je adet.

I napokon je i tome došao kraj.

Bilo je to one večeri kad je mjesečina bila tako gusta da si je mogao kupiti po zemlji kao snijeg i piti kao mlijeko...

Mjesec je visio u zelenom granju šeftelija, kao da si ga s neba na srebrenu koncu spustio... A noć je bila tiha... široka... tako široka da se vidjelo kako se odmaraju vode, daleko tamo na sočnim palučcima... Došao sam joj već sasma izmoren od teškoga sevdisanja... Ona je čekala. Naslonila malu glavicu na jastuke i virila kroz pendžer. Nije ništa govorila. Kao da je slutila da će se te večeri nešto dogoditi...

Prislonio sam ljestve i uspeo se do nje. Došla je već tako blizu do mene da sam joj se mogao dotaknuti odijela i sebi je rukom privući...

Onda smo opet raspreli razgovor: onaj čudni, nepoznati razgovor koga se nikada više ne mogu da sjetim...

Govorile su naše duše i naša krv...

Osjećao sam u tome času kako više ne upravljam sobom. Govorio sam nešto, a riječi su same dolazile i odlazile. A ja... nisam ništa za se znao.

Samo znam da sam nešto, gotovo sasvim nesvjesno tražio, pipao i pipao, dok nisam napipao...

Bila je to njezina ruka. Sasma meka i glatka kao svila, i bijela, bijela kao da se je u mlijeku kupala i od njega boju ostavila, ležala je ona u mojoj ruci, i ja, u prvi mah, nisam znao da je imam, toliko sam bio opijen... Tek njezina mekoća i toplina, toplina, Bože, i milina neka u srcu počeše me dozivati k svijesti...

Na tren se priberem.

Pogledam šta mi je to u ruci, i vrisnem.

Privukoh je svom snagom sebi. Osjetih kako joj tijelo sve zadrhta i kako se najednom predade, kao da se ukoči...

Prepadoh se da mi ne umre i počeh je riječima blažiti i tepanjem dozivati...

I ona je od toga postajala podatnija i mekša. Dolazila je pomalo k sebi. A kad se sasvim osvijestila i vidjela da je sva u mojoj vlasti, zakoprca se svom svojom snagom, kao riba na udici. Ali bilo je već kasno.

Obuhvatio sam je objema rukama oko pasa i čvrsto držao uza se. Pokušala je još nekoliko puta da se istrgne iz mojih ruku, a onda je klonula...

Sasvim je bila iznemogla...

Osjećao sam kako me njezino tijelo prži kao da sam vatru u rukama držao...

Usne su mi se palile kao da sam sunce ljubio.

Sve se u meni pušilo, izgaralo, kalilo...

Mislio sam jedno vrijeme da neću moći više izdržati, da ću se sav rasuti u prah i pepeo od nekakve silne snage što je mnome vladala!

Te noći sam osjetio prvi put slast ženske blizine.

I ona je bila sva izvan sebe.

Nije umjela ni riječi da progovori.

Samo je drhtala, njihala se i padala mi, u omaglici, na prsa, na lice, na ramena, a ja sam je grlio, grlio. Bože, i ljubio, ljubio... a njoj se grudi dizale i spuštale i opet se dizale... a srce me je njezino tuklo po mišici kao gvozden čekić, tuklo i tuklo... cijelo veče i čitavu noć me neprestano tuklo...

Sutradan nisam više bio čovjek...

Sasvim sam bio podivljao.

Da mogu slobodno urlati, popio sam taj dan dvije litre rakije, i onda otpočeo sokacima da tulim, onako kao kad bi vuka, sa janjetom na gubici, pustio da kraj naših kuća protrči...

Sve se zamnom obziralo. Kapije se zaključavale, a pendžeri otvarali. A na svaku rupicu na tarabama virilo je po jedno oko da vidi moju silu, moju snagu, moju pobjedu!...

U meni je bilo toliko sreće i toliko veselja da sam ga morao bolovima blažiti, jer bih se, drugačije, rasprsnuo kao barut u sanduku.

Sasjekao sam sebi nožićem sve prste, izbo noge, izranio prsa i mišice samo da bih nekako stišao tu bezumnu radost što hoće da me raznese...

Odnijeli su me kući svega krvava.

Odležao sam nedjelju dana u postelji da se nisam mogao od rana ni na mjestu okrenuti.

Ispaštao sam svoju mladost. Stišavao ludost...

A kad sam se pridigao, Šefka nije više bila moja... Pomislila da sam je obljubio pa ostavio, i posegnula za prvim koji joj se javio...

Isprosili su je za Omića, seljaka iz Gornjih Ražljeva i prvu nedelju trebali da je vode...

Eh, drugovi! Kako da vam sada iskažem sav onaj jad, svu onu bol, sav onaj čemer koji me je tada obuzeo! Bilo mi je došlo da sam sebi kidišem, da se nožem prikoljem.

Pa da sam barem mogao s njome kako da progovorim, da joj raskažem, da joj se opravdam! Ali jest! Bila je već pod prstenom i prije bi umrla nego što bi još jedanput preda me izašla...

Takav je adet, eto!

U meni se zapalila ponutrica, pa gori, drugovi, gori kao živi kreč kad ga s vodom zakuhaš! Od nekakve strašne muke potrgao sam sve haljine na sebi! Izgrizao vlastito meso na ruci! I gušio vlastitu dušu u sebi! Pokraj mene su prolazili časovi za časovima, kao krvnici, i svaki je nosio u rukama nož i zabadao ga meni ravno u srce!...

A ja sam jurio s mjesta na mjesto i nigdje da se zaustavim, nigdje ni trenutak mira da nađem, nigdje da se odmorim...

I u tome lutanju, u jurnjavi, u beznadnu vrludanju, naiđem na Omića iz Ražljeva... Kao da ga je sama sudbina preda me poslala!...

Svijet mi u tom trenu pocrnje pred očima. Nebo se i zemlja izgubiše... Ostali smo ja i on sami jedan kraj drugoga.

On je bio blijed. Slutio je šta će se dogoditi. A i ja sam drhtao! Nisam ga pravo ni vidio kakav je. U mozak mi se usjekli samo njegovi somovski brkovi, riblje oči i debele obješene usne.

Nešto me je u srcu strahovito mučilo. Kao da mi se, tamo negdje u grudima, sakrila kakva zvijer, gušter, zmija, ili štagod slično, pa me ujeda, grebe za srce, za džigerice za što prije stigne...

Znam da sam ga nešto molio, kumio, preklinjao... A on nije htio da pristane na to. Sigurno sam tražio da mi se okani djevojke, da ne uzima tuđe sreće, da ne zagrađuje moga života...

Ali on je, eto, volio tuđu sreću nego svoj vlastiti život... Zato ga je i izgubio...

Ja sam trgnuo nožić iza pasa i... on je otišao, a ja sam ostao... On u zemljicu, a ja drugovi, među vas u Zenicu...

Todor VUJASINOVIĆ

L E P O T A

Gusta jutarnja magla naglo se počela razređivati. A onda, kao što to često u planinama biva, odjednom se digla nošena lakim vetrom. Zbunjeni zatekosmo se pred nepoznatim selom, obasjani toplim suncem. Magla nas izdade kad nam je najmanje trebalo. I ne osta nam ništa drugo nego da prilegnemo uz retku trnovitu živicu, da bi se malo snašli i osmotrili okolnosti.

Bili smo pokisli, blatni, gladni i premoreni. Već nekoliko dana izmicali smo poterama. Sinoć, u sami sumrak zahvaljujući kiši, magli i nekom čobančetu, u posljednjem času uspesmo nekako da zaturimo trag.

Videli smo ih kad su nedaleko od nas pušili. Išli su ko psi, besni i samouvereni. Već to, što smo im bar na čas ostali iza leđa, dalo nam je mogućnosti da se malo smirimo, da prestanemo da se brecamo jedan na drugog. Uspokojeni malo počesmo da razmišljamo kuda sad.

Rešili smo da krenemo novim smerom koji nam se učinio najbolji. Išli smo spotičući se kroz noć u šumsku gušću, ne bi li što više dobili u vremenu. I upravo, u času kad nam se počelo da vraća samopouzdanje i nada, izdade nas magla u koju smo se najviše uzdali.

Selo nismo mogli da vidimo kako treba. Ležalo je na vrhu brega, nedaleko ispred nas. Živica iza koje smo ležali osmatrajući bila je toliko retka, oko nje sve toliko čisto da je i nemoguće bilo ma i pridići se, a kamoli od nje se odvojiti, a da to iz sela ne primete. Osmatrajući počesmo ponovo da prebacujemo jedan drugom, te što smo poslušali mene i noćas prilegli na čas da se odmorimo, te što smo čekali onog mlađeg da popravi raspali opanak. Ali uskoro prepirku prekide nešto, što nas na brzinu utiša.

Iza živice iz pravca sela začusmo glasove i dovikivanja. A onda nešto bliže razgovor i korake.

„Neko ide", šapnu srednji otkočivši pušku.

„Ne pucaj bez nužde", upozorih, pripremajući se i sam. Nastojao sam da se pribijem što bliže živici. I nisam stigao ni da ponovo prilegnem, kad par koraka s desna zapucketa granje ograde i na našu stranu preskoči devojče. Zastalo je iznenađeno ispred nas, gotovo izgubljenih ljudi, zablesnuvši nas svom svojom lepotom. A ta lepota zablesnula nas je silno i oštro kao sečivo koje ostavlja večite tragove.

Mora da smo izgledali strašni. Gledala nas je uplašeno, bleda, zastala u zracima jutarnjeg sunca, u igri jesenjih boja i svetlosti, dok su posljednji pramenovi magle izmicali prema planini. Mala prsa, talasajući se od iznenagnog uzbuđenja i straha, nadimala su jelek.

Pošla je rukom prema glavi, kao da bi se zaklonila, a glava pravilna i malo povijena, ličila je na krunu poljskog cveta. Gledala nas je uplašenim očima, velikim, svetlim i vlažnim. I upravo iz njih strah najbrže izčezež Oči blesnuše osmehom i taj osmeh kliznu zajedno s lakim rumenilom preko pobledelog lica prema uglovima usana. I te oči, i osmeh, i cela njena lepota, i jutarnje sunce, i vetar koji vitla magle i njenu haljinu, kao da razvijaše i sve naše brige i muke i mi bestraga zaboravismo i poteru i smrtnu opasnost koja

je nad nama lebdela. Kao da ponovo osetismo život u sebi, u travi, u lišću, u zraku i suncu. Zaboravili smo krvavu stvarnost koja nam je, još malo čas, do kidanja napinjala nerve, koja nas je nagonila da režimo jedan na drugog, svaljujući jedan na drugog krivicu za nešto za šta nismo ni bili krivi. Zaboravismo da smo blatnjavi, pokisli, gladni, da nas je umor izobličio i da smo još malo pre toj istoj devojci ličili na neke aveti.

Gledali smo je očima gladnim lepote i radosti, i mi se sva trojica nasmešismo njenom osmehu.

„Uh, što me uplašiste, đavoli", reče tihim sonornim glasom i neosetno potisnu osmeh koji je lagano titrao na njenom licu. U tom času jedino ona bila je svesna našeg stanja.

„Čim te majka hrani, pa si tako lepa", reče najmlađi i pridiže se malo. On to reče neočekivano i glasno i mi se trgosmo uznemireni njegovom glasnoćom.

Naljuti me vulgarnost njegovog pitanja. Ali istovremeno osetih da je ta ljutnja nikla iz nesvesne ljubomore. Srednji kao da to primeti, upita: „Je li, koje je ovo selo"?

Ona kaza. Slušali smo za njega. Bilo je nekad naše pa se pokolebalo. Ali to kao da nas ničim ne tače.

„Čija si"? upade nestrpljivo najmađi.

Ona mu reče.

„Pa to mi kaži. Iz vaše su familije bile uvek najlepše cure u ovom kraju".

„Zaista si mnogo lepa", umešah se i ja tek da nešto kažem. „Imam u familiji devojčicu. Lepa je. Želeo bih kad naraste da bude kao ti".

„Ma šta vam je", ljutnu se devojče. Ko da ste poludeli. Mislite da ne znam ko ste. Sinoć su vas hajkali ispod naših koliba".

Ona, na čas, zastade okrenuvši zabrinute oči prema selu, a onda produži tiho: — „Eno ih u selu, odmorili se, jedu i samo što nisu krenuli da vas opet traže i gone".

„Svejedno, mogu i da poginem, samo kad sam tebe video tako lepu", opet će najmlađi. Oči su mu se smejale radosno i zanešeno. Govorio je iskreno to smo znali i mi i devojka. Ona se učini kao da ne ču njegove reči. „Morate što prije da se sklonite odavde. Ja ću s one strane njive a vi se prikrite uz ogradu i idite za mnom do onog grmlja. Ako ih primetim, sagnuću se kao da popravljam opanak".

I lako, kao i malo čas, prebaci se preko ograde. A mi prignuti krenusmo za njom slabo zaklonjeni retkom živicom.

Kad se malo kasnije nađosmo u šumi, devojče pruži ruku prema severu.

„Tamo su Rudine, oni misle da ste krenuli tim pravcem", reče. „Govorili su da će tamo za vama. Ne znam kud je bolje za vas, mislim da je najbolje ovuda" i pokaza prema Istoku.

„Kad se sve ovo svrši, znaj da ću doći da te tražim", smešio se najmlađi.

„Nisam ja iz ovog sela. Oni vas ne vole. Mi smo izbegli kod tetke. Popalile nas Švabe. Braća su mi u nekoj vašoj brigadi".

„Znam ja odakle su tvoji. Čim si rekla čija si, znao sam. Doći ću i ja da te opet vidim", reče srednji. On je najbolje znao ovaj kraj.

„Doći ću sigurno i ja", dobacih smejući se. Nasmejasmo se svi četvoro. A mislio sam sasvim izbiljno da ću to i učiniti.

Pozdravili smo se i zahvalili. Malo smo ugazili u šumu, a onda sva trojica spontano zastali i okrenuli se. Gledali smo za njom. Išla je laka koraka, lako i nenametljivo ljuljajući se u kukovima. U jednom času stala je kao da

hoće nešto da ubere. Polagano se okrenula prema nama i lagano digla ruku. Znali smo da je to upućeno nama. Onda je zamakla za ogradu i nismo je više videli.

Krenuli smo žurno dalje. Iz sela su se začuli glasovi.

Potera je krenula.

Išli smo zamišljeni i ćuteći. Ne znam zašto, osjećao sam da i ostali misle o njoj kao i ja.

Oko podne zastali smo. Najmlađi je rekao:

„Kada se sve svrši, zaista ću je potražiti, videćete".

Bio je mlad i izdržljiviji od nas. Zavideli smo mu. Poginuo je sledeće noći, iznad jedne prljave žabokrečne lokve, gladan, ozebao, premoren.

Nas dvojica ostali smo živi, ali je nismo potražili.

Hasan KIKIĆ

PRIČA O ĐULAGINOM BAJRAMU

U Kokine je došao Bajram. Bajram dolazi u sva sela, Bajram ide širokim carskim drumovima, puca iz prangija po gradovima, pjeva po sokacima, vijori preko njiva, nove gaće u seljaka, nove čakšire, novi fesovi, novi crveni pasovi. Bajram ide i smije se, Bajram pjeva, Bajram je sit, ljudi su radosni, mirišu pite i revanije, miriše pečeno meso, Bajram ide od kuće do kuće, od sela do sela, od grada do grada. Tako je došao u Kokine. Došao je u Aupine, u Braćine, u Keže i u Deze. Bajram dođe do svačije kuće, on prođe kroz sve sokake, zastane na ledinama, procikuje se i kikoće. Bajram je kao obijesno momče, on je mlad, razdragan, sit, pijan, obijestan, on voli pjesmu, voli punu sofru, masnu sofru, nove čakšire, voli piće, veselje. Bajram neće da bude tužan, Bajram neće da bude siromašan, neće da bude gladan ni žedan. On obiđe zemlje, gradove, sela. I ide tako od kuće do kuće, otškrine vrata, proviri, otškrine druga vrata i zirne na sofru: šta ima? ima li ovnetine? ima li pečenja? ima li pita? revanije ima li? lonac sa šerbetom? Ako ima, Bajram ulazi i gladi pupak, i veseo je, i kako se smije, vidi mu se debeli crveni jezik, i sva je kuća vesela, i sva se čeljad smije. Došao Barjam u kuću. Ženo, sunce te ogrijalo, ovamo se, ovamo, tu, tu, tu; kod mene! — reve domaćin i ćapće, i mljaska masnim gubicama, i trese naherenim brkom, a oči se priklapaju pijano, i sito, i pospano; on zavraća glavom, naređuje da otvore vrata i prozor baš onaj više njegove glave, njemu se podriguje, bravetina je začepila sve rupe i šupljine po njegovom stomaku, i stomak se napinje i raste, a od toga napinjanja i rastenja pucaju pućenice i trbuh se pomalja dlakav i nabuho, ženo, sunce te nebesko ogrijalo, ovamo se, ovamo, tu, tu, tu...

Onda Bajram ide dalje od kuće do kuće otškrine vrata, proviri, otškrine druga vrata i zirne na sofru: šta ima? Nema ništa, ništa nema? Bajram otvori vrata širom, okrene se natraške i džilitne.

Đulaga Kokin je sjedio nepomično. Kao panj je sjedio. Onda se naglo strese. Pukla je prangija pred Hadžibegovim konakom. Neko pijano urliče i urlik izranja iz magle i snijega i surovo reže uz jarke. Negdje kubura odlajava potmulo kao da udaraju nogom u praznu kacu. Đulaga tupo zuri u pećnjake i oni mu liče na velike iskopane očne duplje. Dva i tri pet, sedam i pet dvanaest, i tri petnaest. Petnaest pećnjaka na peći Đulage Mehića Kokina. Đulaga broji pećnjake i odjednom više ništa ne misli. A maloprije Đulaga Kokin je mislio. Prebroji pećnjake još pet puta, a onda mu se učini kao da je negdje nešto izgubio. I od toga se negdje u njemu nelagodno provuče hladan osjećaj (on ne bi znao reći gdje). Okrene glavu i naglo htjede da učini pokret, kakav bilo pokret: da ustane ili da strugne nogom o klupu, da pritisne pesnice na sljepoočnice, ili da se protegne, ili da prelomi zglavke na prstima — ali se odjednom sjeti. Sagne glavu i obuhvati šiju dlanovima; ide tako Bajram od kuće do kuće... Đulaga i ne htijući zaveza se. Ispred mreža njegovih dugačkih trepavica kao traka provuče se slika:

Kao mekano pamučno tkanje mekó i prhko i u slapovima naliježe siječanjsko vrijeme, u snijeg potanja krajina, Hadžibegov konak se svjetluca,

daleko u brijegu, zimska noć, noć uoči Barjama, kroz to gusto mekano padanje gazi Đulaga Mehić cjelcem i cjelac škriši, u njega gori mekano ušno meso, on zadragan korača, njegovo srce treperi uzbudljivo. Sutra je Bajram, a on se noćas ženi, on evo ide po Hadžibegovu kravaricu Nafu, ona će sada pobjeći s njime da niko ne vidi, nju će uvesti stara Umiša... Đulaga Mehić ne korača, on pliva, on brekti od nekog silnog oduševljenja, u njemu se sve razmiče i širi, on bi posrnuo da se ne procikne. Nafo, grlo bijelo, utušiću te do svitka, Nafo, medeni kolačiću, pregrišću te do Kokina. Pliva Đulaga Kokin, krajina potanja u meko snježno tkanje kao pamuk, iz njega prokulja divovski pocik i zareže sniježnu noć, negdje lane potmulo, negdje mine svjetlo ko zvijezda kad padne... Onda je Đulaga Mehić rađao djecu i othranjivao, orao pet dunuma Hadžibegove zemlje „napola", djeca rasla, Bajrami ulazili u kuću Đulage Kokina, a Nafa kuhala pite i pekla gurabije i revanije, Bajram bio obijestan i veseo, Đulaga Mehić Kokin zavozi se, polupijano se klati i sito se pòdriguje. Onda opet vrijeme, ko vrijeme, prolazi, Bajrami se pomiču svake godine za deset dana, sinovi Đulagini podrastu i požene se, s Đulagom se podijele. Star Đulaga i stara Nafa, Đulagin sin Avdan ne ore Hadžibegove zemlje, ali je ne ore ni Đulaga Mehić, a Bajrami još uvijek obilaze sela i gradove, vijore i plivaju kroz snježne noći po prostranim krajinama, idu od kuće do kuće, otškrinu vrata, provire, zirnu na sto...

Puče u bravi na sobnim vratima. Đulaga se strese. Srce mu glomnu u vratnoj žili.

— Ti ishladio sobu? Koji te je bijes popo, stari? koji ti se...

— Marš, kujo, marš, zavezo sam se... a ti na me ko Hadžibegova žuja!

— Zavezo se! A šta ćeš večerati! Zavezo se, a ja u prošnju po čanak kukuruzna brašna! Zavezo se, a vatra se utrnula... pseto bi krepalo od zime!

Đulaga ponovo osjeti nešto nelagodno, hladno, negdje u sebi, i naglo se diže, naglo učini tri koraka i naglo zastade kod sobnih vrata, i naglo se ponovo vrati do klupe.

Napolju je padalo u slapovima i uporno zaravnavalo sve izbočine i udubine po cijeloj krajini. I uporedo s tim padanjem je neprimjetno lijegala siječanjska noć po Đulaginom dvorištu, a Đulaga je uporedo s tim osjećao još jače neugodan leden hlap u svojoj nutrini, i od toga najednom ga zazeblo, zastrašilo, pognalo kao sa svih strana, kao iz samog njega, iz njegove nutrine, zatim kao odozgo, kao sa svih strana...

— Bila sam kod Hadžibegovih... taman će nam oni poslati drob, zaklali su dvoje. I sutra će troje...

U peći je počelo gorjeti, i na otvorena vratašca suče modrožuta svjetlost, i sjene se po sobi protežu i zavaljuju.

— Ni ove nas godine niko ne pozva na večeru — žvače u svijetu tih žena Nafa — bar da se čovjek jedanput ljudski najeo i napio...

Đulaga se naglo trže, naglo korači do vrata, naglo ih otvori i naglo zalupi njima.

... a ko nas može i zovnuti — pregrize Nafa za se.

Kad je voda u loncu uskuhala, Nafa napipa solnicu i dvaput uze među prstima, pa je zasoli, i u tu slanu vodu strese brašno i zamijesi ga. Malo zatim otškrinu vrata i zovnu:

— Hajde, stari! — i zatvori vrata.

Stari ne dođe. Ona ponovo otškrinu vrata.

— Hajde, šta si pomahnito, ohladiće se pura! — i ponovo zatvori vrata.

Stari se ni sada ne pojavi.

Onda Nafa izađe pred kuću. U Avdanovu sjeniku nešto zaškripa i nešto se odvali. Ona pođe u sjenik. A onda najedanput zajauka.

Potrča u snijeg. U mrak. Do Avdanovih. Otvori vrata na sobi. Mrak i sjene. Sjene se pomakoše kao utvare. Nafa se sledi. I sablasno zacvokota.

— Objesio se stari.

Sjene se opet pomakoše kao sablasti.

Ide Bajram od kuće do kuće, otškrine vrata, proviri, otškrine druga vrata i zirne na sofru: šta ima? ima li ovnetine? ima li pečenog mesa? ima li pita? revanije? ima li lonac sa šerbetom? Ako ima, Bajram, Bajram ulazi i veseo je, i obijestan je, kako se smije, vidi mu se debeli crveni jezik, i sva je kuća vesela, sva se čeljad smije. Došao je Bajram u kuću. Ženo, sunce te ogrijalo, reve domaćin i ćapće, i mljaska masnim gubicama i trese naherenim brkom, a oči mu se priklapaju pijano i sito i pospano, on zavraća glavom, njemu se gadno podriguje, masti burlaju po prostranom kokinskom trbuhu, trbuh se nadima od plinova, plinovi pušu, plinovi se provlače, u svrcima se uspinju čak do malog mozga.

Onda Bajram ide dalje od kuće do kuće: otškrine vrata, proviri, otškrine druga, zirne na sofru — šta ima? samo jedan mrki zemljani lonac? samo pura? tvrda ko čerpići od ilovače? Ah, da, ova je kuća Đulage Kokina Mehića.

Eno tamo su položili Đulagu ispod one iste grede na kojoj se je objesio. Dva velika izbuljena oka, bjeloočnjake kao navoštene, i jezik debeo i modar kao slezena prionuo za pepeljastu sijedu bradu Đulage Mehića.

IHTIJAR SALKO
Crtica

Vrlo dobro sam ga poznavao. bijaše to starac visoka stasa, širokih pleća i nešto malo pognut. Lice mu bijaše obraslo bijelom prorijegjenom bradom. Oči mu bijahu vazda krvave i gledahu u svijet nekako sjetno, tugaljivo.

Još ga se i sad sjećam, kao da ga očima gledam, kada je prolazio ispred moje kuće jutrom i večerom, noseći fitilj i kesicu s barutom u ruci. Išao je svaki dan razbijati kamen s barutom. On je vazda bio otvorenih prsa, koja bijahu bijelom — poput guste šume — dlakom obrasla. I ako mu je bilo preko sedamdeset godina, uvijek je bio zdrav i jak, što no se veli ko drijen. Izuzevši ono nekoliko žestokih zimskih dana, vazda je radio na majdanu, vadeći kamen.

Salko, ili kako ga ljudi zbog njegove starosti nazivahu — „Ihtijar Salko", ne imagjaše ništa od imanja osim male od šepera opletene kućice, u kojoj življaše sa svojim desetgodišnjim sinom Avdom. Vrijedna mu domaćica umrije, kad je Avdi bilo pet godina. Iza smrti ženine ihtijar Salko pazio je Avdu kao oko u glavi, a Avdo je pod pažnjom svoga oca, rastao kao iz vode.

Kad je Avdo malo podrastao, dade ga otac u školu, da mu danas-sutra postane ćatib u konaku i da sudi.

Avdo je vrlo dobro napredovao u školi, te se je otac s njime ponosio.

Više bi puta ihtijar Salko rekao svojim prijateljima:

„Vala, eto ljudi, niko mi u rodu nije bio ćatib, a eto ako Bog da će moj Avdo biti".

Prošlo je nekoliko mjeseci, kako Avdo pohagja školu. Jednoga će dana, kad je bio s ocem za večerom, upitati ga otac:

„Ma vjere ti, sine, šta učiš ti u toj školi? Hoćeš li je već skoro izučiti"?

„Oče, ja još imam mnogo naučiti. Ja tek sada učim u prvoj čitanci: „Šuma š".

„Ma kakva te je snašla suma š ako Boga znaš sine? Ja nijesam tebe poslao u školu da učiš šuma š, već da mi učiš, da postaneš ćatib u konaku", ljutito će on sinu.

Od sada ne dade više ihtijar Salko ići Avdi u školu, već ga uze sa sobom, da radi na majdanu. Avdo bi tada na majdanu kod vrtnje laguma držao burgiju u rupi i njome okretao, dok bi ihtijar Salko teškim maljem udarao po njoj i pri tome teško stenjao. Tako bi oni zajedno svaki dan radili.

Kad bi koji od prijatelja ihtijar Salku upitao, zašto izvadi Avdu, iz škole, kad je onako lijepo učio, on bi odgovorio:

„Ne mogu ja dati njega u školu, da on uči nekakvo š. Ja sam htjeo, da mi on uči ćatibske poslove, pa da u sudu piše".

Ihtijar nije još dugo udarao teškim maljem, godine ga svalile u grob, a Avdo bi se često sjetio svoga oca, što mu nije dao dalje učiti, kada bi se vraćao umoran sa majdana.

BEHAR, VIII/1907—08, 14, 222.

Hamzalija AJANOVIĆ

NESRETNA LJUBAV

I

Bio je prekrasan ljetni dan... petak. Sunce je grijalo, kako to samo za vrućeg ljeta biva. Svijet, koji je došao iz obližnjih sela, da klanja džumu, počeo se je vraćati kući. Kad je sunce nagnulo više prema zapadu, momci se vraćali iz ašikovanja kući; samo se Rifat nije mogao sa svojom Hadžijom dugo rastati. Ta i kako bi se mogao rastati sa onakom djevojkom. Istom joj je šesnaest godina, a kakva je stasita, kao vila. Dva se je oka ne mogu nagledati. Samo ono crno oko primamilo bi s neba oblake, a kamo li ne bi vatrene mladiće. Zlatni pramovi spleteni u dvije duge i debele pletenice, spuštahu joj se do ispod pasa. Ono divno lišce s pravilnim, malenim nosićem i crvenim obraščićima, kao dvije ruže, pa onim koraljnim usnicama, činilo ju je tako krasnom, da bi pomislio: „E, nema joj para od istoka do zapada".

Istina bio je i Rifat lijep mladić, kakovih je malo bilo u D.....u. Bilo mu je istom osamnaest godina. Oniska, vitka, okrugla lica, modrih očiju, visoka čela, malenih usana, iznad kojih je istom zagaravila nausnica. Bio je lijepo odjeven. U roditelja bio je jedinac, pa su ga za to i volili, kao svoje oči.

Dok se je svijet neprestano kretao i pripremao počinku, Rifat je sveudilj razgovarao sa svojom Hadžijom. Njemu se nije trebalo brinuti za kuću, jer je imao oca, a bome i sluge, koji su kućne poslove obavljali. A nije ni Hadžiji trebalo u kući majci pomagati pri gotovljenju večere, jer je i nju imao tko zamijeniti. Eto, tako su dvoje mladih uživali, gledajući jedno drugo i izmjenjujući po koju ljubeznu.

Sunce je već sasvim izčezlo s obzora, kad se Rifat prenu iz slatkog uživanja i krene kući.

Na polasku dobaci Hadžiji: „Gdje ćemo se opet sastati i kad?"

Ona mu na to reče: „otac odlazi sjutra u selo, a kako već znaš, da je Ahmed još prije heftu otišao, onda ti možeš u nedelju doći opet ovdje na isto mjesto". A zar ti zbilja otac odlazi u selo? E, to je dobro. Ja ću doći sigurno u nedelju, a ti nemoj, da ne bi izašla". To rekavši okrene Rifat kući.

Kad je došao kući bile su mu prve očine riječi: „Jesi li opet bio kod one Hasanagine fitmije?"

Rifat je na ove očine riječi pocrvenio i nije ništa progovorio, nego obori oči preda se i zamisli se duboko. Otac je i nadalje nastavljao, ali ga on nije čuo, jer se je sav zanio u svojim mislima. Najposlije ga probude iz tih misli očine riječi: „Ja ti je ne dam u svoju kuću dovesti, pa... Otac je ove riječi dobro naglasio. On čuvši te očeve riječi duboko uzdahne i izađe iz sobe.

Majka Rifatova susrevši sina na hajatu, upita ga, zašto je tužan. Kad joj ovaj sve kaže, uđe ona u sobu i stane muža pitati: „Zašto ga ružiš"? On joj sasvim hladno odgovori: „Ružim ga za to, što se ne će da prođe one fitmije".

„I ti si, boga mi tuhaf", reče mu ona, „zar jedino dijete, pa ga opet ružiti i odvraćati od onog, što je njemu najdraže. Ta smisli se, Boga ti, po sebi, kad

bi tko štogod tebi uskratio, još si star, a on naki mlad, ako sad ne bude rahat, hoće li onda, kada mu kuća na glavu pane"?

»Daj, nemoj se ti u moje poslove pačati, ja znam što radim", reče on.

»A kakva je mahana Hadžiji? Lijepa, nije joj nikakve mahane, a bome ni Hasanagi, zgodan, pa šta ćeš više?" nadoveže Hanife-hanuma.

»Ama zar će meni onaj prijatelj biti", planu Salih-beg na ženu, »s kojim ja evo dvije i po godine ne govorim. Je li"?

»Eh, pa zašto se ne bi pomirili, nijeste se krvili ako ste se posvađali za onaj nesretni potok u Barama, pa pomirite se već jednom, a znaš da je grjehota biti u zavadi s kim", reče Hanife-hanuma.

Salihbeg nije ništa na to odgovorio. U sobi nasta tišina, jer se je svako za se zamislio.

Salih-begu je bilo preko četrdeset godina. Povisok, suhonjav, male brade, u kojoj se je mogla vidjeti po koja bijela dlaka, zasukanih brkova. U svojoj devetnaestoj godini se je oženio sa sadanjom domaćicom svojom Hanife-hanumom. Bila je to lijepa ženica, dok je bila mlađa, a sad je već ostarila. Prije dvije i po godine se je Salihbeg sa Hasanagom zavadio za potok, koji teče međom njihovih njiva u Barama. Potok je svake godine izlijevao i prodirao, čas na Salihbegovu, čas na Hasanaginu njivu i dakako počinio bi obojici štetu. Jedne godine zajazi na onom mjestu, gdje je potok prodirao u njegovu njivu, pa kad je potok nadošao bio, počinio je štetu samo Salihbegu. Vidjevši to Salihbeg rasrdi se i ode u sud, te tuži Hasanagu. Poslije rasprave izašla je komisija i osudila, da zajedničkim troškom njih dvojica taj potok reguliraju. No nikakav na to ne pristane, nego se počnu izgovarati. Onaj veleći, da onaj drugi mora, a ovaj da onaj i tako stvar ostade nesvršena. Što god koji dan dulje, oni su sve većma jedan prama drugom veću mržnju gojili. Nijesu se više ni njihove obitelji sastajale, premda su prije češće jedni druge oblazili. Salihbeg nije mogao više gledati Hasanagu, nego je glavu zakretao od njega, kad bi ga na cesti susreo, a i Hasanaga je isto tako činio.

I ako su sad ove dvije obitelji živjele u najvećoj svađi, ipak su se njihova djeca — naime Rifat i Hadžija — voljeli neiskazanom ljubavlju. Ahmed, Hadžijin brat, se je više puta grozio Rifatu, kad bi ga zatekao, gdje se s Hadžijom razgovara, veleći mu: »Kakav ti posao imaš ovdje, tepi se"!. Rifat je vrlo čestit i valjan mladić, pa nije nikada htio ni da odgovori na to, nego bi se samo uklonio i žao bi mu bilo, kad čuje, gdje Ahmed Hadžiju ruži.

Ni to nije u njegovu srcu pobudilo ni najmanje sumnje, da bi se njegova i Hadžijina ljubav porušiti mogla.

Više puta je nastojao, da oca ublaži i nagovarao ga da se pomiri s Hasanagom, jer mu je ta njihova svađa težak kamen na srcu bila. Hanife-hanuma je također više puta molila muža, ne bi li se pomirio s Hasanagom, jer je i ona isto želila što i Rifat, a to bi joj bilo vrlo žao. Rifatu je još žalije i teže bilo od onda, kada ga je otac prekorio radi Hadžije, koju on tako žarko ljubi i za koju bi svoj život dao. Onu večer, kad ga je otac prekorio, nije mogao cijelu noć zaspati, uvijek je premišljao, kako bi oca sklonuo, da se pomiri s Hasanagom i smišljao, kako će to biti lijepo, kada se oni izmire, pa on mogne i nadalje ljubiti svoje zlato... svoju krąsnu Hadžiju, te je jednoč kao svoju hanumu cjelivati.

Već je i jutro bilo osvanulo, a on ni da je oči sklopio. Po sabahu dođe ga mati buditi. Kad je ustao i umio se, pogleda ga mati, pa ga prestrašeno upita: »Dragi Rifate, što ti je, što su ti tako oči podbuhle?"

»Nije ništa, šta će mi biti", reče on.

„Ma, eto ti sine oči podbuhle, kaži majci šta ti je!"

„Ma nijesam mogao spavati, majko".

„A što nijesi spavao?"

„Ne znam ni ja, šta mi je".

„Kako nećeš znati, kaži mi, ne mori me".

„Pa vala, eto baš ću ti kazati. Nijesam mogao spavati od žalosti, što mi otac sinoć reče".

„Eh, pa Bogami, preći će ono njega, ja ću opet njega moliti, nego de se obuci, pa dođi ovamo u sobu, zove te on, nešto će ti kazivati. De brže"!

Hanuma izađe iz sobe, a Rifat se obuče pa pođe ocu u sobu, da čuje, šta će mu reći. Kad je ušao u sobu, pozdravi po običaju oca, a on mu reče, da valja ići u selo, jer je pšenica počela dozrijevati, pa se je bojati, da ne bi vlasi počeli žeti i kriti pšenicu. To je veoma ožalostilo Rifata, jer je on bio ugovorio sa Hadžijom, da će se sutra sastati; ali opet je morao očinu zapovijed slušati. Kad je iza ikindije pošao u selo poruči po nekoj curici, Hadžiji, da sutra, na veliku svoju žalost, ne će moći doći jer odlazi na selo.

II

Hasanaga je bio starac od koje pedeset i četiri godine, lica narovana, crnih, omalenih očiju, iz kojih je, kad bi se razljutio, reć bi, oganj sipao. Sa ženom se nije baš najbolje slagao, jer je on nije samovoljno uzeo, nego mu je rahmetli otac doveo, pa tako on već i ostario, a Vasvihanumu nije volio. Istina oni se nisu svađali; u njihovoj je kući bio potpun mir.

Hasanaga, kad bi se razljutio, Vasvihanuma se je znala prišutiti i ne bi ništa progovorila, dok ga ne bi ona njegova huja popustila. Bila je to pametna domaćica, znala je kućnim poslovima upravljati. Ona se nije ni najmanje protivila, što Hadžija ašikuje sa Rifatom, nego ju je dapače veselilo, jer je ona znala, da će Hadžija uz Rifata potpuno sretna biti.

Jednog dana u jutro, sjedeći za kahvom, reče Hasanaga Hadžiji dosta ljutitim glasom: „Pa ti baš mene nisi poćutila i opet, kako sam čuo, on dolazi mojoj kući. Ama neka ga ja jednom zatečem, pa će vidjeti: pošto je u Kozarcu grah".

Hadžija nije na to ništa odgovorila, nego je izašla iz očeve sobe, pa je u svojoj sobi dugo i dugo plakala i žalila na oca, što joj smeta ašikovati sa njenim Rifatom.

Hanka, njihova stara sluškinja uđe s poslom u sobu i vidjevši, gdje Hadžija plače, izađe iz sobe, zovne sijedu hanumu, Hadžijinu mater i kaže joj, da Hadžija nešto plače. Vasvihanuma je znala razlog Hadžijinog plača, pa kad je ušla Hadžiji u sobu, nije ju ni pitala zašto plače, nego je pošla da je tješi, da ne plače govoreći joj: „To će sve dragi Allah urediti, ne plači dušo". Ove riječi govorila dobra mati vrlo tiho i tješljivo. Hadžija prestade plakati, ali joj je srce u grudima jako lupalo od jada. Hanuma je izašla iz sobe, jer je morala muža opremati u selo. Hadžija je još neko vrijeme sjedila u sobi, pa i ona izađe u mutvak pomoći ručak spremati.

Kad je bilo po ikindiji, dođe ona curica, koju je Rifat poslao Hadžiji i kaže joj, što joj je Rifat poručio. To se je Hadžije kosnulo, jer se je mislila sutra Rifatu izjadati na oca. Uvijek su joj u ušima bile one riječi: „Pa ti baš nijesi".

Osjećala je neku tešku bol na srcu.

Dođe i petak. Rifat, tek što je došao iz sela, okrene pravo Hadžiji. Dugo su se toga dana razgovarali, iskazujući jedno drugom svoje boli. Pred sami akšam rastavio se Rifat s Hadžijom, ali jako žalostan. Kad je došao kući, majka je opazila njegovu tugu, ali nije ni sama znala, kako bi ga razgovorila. On se je povukao u svoju sobu i na samu je tugovao i razmišljao. Dapače, nije se odazvao ni kada su ga zvali da ide večerati, nego je odgovorio: »Ja ne mogu večerati, sit sam". Mati je znala, za što on ne može večerati, ali otac nije znao, pa kad su večerali, uputi se u njegovu sobu. Nakon duljega razgovora vidje Salihbeg, zašto mu je sin neveseo i za što nije mogao večerati, ali ipak je ostao pri onoj svojoj: Ja ti je ne dam.

Rifat je vidio, da otac njegov nikako ne popušta, ali je njegovo srce bilo tako zaljubljeno, da on nije ni pomisliti mogao na rastanak zauvijek s Hadžijom. »Pa kako bi ja mogao živjeti bez nje"? Pitao bi se više puta. »Ne, ja nju ostaviti ne mogu, ja je volim— — — volim— — —. Ja ću samo uz nju sretan biti i ni uz koju drugu.

* * *

Dani su prolazili kao mutna voda. Rifat je po više dana bivao u selu i nadgledao subaše kako rade. Napokon i jesen dođe. Ljetina se sabrala, nije bilo više u selu posla. Salihbeg vidjevši, da mu je sin sve većma i većma žalosniji, odluči ga oženiti govoreći mu, da će mu naći lijepu, zgodnu curu i sve, ali Rifat nije htio o tom ni da čuje, nego je ocu govorio, da se on neće ženiti, dok ga vizita ne mine. Otac je njemu na to odgovorio, da je to sve lijepo, ali nek se on samo mane mišljenja o Hadžiji. Rifat je ocu kazao, da se on ne može nikako manuti mišljenja o Hadžiji, a da na drugu ni pomisliti ne može. Otac neće za to ni da zna, a nije više o ženidbi ni govorio, jer je znao, da ga ne može odvratiti od Hadžije.

Rifat je sve od dana do dana slabiji bivao, pa je rijetko kada i u čaršiju izlazio, samo je Hadžiju češće oblazio i svaki put mu sve je teže bilo s njom rastati, jer je uvijek mislio: Možda mi ju je ovo zadnji put vidjeti. I u Hadžije je nestalo onoga žara iz divnih obrazčića. Tko ju je proljetos vidio, i kad bi je vidio sada, rekao bi, da to nije ono krasno djevojče — ona ista Hadžija. Slabo je sada i majci u mutvaku pomagala, pri gotovljenju jela, nego bi po cijelo vrijeme u samoći sprovodila. Sa svojim drugaricama se je rijetko kada sastajala, gotovo nikako. Pri srcu joj je bilo teško, što su očevi njihovi tako nepopustljivi i nesmiljeni, pa ne daju, da se ovih dvoje srdaca spoje u jedno i da jednim mahom kucaju. Više puta je proklinjala svoga oca, svoju sudbinu. Niti je mogla jesti, niti spavati, uvijek joj je pred očima njeno sunce — njezin Rifat. Više ju je puta majka i stara sluškinja Hanka zatekla, gdje bolno, bolno uzdiše i plače. Ona bi se pred majkom uozbiljila i sakrila bi suzama orošene oči. Svaki put bi to majku u dno srca dirnulo, vidjevši svoju kćer, gdje plače. Nije oka s nje smetala, uvijek joj je iz očiju ginula.

U toj tuzi prošla je i zima, a proljeće nastupilo. Sva se je priroda probudila iz dubokog, zimskog sna. Kud god okom skreneš, svud krasno zelenilo. Rifata je često njegovo društvo zvalo, da se s njima na teferiču razgovori i proveseli, ali on bi to svaki put otklonio veleći im, sad da je poslom zabavljen, sad opet, da je sasvim slab i tako se uvijek izmakao.

Jednoga petka, kad je Rifat došao Hadžiji, zateče je, gdje plače. Njemu to nije neobično vidjeti je, gdje plače, pa i sam je više put s njom zajedno plakao.

Hadžija nije znala, kako da kaže Rifatu, da ju je otac dao za drugoga i da ga zamoli neka joj oprosti, jer ona nije kriva. Otac ju je dao za Nuriju Ismetagina bez njezina pitanja. Ona se je tomu protivila, ali joj nije ništa pomoglo, otac nije htio ni za što da zna. Ona je njegova kći, pa ona njega mora slušati, ma bilo u vodu skakati. »A što", rekao joj je on, kada mu se je protivila, »kaka je mahana Nuriji, ljepši od Rifata, a još k tomu Ismetaga je zgodan trgovac". Svadba je bila ugovorena kroz tri nedjelje, jer je dobro trebalo pripremiti na obje strane. Svijet je dolazio Hasanaginim na mubarekj. Svaka je gotovo žena pitala Hadžijinu mater, za što je Hadžija onako kaharna i slaba. Vasvihanuma je bila u velikoj neprilici, nije znala šta da odgovori, jer joj je i samoj žao bilo, što se Hadžija udaje za Nuriju, ali toga nije nikomu kazivala, jer je znala, ako bi to došlo do Hasanaginih ušiju da bi tu bilo svašta.

Dugo nije mogla Hadžija da progovori. Rifat je bio primjetio, da ima nešto. Napokon reče: »Ma šta je tebi Hadžija, srce moje, nešto si odveć tužna, tužnija no ikad prije. Kaži mi, šta ti je".

Hadžija bolno uzdahne, pa započe: »Zar nijesi čuo da me je otac dao za..." — i umukne, usta joj se uhvate, nije više mogla ni riječi da progovori, nego počne bolno jecati. Rifat čuvši za ove riječi za malo da ne padne na zemlju. Pomisli ili je ovo san ili java. Do malo se osvijesti, pa upita: »A za kog te je dao, Bog mu platio"? »Za Nu-ri-ju", kroz plač promuca Hadžija. Pri zadnjoj riječi Hadžijinoj izvi se iz grudi Rifatovih bolno »ah" i opet se kao zanesvijesti. Dulje je vremena ostao u nesvjestici naslonjen na tarabe, a Hadžija je jecala i dozivala svog dragog Rifata. Kad se je prenuo iz nesvjestice, oprosti se zadnji put s Hadžijom i pođe kući.

Kod kuće nije ni na čije pitanje odgovarao, zašto je tako blijed, nego je šutio i vrlo se zamislio. Predočavao je sebi nesretni svoj život. Redom su mu na um padali svi oni sretni dani njegova života, koje je sproveo uz Hadžiju. Redom su mu dolazile u pamet sve one milozvučne riječi, koje je čuo iz Hadžijinih usta. Najzad mu dođe pred oči onaj nesretni čas, u kom je čuo propast svoje ljubavi — svog života. Dok su njemu dolazili pred oči redom svi ti događaji, stupi u sobu povisok, mršav mladić — njegov od djetinjstva prijatelj Derviš, s kojim je on zajedno u mekjteb i osnovnu školu išao. Derviš polazi sad šesti razred gimnazije, pa je došao na ferje. Rifat isprva nije ni primijetio bio, da je tko u sobu stupio, dok ga Derviš glasno ne pozdravi, a on prenuvši se odzdravi svome drugu. Ponudi mu mjesto, a Derviš sjedne. Pijući kahvu, koju je sluškinja unijela, povodio je Derviš više put razgovor o koječem, ali mu je Rifat odgovarao sasvim kratko. Bio je zadubit u svoje sanjarije. Najposlije zapita Derviš Rifata, zašto mu ni jedanput nije htio odgovoriti na njegova pisma. Rifat mu je odgovorio, da ni sam ne zna zašto.

Kad je i Derviš doznao za Rifatovu tugu, počeo ga je odvraćati od tugovanja, ali mu ništa ne pomože. Napokon Derviš ustane i pođe kući, a Rifat isprativši ga do pred kapiju, oprosti se s njime i povrati u kuću, gdje ga je majka čekala s večerom, a otac je bio otišao nekud, pa su njih dvoje sami jeli. On je sjeo za sofru i to samo za majčinu volju, ali nije mogao ni okusiti. Majka ga je nudila: »Hoćeš ovo, hoćeš ono; ali on ne uze ništa. Ona je znala, da se je Hadžija udala, ali nije htjela toga spominjati i sinu nepribolnih rana vrijeđati.

Kad je otac iza jacije došao kući, počeo je odvraćati sina od tugovanja, govoreći mu, da ga Hadžija nije ni volila. »Da te je volila, ne bi se udala", rekao mu je on. To Rifat nikako ni slušao nije. Salihbeg počne opet o ženidbi govoriti, ali Rifat ni da čuje. I nadalje je tugovao za Hadžijom, te najposlije i

u bolest pane, iz koje se nije nikako digao. I otac i majka su se prepali za jedinca svoga. Otac se je kajao što je zabranjivao ašikovanje s Hadžijom. Ali je bilo prekasno, jer je Hasanaga Hadžiju udao, a njegov sin leži bolestan. Ko da opiše njegove boli i grižnju savjesti, koja ga je mučila. Sam je na se žalio, što to učini. „Zašto sam mu to zabranjivao"? Više put bi se znao upitati, ali ni sam nije znao na to odgovoriti. Rifat je više put u vatruštini spominjao ime Hadžijino i ponavljao one riječi, kojima joj je više put tepati znao.

Tko god ga je vidjeo, rekao je neće preboljeti, ali nije to govorio njegovim roditeljima i ako su i sami to naslućivali, ali su se ipak nadali, da će im dragi Allah pokloniti njihovog jedinog sina — jedinu njihovu nadu.

Sad su Salihbegu na um padale one riječi, kojima je odvraćao svoga sina od Hadžije, pa ih se je upravo bojao ponoviti. Vasvi-hanuma je neprestano plakala uz dušek bolesnoga si sina. Derviš se je više puta navraćao svom bolesnom prijatelju. Jako mu je žao bilo svog dobrog prijatelja, koji je svaki dan to gori bivao. Liječnik je nekoliko puta dolazio i prepisivao mu lijekove, ali nikakve koristi. Napokon je rekao jednom rođaku Salihbegovu, da je u Rifata sušica i da je ne može preboljeti. To je ovaj roditeljima onako iz daleka bacio, a ovi znajući da su sami tome krivi, nijesu mogli da prežale, što su oni sami uzrok toj svojoj nesreći. U kući im je vladala tišina i tuga, kao prvi vjesnik smrti.

* * *

Jednoga ponedeljka pred mrak vidjelo se je, gdje ljudi izlaze iz avlije Salihbegove noseći tabut prekrit crnom čohom. Za mrtvacem je išao Salihbeg sa još nekoliko svojih rođaka neveseo. Kad se je dženaza klanjala, krene povorka s mrtvacem prema groblju, u kom se je vidio novoiskopani mezar, koji je bio pripreman, da primi u se ovu žrtvu „nesretne ljubavi", s još nekoliko ljudi, koji su držali lopate u rukama. Kad su mrtvaca zakopali, vrati se Salihbeg suznih očiju kući, zatekao je staricu majku Rifatovu, gdje plače i spominje svog sina. U kući je sve pusto. Sluge raspremljuju stvari, koje su trebali pri gasuljenju mrtvaca.

I Derviš se je vratio kući tužan i nije više dana izlazio iz kuće, nego je tugovao za svojim prijateljem — rahmetli Rifatom. I tako ovom kućom u kojoj je nekada bio mladić pun života, vlada tišina, tuga i tama. A stari su okajavali svoje grijehe.

* * *

Hadžija je već dva mjeseca živjela sa Nurijom, ali nije nikako prestala misliti na Rifata. „On boluje Bože moj", pomislila u sebi, „ah, ali i ja bolujem. Ja tomu nisam kriva... drugi je tomu kriv... otac. U takvim mislima ju je muž više put zatekao i vidjevši je takovu, otišao bi piti po više dana, a kući nije ni dolazio. Nije mario za nju, kao ni ona za njega. I ona pade u dušek, iz koga se nije više dizala. Majka je više dana uz nju bila.

Jednog ponedeljka pred mrak dođe iz igre Nurijin mlađi brat Hamdija, koji im kaza, da je Rifat Salihbegov umro i da ga eno kopaju. Od Ismetagine se je kuće moglo vidjeti groblje u kom su Rifata kopali. Čuvši to Hadžija skupi sve sile i pođe prozoru, da zadnji put vidi onoga, koga je tako žarko ljubila. Bili su ga istom spustili kraj mezara. Ona vidjevši to, onesviješćena pade na tle, a majka je sa sluškinjom digne i metne na dušek.

U to dođe Hasanaga i vidjevši kćer u takovom stanju, priznade, da je on svemu tome kriv.

Nekoliko dana iza smrti Rifatove vraćala se je mala povorka s groblja u kojoj je bio i Hasanaga, Ismetaga, Nurija i Ahmed, ostavivši Hadžiju, da na vijeke počiva.

* * *

Duša Hadžijina odletjela je k Rifatovoj, odakle ih niko do kijameta dana neće rastaviti. Duga ljubav njihova naći će nagrade na nebu, ako nije mogla na zemlji naći, a Rifatov i Hadžijin otac kajali su se radi svoga djela, znajući dobro, da su oni zakopali svojom voljom dva mlada, ljubeća se bića. Kajući se za to živjeli su i nadalje tiho i samotno čekajući konac života kad će doći pred sud, gdje će im se pravo suditi za sva njihova djela.

Preneseno iz: **Behar,** X/1909—1910, br. 6, str. 85—89.

Husein A. ŠEHIĆ

AMANET

Ne znam više ni kako mu je bilo prezime, ali mi je još iz djetinjih dana ostalo u sjećanju njegovo ime i lik. Zvali su ga Avdaga. Nije on bio neki bogat čovjek, a još manje kakav aga, ali po svom poštenju kakvog mi danas ne možemo ni zamisliti ostao mi je u dugom sjećanju.

U čaršiji, među mračnim i bogatim magazama, on se nije ni primjećivao kao ni njegov mali dućan. Nije on taj dućan ni držao zbog neke trgovine, nego tek onako da ima svoje mjesto u čaršiji, da ima negdje besposlen provoditi staračke dane i gledati kako se pred njim starim i iznemoglim odvija svakodnevni život kasabe. Sićušan starac u starom bosanskom odijelu, uvijek čist i uredan bio je prijazan sagovornik, dobar i nenametljiv čovjek. Nama djeci rado je davao šećerlama, šarao nam ljeskove štapove, a mi smo ga svojski i od srca posluživali kad bi što trebao. A taj naš hizmet starcu bio je lagan: da mu odnesemo što kući, donesemo testiju vode, ili zimi da mu raspalimo manlagu.

Dok je bio mlađi, imao je puniji dućan, pa su kod njega rado pazarivali seljaci sviju vjera jer su bili duboko uvjereni u njegovo poštenje. On im je davao robe na poček i nikad ih nije kinjio ako mu o roku nismo mogli platiti.

Ali kad je ostario, naišla su nova vremena i nov način trgovanja u koji se on nije mogao uklopiti, pa mu je dućan bivao sve prazniji dok se na kraju pred prvi svjetski rat nije skoro i ispraznio. Ostalo je još nekih sitnica, nekih starih konjskih potkovica, češljeva od roga, golemih belemluka, burgija rukom rađenih kod starih kovača, u pregradama rafova raznih boja, a kao najskupocjenija stvar i jedno lijepo rađeno sedlo i konjska orma vrlo kićena, ali su joj već prilično zarđale mesingane pločice. Ta je orma visila o šišetu dućana više male sećije zastrte ovnujskim kožicama, na kojima je stari Avdaga po vazdan sjedio i pušio na svoj dugi čibuk.

Ništa njega više nije uzbuđivalo pa ni usplahireni glasovi koji su se pronosili čaršijom da je počeo rat. Ni tad se on nije prepao kao drugi trgovci kojima je mudro svojim tihim glasom govorio: — Eto, i to je božije davanje, pa elhućmulilah i na tome!

Ode silni svijet u soldačiju. Sa sela silazi svijet o pazarnim danom i po neki njegov stari mušterija navrati kod njega u dućan da bi sav očajan pitao: — Šta će ovo biti, Avdaga, ako Boga znaš? — Svakome je on pružao neku utjehu pa bi se nekako ohrabren rastajao od njega.

Jednog jesenjeg dana 1914. godine navrati kod njega njegov stari mušterija bogat seljak iz planinskog sela Svetinje. Požali se Avdagi kako je dobio poziv za vojsku i da valja za koji dan ići kud i ostali svijet.

Lijep mog aga, ti dobro znaš da su moj pokojni ćaća Jovo i djed mi David bili tvoje mušterije i dobri ababi. Pred smrt me je ćaća Jovo, Bog da mu dušu prosti, svjetovao: — Čuješ, Petre, nemoj svijetu vjerovati, a Avdagi vjeruj ka i samu sebi. Ako ikad ustreba da nešto od mala sačuvaš i od sebe i od zlih ljudi, podaj to slobodno Avdagi, on će čuvati ka oko u glavi. — Pa eto ja štujući svijet svog pokojnog oca dođoh do tebe i donesoh ovo — i pri tom iz kožnog

premetača izvuče u bijelu lanenu maramu zavezan uzlić i baci pred Avdagu. — Ja sad odoh u rat pa bog zna jal'se vratiti jal'ne vratiti. Ako se živ vratim, sačuvaj mi to, a ako se ne vratim, tako ti tvoga zakona uruči to kćeri jedinici Mari kad poraste pa se uda i pođe na vjenčanje u crkvu. — I seljaku kanu krupna suza koju on brzo otra.

Kad je seljak otišao naglo kako je i došao, Avdaga uze uzlić i razveza. Nabroja oko pedeset velikih dukata sufurina, nešto mahmudija i starih srebrenih turskih groša.

Došla je 1918. godina. Rat se završio i ljudi se vraćali kućama sakati i izmrcvareni, a mnogi je ostao na Karpatima, Soči i Pijavi. Jedan seljak donese sa sobom i glas da je njegov komšija Petar ostao u gudurama Karpata. — Zakla ga, veli, kuršum ka sječivo noža baš pred sam kraj rata.

U kasabu se useli i teški grip kojeg su zvali „španska groznica", ili kratko „španjolska", pa se kasaba prorijedi. Sve što je bilo slabo i hafifno odseli na okolne mezarluke i groblja pa su hodže i popovi imali pune ruke posla, ali slabe fajde od njeg. Starog Avdagu mimoiđe i „španjolska". On onako sitan i prestario samo je hodao po dženazama i sprovodima, i tek bi ponekad svratio u svoj dućan valjda da osvježi uspomene.

Smiri se i bolest, naiđoše nova vremena i novi trgovci i Avdaga diže ruke od dućana. Rastrgovči se.

Te godine prve noći Ramazana napadao je dubok snijeg i padao je više od hefte dana. Mnogo je blaga polipsalo jer se do piće nije moglo doći. To je ona zla godina kad je u Krajini za bana došao po zlu čuveni kabadahija što su ga zvali Tisa. Te se godine udala i Petrova Mara.

Crkva i džamija su bile jedna uz drugu. Samo ih dijelio uzak sokak i gazda Simenuov hambar. Avdaga je provodio dane sjedeći na klupi u haremu džamije. I jednoga dana, bila je nedjelja, zvona sa crkve pozivala su hrišćanski svijet na molitvu i kroz tu zvonjavu čulo se puškaranje iz lovačkih pušaka. Seoski svati okićeni rupcima i bijelim košuljama otkanim od beza na seoskom stanu, protutnjaše crkvi. Jedan svat, kome je konj obosio, vodio je konja za ular, a konj je hramao. Stari Avgada upita tog svata, poštò ovaj sveza konja za Simenuov hambar, čiji su svati i seljak mu reče: — Udala se Mara Petra Jovina iz Svetinje — i seljak nadugo poče raspredati Avdagi i za koga je, i iz kakve je kuće, i sve ostalo kako to umije seljak koji se često maša ploske s rakijom koja mu visi na kaišu okićena žutim đulovima. Avdagi je bilo dosta objašnjenja. Odgegao je kući, našao u sehari Petrov amanet zavezan u bijelu lanenu maramu, zadjenuo ga za pojas i uputio se crkvi. Umoran starac čučnuo je uz jedan kamen u crkvenoj porti, baš na mjestu kuda će proći sav svijet kad se vrati iz crkve. I dok je starac malo odahnuo, iz crvke izađe proto Marko s mladencima koji su se vodili za ruke. Kad ugleda starog Avdagu kako čuči na kraju betonskog puta, proto razrogači oči u čudu i nehote popravi kamilavku na sijedoj glavi. Dobro je on poznavao Avdagu, pa se čudio otkud on na mjestu gdje obično sjede prosjaci. Prođe mu misao kroz glavu kao svjetlica: — Nije zar i Avdaga pao na te grane?

Stari se Avdaga lagano diže, podiže svoju suhu put popa i mladenaca i svojim tihim glasom otpoče:

— Stander te malko, imam nješto da probesedim.

Svi stadoše kao u zemlju ukopani, a starac nastavi:

— Proto je li ova mlada kći Petra Jovina iz Svetinje?

— Jest, othuknu pop, a i ostali potvrdiše. Silni svijet izlazeći iz crkve opkoli ih, a stari Avdaga se maši za pojas, izvadi bijeli laneni zavežljaj i pruži ga mladoj rekavši:

— Kćeri Maro, kad je tvoj pokojni otac Petar polazio u rat, dao mi je ovaj amanet da ga čuvam dok se on ne vrati iz rata, ili dok se ti ne udaš. I eto, Petar je, pokoj mu duši, otišao Bogu na istinu ti si fala Bogu dorasla za udaju i eto ti to sada predajem pred popom i ljudima. Bila sretna, čestita i dugovječna! — i starac se skloni u kraj.

Začuđena mlada razveza uzo, i kako nije ni znala šta drži u rukama nespretno je odvezivala, a nekoliko dukata zveknu o betonski put, a ostali u zavežljaju zablistaše na suncu.

Pop se prekrsti, a i ostali oko njega.

MUSAFIR

I njihovu kuću obilježiše.

Muhtar Salih, koji je nekad, prije i nakon prevrata, bio glasnik njihova oca, ozbiljan, mrka lica i stranog držanja, predade Ahmetbegovici kukičavim slovima ispisan nalog nizamskog zapovjednika da će u njihovoj kući, u gornjim sobama i na neodređeno vrijeme, biti musafir Ali-Kalim efendija, serhatbaša postavljen ispred seraskera Omer-paše Latasa u pobunjenoj, pa zatim pokorenoj i nizamom pritisnutoj kapetaniji.

Predvečer istog dana dva turska vojnika u kratkim modrikastim dolamicama preko kojih su bili pušteni izukrštani kaiši dođoše pred kuću i na kolima dovukoše nekakve svežnjeve i sanduke i kad to uniješe na gornji sprat, jedan od njih, brkajlija orlovskog nosa, izlazeći reče nekim unjkavim glasom da ga jedva razumješe kako će se begefendija hraniti u aščinici i da ga nitko ne nudi ni šerbetom, ni lokumom, ni čašom vode.

Kako su Đolnagići pripadali pobunjeničkim kućama, Turci su, nemajući povjerenja u takve domaćine — da ne bi otrovali vojnog zapovjednika — i na taj način postavljali nevidljivu ogradu između sebe i njih. Ahmetbega Đolnagića kao i mnoge kapetanijske prvake Turci pobiše još prošle godine kad su se zadnji Kara-Mahmudpašini osvetnici povlačili sa granica pašaluka, a sad su, uz ostali zulum, kao odmazdu koja se nikad neće ugasiti, u svaku kuću koja je bila prokazana i pod krvavim znakom, smještali svoje vojnike, ranjene i bolesne komordžije, baše i subaše, juzbaše i miralaje. Nije bilo dana da se u kapetaniji zbog toga nisu dešavali sukobi, izricale teške kazne surguna, pretraživali šumarci i čardaci, ili da nije bilo pripucavanja sa zaostalim razbijenim kapetanskim pristalicama. Sve je to činilo da, i pored vojne nadmoći i svladanog bosanskog ustanka, kojeg je započeo u krvi gušiti Crni Mahmud a nastavio Latas, rat i dalje tinja i da se miris netrpeljivosti osjeća na svakom koraku; Turke su najcrnje gledali oni čiju su braću, očeve i rođake pobili pri ponovnoj provali nizama ili otjerali u progonstvo. Takvi su ih ljuto mrzjeli i psovali im sve na svijetu, a kad bi ih u prolazu ponekad morali sresti kako na konjima po trojica ili u krpama jašu niz sokake, obarali su oči zemlji kao da su nagazili na đavolsku sortu. I petkom, kad je valjalo zajednički moliti u džamiji, mještani su pobaška klanjali džumu i u nekom dičnom prkosu dokazivali da im ni pred bogom, ni pred ljudima nije mjesto zajedno. U svakom Turčinu gledali su ubojicu i zlikovca, a tome je, pored ostalih nevolja, doprinosila i njihova neobična odjeća, govor, prezir kojim su svi odreda bili okićeni, smrknuta lica i bezobzirna surovost, tako da je svaki od njih, bez obzira da li je koga od mještana oštetio, ili kome nekoga ubio, ličio na ubojicu i katila krvavih ruku; reci mi der, zar onaj tamo grbavko, ili onaj žuti, mačjih očiju, ili onaj brkonja s dugim rukama i fesom nakrivljenim na lijevo uho, nije mogao ubiti Mehina sina, Redžepova brata, Nuhanova amidžu? Kapetanijska zla volja svakim danom je rasla kao tijesto u hamurluku pretvarajući se, što bi dulje stajalo u ljudima, u otvorene izlive mržnje i želju za osvetom.

Turci su to znali i plašili su se da podignu logor Čadorova pod vedrim nebom za svoje vojnike jer su predviđali, i pored snage, dobra oružja i brojnosti svojih alaja, da bi ih mještani kapetanije mogli napasti pa su u svom lukavstvu pronašli da je najpametnije izmiješati se baš sa onima kojima duguju krv; rasporediše se po kućama i domaćini su, ni krivi ni dužni, na taj podal način, i pored prirodne slobode, u svom i na svome postali njihove sluge i sužnjevi.

Oficir što je dodijeljen i Đolnagićima u kuću bijaše domaći čovjek od majke Turkinje iz Burse i oca Hercegovca. Visoka rasta, oštra hoda i prava držanja, okretan i nadasve mirna, dubokog glasa, izbjegavao je ukućane krijući oči, a kad bi se, ipak, ponekad morao sresti s nekim od njih, samo bi, kao najveći krivac, koji vrlo dobro zna težinu svog grijeha, obarao glavu zemlji i jedva zamjetno izgovarao: Selam alejkjum!

Jednog popodneva dovedoše ga dvojica vojnika mrtva-pijana. Predveče, kad je izgledalo da se raztrijeznio, ali ne toliko dovoljno da može upravljati svojom glavom onako kako je to činio trijezan, sišao je u čarapama, raskopčane dolamice i raspuštenih gajtana, bez onog krutog vojničkog držanja na koje su ukućani bili navikli. Ušao je u sobu gdje su Đolnagićevi, stiješnjeni njegovim useljenjem, provodili vrijeme i prvi put ih sve odreda pogledao širokim, pomalo izazivačkim pogledom. Imao se dojam da ga je vino ohrabrilo na takav postupak. Stojeći oslonjen na dovratak počeo je da govori nekih drugačijim glasom; ne onako dubokim, tihim, podrhtavajućim, već jasno. Ipak, nije se mogla prikriti u tom glasu gorčina kojom je bio preliven kao da je izlazio iz nekog staklenog vrča napunjenog jednom taloženim dugo vremena. »Evo, istrijeljajte me očima, izvješajte mislima, isijecite jezicima, otrujte čemerom. Evo, naužívajte se što me vidite pijana, raspojasana, neobična!"

Ljuljao se u struku kao da će svakim časom pasti s nogu, a zatim je nastavio: »Dugo sam pripremao ovo poznanstvo i na ovakav način i u ovo vrijeme".

Zatim se ispravio, ukočio čitav svoj stas i dok mu je donja vilica, opervažena crnom, kukičastom dlakom, drhtala isturena ispod čitavog lica kao neka vojna predstraža, nastavi da govori onim istim, zvonkim, pametnim glasom, čistim riječima: »Lelek se, domaćini, čuje da li daješ, ili primaš degenek. Lelek se stalno čuje. Žao mi je što sam pod vašim krovom, što sam u Bosnu s vojskom došao, što sam dao zakletvu veziru i što sam uopšte rođen.

as mrzite. Zbog svega mi je žao. Gledate me kao krvnika, jer su vam drugi ubili roditelja i hranitelja, a čuo sam — glas mu se snizio, postao ponovo onaj bojažljivi, jedva čujni grgot kriva čovjeka — a čuo sam da je bio jedan po jedan..." Tu prekide kao da se sjeti nečega. Ili da je pretjerao, ili da je zašao preduboko u neku vrelu vodu od koje mu znoj izbi na čelu. Pokrenu svoje visoko, koščato tijelo, pokloni se i vojničkim korakom ode.

— Pasji sin — šapnu Ahmedbegovica milujući dvogodišnjeg sina na koljenima.

— Krmak nad krmcima — reče Adil.

— Katil — kao da prosu srebrn groš iz kese, bojažljivo izusti Hak.

— Šta li mu znači ono o leleku i degeneku — za sebe, poluglasno reče Musa, najstariji sin Ahmeda Đolnagića, koji je završio visoku medresu u Carigradu.

— I žao mu, kobojagi, psu? — istresa Ahmedbegovica i poljubi žutu kiku mališana na krilu.

— Odakle mu samo obraz da ulazi u našu sobu? — razmišljao je glasno Adil.

— Vrijeme je da osvetimo oca — najednom kao da puče kamdžija i udari ih sviju po golom tijelu, trgoše ih Musine riječi. Što šutite, što me tako gledate? Da niste već zaboravili očev kruh i majčino mlijeko, ili ste gujavičari? Što ste od tog dvoga braćo? — u njegovim očima pojavi se sukrvica, zatim su se vidjele kandže, pa noževi. »Danima razmišljam kako da ubijem jednog od tih pasa dok vi tu" — tu je pogledao po braći kao da je tražio nešto — »dok vi, svi vi, gledate krvnike kako gaze babin mezar!" ponovo je pošao očima, s onim neobičnim pogledom, po njima, kojeg oni nikad ranije nisu zapazili u njegovim očima.

— Hoćeš da nas izvješaju na čengele? — reče teško Ahmedbegovića.

— Da nam kuću zapale, to bi htio? — javi se Hak.

— I ovako nam je puna kapa belaja — odhuknu Adil.

— Ako je tako, onda ću se ja, Đolnagići, pokrstiti! — Musa je ustao i krenuo dužinom sećije po kojoj su sjedjela njegova braća i počeo ponovo da im svima zagleda u lica. »Vjeru ću promijeniti, čujete li me? Ako ne osvetim oca, nisam niko. Neću da nosim sramotu na obrazu, a vi ljubite skute ovom psu! Ja neću!"

Stajao je na kraju sećije i gledao nekud kroz prozor, nekud daleko kao da njih, njegove braće i majke više nema, kao da ni zidova nema, ni kuće da nije, već samo da u nekoj magli plete svoju osvetu.

— Zar su te tome u medresi učili? Znaš li šta je pejgamber rekao, sinko? Ko ubije bližnjeg svoga, ili mu zlo smisli, o glavi radi, ili zlu pritekne, dušu će svoju u šejtanove ruke staviti...

— I za njih taj zakon vrijedi, pa šta čine? — nije se okretao od prozora, ali su mu u napetim tetivama vrata i na koži lica, ruku, u raskrečenim nogama, ukrivljenom tijelu, bila pitanja što su tražila odgovor. Odgovor ne dobi i zato, naslađujući se kao da jede masnu pitu, radostan glasom što izlazi iz njegovog grla, nastavljao je izazivački, nepobitnom tačnošću:

— Za nas, majko, vrijedi poslanikova zapovijed, a za njih ne? — zatim se okrenu i s rafe dohvati svetu knjigu, pa je izdiže pokazujući je kako bi se što bolje mogla vidjeti i zapamtiti, nastavi: »Zbog toga nas i kolju kao jagnjad, jer su nas na svom jeziku učili da budemo pokorne sluge, ludi Bošnjaci koji se lijepe kao muhe na sve što oni otuda iz Stambola narede i što misle! A zatim su nam, kad smo prvi puta htjeli reći i mi svoju riječ da se čuje, poslali puške i topove da nas biju..."

Kao da nekom udara ćušku, njegova ruka snažno udari po svetoj knjizi, a zvuk udarca muklo odjeknu u sobi.

— Pravo kaže Musa — trže se prvi Hak.

— Niko nije kazao da ne govori pravo — klimnu glavom Adil, ali odmah dodade: ali, kako ćemo kasnije, jer ako uzmemo njegovu, oni će uzeti naše glave?

— Djeco, budi bog s vama! — umiješa se Ahmedbegovica. Što nam je kriv on?

— On nije ubio vašeg oca...

— Samo ti njih uči ropstvu! Poduči ih dobro da valjano opruže vratove kad im budu sjekli glave ko horozovima. Ja neću i, evo, kunem vam se božjim imenom: ubiću Ali-Kalima!

— Zatim izađe iz sobe. Iza njega osta teški, gvozdeni okov šutnje. Svi su znali da će održati riječ i, stavljeni pred to strašno saznanje, svaki od njih

je posebice sebe vidio pred opuštenom omčom ili pred alajom vojnika sa isturenim puškama. Najednom, kao da im nešto u krv, mozgove i srca uhuknu neku otuđenost prema bratu, a malo zatim, dok se to novo, neznano raspoloženje pribra po njihovim mozgovima i razgrana jasno i duboko po svim osjetilima, Đolnagići u pravoj liniji, u visini očiju odakle sve polazi u životu, po nevidljivoj uzici što ih je kao nikad do tada čvrsto spojila, oćutješe zajednički osjećaj mržnje prema bratu, a na donjoj strani, odmah pokraj onog odziva, primijetiše kako im Ali-Kalim postade i blizak i drag...

Svaki od njih je u dubokoj šutnji i u šumu vlastite krvi pronalazio hiljadu opravdanja za tog nepoznatog Turčina: i da je dobar, i da je čestit, da je pošten, da nikad nikom zla nije mogao napraviti pa da ga valja paziti kao rod najrođeniji.

— Bogami je poblentavio — podiže iz krila oči Adil i pogleda po ukućanima. Hoće da ubije ni kriva ni dužna čivjeka! — zabode tu glasnu misao u njihove razume...

— Vidjeste li vi kakve su u Muse oči! Kao da nije s naše loze — javi se Hak. Za mene je Ali-Kalim efendija čestit čovjek, a to što je ispred turske vojske, ne mora biti razlog da mu se skida glava...

— Što traži belaja bez ikakve nužde, moj bože stvoritelju — jecala je Ahmedbegovica držeći jednako na koljenima dvogodišnjeg mališana. Još će mi i ovom maksumu doći glave zbog svoje pasje naravi!

— Da je pravi brat drmnuo bi glavom pa razmislio šta čini! — vikao je Adil.

Od tog dana u njima se najednom ugasi bratska i majčinska ljubav prema Musi; niti su željeli da ga vide očima, niti su riječ mogli s njim izmijeniti, ali su zato, vođeni nečim neobjašnjivim i bezimenim u sebi, svakim čulom svojih bića, udruženih kao nikad do tada, pazili na serhatbašu Ali-Kalima, i dok bi prolazio avlijom sa dugačkom sabljom o pojasu, i dok se uspinjao do svoje musafirske odaje na spratu kuće, ili dok bi išao prema štali da obiđe svog konja — stalno je bio praćen brižnim pogledima ukućana. Bio im je pod trepavicama, u krvi, po kostima, u jezi, u snu, u kašiki čorbe. Osluškivali su sa hajata i ispred kućnih vrata njegov hod i kašalj, pazili da im ne bi neopaženo promakao i nabasao na Musu kome je mati izmišljala tih dana sto poslova samo da bi ga odmakla što dalje od kuće; čas bi ga slala u ćifluk, sad opet do vodenica, ili u gajeve i voćnjake da obiđe kmeta. Samo što dalje od musafira!

Ta iznenadna pažnja, za koju nije znao serhatbaša, svakim danom je bivala sve uočljivija. Ujutro, dok bi se čulo kljuskanje vode u legjenu i zatim njegovi koraci na basamacima, Đolnagići bi za čas, kao po nekom već zacrtanom putu, redoslijedom u koji su se uživljavali, izlazili iz sobe, nazivali mu selam, otvarali vrata, zaklanjali istovremeno Musi pogled i dok bi Ali-Kalim prolazio avlijom i sam pomalo začuđen takvim postupcima i razmišljajući sigurno što je razlog toj napadnoj pažnji domaćina, Adil bi ga s leđa zaklanjao svojim tijelom sve dok ne bi uzjahao konja i uspravna držanja odjahao pod barutanu gdje su bili carski topovi.

— Hvala dragom bogu, ode zdrav i čitav — odhuknula bi Ahmedbegovica.

— A gdje je onaj? — Okretali su se, i ta riječ, što se odnosila na Musu, na njihova brata, na njenog sina, bijaše hladnija od ostalih riječi, mrska, olovna.

— U štali je — odgovarao bi najmlađi Đolnagić. Petlja nešto oko koševa...

— Čuj, sine — šaputala bi majka — gledaj da si stalno uz njega da ne bi, ne daj bože, nasrnuo na musafira...

Tu bi se Ahmedbegovičine riječi pretrzale, mrzle, sjekle, ali se znalo šta one znače, na koga se odnose...

— Šta znaš, kakav je mazlum, mogao bi...

I Musa se odstranio od majke i braće. Izlazio je u ade, satima kao izgubljen vrludao uz rijeku i mlinove, sjedio sa seljacima i kad bi se vraćao kući, osjećajući da ta kuća više nije njegova, da u njoj više nema nikoga svoga i da nema nikakva mosta između njega i njih, najviše bi volio svratiti u tor ili u koš i u samoći slušati kako vjetar perja vrške kukurusovih stabljika u bašči. Stalno mu je u glavi bio Ali-Kalim i oko njega je pleo svaku misao tražeći pogodna načina da ga makne kao neku crnu sjenku ispred očiju. Svako rješenje — bilo da ga zadavi na spavanju, ili sačeka pred kućom i probode nožem, ili ubije puškom — imalo je mnogo nedostataka i kosilo bi se s njegovim ponosom. Ubiti jednog od očevih krvnika u potaji, podmuklo i iza leđa, više bi u očima kasabe ličilo na kukavičluk, nego na muško junačko djelo. A i činjenica da bi to učinio u svojoj kući, avliji, ili u štali, priječila se ispred njega starom bošnjačkom porukom da se gostu mora sve oprostiti.

Nošen mržnjom i praćen osvetom, jednog trenutka se prisjetio povijesti islama i jedne zgode koju je još kao đak medrese pročitao u knjizi Kitabul-hazna napisanu rukom poznatog persijskog mudraca Ibn Sine. On je, pišući o Timurlanu i njegovim nasljednicima, pomenuo i međusobno borbu za vlast, pa i onaj događaj kad su se mlađa braća htjela osloboditi najstarijeg čijem su konju u uši utisnuli vosak pa je on pomahnitao i tako ubio svog gospodara. „Tako bi i vuk mogao biti sit i sve ovce ostati na broju" — razmišljao je Musa.

Jednog dana popodne, dok je serhatbaša bio u svojoj sobi, ispod kuće, otuda od štale, začu se neobično snažna njiska konja. Lupa i larma digoše Đolnagiće na noge i oni, kako ko, popadoše po prozorima, po vratima. Dok su uznemireni slušali njisku i lupu konja po štali, Ahmedbegovica ugleda svog dvogodišnjeg sina pod dunjom na avliji. I dok je izlazila na kućna vrata, konj je pretrgnuo vezivo na jaslama i izbezumljen, iskolačenih očiju, s bijelom pjenom na žvalama, izletio kao oblak na avliju.

— Sejfo! — vrisnula je Ahmedbegovica i pošla niz basamake prema djetetu koje se, ugledavši bijesna paripa s uspravljenim repom i nakostriješenom grivom kako se propinje po ogradi bašče, ukočilo od straha. Niti je imao snage da se pomakne prema majčinom glasu, niti da ostane pred ludim konjem.

Vrisak ženskog glasa dotače konja, još jače ga rasrdi i izazva i on se okrenu, ustrijemi se prema mališanu. U punom trku, kao da ga bodu oštrim motkama, uvrćući glavom i izbacujući komade kaldrme ispod zadnjih nogu, jurio je pravo da nagazi i ubije. I kad su svi već vidjeli malog Sejfu pod kopitama pomahnitalog konja, odozgo, s prozora, kao da je bačen iz oblaka, ilu spušten u zembilju od samog boga gospodara, klisnu Ali-Kalimova duga prilika pred konja; s raširenim rukama, visok, prav, čvrsto ukopan u kamen na avliji, on uspije da vikne na turskom jeziku neku poznatu riječ koju je konj inače razumijevao, a odmah zatim, svi čuše strašan, tup udarac konjskih prsa o serhatbašino tijelo.

Konj ga slomi po sredini i odbaci nekoliko koraka unazad i u trenutku dok bi neko udario dlanom o dlan, Ahmedbegovica se prva snađe i ujagmi, dok se konj u trku ustavljao na drugom kraju avlije, da uzme dijete i unese ga u kuću. Konj je uhvati krvavim očima i kao da ga to još jače rasrdi, ponovo

krenu prema opruženom Ali-Kalimovom tijelu. Prope se gotovo do prozora kuće na zadnje noge i kao da razgazuje zmijsko gnijezdo ili vučji brlog, još jednom, svom snagom, udari prednjim nogama u prsa svog gospodara.

Avlija se brzo punila vojnicima i komšijama. Oko mrtvog serhatbašinog tijela pravio se živi, šutljivi krug, a on raširenih ruku, kao da i mrtav ustavlja nekakvu veliku nevolju, odozdo s kaldrme, gledao ih je široko otvorenih očiju s duboko urezanim izrazom čuđenja u licu.

— Lijepa i čista smrt — prekinu nečiji glas opnu šutnje.

— Kakav čovjek, kakav čovjek, Murteze — klimao je jedan vojnik glavom.

Serhatbašin seiz donese bošču u koju povališe mrtvog Ali-Kalima, a zatim ga poniješe da ga okupaju i pripreme za ukop.

Još se svijet čestito ne snađe u toj nevolji i ne raziđe iz avlije, a iz Đolnagića štale, u koju su vojnici utjerali bijesnog paripa, odjeknu pucanj puške. Musa zatim izađe žurna koraka, pa kad ugleda ukućane i Šemsibegove sinove pred vratima, zastade, baci vrelu pušku pod noge i reče:

— Morao sam. Taj konj je pravo kurvanjsko kopile...

Niko mu ništa ne odgovori i on tu šutnju shvati kao tešku osudu.

Stojeći jednako na avliji pitao se što je, u stvari, oborio olovom i koga je ubio? Svoju podlost i mržnju, ili Ali-Kalimovu čovječnost i hrabrost?

Odgovora nije bilo.

Ali, ko zna, možda je i ubio nešto? Nešto sasvim golemo što nije mogao dokučiti.

Pavle STANIŠIĆ

OBALA

Posljednjeg ratnog ljeta logor je već bio groblje, po kojem su tumarali zaostali životi. Rijetka slaba trava iz humke i bodljikave žice izgledala je kao takođe zaostala iz nekog sasvim drugog jula. Nebo je mirisalo na zgarište.

Blijedoliki i plavooki, pretjerano uredni mladi oficir još uvijek je svakog sunčanog jutra izvodio iz našeg stroja jednu tanku ljudsku priliku i odvodio je na obalu iza gustog vrbaka. Sa dosta velike udaljenosti gađao je svoju žrtvu iz revolvera, vježbajući se tako u ovoj vještini. Rijeka bi ponijela leš, a na obali su se po škrtoj travi sušili tamnocrveni dokazi njegovih pogodaka.

U tim danima ova zabava Eduarda Štela i ne bi izazivala posebnu pažnju da on to nije radio neobično mirno, ne pokušavajući čak ni da se bijesom i mržnjom pravda pred sobom ili drugima. Činjenica da se on time bavio samo u vedra, sunčana jutra davala je pedantnom zločincu jednu notu otmenosti i izbirljivosti. S istom mirnoćom, čak i sa smiješkom, i mi logoraši nagađali smo da li će nam iza noći osvanuti sunčano jutro. Bilo je, možda, u tome i neke naše, nikada, istina, neizgovorene, nade u lakšu, jednostavniju smrt.

Kada sam jednom u grupi logoraša prolazio obalom, jedan od njih mi pokaza očima i šapatom neobičnu mrlju na zemlji: „Juče ovo nije bilo!" Znao sam da je to, dakle, bio profesor. Teška crvena vlaga bila se izlila po travi i sušila se na suncu. Zamalo nisam stao na sami život svoga mrtvog profesora, koga je tog jutra Štel izveo iz stroja blagog i ozbiljnog, kakav je i uvijek bio. Sjetio sam se Štelovog pogleda, kao da me odnekud hladno dotakao. Bezbroj puta se u vedra jutra zaustavljao u mojim očima. Moja tanka nevelika krhka prilika bila mu je teška i vrlo pogodna tema, upravo onakva kakve je birao za svoje neobične vježbe. Dugo bi posmatrao moje zamiranje, mutilo mi se u duši i u svijesti, i kad je već izgledalo da se odlučio, odustajao je od mene i izvodio nekog drugog. Čitav dan bih kasnije osjećao po sebi poglede drugova, sumnjičavo oštre i bolne. Jedino bi me naš nekadašnji profesor blago dotakao pogledom i rukom po nejasnom bolu i po ramenu. A, eto, i on je otišao toga jutra umjesto mene. Ipak, ja sam bio jedini svjedok jedine neuspjele vježbe Eduarda Štela.

U jutarnjem sunčanom stroju stajali smo, kao i obično, mirno i samo sa fizičkim naporom. Štel nam je prilazio izdaleka i dugo. U posljednje vrijeme gotovo i nije progovarao pred strojem, a toga je jutra izgovorio čak čitavi mali govor:

„Pošto smatram da ste zainteresovani, nalazim za shodno da vas obavijestim da smo dosadašnji program vježbi iz gađanja prešli sa izvanrednim uspjehom. Danas izvodimo stotu, posljednju vježbu".

Polako je prešao pogledom po stroju. Njegov hladni, činilo mi se, bezbojni pogled zaustavio se u mojim očima. Kada sam se prisjetio da će on, ipak, kao i uvijek, skloniti svoj pogled sa mog zamrlog očaja i izvesti nekog drugog, on je pravo u moj vid, u mozak, u dušu, u šta li?, upro dugi bijeli kažiprst i odlučno ga savio prema sebi, što je značilo da treba da izađem iz

stroja i života. Krenuo sam ispred Štela prema rijeci odjednom oslobođen, bez straha, ispunjen čudnim zadovoljstvom, valjda, zbog konačno poraženih sumnji u pogledima koji su ostali u stroju. Išli smo dugo, ali lako. Mislim da mi je nešto govorio, ali ga ja nisam razumio, nije me ni zanimalo. Stao sam odmah do profesora, želeći sunčani mir crvene lokve, u koju ću se pretočiti. Štela sam samo naskućivao na nekoj nejasnoj udaljenosti, nisam ga ni čuo, ni vidio, samo sam ga pretpostavljao i to vrlo uopšteno, ni kao čovjeka, ni kao Štela, kao nešto vrlo apstraktno. Mora da sam sklopljenih očiju očekivao to pretvaranje u lokvu, jer u jednom trenutku, kad sam, valjda progledao, primijetio sam da je to lice, koje se zvalo Štel, bilo samo dva, tri koraka udaljeno od mene i izgledalo je čudno osmijehnuto. Možda sam već lokva, pomislio sam, i to se Štel u meni ogleda. Ali on me tako jasno gledao svojim osmijehom da sam se i ja nasmijao. Stajali smo jedan prema drugom iznad profesora i smijali se. Smijao sam se iskreno, sve jasnije, radovao sam se što ne osjećam strah, ni odvratnost, što ništa ni prijatno ni neprijatno ne osjećam prema smrti, i što odlazim jasan i čist kao dan, i što sunce prisustvuje mom odlasku, i što nisam sâm, jer se negdje čula pčela koja je zujala i svoju neizbježnu smrt, i što mi ni Štel, ni bilo kakva nasilja i zabave ništa više ne mogu.

Ipak sam prvi prestao da se smijem. Uzmučilo me pitanje: Šta je taj Štelov smijeh? Je li to radost što su meni, a ne njemu ovo posljednji trenuci? Ili se on to smije smrti uopšte, ili čovjeku, ili je taj smijeh lice zločina koje se prenemaže?

I Štelov izraz se smirivao i zaustavio se na blagom osmijehu, u koji sam još više posumnjao. Glas mu nisam prepoznao, bio je neobičan, nikada ga ranije nisam čuo takvog. Pitao me da li mogu da plivam. Tek tada sam primijetio rijeku. Odrastao sam uz nju, ali mi se učinila odvratna, gadna, bezdna, glas joj je grgoljio iz nekog dubokog mračnog užasa.

„Hajde, bježi!" rekao je, pokazujući na vodu, koja je upravo pronosila nešto tako bezobličnо da sam bio siguran da to na ovom svijetu ne postoji. Ponovio je te riječi nekoliko puta, čak kao zahtjev i vrlo uzbuđeno, ali ja se nisam micao. Pomislio sam da će da me gađa u vodi. Stota vježba. Traženje metkom mog žutog potiljka između bistrih odbljesaka neravne i nemirne vode. Nisam htio. Nisam htio da mijenjam mjesto svoje smrti. Već sam se bio navikao na smrt u travi pored pčele i profesora.

„Ne vjeruješ mi?" zapitao me žalbnim osmijehom, tražeći po meni nestrpljivim očima neku značajnu riječ.

Je li i sa ostalim svojim metama ovako razgovarao? Je li i u njima ovako tražio strah i povjerenje? Kako li se sa profesorom rastao? Štedio je, dakle, moj život za ovaj posljednji trenutak. Radi te neke riječi koja mu je, eto, zatrebala. Vjerovao je da ću je ja najlakše izgovoriti. Čuvao me za nemoć koju je predosjećao. I tu je nadu svakog jutra provjeravao u mojim očima.

Nisam se micao. Uzaludnim osmijehom tražio je u mojoj duši mjesto za svoju ljudsku sudbinu preostalu iza devedeset devet tačnih pogodaka. Može li mu povjerovati makar i čovjek kojem je to vjerovanje jedina mogućnost?

„Ne shvatam zašto mi ne vjeruješ?!"

Bio sam nijemi, nepokretni izvršilac kazne koju je sebi izricao. Osmijeh mu je počinjao da najeda očaj. Plače li, ili se još uvijek smije? Smijao se. Shvatio sam: Štel je lud.

„Hajde, bježi!" rekao je bezvoljno i bacio revolver u travu, čak, čini mi se, bliže meni.

Ponovo sam bio izgubio mir, kojim mi se ranije javljala bliza smrt. Iz nekog sjećanja, valjda, osjetih kapi nebeske rose na čelu. Nisam je mogao obrisati dlanom, on bi to shvatio kao intimnost, uhvatio bi se za svaku slamku, za svaki moj pokret. Bio je ranjen, ali još uvijek opasan. Čekao je moj tačni pogodak. Da sam promašio, pokazao bi mi da Eduard Štel ne može promašiti. Što sam mogao mirnije, rekao sam:

„U logoru čekaju da čuju pucnje, da izbroje koliko ti je metaka bilo potrebno da me pogodiš."

Napravio je nekoliko koraka, sanguo se, dohvatio revolver i nanišanio u zelenu vrbinu granu iznad vode. Oglasio se pucanj. Pogodio je. I drugi put, i treći, i četvrti. Svaki put je pogodio. Grana je bila klonula, ali se još držala tankom korom. Visila je iznad vode koja je prolazila. Nanišanio je ponovo, ali pucanj se nije čuo. Ispalio je svih devet. Više mu nije bilo stalo ni šta će u logoru misliti o njegovoj vještini. Ispustio je revolver pored sebe i sjeo nemarno na travu.

Konačno sam mogao da se pokrenem. Štel i njegov revolver bili su prazni.

Stresao sam sa nogu prevelike pocijepane cipele i osjetio na tabanima intimnu blagost trave i toplog pješčanog tla. Prošao sam pored Štela, koji me nije ni pogledao. Voda mi se javila sjećanjem na život i djetinjstvo. Čitavim tijelom prepoznao sam Savu. Pogledao sam još jednom na obalu, na kojoj je nalakćen sjedio nepogrešivi strijelac iz revolvera, mladi, pretjerano uredni oficir Eduard Štel, Edo, moj nekadašnji drug iz razreda.

ČOVJEK IZMEĐU DVA VOZA

Željeznička stanica. Njegov voz je kasnio šezdeset minuta. Čekaonica čađava i mračna. Žamor putnika i nestrpljenje. Da bi sebi skratio čekanje odlučio se da malo sjedne u kafanskoj atmosferi.

Na toj kući piše — kafana. Ljudi su brzo ulazili, ali sporo izlazili. I on je ušao. Ne brzo. Obično kao i svi normalni ljudi kojima se ne žuri kad pođu negdje bez cilja. Ušao je u kafanu da i on popije nešto toplo. Vrijeme je bilo tmurno i prohladno.

— Drug želi?! — poslovno priđe konobar.

— Jedan čaj.

— S' rumom?

— Može.

— Odmah molim...

Sjedio je za stolom. Čekao svoj čaj sa rumom. Gledao ljude oko sebe. Vidio je polupijana i pijana lica. Razmišljao je kako da razabere koji su oni polupijani i pijani. Ima li među njima razlike? Kakvi su to ljudi pijanci. Čuo je da se kod onih zagriženih alkoholičara crvene nosevi. I tačno: — tamo preko puta njegovog stola sjede dvojica sa tim crvenim i otečenim nosevima. Pipao je svoj nos. Bilo mu je drago što nije i njegov nos kao u onih preko puta. Dim cigareta se kovitlao nad glavama pijanica.

Tamo za šankom mlada šankerica. Iza njenih leđa poredane flaše. Lijepe kao neke nakinđurene djevojke. Svojim oblicima, drečavim i privlačnim etiketama kao da zavode mušterije. Ne zna ko je ljepši — flaše ili šankerica. Flaše mirno stoje i čekaju nježnu ruku mlade konobarice. A u nje oči kao u srne. Nemirne i široko otvorene. Kao da nekog traže. Nikad nemaju mira.

— Izvolite čaj s' rumom.

— Hvala.

Čaj se pušio. I ljudi su se pušili. Počeo je da pije svoj čaj. Ili bolje rečeno da srče. Jedan nesretnjaković preko puta njegova stola nešto je vikao. Nije ga čuo. Onda je još jednom viknuo sasvim glasno.

— Dođi za moj sto!

— Hvala, lijepo mi je i ovdje, reče ovaj.

— Onda ću ja, hik, tebi, reče onaj.

Čovjek u crnom kaputu i kožnoj kapi sjede za njegov sto. Donio je i svoju čašu. Onda je viknuo:

— Kelner, još jednu ljutu.

— Hvala, nemojte, ja ne pijem alkohol.

— Hik, moj brajko, mlad si ti. Ne znaš ti što je lijepo i dobro. Gledaj kako to ja radim. I iskapi onaj preostali dio rakije.

Ćutali su. Ovom se činilo da se sa pridošlicom nema o čemu pričati kad je u takvom pijanom stanju. Pa ipak je osjećao da mu je lijepo u tom i takvom društvu.

— Hik, ni ja nisam pijanica... Ovo što radim žena me je natjerala... žena, žena, razumiješ li, brajkoviću moj. Razumiješ li brajkoviću, razumiješ... Moja žena, moooja... kuuurva, kuuurvetina...

Poslije ovih riječi pijani čovjek je zaćutao. I dalje je nervozno držao u ruci svoju čašu. Kelner je donio još jednu, pa još jednu, i još jednu... On je gledao u tu prokletu čašicu. Iz njegovih očiju osjeća se praznina u životu. Uh, te oči? Iz očiju sve se vidi, i radost, i bol, i tuga, i pakost, i prezir, i mržnja, i suze, i očaj... Te oči, oči varljive, oči čarne, oči bajne, oči dražesne, oči... oči...

— Ne, molim vas, ne idite, još samo nešto, hik, da popijemo...

— Ne, moram da idem.

— Moja žena!... Ubiću je, ubiću je, čujete li, ubiću je, kurvetinu jednu...

— Ne činite gluposti božiji čovječe. Pustite je, rastanite se i zaboravite sve što je među vama bilo.

— Ne, ne, volim je, volim je, ludo je volim. Razumijete li da je volim. Volim je...

Pružio mu je ruku, toplo su se i prijateljski rastali.

— Kelner, još jednu ljutu...

A u čekaonici druga priča. Njegov voz još nije stigao. Žamor putnika i jedno glasno ispovijedanje.

— Onda je počelo da grmi, pa je počela da pada kiša.

— Kiša! Grozno.

— Šta me se tiče.

— Kao da je izašao iz knjige — skinuo je kaput i ogrnuo me. Bila sam lako obučena.

— Ma nije to on, nije. Vječito mi podvaljuješ. Večeras kad stignem kući kupaću se.

— Hoćeš da ti pokažem fotografiju?

Kratkovremeno ćutanje. Šuškanje. Zakopčavanje tašne.

— Ha, ima klempave uši. Rekla sam odmah da nije On.

— Kako, zar su klempave?

— Naravno, čim sam pogledala. Sjetila sam se jednog iz gimnazije. Branko se zvao. Tako je, Branko iz Sarajeva. Taj je imao velike, klempave uši. Jednom, kada smo bili na izletu, neko je rekao: »Branko, skloni uši da vidim zalazak sunca", a drugi je dodao: »Zar su to uši? Mislio sam da su jedra". Smijali smo se. Tako je i s tvojim — klempavkom.

— Ne nije istina. S njime sam već tri mjeseca i nisam primijetila da ima klempave uši.

— Klempavi ideal. Tako bih ja njega krstila.

— Ućuti! Vera, pravo si đubre kad vrijeđaš!

— Đubre je li. Pogledaj bolje.

Tišina. Uzdah. Tišina.

— Možda, ali sasvim malo.

— Šta sam ja rekla. Uostalom, to ne smeta. Ja sam voljela jednog koji je imao krive noge.

— Krivonogi ideal?

— Toliko je igrao nogomet, da su mu se noge iskrivile.

— Danas su svi ideali takvi: — klempavi, krivonogi...

— Možda, mrzi me o tome da mislim. Večeras kad stignem kući kupaću se. Uživam kad me miluju tople kapljice.

A onda je stigao voz. Sjeli su u topli i zagušljivi kupe.

Halid KADRIĆ

VELIKA TAJNA

Sâm sam. Sam sa tišinom koja kao da se boji nečega. Ni krošnje ne šušte. Obilazio sam ih, podvirivao se pod svaku, ali sve su bile iste. Prazne. Lišće se smežuralo i okapalo s grana. Čitav voćnjak je ličio na monotonu, siromašnu sliku. Ako koja ptica i preleti, učini to bez cvrkuta, bez šuma. Možda one, kao i ja, traže nešto. Ili samo zbog samoće ili straha bježe nekuda. Najzad me voćnjak isprati praznog i to je trebalo da bude naš oproštaj ove jeseni.

I seoski put mi pokaza gola oba svoja kraka. Nesvjesno pođoh uza nj', a tu, iznad mjesta gdje ga potok presijeca, nalazi se velika susjedova jabuka. Starac je svaki put uspijevao da je sačuva do kasne jeseni. Bila je njegov ponos, a nas je mamila. Udaljena je od svakog prolaza, pa je ni mi ne otkrismo dok je ne izdade potok čija voda ponekad pronese po koji crveni plod. Šuljao sam se uz potok bez uobičajene bojazni, mada nisam smislio šta ću reći ako me ko opazi. Ponekad zastanem i oslušnem. Dobro je. Tišina je. Uspjeću. Uzeću samo jednu. Bogami, samo jednu, ili dobro, neka bude dvije. Pa i djedo bi mi dao da sam pitao. Nije to mnogo... Dvije jabuke. Uzeću one koje bi ionako voda odnijela. Eto, uzeću one iz vode.

Zastadoh na mjestu odakle mi pogled pade na krošnju. Zanesoh se... Pa ne vidim ni jedne, jedine... Samo lišće, pokoja grančica... Bacih pogled na krošnju. Ama baš — nijedne. Eh, ovoga puta je uranio. I to možda zbog nas. Ili su je vojnici smuždili?

Sada sam već slobodnije pošao naprijed. Možda se koja i izgubila tu u trnju, nanosu... Štapom sam prebirao šiblje, čeprkao po vodi, gurajući ga čak pod korijenje stabljika koje su rasle iznad nivoa vode. Odjednom se moj pogled sudari sa nečim neobičnim što je virilo iz nanosa tik iznad vode i ukočih se na tom mjestu. Šta je to? Noge mi klecaju od iznenađenja, ali me vuku naprijed. Kucnuh štapićem po predmetu. Javi mi se zvonak i kratak zvuk. Ne oklijevajući, dohvatih predmet, ali se on gotovo i ne pomače. Uzeh sa obje ruke. Pa ovo je nešto veoma teško! Kolutovi mulja isprljaše vodu. Kao da su željeli da zadrže ovaj predmet. U rukama sam imao samo podužu debelu i išupljikanu cijev. Šta je u produžetku? Malo pomalo, privlačio sam cijev. Sad se otkriše dvije noge, a zatim trup deblji i duži od cijevi. Zurio sam u to, ne mogavši u ovaj moment ništa da zaključim. Najzad se zateturah od straha. Pa ovo je nekakvo oružje! Da, zar nemaju i Nijemci... Isto ovakvo? Što će... ovdje? To puca! Da, to puca!... Da bježim?!

Ispustih teret, on pljusnu i, ne gledajući kako ga voda sakri, jurnuh nazad. Više se nisam smio obazrijeti, jer sam bježao i od pljuskova iza sebe. Na putu nikog nije bilo, ali sam još brže potrčao. Provukoh se kroz ogradu, pretrčah svoje dvorište i začas se nađoh u voćnjaku. Uzbuđenje me obori na tle, pa sjedoh. Tišina me poče miriti i tek sada sam počeo razmišljati o svom otkriću. Postavljao sam sebi različita pitanja, ali ni na jedno nisam znao odgovoriti. Je li to neko sakrio? Ili, možda, izgubio? Otkud ondje? Ni voda ga ne može nositi. Da li me je ko vidio? Ne, ne vjerujem. A, ako me je ko pratio?

Ko će?... Ne, nije niko. Pa šta sam ja kriv? Kome sam šta uzeo? Šta me briga za onim... Kako li se samo zove? Nije puška. Znam ja kakva je puška. Ima u Salimovog oca dvocijevka, lovačka... A top se kaže onim velikim kolima što iz njih izbija dugačka, veoma debela cijev. Ima ih puno u Nijemaca. Ono sigurno užasno puca. Pa vidio sam ja u njih i ovakvo oružje, samo, kako li se zove? Šta me briga kako se zove? Nikoga, neću pitati za to. Što da pitam? Iz onoga se puca... da, puca, a to je — strašno, oh! Čutaću. Šta koga briga što ja znam za ovo. Ne smijem ni mami reći. Ni Diki, ni Mulki, Ni Veli... Odali bi me. Smijem li Salimu? Ne smijem. A on bi ga mogao lako ponijeti. Bi sigurno. Jak je on. Ih, kako je on jak! Jači je od svih nas. Doduše, on je i najveći.

— Šuška li to neko? Osvrnuh se. Eto ide Velo. Bupne uvijek iznenada kao grom.

— Hido, šta radiš tu? Tražim te. Hoćeš li da se igramo? Pogledaj šta imam! — Šeretski se smije dok pokazuje čakiju. Otkud njemu Salimov nožić?

— Reći ću mu, neka znaš da ću mu reći. Ukrao si mu je!

— Phi, al si smiješan. Sam mi je dao. Čuvao sam krave s njim pa sam i dobio.

Gledao me pronicljivo. Možda me pratio?

— Pa ti nešto drhtiš? Aaaa-ha! Mora da te je mati pljas? pljas! pa si pobjegao ovamo.

— Jä, znaš ti! Šta te briga za mene!

Uozbiljio se.

— Pa, dobro, hoćeš li da se igramo?

— Čega?

— Konja. Ogulićemo čakijom koru sa drveta, pa ćemo napraviti uzde. Biće kao i od pravih kaiševa. Hoćeš li? Daću i tebi čakiju i ti ćeš djeljati. Hoćeš li? Ako nećeš ti, ja ću biti konj, a ti upravljaj, a?

Eh, kako reže taj nožić! Blago Salimu. A baš je on nekakav! Meni ga ne da, jer se boji da ga ne izgubim, a Velo je samo za prst veći od mene, pa mu je, eto, dao. Neka, neka! Što je ko veći on se sve više druži s njim. Ih, misli on da ja neću narasti! Čuvao bih i ja krave s njim da me je zvao. I u mlin bih išao s njim, i u šumu po granje i... Čekaj! Kako bi bilo da mu, ako bi mi dao čakiju, kažem za ono oružje? Da li bi on htio? Možda ne bi, jer, šta će mu? A ne bi ga kao ni ja smio uzeti i nositi. Šta ako bi mu to vidjeli Nijemci?! Brrrr! Ah, ne, ne! Nikom, nikom!

Zaista nismo nikada napravili bolje uzde od ovih. Čvrsto smo navezali svaki dio, a zatim krajevima svezali klipić kojeg ćemo držati u ustima mjesto ulara. Kad sam ga stegao zubima, jezik zahvati gorki ukus štapića. Nije mi mnogo smetalo. Velo izabra poduži prut, dohvati uzde i potjera me. Zatezao je čas jednom, a čas drugom rukom, s namjerom da se poslušno pokoravam. Ali kako konji ponekad ne slušaju gazdu, to sam i ja mahnito jurio, izvodio krivine i rzao. Po putu je bilo još lakše trčati. Sa zadovoljstvom sam primjećivao da sam brži od Vele, jer su uzde stalno zategnute. Uzalud je dahtao i gunđao da usporim. Nije mi smetala ni gorka pljuvačka u ustima, a kamoli njegovo šibanje po nogama.

Sljedeća okuka zatrepta preda mnom. Naglo zastadoh, a Velo gotovo naskoči na mene. Umiri se i on. Shvatio je zašto sam se ukotvio. U podnožju gaja iza ove okuke logoruju Nijemci. Svako izbjegava ovaj put. Hoćemo li i mi? Svakako! Bez riječi ponovo stisnuh štapić i potrčasmo zbog izvjesnog straha lakše tako da mi se činilo da ne dodirujem tle.

Baš kad htjesmo da se okrenemo na luku okuke, natrčasmo na njemačkog vojnika. Rukama nam zagradi prolaz. Zanijemismo. Gledali smo ga zbunjeno, preplašeno. I on je nas posmatrao, ali mi se činilo da to čini nekako ispitivački i veoma dugo. Nisam imao snage ni da se pomjerim. Odjednom mu se lice razvedri. Nešto reče i pokaza na naše uzde, a zatim ih sam uze, još jednom se osmjehnu i priđe mi. Traku uzda nasloni mi na zatiljak, a zatim provuče ispod pazuha. Veli ponudi ostatak. Ali, ovaj oklijeva. Gledaju se oči u oči. Vojnik nasmiješen i dobrovoljan, a Velo ozbiljan i uznemiren. Stojim po strani i čekam da Velo prihvati uzde. No, zašto ih ne uzima? Osmijeh na vojnikovom licu titrao je još samo koji trenutak, a zatim izblijedi. I uzde miruju u njegovim rukama. Velo, ne skidajući pogled sa vojnikovog lica, polako, sa dva prsta uze uzde, a zatim brzo i vješto oslobodi moja ramena i kao pravom konju grubo mi uvali štapić među zube. Zavitla štapom. Umalo ne vrisnuh kad mi se smota oko nogu. Pojurih. Od osjetnog straha činilo mi se da čitava šuma nogu drobi iza mene. Ne trči li to i Nijemac za nama? U trku se osvrnuh. Dobro je! Sami smo. Osvrće se i Velo. Izbacih štapić i progutah gorku pljuvačku. Nije mi više do uzda. On ne reče ništa. Uspuhao se više nego ja.

— Zar nije bolje onako kako nam je on pokazao? — procijedih tiho.

Posiječe me njegov pogled, tvrd, onakav kakvim je i Nijemca gledao. Bilo mi je dosta. Razumio sam. Podigao je uzde.

— Ako ti je dosadilo, ja ću biti konj!

Ščepa štapić i dobaci mi uzde.

— Hej, stanite!

Čiji je to poziv? Vidi! Što će Salim gore? Iz krošnje obližnjeg oraha surva se Salimova figura. Mahnu nam rukom, a zatim se brzo prebaci preko tarabe. Stigosmo i mu u nekoliko skokova, lako savladavši ogradu. Slijedili smo ga dok se nije zaustavio u svom vrtu iza štale. Nije čekao da ga išta pitamo.

— Vidio sam — reče dosta mirno — da Nijemci polaze u uobičajenu patrolu, pa vas pozvah da ih ne sretnete, jer znam da to ne želite. Posmatrao sam vas s onim Nijemcem. Svaka vam čast! Kao da ste mene pitali. Zamalo nisam vrisnuo od radosti. — Potapša me po ramenu. — Sjajan si bio! Odmah si razumio šta Velo hoće. Neka, neka. Da mi je samo još znati na što li Švabo mislio kad je odlazio? A sada, znaš što?! — reče gledajući čas Velu, čas mene. — Velo, daj čakiju Hidi. Neka je drži cio sutrašnji dan. Zaslužio je, brate. A ako hoćeš, — reče obraćajući se meni — pođi s' nama sutra. Igraćemo se zajedno.

Te noći zadugo nisam mogao usnuti. Gladio sam nožić u ruci i tiho, u sebi, ponavljao svaku Salimovu riječ. Iako nisam, priznajem, svjesno postupio onako kako je on to želio, ipak, me pohvalio. Eto, od sada ću i ja biti zajedno s njim. Da, uvijek zajedno. Kakva je to divota družiti se sa većim dječacima! Kako da opet obradujem Salima? Svaka pomisao na ono oružje jezila me. Ne, to nikada, nikoga neće moći obradovati. Ne smije. Moraću pokušati da to zaboravim.

Bogomir ĐUKIĆ

PREDSTAVA

Dvorana u kojoj će igra početi postepeno roni u mrak. U predvorju ni ptice, ni sunca. Počinje dan koji će trajati do jutra. Znači, to je dan od jutra do sutra. Uvlači se mastilo u pero, psi u svoje drvene kućice, duša u tijelo, leševi u zemlju.

Spustio se i posljednji padobran besane noći, a ljudi vode beskrajne i besmislene dijaloge.

„Kada si ovdje stigao?" — upita neko.

„Prije smrti, prije smrti svakako," — reče neko drugi.

„Šta radiš u ovoj polarnoj jami?" — ponovo upita.

„To se i ja pitam često. Zurim i piljim kao kakav glupak. Izvjesno je da dišem, uostalom," nečije su usne drhtale dok je govorio.

„A ja se opijam kricima ptičurina. Vjetrovi mraka cijele noći kidaju moj svjetlosni ogrtač."

„Da li te prepoznao Sizif?"

„Ne, ne, glasno jecajući samo je prošao mimogred."

Jama je bila uska, gostinska soba hladna i nedovoljno svijetla, a atmosfera koja se povijala oko mene nosila je olovnu težinu. Bio sam nenaviknut, sklon slobodi. Moga učitelja starca Vergilija, koji me poveo kroz ovu gustu i lukavu prašumu, nestade iznenada na putu do pozorišta. Na samom domaku, dok sam se još penjao na prag, primijetio sam da ga više nije bilo. Sve to, ti pakleni prizori i neočekivani obrti, nisam mogao izdržati. I zato htjedoh pobjeći daleko, u nepoznato mjesto, mimo ovih ljudi. Možda suviše plahovito, sasvim neočekivano. Izgleda da je to bio hodnik, mračan i dug kao tunel. Priznajem, već na vratima bilo mi je jako zagušljivo. Ali, od tada sam već stalno tu, ma gdje hodio i tumarao, bolovao ili ljubio, saosjećao ili rušio, vječito sam bio tu. Jer klopku su mi podmetnuli nepoznati ljudi, a svi imamo svoju klopku koja nas muči i svoje nepoznate ljude. Tako uđoh u dvoranu koja netremice roni u mrak.

Bez zidova, dugih hodnika i dubokih prostranstava, široki kosi horizonti, ljudi su ovdje kao miševi u mišolovci, lakomisleni, neznatni i sićušni. Sve je potopljeno u mrak nepoznatog i nejasnog svoda što se kupa i roni u svojoj dubini. Dvorana koja plovi nekuda, ne znam još kuda, ali nekuda svakako, ima svoju veliku i prostranu, ponekad i sićušnu dušu, svjetlo okrenuto mraku, nejasno i silno, neopipljivo a svud prisutno, nemirom traga za nepoznatim, do kraja neizvjesnim ciljem. Katkad sanja, dugo ali uporno, u svojoj bezumnoj i zloćudnoj glavi, san koji razjeda sićušne napaćene crve, nepoznate, možda slučajne došljake, koji su tu našli svoje mjesto za igru. San grli cvijeće, miluje prozore što naslućuju zoru, nad plavim talasima rijeke, cvijeće u vrtu ili u nekoj staroj kutiji, uz zid, na granama drveća, u morskim talasima, kraj brodova, miluje glave ljudi što sjede jedan pokraj drugoga u dugim redovima klupa, otvaraju usta, došaptavaju se, tajanstveno i sa strahopoštovanjem. Grli san to cvijeće što govori istinu budućnosti, predaje neraščišćene račune, polako, ne čeka misao kad će svanuti. Oklijeva u svojoj

nijemoj, ali utoliko većoj moći, san koji će se otvoriti, i prevazići muklo i neznano lice života koji neprekidno raste i nestaje, ulazi i pada, traje, beskrajno traje.

Ovo je mrak, ova dvorana je u tami, glave su nijeme ne okreću se, ne miču usnama, licem ne govore, glave koje nikada oživjeti neće, a imaju svoj smisao, i riječ, i neprospavanu odbolovanu noć, govore sobom, jezom tišine i sluhom šupljine, govore netremice, stoje sleđene, izmoždene i obeshrabrene.

Otvaram vrata, ulazim u dvoranu. I taj škriput vrata, to podrhtavanje kvake, užasni i oprezni nemir koji se nastanio u meni. Prsti se lijepe za sve čega se dodirnem. Poput dva elementa koja se neodoljivo privlače, i snagom ničega ne mogu da se rastave, odstupe jedan od drugoga. Moji koraci su brižljivi i tanki, a oči plašljive i sa pogledom srne što nosi srce zvijeri, mračne sa svijetlim licem. Ulazim oprezno i sve mi izgleda nepoznato, dovoljno stravično da me drži u stalnoj napetosti straha. Zidovi su postali najednom viši i dosadniji, tavanice pobjegle visoko unedogled, stubovi beskrajni. »Kakvo je to moje gledanje?" pomislim. »Da nisam zalutao u tuđi, nepoznat kraj? Ko zna gdje je moja zemlja, moj dom i moji ljudi? Ko zna, ko zna?! Bog ne zna, bog je mrtav, svi to kažu. Bog je prisutan u ovoj noći, prevelikoj bliskosti tame koja me okružuje i pokriva. Tako gubim orijentaciju u predjelu jedne sleđene kosmičke čestice beskraja i jednog otuđenog svijeta nad kojim se do visina nebeskog tepiha uzvitlala prašina."

Unutra, na pozornici, predstava je već počela. Neprijatno mi je, nikad ne stižem na vrijeme, zakašnjavam uvijek. Kad je to, uostalom, ona zakazana? Ne znam. Gdje sam to pročitao? Ni to mi nije poznato. Na javnom oglasu, u vitrini neke prodavnice možda? Da, možda. Ali ne znam, konačno, gdje u stvari.

Ljudi su se stisli, odnosno njihove glave jer njih nema, njih stvarno nema. Neko govori, neko ćuti. Mudriji ne čine ni jedno ni drugo. Kad dođoh, svi me pogledaše, bio sam jako uočljiv, i zato se zacrvenih. Neprijatno mi je, zbog čega me tako gledaju, neka glume svoju igru, ja svoju glumim već odavno, i ovim dolaskom uloge se za kratko poremetiše. Da, samo za kratko. Pogledah na pozornicu: tamo nema nikoga. Sve je pusto, dosadno. Pozornica, to je ovo svijetlo u dvorani majušna žiška koja se otvara, u smjesi tame crpi snagu svoga elementa, i postaje sve veća, jasnija i ubjedljivija, igra koja opsjenjuje i zavarava, najstvarnija istina jedne materije i njenog življenja, morski rak koji plovi šumom u kojoj živi.

»Pogledajte, pogledajte", reče čovjek iz prvog reda. »Šta gledaju, na pozornici nema nikoga", pomislim. »Sve je nijemo i pusto. Otkako sam ovdje, iza zavjese se niko ne pomalja. Čini mi se, sve je kao i prije, prije milion i više godina. Nepomaknuto, ali stvarno."

»Makni svoju glavu, nisi providan. Tornjaj se! — reče oštro drugi čovjek iz posljednjeg reda s lijeve strane, gdje momentalno nastade žagor. Na pozornici se, ponovo, ništa nije moglo vidjeti. »Šta ovaj traži svojim pogledom, koga vidi iza neprobojnog mraka?" — pomislim. »A ostali ljudi ovdje, koga oni gledaju? Da li možda iza tamne noći sa gustom crnom masom vide nešto? Ili je to samo njihova lukavost i gluma."

O gdje sam to došao? U neku nepoznatu zemlju? Među ljude koji nisu isti kao ja, koji vide nevidljivo, olako prave gluposti, ljude što čuju i ono čega za mene nema i tuđe je mome sluhu? Kako sam zalutao ovdje? Nisam li tražio

nešto što ne mogu naći pa sam prognan tu, ka pozornici gdje nema života i vlada besmisao?

Idem, idem odmjereno i na mačjim pandžama. Prema pozornici hodim, miran dok me neko ne uhvati u igru. Čelo mi je podignuto, oči kao dvije zvijeri zapetih zubala. Tamo nema nikoga, sem tame. Naprijed su samo glave stopljene sa svjetlinom. Vlada stišana, lijepa noć čudesnih i čarobnih otkrovenja. Niz vrat se prosipa mjesečina, kanjoni me sustižu i pretiču. Hoću li, konačno, pronaći taj puteljak kome sam se uputio i žrtvovao nepoznatu sudbinu? Možda neću. Ne sumnjam: — Ja sam ovdje, u ovoj ni svijetloj ni tamnoj dvorani, prvi put i privremeno, dok se ne završi započeta igra, pas koji skače oko sebe na jednoj zdravoj nozi, ptica što uhvaćena i zatvorena besmisleno juri ka prozoru sluteći slobodu, ali iznemogla i prestrašena tupo udara o pod. Tu sam došao iznenada, kroz hodnik mračan i dug, sasvim neočekivano plahovit, a moje lice blijedo, kad htjedoh pobjeći daleko, u neodređeno mjesto misterija, u nenaseljeni grad moga spasa.

Do prvih redova ima gustina svijeta. Ljudi su se popriječili na svim prolazima, tiskaju se, ne daju proći jedan drugome, a svojim neodređenim pravcima kretanja stvaraju nered i lome zakon tišine i umrtvljujućeg sna koji neodoljivo opija i skraćuje život. Ja tražim svoju stolicu, mjesto maleno i skromno, a njega nema nigdje, iako ga svuda tražim, kao da je propalo u ponor koji vodi ka opasnoj dubini.

„Gdje je moja stolica?" — pitam svakoga koga susretnem. „Ja se ovdje ne mogu snaći, ima svijeta kao na vašaru", dodah polutiho, pomalo smušeno, ali se brzo pokajah što tako rekoh. Jer tako sam isključio svaku mogućnost da sebi nađem mjesto, bilo gdje u ovoj dvorani. I u meni se pobuni gnjev nezadovoljnog čovjeka.

„Podlaci, monstrumi i hulje! Vi ste ovdje sva razgrabili mjesta. Neko ima dvije, a neko i više stolica. A ja nemam ni dovoljno prostora, ni svjetla za put kojim ću proći. Sebičnost je progutala ljudsko u vama!" Sve glave se okrenuše prema meni, ili mi se tako učini.

„Evo ga", — progovori neko iz tame.

„Da, to je on", — dodade drugi glas s dna sale.

„Gledajte kako je izbezumljen i blijed. Izgleda kao konj poslije izgubljene trke, što razumije pogled svoga gospodara", — reče neko sasvim daleko, možda izvan prisutnih.

„Liči na klovna, smiješni izrazi lica i pokreta čine ga veoma komičnim."

„Šta vam je, ljudi, griješite! Ovaj čovjek je izgubio svoj put, ali mu ne treba pomoći. Neka ga sam traži i pronađe."

Čuvši ove riječi, svi se nasmijaše. One su bile suviše poučne, trebalo se ponašati i govoriti diskretnije. Ali, riječi baš sada, kada se jedno saznanje nudilo izdašno kao na dlanu, prokljućaše u govor ispunjen bukom poput uzavrele vode. Glave su se sjajile kao prazni mrtvaci, a govor je oživljavao njihovu smrt koja je postepeno umirala gubeći svježinu daha i neponovljivost minulog.

U nedorečenoj tami dvorane što se izmicala ispod mojih nogu svijetlili su se mnogi ironični, ali za mene puni nade nizovi crnačkih zuba. Rodi mi se želja da bježim, da naglo nestajem upravo ovdje gdje sam, da se nevidljivo izvučem iz ovog prvog kruga u koji me dovede crna noć jednog dugog hodnika.

„O Vergilije, Vergilije dragi! Kuda me to vodi tvoj san i moja ludost? O anđeli, o svi sveti!"

Tako se popeh na pozornicu, na klimave savitljive daske, na kojima su stajali ljudi i sa kojih sam mogao posmatrati ljude. Nešto teško spalo je sa mojih leđa. Nisam vidio šta, ali bilo je suviše teško i žuljevito. Shvatio sam samo, da sam izašao na svoj put i našao svoje mjesto boravka. Moja me zvijezda povela u toj beskrajnosti neba. U isto vrijeme sam počeo igrati tešku ulogu, najtežu u mome životu.

Gledao sam na sve strane, gledao sam pravo, i isto tako bio gladan, pravo, iz svih uglova, sa svih strana. Svjetlo i sjenka su se igrali skrivalica. Ja sam tražio, bio tragač i osmatrač, a isto tako oponašao sakrivenoga, iščezlog, iza jedne daske, u stogu sijena, pod velom neprozirne zavjese koja je, uznemirena, drhtala od ljutine. Tavanica me gađala pravo, iz puške, krivila i istezala vrat da bi me vidjela i u daljini, nestalog u jednom hodniku pakla i u jednom hladnom srcu koje do svršetka igre mora da umre. Suviše sam blijed da bih mogao podići tu krušku zemlje na mojoj glavi. Ali, imam jedan prstić, jednu oštru iglicu na kojoj će zaigrati moje nebo, igrom nevidljivom utonuti u maglu besmisla i taštinu sivog pepela. Svi se predmeti okreću oko mene, vidim to jasno na ovoj neizmjernoj svjetlosti koja lije i kapa sa svih strana, iz svih uglova, sa tavanice, od zidova, iz podijuma, sa svjetiljki kojima je u grlu zapala njihova riječ, koje oponašaju ostale predmete i stvari, ponašaju se kao miševi ili glave iz publike, kojima glas tišine sada čini život. Male materijalne čestice, bezoblični predmeti, zaboravljeni oblici, vlati trave, to su moji susjedi koji posreduju u toj igri da se napravi pokret, raspoređen, čist, ispunjen tišinom, i to su oni mali mravi koji me, evo baš sada, upućuju na borbu, širu i sjajniju nego svjetlost. Mašem svojim gustim granama blijedoga lišća, rvem se bujicom krovova što isjekoše sunce.

»Bura, nevrijeme navaljuje na mene!" vičem glasno iza svojih usta, među stijenama moga srca. Nisam znao da će moj put biti suviše dug, ni tako paklen, trnovit, da se njime ne može izaći iz prvog kruga, nego ostati na staklenom ledu, u zatvorenom prostoru koji se okreće oko sebe, iza svojih leđa. Izgubio sam svoj odmjereni korak. A dalje moram ići. Inače ne bi bilo smisla. Ne onoga što tražim, već onoga koji me nalazi. Privremeno. A poslije će biti kao i prije, vraća mi se ista misao, i zadržava mi igru, više me privlači u svoje kolo, nenadmašno i za mene nepovratno, u svojoj privremenosti jedinstveno, i zato tužno, a na tugu mislim jer sam čovjek. Stopala mi se cijepaju, pete propadaju, ne znam šta je ispod mene, a u meni pitam je li demon u anđelu ili anđeo u demonu. Svome neznanju ne mogu ništa, ono je dugo kao budućnost i moji koraci na putu ratuju protiv njega.

Nasred pozornice velika jama, mislim na nju zaboravljajući publiku koja me motri ironično, dobacivanjem i sjajnim crnačkim zubima. »Znam, ona je moj kamen na putu", — govorim sebi." Znam, njena usta su pohlepna i nerazumna. Ona će me pojesti kao jedan zalogaj" — govorim sebi, i nastavljam igru po uglovima, ivicama, na sedlima, stolovima, i po drugim predmetima koji imaju lijepe osmijehe u zubićima kao i ljudi što me motre. Bježim od te provalije, te noći čije ruke lomim u strahu svoga srca. Ali kuda bih pobjegao? I kako? Teški plašt crnog mesa predmeta i gluvo dozivanje provalije vuku me ka ovoj nečasnoj zamci koja me ometa u mojoj igri. Čija je krivica i u kome leže njeni crveni razlozi da ova noć tako otvara usta? Ima li sjaj moga uma snage da dokuči tajnu zašto padam u ovu jamu gdje ne dozrijeva mjesečina, niti vaskrsava cvijeće? Može li se zadržati stablo života da ne sleti nisko?

„O Adame, crni Adame!" — kriknuh poluglasno. Lakomislena i razbludna Eva sve je pokvarila.

I dok tako padam, nestajem, uvlačim se u svoju smrt, kao u jamu bez dna, i umirem bezbolno, bez sjekire i srpa, vidim posljednji put ljude (iz publike) koji su skočili na noge, i aplaudiraju, lažno i u odsustvu iskrenosti, jer su željeli da ova komedija (ili tragedija, svejdno) duže potraje, ne misleći na moje umorne noge i dušu koja mi o vratu visi.

MEJIT

Aga Dede iz Dobora teška je hasta. Smrtna je hasta Aga Dede. Vehne Aga Dede kao što cvijet vehne. Umrijeće Aga Dade.

Tako zbore o meni, šapatom tako zbore. Imaju pravo kad zbore, nemaju pravo što to čine šapatom. Znam šta mi je i šta me čeka: Crna mejitnjača obigrava mi glavu, tamnim okom mjerka mjesto na koje će pasti, hoće i na mom čelu da ostavi svoj pečat smrti, hoće da mi gorkom kušnjom izmami; posljednju riječ.

Lijepo je što su moji najmiliji uza me. Bdiju nada mnom, po cijeli dan. Olakšavaju mi dugu zloslutnu noć. Ni za treptaj oka ne odvajaju se od mene, svilenim glasom govore mi mehke riječi i — dobro je što to čine.

Dobra mi žena Elzihara sjedi pored uzglavlja i ne ispušta tespih iz ruke. Mehkim prstima premeće taj đerđef nade, tako odmotava svoju misao, i u njoj rascvjetava i svoju i moju vjeru da ćemo i iz ove noći izaći. Trepere joj blijede usne, u polutami sobe svjetlucaju joj suze u očima kao zvijezde. Ko zna kakve sve probrane i lijepe riječi, i kome ih sve upućuje dobra mi žena Elziha!

Tavanica sobe mi prostrani nebeski svod, sva odaja mi je nebo krcato zvijezdama. Lakše mi je. I lakše dišem.

Još mi je lakše kad vidim da su i šćeri pored mene.

Tužno je sam živjeti, još tužnije sam umirati!

Mlađa kći Elbisa pritajeno plače. Starija, Umihana, motri na svaki moj pokret. Stalno mi kvasi čelo mokrom bijelom krpom. Stalno me šerbetom napaja, slatkim, preslatkim šerbetom od ružina lista. Šerbe je i lijepo i slatko, a još su ljepše i slađe Umihanine riječi „Uzmi, babo, uzmi, kap jednu makar". Do šerbeta mi nije, ni do čega mi nije, al Umihanine riječi daju mi snagu: srčem slatku tečnost, slušam slatke riječi, lahče mi je — i živjeti i umirati.

Sretna sam hasta. Dobra mi žena Elzihara sjedi pored glave, moje mile kćeri su uza me, ležim na mehkom dušeku. Nisam sam, i nema mučne tišine oko mene. Sretna sam hasta.

Utrni kandilje, svjetlost mu smeta očima, kroz čudan polusan čujem kako govori Elzihara.

Ne smeta mi svjetlost, kažem. Mrak me zastrašuje, mislim. U mraku mi je ovaj dušek kamen mejtaš, tvrd kamen, hladan kamen mi je dušek u mraku.

Onda mi Umihana riječima dušek razmekšava. Riječima i tamu rastjeruje. I, tek sada, kad je život ostao daleko iza mene, tek sada shvaćam koliko je riječ moćna.

A ja govorim teško, poneku riječ, kratku i jasnu. I ta rijetka riječ jedva mi se skotrlja s jezika. Noć je duga, bol nije tako jaka, misliti mogu. To još mogu. Misli mi sijevaju kroz glavu kao što svjetlice paraju nebo. Jedna od njih mozak mi zasijeca: Gušio sam sevdah u srcu Umihaninom! A znao da joj srce plamti, da joj lice rumeni, da čezne za Abdulkadirom.

Abdulkadir je bekrija, najlolastija lola među svim lolama u Jakešu i okolini. I momčina, kakvog Bosna nije zapamtila!

Znao sam da joj pod kulu dohodi, da je ašik — sazlija.

Zato sam metnuo Umihanu preda se, i uz strog pogled kazao joj stroge riječi: Sve znam šta se radi iza mojih leđa. Smrt će mi biti lakša. A sad — idi!

Sad vidim da će mi smrt teža biti. Kroz prsa mi bolna svjetlica sijeva. I kad bol jenja, ne prestaje zabunluk u glavi. Kao teška mora motri me misao: Jesam li se ogriješio prema Umihani!

— Nisi, babo, već tri dana i tri noći nisi ništa okusio. Uzmi, babo, uzmi makar malo šerbeta, makar kap jednu, lakše će ti biti!

Kad čujem riječi Umihanine, srčem šerbe ponuđeno, pijem riječi šerbetlije. I smiren sklopim oči. Padam u miran i sladak san.

A onda mi mozak zasiječe druga misao, opet teška, opet bolna. U obje zjenice mi se smješta prozirno derviško lice dobrog mi sina Tahira.

Tahir je ratnik, ne po svojoj volji. Mahmud ga na silu odveo: da lomi vratove sebi i drugima, da zlo nađe — sebe —. Ono jutro kad će poći na vojnu, u amanet mi je ostavio čitav naramak ispisanih listova hartije. Nije bio uznemiren. Iz njegovih blagih očiju kao slap teklo je čudno spokojstvo. Smireno je govorio:

— Dobri moj oče, uzmi ove hartije i čuvaj ih kao oči u glavi. Ako se vratim, dobro će biti i za mene i za njih. Ako se ne vratim, teško njima!

Svaku Tahirovu riječ dobro pamtim. Ni do ovog trenutka nisam sebi razjasnio njegovu posljednju misao. I sada se pitam zašto li je moj dobri sin Tahir svoj život smatrao manje važnim od naramka ispisanih listova koje mi je u amanet ostavio.

Tahirove hartije čuvao sam kao oči u glavi: čuvao ih od vlage, od vatre, od zlih očiju. Moj dobri sin Tahir nije se s vojne vratio.

Da bar noćas mogu nešto saznati o njemu! Muči me pitanje: Da li je još živ dobri sin Tahir! Ako jest, što onda nema glasa — da mi radost kaže. Ako nije, što opet nema glasa da mi nesreću javi. S ovim posljednjim neću da se mirim. Ni Elzihara neće u to da vjeruje. Ni sestre ga nisu još oplakivale.

Stalno čitam Tahirove rukopise. I noćas bih to činio, ali snagu više ni za to ne posjedujem. A i hartije nisu više pod krovom ovog mog i Tahirovog čestitog doma.

Smrt me neće zateći nespremnog. Znam ja da je ona tu, u blizini svega što živi, svega što postoji. Sigurno je navraćala i kod mog Tahira. Sad je došla po njegove hartije i po njegovog starog babu Aga Dedu. Znam i to da sebe ne mogu ispred nje ukloniti. Mene evo, Tahirove hartije ne dam! Zato sam juče pozvao mudrog starca Halimiju i predao mu hartije Tahirove. Halimija je razborit i učen hafiz, ostaviće hartije u rafove džamije sviračke. Valjda šejtan neće u rafove džamijske zavirivati. Valjda neće.

Moj Tahir je pjesnik. Na jednom listu napisao je: Pjesnici zbunjuju smrt! Na drugom listu piše: Zato što znam šta je smrt, zaljubljen sam u ljepotu ovoga svijeta. U pticu, u njen cvrkut, u pup i u cvijet, u zvjezdano nego, u izlazak sunca.

Jedino rat mrzio je dobri moj sin Tahir.

Na posljednjem listu koji je Tahir ispisao uoči samog polaska stoje ove misli:

— Sutra odlazim na vojnu. Veća nevolja nije me mogla zadesiti. Ni veća glupost. Nasilu me vode u nepoznate zemlje. Ne znam ni o ljudima koje ću susretati, ni o zemljama kroz koje ću prolaziti.

Znam samo jedno: U prostorima u koje me vode plamti misao, najljepša od svih koje ljudi mogu da nose u sebi — plamti misao o slobodi! Znam i to da tu vatru ne može niko, nikada i ni čim ugasiti! To ne znaju ovi koji su me nasilu odveli da budem vojnik.

Ispod ovih misli Tahir je svojom rukom zapisao: — Ti koji u rukama držiš ove jazije, čitaj ih, sačuvaj, daj i drugom da ih prouči. Ja te selamim toliko puta koliko ima mokrog pijeska u moru i u zemlji. Za moju dušu prouči fatihu.

Na kraju lista, ispod same jazije, stoji čitak potpis u kome se jasno raspoznaje Tahirovo ime, i, pored njega, još samo dvije riječi: fise birillah.

Sjetim se, i sam sam bio ratnik.

Mljeven sam: i riječima, i pogledom, i oružjem. Pljuvali su mi u lice i mokrili na me. Nisam se ljutio. Imali su pravo što to čine. Bio sam ratnik koji osvaja ono što nije njegovo. Nisam znao jezik mojih mučitelja, ali sam sve razumio što su mi zborili.

A govorili su,
ubićemo te, malo je to, ubijaćemo te dugo,
umiraćeš najstrašnijom smrću,
ložićemo ti vatre na prsima,
zmiju otrovnicu ćemo ti u njedra pustiti,
medom te namazati i sedam mravinjaka preseliti
na tvoje tijelo,
sabljom ćemo te ispratiti i ljute ti rane solju zasuti
zmije će te zvocati, mravi gristi, so izjedati,
hljeba nećeš jesti ni vode piti,
niko ti neće moći pomoći, ni pred boga nemaš kud,
nikad ti više neće na um pasti da osvajaš tuđe zemlje,
da uzimaš što nije tvoje,
tako su govorili, i imali pravo.

U glavi mi je odjekivalo samo jedno pitanje: Zašto su me poveli da osvajam tuđe zemlje kad mi je hodža na Vazu kazivao kako u Kuranu piše da su nam krstjani najbolji prijatelji.

Allah je htio i ostao sam živ.

Srećniji bih bio da me zadesila Tahirova sudbina, kad sam dočekao tren da ne znam šta mi je sa sinom jedincem.

Gluho je doba noći. Pored mene bdije jedino vjerna mi žena Elzihara.

Smjestio sam je u obje zjenice i tu je zadržao. Zatim sam je u suzi isplakao.

Onda sam Umihanu smjestio u zjenicu jednog, a Elbisu u zejnicu drugog oka. Dugo sam ih držao u očima. Zatim sam i njih u suzi isplakao.

Onda sam prizvao sjećanje kad sam posljedni put vidio sina Tahira. I njega sam smjestio u obje zjenice, zaželio da ga dugo, da ga beskrajno dugo zadržim u očima. Tahir mi je iz oka skliznuo, s posljednjom suzom koju sam u svom dugom vijeku pustio.

Vrata na odaji škrinuše. Trgnem oko: mrak, čudan tajac, neznam, nejasno nebo nada mnom. Opet bolna svjetlica sijevnu, u oku u prsima u glavi. Obasu me vrelina. Da mi je da se nakašljem, a ne mogu. Da mi je da nekog dozovem, a ne mogu. Hoću da pridignem glavu, sve mi se zamuti. I više ništa nisam znao.

Shvatio sam da sam mejit.

Mejit sam, u neprilici nisam. Smrt nije neprilika, život je neprilika.

Ja, Aga Dede iz Dobora, u neprilici sam od onog trenutka kad sam se prvi put nad sudbinom svata zamislio. Ne upirem prstom u sunce već u tamu. Ne govorim riječi da bi stalo vrijeme, ono nikad neće stati. Niti govorim riječi da vrijeme brže prolazi. Riječi zborim da potarem tragove što ih za sobom vrijeme ostavlja.

Juče sam na jeziku sagradio dan. I noćas sam dovodio tamu u zabunu. Ako se dogodi čudo, sutra ću se nanovo roditi. Kažnjen sam na dvije smrti. Šteta, sad više ne mogu biti griješnik. Svejedno, izmijeniti se neću, uzinad smrti i vremenu s kojim je smrt u slozi. Uvjerio sam se, i umirati je lijepo, lijepo zbog života!

Sad sam bijel, kao behar sam bijel. I nepomičan, kao kamen. I takav u svjetlost snujem, uvjeren da u svakoj tami pritajeno tinja nur. Kako bih drukčije otkinuo modru suzu koja mi zastire vidike. I staklaste modrice, kojim su mi oči zaleđene, i ne daju riječima da se s jezika kotrljaju — a mučno mi je da se nemušt opirem vjetrovima.

Riječ, kao med slatka, koprca se na gorkom jeziku, to je rumen glasa, u grlu zastala, u nedoumici. Kao izazov tuđeg oka, kao jezero virovito, kao vrijeme pritajeno.

Kud ću kad mi je među ljudima ružno!

Sroči odgovor vitka travko, odazovi se mekim šapatom.

kam da mi se vratiš iz kljuna ptice, iz bistre kapljice na ružinom listu, s visoke litice na brdu Turi Sina.

Smrt nema svog doma, pjesmu pjevam da mi se pjesma vrati. Opet ću se zaputiti u nedohod. Trag ću ostaviti da njime hode ljudi.

Smrt nema svog doma,
zla je zlokobnica, svugdje stiže, nikad ne kasni, nikog
ne zaobilazi,
a tamo gdje ljudi sabljama zamahuju jedni na druge,
tamo je ona vječni musafir: sve dok ima mržnje,
sve dok ima osvete, sve dok ima pohlepe i laži,
sve dok su ljudi to što jesu: melek i šejtan koji
vuku nit života na dvije suprotne strane svijeta.

Srećom, melek je jači i ne dozvoljava da se kalem života do kraja odmota.

Ti koji ovo čitaš, imaj to na umu, i na to misli prije svakog zamaha sabljom, prije svakog uskovitljaja jezikom. Govori ti onaj koji se uvjerio da je lakše hodati i ravnicom i uzbrdicama ako se vjeruje da je dobrota cvijet koji raste u svakom prostoru.

Ti znaš, pred tobom su i život i smrt. Predamnom nijedno od toga dvoga. Imaš lijepu priliku: da budeš neznalica, da ni o čemu važnom ne razmišljaš, da budeš sretan. Da se raduješ, da živiš bez sumnje. Da u sve vjeruješ. Imaš priliku da živiš. I još veću da u tome budeš taman i nesretan. Ako si bistar, ako si razborit čovjek, znaš da te čeka smrt. Nikada ne zabacuj daleko tu misao. Dobro je ako misliš da su uvijek drugi na redu, da vjeruješ kako će te smrt još dugo zaobilaziti.

Ja sam mejit. I ti ćeš to biti.

Svi živi su u prednosti. Moja jedina prednost je to što sam mejit. Za mene više ne postoji ni život ni smrt. Tako je i nada izgubila svaki smisao. I, kad smo već kod te vječne ljepote koja se nadom zove, da ti i o njoj nešto kažem. Nada je najljepši cvijet među svim cvjetovima što ih ljudi kao ljepotu

njeguju. Njena je ljepota u tajni, rumenilo u trajanju, opojnost u dubini smisla kojim je protkana.

Tom prelijepom cvijetu ne treba voda, ne treba zemlja, ne treba sunce, ne trebaju zvijezde. Ništa tom cvijetu ne treba, jer je on sam i voda i zemlja i sunce i zvijezde. Ovaj čudesni cvijet raste u svim prostorima u kojim se živi i umire.

Nada jedino ne cvjeta u ovoj mojoj tami. Ovdje smo svi i po tome isti: nema života, nema smrti — nema Nade.

Ja, Aga Dede iz Dobora, i o tome sam vezao priču. I sada o tome vezem priču. U svojoj posljednoj tami shvatio sam jednu važnu stvar: Onaj čija se misao na bjelini hartije odmotava, ne smije ništa kriti — ni od sebe ni od drugih ne smije ništa kriti. Pogotovo kad je riječ o onome što nas sve čeka, o smrti.

Ljudi misle da je smrt mučan trenutak.

Nije tako. Nije smrt takva kao što o njoj govore živi.

I o životu i o smrti više znaju mrtvi.

U svojoj posljednjoj jeseni ovdje smo svi zadnji put okrenuti suncu. Napokon, ovo je savršen mir.

U ogromnoj smo prednosti nad svim živima: Ne zastrašuje nas život, niti nas smrt zbunjuje!

Ja, Aga Dede iz Dobora,
u svom dugom životu nikada nisam imao pravo reći ovo
što ću sada reći,
ni u smrti nisam mogao reći ovo što ću sad reći,
a sada, kad moje sasušeno tijelo mirno leži,
sad kad sam u svojoj posljednjoj jeseni nepovratno žut,
sad tek zasigurno mogu reći: Napokon, ja Aga Dede iz
Dobora, siguran sam da mi se više ništa ni lijepo ni
ružno ne može dogoditi!
Nikada nisam znao šta je miran i bezbrižan san, sad znam.
Nisam znao šta je život, sad znam.
Nisam znao šta je smrt, sad i to znam.
Sve to znam, i to moje saznanje ničemu ne služi.
I — da više ne govorim.
Ovo što sam govorio, govorio sam živima.

Pored Aga Dede u smrtnom času sjedio, s uvehlog Aga Dedinog lica odgonetao i zapisao njegove misli rob božiji Ibrahim, sin
Širbeg eff. Muratagića iz Jakeša

Ranko PAVLOVIĆ

ČOVJEK S TERETOM

Što vrijeme više odmiče od odlaska iz Vakufa, a već su, bogami, prošle pune dvije decenije, pred oči mu sve češće izlaze Vakufljani. Kada uveče ne mogu da zaspim ili kada putujem noćnim vozom, pa oko mene u kupeu svi zaturenih glava krkljaju, meškolje se i češu, pokušavajući da tanane niti snova povežu u čvršći snop, ili kada se, jednostavno, nevidljivom ogradom misli odvojim od svega što se oko mene zbiva, javljaju se Vakufljani. Defiliju ispred mene, guraju se kako bi zauzeli što istaknutije mjesto i potpunije se prikazali, posrću, padaju u ponor i ponovo iz njega izviru. Smješkaju se, plaču, viču, pjevaju, urliču, galame na djecu, šetaju, rade, psuju, idu u crkvu, vraćaju se s velikim torbama sa željezničke stanice, stoje oslonjeni na ogradu mosta iznad Široke rijeke, pilje u brda, ispijaju kavu, pijanče i odlaze. Pojavljuju se smjerni i raskalašeni, vitki i s opuštenim stomacima, uspravni i krivonogi, natmureni i nasmijani, svečani i raščupani, radosni i bezizražajni, srećni i izbezumljeni. Dugo razgovaraju i mlataraju rukama, prepiru se, grle i ljube, a onda, jedan po jedan, odlaze, nestaju, tope se, isparavaju i, na kraju, ostaje samo Makso Torbica. Krivonog i poguren, s prosijedom i neurednom kosom, prekrivenom zamašćenim kačketom, s izboranim i tamnim licem s kojeg ne silazi jedva primjetan osmijeh, sa izlizanim štapom u desnoj ruci i vunenom torbicom preko lijevog ramena, stoji, smješka se, gleda pravo u oči, ništa ne govori i, čini se, ništa ne osjeća, ništa ga ne interesuje.

Makso Torbica se, u stvari, nije zvao tako. Stigao je odnekud u Vakuf, nikad se nije saznalo odakle i što ga je baš tu dovelo. Tih i nenametljiv, skroman u zahtjevima možda baš zbog toga što je došao tamo gdje ga niko nije očekivao, polako se saživljavao s Vakufljanima. Nikome nije smetao, nikome nije bio na teretu. Nije se znalo ni gdje spava, ni gdje se hrani. Prije podne je skupljao staro željezo koje je za potrebe nekog preduzeća otkupljivao obućar Franjo Šestan, a poslije podne je odlazio u kavanu, sjedao za sto u uglu i, uz čašicu koju je sporo praznio, ostajao do kasno. Nikome nije rekao kako se zove, pa mu Vakufljani dadoše ime po nekom Maksi, kojeg su samo najstariji zapamtili, a prezime po vunenoj torbici, izlizanoj od duge upotrebe, koju nikad nije skidao s leđa.

Maksina torbica bila je velika zagonetka za sve Vakufljane, posebno za djecu koja su ga voljela, uprkos tome što su ih stariji plašili prijetnjom da će ih hromi Makso zbog nestašluka strpati u svoju torbu i prodati sapundžijama. Nije je skidao s ramena čak ni kad bi Franji Šestanu nosio tešku vreću napunjenu zarđalim željezom, nije je ispuštao iz ruku ni kada bi, pripit i veseo, svoju šutljivost pretočio u čavrljanje o svemu i svačemu, ali nikada o sebi. Mnogi su se trudili da saznaju šta nosi u torbici i zbog čega tako ljubomorno čuva tajnu koja je kod svih izazivala znatiželju, ali je svaki pokušaj ostajao bez uspjeha.

Za nekoliko godina Makso Torbica je onemoćao, a i škiljavi obućar je prestao da otkupljuje stare stvari, pa je od tada skoro cijeli dan provodio u zadimljenoj kavani, čekajući da mu neko plati piće i poruči nešto za jelo.

Vakufljani ga nikada nisu ostavljali gladnog i žednog, ali su, zauzvrat, tražili da ih ponekad zabavlja i razbije učmalost i dosadu gradića u kojem se ništa zanimljivo nije događalo, pored kojeg su vozovi samo prolazili, a tek ponekad na željezničkoj stanici izašao poneki usamljeni putnik, za kratko vrijeme obavio u Vakufu neki trgovački posao i vraćao se prvim vozom. Gotovo sve šale koje su s Maksom zbijali Vakufljani, odnosile su se na njegovu torbicu. Željeli su tako saznati nešto od zagonetke koja im nije dala mira, potajno se nadajući da će bar jednom s ramena skinuti torbicu i pokazati šta se u njoj krije.

Počinjalo bi to obično u predvečerje.

— Makso, budi car! — rekao bi neko stavljajući pred njega čašu s pićem, kuvano jaje ili komad pršuta.

Makso bi pogledao, nasmiješio se, nakašljao, uzeo čašu u drhtavu ruku, dugo je okretao, otpio gutljaj, a zatim stavljao komadić mesa u usta i zalijevao ga vodom. Sve je to radio desnom rukom, a lijevom je stezao uprte torbe koja je visila o ramenu. Dugo bi mljacako tvrdi pršut pokušavajući da ga zakači nekim od rijetkih, žutih i neuglednih zuba. U kavani su svi šutjeli i gledali samo u njega. Onda bi ustao, uspravio se i, oslanjajući se o štap, dostojanstveno pošao ka stolu na kojem se nalazila stolica. Uz nečiju pomoć penjao bi se na sto, pa polako, kao da je u pitanju ritual u kojem se nijedan detalj ne smije razlikovati od onog što je predviđeno, sjedao na zamišljeni carski tron, naslanjao se na naslon stolice, a zatim malo povijao naprijed, oslanjajući se na štap kao na žezlo. Pri tome ništa nije govorio, ni u koga nije gledao, a u očima mu je blistao čudan sjaj, pa se činilo da se sasvim uživio u ono što radi, da je u tom trenutku i sam osjećao da je car. Ostao bi tako dugo sjedeći, gledajući pravo pred sebe, sve dok neko ne bi povikao:

— Care, skini torbicu, šta će caru torbe!

Ne gledajući u pravcu odakle je dolazio glas, Makso je, izgovarajući polako riječ po riječ, dostojanstveno i svečano odgovarao:

— I car mora imati svoj teret! Kakav bi to bio car bez tereta!

Više ništa ne bi govorio, ni na jedno pitanje nije odgovarao i ostao je tako, predan svojim mislima, sve dok se oko njega ne bi razišli i dok ga neko ne bi uzeo pod ruku, pomažući mu da siđe sa stola.

Drugi put bi od Torbice tražili da bude učitelj. On bi ustajao sa svog mjesta, stavljao uprte torbice na oba ramena, desnu ruku zaturio za leđa i, oslanjajući se lijevom o štap, šetao između stolova, saginjući se nad svakim, čas na jednoj, čas na drugoj strani, zavirujući i gledajući tako kao da kontroliše učeničke zadatke. Ništa nije govorio, već bi se samo koji put nakašljao, nešto promrljao sebi u bradu, pravio desnom rukom pokrete kao da nekog nestašnog učenika povlači za uvo, a zatim ga blago miluje po glavi i nastavljao sa šetnjom.

— Učo, skini torbu! Šta će učitelju torba kad je u učionici? — rekao bi onaj ko mu je poručio piće.

Makso bi tada zastao, s lijeve, nešto kraće noge prebacio teret tijela na desnu, uspravio se, nakašljao i odgovorio:

— A kakav bi to bio učitelj bez tereta! Zar bi ti svoje dijete povjerio učitelju koji nema sopstvenog tereta? Misliš li da čovjek može biti čovjek ako nema svog tereta, svoje torbice?

Tražili su od Makse Torbice da bude ratnik, konjanik, ljubavnik, general, ministar finansija i orač, a on je nišanio, jahao na stolici, grlio stub u sredini kavane, zamahivao rukom kao sabljom, potpisivao zamišljeni čak i

orao blatnjavi patos, ali torbicu nikada nije skidao. Govorio je da niko ne može biti ni ratnik, ni konjanik, ni ljubavnik, ni general, ni ministar, ni orač, ni pastir, ni beskućnik bez svog tereta.

— Jeste li vidjeli čovjeka bez tereta? — ponavljao je, ali svaki put na drugi način, pridajući svojim riječima izuzetan značaj.

Maksu sam rijetko viđao, jer je uvijek bio u kavani, a djeca tamo nisu zalazila. Možda bi ga i zaboravio da, sasvim slučajno, nisam prisustvovao njegovom skončavanju.

Te godine proljeće je rano stiglo. Široka rijeka je nabujala od snijega koji se naglo topio, a na Lješevici su se zabijeljeli ivici. Vraćali smo se s njenih obronaka sa granama ispupale ive i trubama od vrbove kore. Umoreni od motanja kroz šipražje, izgrebeni trnjem i znojni od trčanja, prilazili smo prvim kućama u Vakufu, kada je najveći među nama, razroki Jota, podigao ruku i uzviknuo:

— Makso Torbica! Spava na putu.

Stali smo kao skamenjeni. Dugo smo gledali u zgrčeno krhko tijelo prije nego što smo se odvažili da priđemo. Makso je mirno ležao. Desna ruka mu je bila pod glavom, a lijevu je ispružio, stežući njome grčevito štap. Kožni kačket ležao je na putu, a razbarušena kosa rasula se po prašini.

— Pa on, on ne diše! — uzbuđeno je rekao Jota i ustuknuo korak unazad. — Mrtav, mrtav je! — dodao je dok smo, uzdržavajući dah, uzmicali prema šumarku. I ko zna dokle bismo tako otišli, da se opet prvi nije odvažio Jota:

— Šta je? Bojite se! Kao da niste vidjeli mrtvaca.

Rekao je to takvim tonom kao da nikada ništa nije radio već samo gledao mrtvace. Nismo mu u tome trenutku zamjerili zbog razmetljivosti, jer su nas njegove riječi ohrabrile. Zastali smo i poslije duže šutnje Jota je opet progovorio:

— Hajdemo do Makse! Mi ćemo prvi saznati šta je cijelog života nosio u torbici.

Bacili smo grane ive i trube i pošli prema zgrčenom, beživotnom tijelu na drumu. Jota je usput raskopčavao i zasukivao rukave tijesne košulje. Kada se sasvim približio starcu, kleknuo je, okrenuo se, značajno nas pogledao, želeći pri tom da se uvjerimo u njegovu pronicljivost i hrabrost, sagnuo se i počeo da skida torbu s već ukočenog ramena.

Čovjek ponekad dugo razmišlja i ne može donijeti mudru odluku, a katkad, opet, u tren zaključi šta treba, a šta ne treba činiti. Djeca rijetko razmišljaju o postupcima koji će uslijediti. Ni ja tada nisam razmišljao, već sam jednostavno osjetio da tako treba da postupim i vrisnuo sam:

— Ne, Jota!

Jota je zastao i svi su se okrenuli prema meni. I sam iznenađen svojim postupkom, dugo nisam mogao ništa da kažem, a onda sam, shvativši zbog čega sam tako reagovao, progovorio gotovo molećivim glasom:

— Nemoj, Jota! Cijelog života je čuvao svoju tajnu, pa neka s njom ode i u grob.

Joti nije bilo pravo da mu neko nešta predlaže, ali se složio da ne treba zavirivati u Maksinu torbicu. Složili su se kasnije s tim i odrasli Vakufljani, pa je Makso sahranjen sa svojom torbicom, a niko prethodno nije pogledao šta se u njoj nalazi.

I danas, kada mi pred očima prolaze Vakufljani, pa nestanu, ustupajući mjesto Maksi Torbici, bez straha mu pogledam pravo u oči i bude mi pri tom drago što sam pomogao da se tajna njegove torbice nikada ne otkrije.

Mevludin SPAHIĆ

MINER

Ona mala, prizemna, sada napuštena kućica, što se stisla između dvije lipe, a na domak gustog zelenog šumarka, spuštenog odozgo iz brda, krije u sebi možda otrovnicu, uzrok jednog tužnog rasuća. Rasuća koje je donijelo smrt mineru Husi, a njegovoj porodici vječiti nespokoj i tugu.

Danju iz nje na ljetnoj žegi drhti prigušeno siktanje zmija i šumovi drugih gmizavaca koji su se naselili poslije tragedije siromašne nesretne obitelji.

Noću blijedi mjesec baci svoju srebrenu svjetlost u stakla prozora, pa učini kao da u kući gori petrolejska lampa. Ljeti, za vijeme onih velikih oluja, poslije dugih vrućina i suša, kad šumom i okolinom uragan počne lomiti i savijati grane drveća, a tutanj gromova uplaši sve živo u selu, stari ljudi bi znali reći:

„To Huso bije zmije".

Munje bi tad kao vatrene zmije parale nebom, skačući s brijega na brijeg, skrivajući se iza oblaka, bježale visoko u magluštinu pa se zatim spuštale sve do pokošenih njiva. Njihovo nijemo i pakleno siktanje nebom pratila bi grmljavina kao da hiljade mina puca u nekom dubokom kamenjaru. Eho grmljavine širio se nebom, slabio i nanovo počinjao na drugom kraju neba, stvarajući potmulu huku kao da se ruše gomile kamenja. Nema Huse, potonulo vrijeme odnijelo je prošlost. Ostala je priča.

Huso je bio čovjek osrednjeg rasta, ramena pognutih naprijed, snažnih ruku, često ispruženih kao da drži minerski štap sa kojim gura eksploziv u dubinu izvrtanih rupa. Lice mu je imalo skulptursku tvrdu mirnoću. Debele žute obrve, često pokrivene prašnjavom koprenom, nadnosile su se nad pogled zeleno-sivih očiju, koje su vremenom posivjele kao i kamen koji ga je okruživao. Radio je kao miner u kamenolomu. Tutanj drobilice i gromoglasno pucanje mina satima bi mu još zvonilo u ušima poslije rada. Često se iz sna trzao i skakao u postelji vičući „mineee...", ili bi sanjao kotrljanje kamenih gromada na čijem bi putu bio on.

Dani u njegovom poslu bili su jednolični, ali za njegove istančane osjećaje ipak se svaki razlikovao. Zapažao bi on da se njegovom rukom ono veliko kameno brdo postepeno troši. Grizle su ga njegove mine. Radovao se svaki put kada bi mine povukle mnogo kamena. Huknulo bi kamenje poslije pucnja kao bujica nemirne vode. Tad bi mu smjenovođa zadovoljan rekao:

„Dobro, bogami Huso, dobro si napunio".

Uspjeh je zavisio od zbijenosti eksploziva u izvrtanoj rupi. Ponekad bi se desilo da je satima punio, a otpucavanje je bilo slabo. Uzrok mu je bio poznat. Dok je punio rupu i gurao patrone eksploziva, negdje u dubini bušotine osuo bi se neki kamičak i tada bi veza bila prekinuta. Detoncija ovakve mine bila bi slaba, jer bi samo dio eksploziva bio aktiviran i to onaj do ulaza u bušotinu.

Poslije pucanja takve mine, Huso je izgledao zamišljen i tužan. Smatrao je to ličnim neuspjehom. Ponekad bi se morao vezati i užetom da bi

napunio kakvu pukotinu u kamenu, dok bi ga drugovi držali. Visio bi tako nad ambisom i radio smireno svoj posao. U svom radu pazio je da mu se ne desi pa da ne zamijeni sporogorući sa brzogorućim štapinom. Znao je ishod takve greške.

Poslije napornog rada, kada bi sunce žurilo visokim plavim lancima planine što se protezala zapadom, Huso bi se vraćao kući. U toplom i dragom domu čekala bi ga njegova žena, trpećiva Mejra i sin jedinac Juso. Svakog dana u kasno popodne, kada bi stigao na domak svoje njive, Huso bi čuo brzo tapkanje. Jusini bosi tabančići pljeskali bi po utabanoj stazi, što se krivudavo spuštala niz njivu, dok je trčao u naručje ocu. Pao bi zadihan u umorne ruke koje bi ga prigrlile, a maljavo Husino lice, toplo kao krzno, priljubilo bi se uz Jusine obraščiće. Huso bi potom podigao sina i nosio ga sve do vrata kuće. Ponekad bi mu iz našivenog džepa radne bluze izvadio neki šareni i neobični kamenčić što ga je uspio pronaći u kamenjaru. Na poluotvorenim vratima kuće uvijek bi ga dočekivala Mejra. Poslije ručka Huso bi izašao na verandu, sjeo na tronožac, opružio noge i zadovoljan, skoro sa smiješkom, skrenuo pogled po zelenim krošnjama drveća.

Često bi tako naslonjen leđima na zid, opijen mirisom iscvjetalih lipa i cvrkutom ptica, utonuo u san.

Jednog dana, dok se vraćao sa posla, zastavši na prelazu živice koja je graničila njegovu i susjedovu njivu, osjetio je da poviš njegovog imanja treperi neka neosjetna zla kob u zracima zalazećeg sunca. Zastade i oslušnu. Niz njivu se nije čulo tapkanje nogu njegovog jedinca.

„Možda ga još nisu vidjeli", pomisli.

Brzo zakorači u svoju njivu i opet zastade. Nije smio podignuti pogled prema kući, jer se plašio da ne otkrije istinu, koju je predosjećao, da jedinac nije vani. Tihi dašak vjetra donosio mu je strepnju. Misli su se brzo smjenjivale ne objašnjavajući ni jedan od razloga koji su ga počeli peći. Umorno podiže pogled prema vrhu njive u čijem se prikrajku skupila kućica, koja je djelovala pusto i pretećі. Strah mu probode srce. Htjede da poleti, ali mu prvi koraci bijahu kao olovo teški. Put sa dna njive do kuće trajao je za njega čitavu vječnost. Drhtavom rukom otvorio je vrata. U polutamnoj sobi ugledao je prizor koji mu je eksplodirao u duši kao najrazornija mina. Tijelo mu je na trenutak postalo kao razrušena ruina. Pokušao je nešto da kaže, ali su mu riječi samo zvonile sviješću.

„Ugrizla ga zmija."

Mejra je plačno gledala u Husu držeći mokru krpu na čelu dječaka. Borba za život dječaka trajala je cijele noći. Huso je zoru dočekao budnih očiju.

Tog jutra dan je bio kristalno vedar. Huso je pošao na posao sa teretom straha. Bojao se za sudbinu jedinca koji je ostao u polusvjesnom stanju, potresan neprestano napadima groznice. Samo je tijelo napuštalo blizinu najdražih. Misli i duša ostali su uz Jusu. Odsutan i zanesen teškim mislima, Huso se nije tog jutra osvrćao na dugu i otegnutu pjesmu ptica iz čestara pored kojeg je prolazio. Nije zamjećivao bisere rose obješene na vlatima zelene trave, plavkastu izmaglicu po kojoj su sunčevi zraci tkali najljepše šare dnevne svjetlosti. Prigušen bol pekao ga je u duši i činio tijelo umorno i teško.

Osobina Husina bila je ćutljivost, pa niko tog dana nije zamijetio da se u njegovoj duši sudaraju praznina i bura očaja. Svaki od rudara latio se svog posla. Huso je pod drvenom krovinjarom sačekao da bušači izvrtaju rupe u stijenju. Za to vrijeme pripremao je eksploziv, štapin i detonatore. Taj posao

radio je instiktom. Odsutno je potrpao materijal za mine u ranac, podigao glavu prema stijenama i čekao da mu bušači mahnu s brda. Iz razmišljanja ga trže uzvik:

»Gotove rupeee!!"

Vidio je kako se bušači premještaju na drugi kraj brda u koloni jedan iza dkrugog. Krenuo polako u brdo pomažući se minerskim štapom. Polako, korak po korak, penjao se krivudavom i na mjestima opasnom stazom. Na trenutak bi stao i osvrnuo se. Pogledom je tražio mjesto i lice iz misli. Kao da je želio da bude iza njega. Niz kamenitu stazu, kada bi mu se pogled razbistrio, vidio bi samo jutarnju jaru, koja je počela da treperi. Pošto bi napravio nekoliko koraka ponovo bi stao. Imao je osjećaj da ga Huso prati iako je to bilo nemoguće. Čudio se svom glupom nespokoju. U jednom trenutku, kad se osvrnuo, skoro mu srce ne iskoči od brzih otkucaja. Stazom je išla sjena. Kretala se. Htjede da vikne:

»Sine Juso!?"

Ubrzo shvati da je to samo mali oblačić zaklonio sunce. Diže pogled prema nebu. Bijeli razliveni i usamljeni oblak plovio je prema zapadu. Husi bi krivo. Zar se i on igra sa njegovim osjećanjima i vara ga? Sa još većom prazninom krenu ostatak puta. Stiže do bušotina. Polako i umorno sprti teret s leđa. Razveza ranac i povadi eksploziv. Otpoče tako poznatï svoj posao. Gurnu prvu patronu eksploziva u bušotinu. Uze štap i ugura je u dno. A zatim drugu, treću...

U predah tog rada sjeo bi na vreli kamen, otrao znoj sa čela, a zatim bi, pošto nije imao sata, bacio pogled u nebo. Na plavetnom nebu sunce je lijeno pravilo dnevnu putanju. Poslije kraćeg odmora podiže se i napuni preostale rupe. Zatim je sve bušotine začepio raskvašenom glinom radi jače detonacije. Poveza sve štapine. Zapali cigaretu. Povuče nekoliko dimova i njome brzo popali štapine. Požuri niz stranu usput viknuvši:

»Pazi mineee!!!"

Čudio se svom glasu koji je tonom više ličio na krik. Istog ga trena trže tutanj eksplozije. Kroz misao mu proletje zaključak: radio je sa brzogorućim štapimom! U svijesti mu munjevito proploviše pokidane slike njegovog života.

U ušima mu je još zyonila buka detonacije kad su ga sustigle gromade stijenja. I dok se prašina nošena kao zavjesa magle, kretala nisko kamenjarem, prema porušenoj gomili kamenja žurilo je nekoliko rudara.

Alija H. DUBOČANIN

MUHUR

Danas sahranismo Irfana Domića zvanog Muhur. U novim derventskim mezarlucima. Pod starom nakrivljenom šljivom gdje mu iskopasmo raku, zemlja je masna i crvenkasta. Spustili smo sanduk s nevelikim teretom, izvukli užad, čekamo da govornik završi posmrtno slovo o našem Muhuru. U nervoznim rukama poneko drži grumen zemlje koju će, samo što nije, bacio na sanduk, i razići ćemo se kućama na zaslužen popodnevni odmor uz kaficu i laku, neobaveznu priču u kojoj će, svakako, nešto mjesta zauzeti i današnja sahrana. Ako nečija smrt može biti iznenađenje, onda je to Irfanova. Radio je u opštinskoj kancelariji, rješavao katastarske stvari; povremeno odlazio na Ukrinu s ribarskim priborom u rukama koje su mirisale na indigo. Osmijeh s lica nije skidao. Lijevi obraz od tog smijeha već mu se počeo kočiti. Nikad nije glasno zapjevao, bar mi, njegovi takozvani bližnji, nismo primijetili; nije opsovao, ni oca, ni sveca, ni skupoću; nije nikad udario šakom po stolu u poderanom domu kulture. Slabo šta jest. Ništa nije. Jednom se svojim mišljenjem suprotstavio treneru ovdašnjeg nogometnog kluba i to je za sve prisutne bilo iznenađenje. Njegov osobni znak bile su cipele s pertlama. Uvijek je nosio cipele s pertlama. Pertli je imao cijelu kolekciju.

Govornik iznad Muhurove glave sam sebe je zaglušio zvonjavom limenih riječi.

Kad su mi javili da se Irfan objesio, otišao sam do udovice, isprane i izrađene žene, uvijek nagnute na desnu stranu, valjda od kanti, lonaca, mokrog rublja, djece. Bez riječi, a šta bi tu riječi i činile, dala mi je plavi koverat. Na njemu je Irfanovim rukopisom, jasnim i pravilnim, bez suvišnih poteza i razigranosti ruke, svedenim na nužnost, kao da štedi opštinsku olovku, napisano. Nisvetu!

Prepisao sam pismo prije nego što je po njega došao krupan ugojen milicionar.

Irfan piše:

„Lakše bi mi bilo da popunim kakav formular, ali u opštini još nemaju obrasce za ovakve potrebe. Trebalo bi razmisliti o tome.

(Napominjem da ovo pismo ne pišem pod bilo kakvim pritiskom drugog konkretnog lica. Piše se samo.)

Kad budeš čitao ovo pismo, mene više neće biti... Već vas vidim. Sjedite u domu. Pred vama je šah, kafa, cigarete. Brbljate, beskrajno brbljate i nagađate šta bi Muhuru. Nisam mogao braniti svoj život, pa ne mogu ni smrt. Odluka je zrela, i već mi je lakše. Nikad mi nije bilo ovako lijepo. I nemam potrebu da se opraštam. Ni žao mi nije. Neke sile su već isključene. Ruka ne drhti. Čak, nećeš vjerovati, mislićeš da su ovo riječi šenulog, dođe mi da se nasmijem. Da se razorno, drsko, rasipnički nasmijem. Sve je, zapravo, tako jednostavno. Pečat je vlažan. Pritisneš i stvar je punovažna. Dok nisam zaboravio, sve ću uskoro zaboraviti, pokupi svoju bratiju, otiđete pod onu topolu, čekajte štuku. Namamio sam je. Trebala bi zagristi ovih dana.

Sinoć sam sanjao crne kule. Ne znam ih opisati. Bilo ih je mnogo. Kao, ja sam u nekoj pustinji pokrivenoj zelenkastom maglom. Neko jadno sunce, spušteno i mliječno, teško se probijalo kroz taj zelenkasti zastor. Bježao sam. Kugle su me progonile. Dvije najveće, crne i uporne, mijenjale su pravac. Između njih nisam mogao pobjeći. Otuda su dolazile male, ali dovoljno velike da me pregaze. Bilo ih je mnogo. Crnila se nepregledna zemlja. Previše je to. I manje bi ih bilo dovoljno. Nemojte iz ovog sna izvlačiti lude zaključke. Kugle su došle iznenada, izronile su iz usijane zemlje. Čitale su mi misli. Kad ja stanem, stanu i one. Krenem li, eto i njih.

Nikad nisam bio vješt na riječima, pa ni sad se u riječi ne uzdam. Ti to bolje znaš. Tebe slušaju. I ne pokušavam ti reći zašto... Primijetio sam da je počelo od cipela. Dobro si pročitao: od cipela! Ležim ja neki dan u kuhinji na otomanu, blenem u plafon, a on sav od muha upljuvan. Pa mi dođe na um čudna računica. Nema ti nikakve veze s plafonom i muhama, ni sa mojim ležanjem, ali, osjetio sam: zaskoči me i steže tamo gdje sam najtanji i najslabiji. Računam, tijelo bi moglo izdržati još dvadesetak godina kad bi se redovno održavalo, a duša, ta nejasna, svačim pretrpana, bijedna ludara duša, ona više ne može. Neće dugo. Uzmem olovku i novine te počnem računati. Tri stotine šezdeset i pet puta dvadeset jeste sedam hiljada i tri stotine. Onda, sedam hiljada i tri stotine puta tri (toliko puta dnevno obuvam cipele) jednako je dvadeset i jedna hiljada i devet stotina. Znači, ostaje mi da još dvadeset i jednu hiljadu i devesto puta zašnjiram i odšnjiram cipele. Ne mogu. Kako ću još dvadeset i jednu hiljadu i devetsto puta zapertlati i otpertlati. Ne mogu. Prepadoh se svog računanja. Pokušah misliti na nešto ljepše i mekše. pomislih na štuku koju danima namamljujem. (Ne zaboravite je upecati.) Nije pomoglo. Neki vrag, veseo i uporan, odvede me do novih računa.

Slušaj strahote.

Izračunao sam da ću za dvadeset godina morati pojesti tri hiljade šest stotina i pedest kilograma hljeba. Znaš li ti kakvo je to brdo pečenih hljebova? I sve to ja moram pojesti, a ni trbuh mi više nije kao nekad. Ne prima hranu. Sve češće povraćam. Ne mogu odagnati tu rumenu sliku hljebova. Kako ću ih pojesti? Pomislim, možda će se desiti kakva olakšavajuća okolnost, kakav rat, sasvim mali, ratić, dovoljan da me k vragu odnese, da me spasi, ali kako se danas živi, ni u šta čovjek nije siguran, pa ni u ratić. Valja se uzdati u se. Možda se ti sjećaš one naše njivice okrenute Savi, tamo u Dubočcu. S nje je moja mati, u one gladne godine, ubirala taman oko tri i po metra pšenice. Kako ću pojesti cijelu jednu ljetinu? I skitnica pamet ode u ono poskočno vrijeme u kratkim cajganim pantalonama. Oguliše mi se koljena, razbiše mi kamenom glavu. Učinili su to oni derani iz Gornje mahale. S njima smo se uvijek makljali. Prevrnu mi se čamac nasred Save. O, straha! Gusta i rumena straha. Samo dijete se može tako slatko i jedro nastrahovati. Iz travuljine, sa zadignutom suknjicom, iskoči i Hava. Krilo joj puno moga stida.

Kao bijesnog konja jedva zauzdah sjećanja i ponovo se dadoh na računanje. Ako za sedam dana pojedem jednu kokoš, za dvadeset godina poješću hiljadu četrdeset i dvije kokoške. Zamisli, hiljadu četrdeset i dvije. Vidiš li ih? Crvene. Bijele. Golovrate. Grahoraste. Trbuh mi raste, raste, raste. U njemu su sve te kokoške. Legu se. Kokodaču. Nose jaja u mom trbuhu. Kljukaju me. Čuje se i pijetao. Trbuh mi je narastao kao leteći balon. Puknuće. Pobiće sve kokoši. Perje se razleprša. Puna je glava kokoši. Kokoću nesnosno. Šta ću s ovolikim kokošima? Eno ih i na lusteru, u kolijevci male

Denise, jedna se zavuče u rernu. Proklete kokoši. Napolje! Napolje, kokoši iz moje glave. Neću više okusiti kokošje meso. Povraća mi se. A sam sam. Sam sa svojim kokošima. Nisvete moj, čuvaj se, kokoši mogu biti opasne. Jedva sam ih istjerao. Nisam sasvim, pored lijevog uha još mi pijuče neko pilence. Njega ne mogu istjerati, a nemam ga čime nahraniti. Umrijeće u mojoj glavi.

Dosadi, bolan, i živjeti. Čovjek sam sebi omrzne. Već mi se gadi i sama riječ čovjek, a tako čeznem za čovjekom.

...Olovka mi je još u rukama. Ruka mirno počiva na bijelom papiru. Ona je svoje ispisala, iskopala, izmilovala, nanosila se pera i sjekire, pečata i motike, puške i vesla. Ima na njoj svakakvih tragova, a i ona je ožiljke ostavljala. Evo je, opet računa. Nit' ona sluša glavu, nit' glava nju.

Sjećaš li se onog brežuljka iznad rijeke? Vidim svaki list na onim trima trešnjama. Nikad ne saznadoh čije su. Nikad ih niko nije čuvao, a ja sam se plašio jer su nam rekli da su državne. Kad god sam prolazio pored njih i gladno piljio u vršike od polovine crvene, okretao sam se ježeći, misleći da će iz grma iskočiti ta strašna država i kazniti me što gledam njene trešnje. Pošto su mi objasnili da država ne može iskočiti iz grma, skupio sam ono malo jadne hrabrosti, dopuzao do trešanja i uspentrao se na najvišu. Oko mene su mirisale trešnje, jedre, rumene, sa junskim suncem na nježnoj kožici. Otkinuo sam dvije peteljke i od trešanja napravio naušnice. Bile su tako lijepe da mi ih je bilo žao pojesti. Trbuščić pod mojom prljavom košuljicom krčao je od gladi. Odgađao sam trenutak kidanja da što duže potraje onaj čudni osjećaj zadovoljstva što sam na vrhu trešnje, što je dovoljno da pružim ruku i da pokidam svu tu crvenu ljepotu. Zašto da žurim, moje su. Neće se otimati kad ih počnem brati. Bespomoćne su. Učvrstih se bolje u vršiki trešnje.

Visoko sam, mnogo visoko. Ispod brijega, češući ga lijeno svojim desnim ramenom, tiho teče Sava. Raširiću ruke, zagrliću rijeku, daću joj trešanja; zagrliću višnjik na onom plavičastom brežuljku, onu ženu natovarenu velikom korpom, podići ću u zrak i nju i njenu korpu; među mojim rukama imaju mjesta sve laste i sve svrake, i ona stara nakrivljena čardačina koja će, duhne li jači gornjak, krovom nadolje skočiti u Savu, i zaroniće, roniće duže od svih dječaka, i nikad se više neće sastaviti. Šta ću sa ovolikim rukama? Kako ću zaustaviti njihov rast? Već grlim daleke obronke Motajice. Kažiprstom sam poduhvatio njene bregove koji izlaze na Savu.. Između ruku mi prođe avion. Ostade trag. Poplaši mi ptice ružnim brundanjem. Avion u letu snese vrelo jaje. Uhvatih ga da se ne razbije padajući na zemlju. Eksplodira jaje u mojim rukama...

Ispod trešnje podera se ružna rutava glaščina. Ispade mi iz ruku zagrljeni svijet. Skotrljah se niz grane. Potrčah. Bosom nogom stadoh na hladan crn krug, mek i ljigav. U studenom trenutku, presječe me jeza. Kasnije, shvatih da sam stao na sklupčanu zemlju. Dok sam bježao, iz mene su ispadali komadići krajolika.

Pitaš se, možda šta se dalje dogodilo. Ništa, Nisvete! Nikad se više ništa nije dogodilo, sve se zbilo u tom danu. Svi ostali su samo varijanta tog dana. Trčao sam stajući na crna zmijska klupka, sa svijetom koji mi iz ruku ispada.

Da prekinem...Ionako kraja nema".

Govornik iznad Irfanove glave konačno je umuknuo. Iz ružne, masne žene, provalio je histeričan plač. Sa nakrivljene šljive usprhnu krupan vrabac. Busenje iz naših ruku zabobonji po sanduku. Vraćali smo zemlju na njeno mjesto.

U zraku miriše crvenkasta ilovača.

Časlav VASILJEVIĆ

U BAKARNOJ ŠUMI IKAR

Izgrizla rijeka ljuti kamen klanca, oznojila naslage brda, provukla svoju žilu toka dalje u svijet, u novo i neznano, ostavila izvorišta (dijete ostavi majku) za nepovrat i neznan, za nedođini i brigu, odgurnula pred sobom gnjilu ilovaču, ojačala i osnažena, okuražena svojom moći i silinom svojih talasa — tek naziruću slikom snage — probila se modra zmija iz bakarne šume i povukla sobom Ljubisava, narečenog Ikar.

Tim klancem, tom bakarnom šumom, vuče Ljubisav glavu oca svoga Klonimira, narečenog Dedal, za pokop i smiraj, za trajanje u truljenju, prati ga lavina potjere — mrkih tjerača što na ramenima i u glavama nose džide i strijele, topove i ljute vrhove kuršuma, atomske i ine bombe, plamen što gmiže i zadah crnila smrti. Uspijeva da vješto zavara im put, pokušava da glavu do bezbjeda dovuče, da je u šumi mira, ispod svjetlosti i vrhova jela zabodenih u nebo, sahrani.

Za modru zmiju i njene okrajke veže ga vrpca majčinske krvi, i prvog mlijeka, i sladosti golokrakih godina, i straha od kazne zbog dječijih nestašluka, i mudrost prvih slova, i tanani treptaj ljubavi što mu prvi put u prsima pod sisom prokuca, i slast topline ženskog mesa i curenja muškog sjemena, i odmjer snage u nadmetanju, i sve što životom zovu. Tu, na obalama rijeke, bujao je njegov prkos i otpor, uvjerenje i pouzdanje da se mudrošću i knjigom može mijenjati put svih potjera, da se gnoj vremena može iscijediti a rane negdašnjosti novom travom melemiti. Sve to struji Ikarom dok vuče glavu i traži nove puteve da zavara potjeru, dok mu plamen liže pete, zna jedino da glavu mora smiriti, to ga krv goni, šumi i pjeni u njemu, zatvara razum, zna da mora (kako?), samo da je iz klanca izaći, samo oklop surih stijena probiti, dohvatiti se polja i ravnine, smirenom modrinom vode otploviti, prepustiti zaboravu (može li?) sve tjerače i njihove uboje, besmisao i ispraznost goniča i gonjenih. Zapahnjuje ga vrelina plamteće okoline, guši miris prerovane zemlje i sagorjelog života na njoj i u njoj, oči peče vatra iza, ispred, s lijeva, s desna, u mozak se zariva sijev bola, vuče sebe i glavu, nikad kraja bezizlazu, tjerači su blizu, snaga vatre i razaranja to kazuje, samo stijene proći, samo udahnuti miris svježine, samo zdravu travku naći, ljigavo ljepilo smole krati mu korak, žeže kiša vrelog sumpora, ključa klanac.

Sijevnu misao blagorodnog spasenja: poletjeti. Izdići se iznad svih potjera, svih klanaca, zamki i uza, bestjelesno lebdjeti, nadvisiti miris smrti, straha i besmisla. Ostavlja glavu (dobro je i duboko skrajniti — goniči se i mrtvoj glavi svete) i snagom volje nadvisuje prostor bijega, uzdiže se u visine i prostranstva, prate ga pramenovi dima i ključale pare, leti, lebdi. Iz plavetnila visina nazire čopore goniča, riju kamen, šuma gori, oblaci dima nad rijekom, kopaju, traže (Ikara ili glavu?), dijele se, međusobno se proždiru, bakarna im šuma i stratište i trpeza, tope se stijene, zemlja mijenja oblik.

Zatvara oči, polusan, nije više ni gonjen ni gonič, nema ljutih mirisa ugaženog života, blagost, ne osjeća sebe, ne osjeća ništa, lebdi. Moždanom masom plovi neko bivše vrijeme, predprogonsko, blješti osunčani vijenac

planine, bjelasa se pjena riječnih slapova, miruje šuma, po koji snop svjetla rani krošnju drveta i ozari tle, miriše život. U tim mislima Ikar se kao odlazeća tačka gubi ka suncu.

Goniči završavaju pir u bakarnoj šumi. Rastopljeni kamen zatrpava šumu, rijeku, goniče, Dedalovu glavu. Po tekućoj lavi padaju i lijepe se čestice Ikarovog praha, posljednji znakovi sunca. Hladi se bakarni krš. Iz Ikarova praha isklijava Milidrag, još nenarečeni sin, i povlači Ikarovu glavu. Arlauknuše bakarne urvine. Potjera!

VIII

Kritike, članci, eseji

Stjepan Đ. BLAŽEKOVIĆ:

NEŠTO O PTICAMA, KOJE JE STVORILA NARODNA MAŠTA

Svakome, ko čita naše narodne pjesme i pripovijetke, upasti će u oči čudne ptice koje je narodna mašta stvorila. Ona, da oživi i uljepša svoje duševne tvorine, nije se zadovoljila s običnim pticama, nego si je stvorila zasebni ptičiji svijet. Čim sam više o njima čitao, tim su me više zanimale, te sam pokupio o njima nekoje bilješke, da mi budu predodžbe jasnije.

Nekoje je rimske careve držao naš narod za zle duhove kao npr. Trajana i Dukljanina. Za onoga narod priča, da je imao kozje uši, a za ovoga, da sjedi na dnu morskom kao ukleti duh.

Mi znademo, da narod drži ušaru i ćuka za ptice zloglasnice, jer obično po narodnom gatanju navješćuju nesreću ili smrt. Za noćne ptice može se manje više kazati, da nijesu lijepe i baš za to, što provode noćni život, kad čovjek spava, nijesu mu drage. Isto su tako i crni gavrani i vrane vijesnici nesreća, valjda radi svoje odore, proždrljivosti i neugodna glasa.

Ako 40 dana iza ukopa dolazi ptica ili lepir u sobu, gdje je mrtvac ležao, onda je to znak, da mu neko nije oprostio, ili da mu je nešto teško na ovom svijetu.

Naš narod drži osim golubova još nekoje ptice kao svete: lastavicu, grlicu. Grješna duša vraća se kući u obliku »crne ptice". (Gl. zem. muzeja, VI., I. str. 150.)

Kako narod vjeruje, da se duša grješnika pretvara u crnu pticu, a car je Dukljanin u narodnim očima zao duh — nije moguće, a da nije kakva grješna duša, koja se je pretvorila u crnu pticu, da nije služila cara Dukljanina, jer je on kao zao duh morao dobiti za pratioca grješnu dušu. Za to mislim, da si tu narod pticu predstavlja crnom. Samo je takva ptica mogla imati zasebna izvanredna svojstva, da joj se je glas mogao čuti na dnu mora kroz dvanaest ledova. U tomu me mnijenju utvrgjuju i narodne pripovijetke, gdje se govori, da su se uz razne zle duhove, hale, aždaje, itd. kupile i najgore životinje njima po prokletstvu ravne i zlobne.

*

U pjesmi »Lov Markov s Turcima", spominju se utve zlatokrile.

Miler u »Hrv. Čit." str. 778. piše »Utva je neka vrst divlje patke u narodnim pjesmama: utva zlatokrila.

Milaković u II. knj. »Naša pjesma" str. 722. veli: »Utva je nekakva vodena ptica, koja je po trbuhu žuta kao zlato".

Ta bi dva tumačenja i ako se potpune ne sudaraju, imala pravo spram sadržaja ove pjesme — jer su se sokolovi rabili za lov u srednjem vijeku. Obadvojica se slažu u tome, da su spadale u rod patkarica — premda to Milaković izrično ne kaže, ja sam spomanuo kod sokola, da on rado ne hvata svoj plijen s vode radi svoje velike brzine u lijetu. Osim toga je poznato, da imade više vrsti pataka, te da od nekojih mužjaci imaju upravo krasno perje kovnoga sjaja koji se na suncu i mjesečini blista i prelijeva.

O duševnim svojstvima pataka piše Gjurašin (knj. II. str. 303.:) »Dobro razvijene duševne sposobnosti pokazuje divlja patka i svojim ponašanjem prema neprijatelju. Seyffertitz je motrio jednom nekoliko sati, kako se znadu čuvati ptica grabilica. Kada su opazile orla stekavca, kako lagano lete prema njima, podigle su se sve u uzduh, znajući dobro, da ih ne može u lijetu uhvatiti. Kada se je orao udaljio, spustile opet patke na vodu. Tako se pojavi na obzoru sivi soko. Sad nijesu patke poletjele, već su ronile tako dugo, dok se nije i sokô povukao kratkih rukava. Napokon eto jastrijeba, koji može isto tako dobro loviti leteći plijen, kao i onaj što sjedi. Patke se odmah sakupiše i počeše svojim krilima bacati vodu u vis, stvarajući tako nad sobom neprozirni zastor". Ne pustimo li ni to s vida, da u to vrijeme nije bilo pušaka, tad ćemo lako doći do zaključka, da je lov na patke bio nekada vrlo težak, te da su radi toga bile rijetka lovina.

Pokojni Ivan Zovko piše o utvama zlatokrilim[1]):

»Po narodnom pričanju »utve zlatokrile", ako i nijesu baš kakva božanstva prvoga reda, a ono svakako jesu neka vrst dobrijeh demona. U najprvotnijem značenju ove riječi to su bile prave zaštitnice, kako pojedinih individua, tako i cijele neke mase pojedinih naroda. Svoje miljenike one su pomagale ne samo u lovu, nego i u svakoj zgodi i nezgodi.

Opisuju ih dvojako. Čuo sam, gdje se kaže, đa su to prekrasne djevojke, kojim je uistinu gornji dio tijela najljepše djevojačke spodobe, dok im je donji dio ptičije slike i prilike. Po tijelu su ozgor pokrivene prekrasnim krilima, koja odsijevaju poput žarkoga sunca, tako da svjetlost od njih dopire čak i u sedmo nebo. Njih je Bog stalan broj stvorio, upravo kao i vila. Više ih ne može biti, pa da živu milijun godina, a manje može, jer u današnje vijeme, kao i vila, dok je puška na svijet došla, sve većma i većma izumiru, da je malo koju rijetko danas i vidjeti, kamo li s njime drugovati.

I drugo pripovijedanje donekle se spomenutim slaže, samo što se drugo razlikuje u toliko, jer vele, da nije gornji dio ljudski, nego donji, a đa je gornji s ptičjom glavom i poprsjem. Bar ja mislim, da je ovo drugo pripovijedanje i autentičnije i korektnije uzmemo li obzir na najstarije narodno vjerovanje u pogledu ove stvari. Još i sada ima priča u narodu, koja pripovijeda, kako je neki silni i mogući kralj zauzeo i na juriš osvojio Indiju, tu »zemlju prokletu", i kako je tamo našao ljudi s pijevčevom glavom, a ljudskim trupom, koji su mu dosta zôra i muke zadali, dok ih je nadhrvao i nadvladao.

Kako se vidi, narodno je pripovijedanje posve oprečno gornjem tumačenjem i shvaćanju, te s toga ja mislim, da su gornja tumačenja ispravnija, samo što je narod, da uljepša tu pticu pridodao, da je imala zlatna krila, tobože da kaže, kako je bijela, rjetka i skupocjena".

*

Već prije spomenusmo, da kad čovjek pravednik i ugodnik božiji umre, da mu duša odleti u obliku bijele ptice — goluba, a grješnika u obliku crne. To je vjerovanje, po svoj prilici u narod prešlo s istoka, gdje su golubovi i grlice bile poštovane ptice, a odakle je potekla i kršćanska vjera, te se je to dvoje nekako asimiliralo.

Ima narodna pripovijetka, u kojoj se opisuje, kako si narod dušu predstavlja. Evo je:

»Bila dva čovjeka, dva velika prijatelja, pa se razgovarala o duši. Jedan je govorio, da duša izagje iz čovjeka, kad spava i da hoda kojekuda cijelu noć a drugi nije u to nikako vjerovao. Razgovarali se o tom više puta, i svaki put

1) »Glasn. zem. muzeja" G. 1891. str. 317.

bi se rastali kao i prije. Jedan put se nekako desi, da je onaj što ne vjeruje, da duša izlazi iz čovjeka, došao onome na konak. Sjedili njih dva po večeri dugo i razgovarali se o svačem, pa najposlije legli. Domaćin odmah zaspi, a gost pomisli, kad ovaj pripovijeda, da duša izlazi iz čovjeka, može bit, da iz njega izlazi, pa smisli, da nikako ne spava, već da sjedi i gleda, hoće li duša iz njega izaći, kako on pripovijeda. Što smislio, to i učinio. Sjedio, sjedio i već mu dosadilo, gledao oko sebe, gledao u tavan i brojio daske, dok na posljetku opazi u zidu nekakvu rupicu, iz koje se pomolila pčela, da izagje. On brzo skoči, uzme fildžan vode i podnese pod rupicu, đa ne izagje pčela. Pčela pogje da izagje, a on opet s vodom pred nju. Ona na drugu stranu i on s vodom na drugu stranu. Dugo je tako radio, dok mu nije dosadilo, te baci fildžan pomislivši: za što da joj branim izaći. Pčela izagje iz rupe i odleti onomu što spava. Pade mu na lice, a on pobojavši se, da ga ne ujede, htjede ju otjerati, ali mu ona pobježe u usta.

Do malo se probudi domaćin, stresao se od sna i reče: „Oh, brate, što sam ti čudan san usnio!" — „Što dobra" reče ovaj, „Usnio sam, a ja ti u nekvoj pećini, a u toj pećini silno blago. Ja nakupim pune džepove i pogjem iz pećine, ali ne mogu napolje, jer se voda svuda razlila ko more. Okreni tamo, poteci vamo, al' voda svud. Povratim se natrag u pećinu i stanem plakati. Kad se isplakah, pogjoh opet na polje, al' gle čudo božije vode nema. Veselo iskočih i u to se probudim.

Gost si sad pomisli, da je ona pčela bila duša njegova, koja je izlazila iz zida, dok je on spavao. On mu sve ispripovijeda, oni se sjete onog blaga, raskopaju zid, u kom nagjoše pun ćup dukata, koji izvadiše i podijeliše bratski".

U narodnim pripovijetkama imademo mnogo primjera, gdje su po mirisu raspoznali zli dusi, ako je bilo u njihovoj kući duša pravednika.

„Kad u večer, Bože! duva vjetrina, krše se drva, misliš, sve će se iz korjena izvaliti. Ona se sakrije za koliku, dršćući od straha, al eto ti hala ide. Kako dogje u kolibu stade mirisati, pa reče: „Ovdje ima rajska duša; izigji, rajska duša! ne ću ti ništa". Djevojka izagje.[2])

Ko zna, nije li narodna mašta izmegju rajske dušice i rajske ptice stvorila kakvu svezu, jer u narodnim pripovijetkama obično sretno umiču i spasavaju se rajske dušice iz kandža zlih duhova.

„Tvorevine apokrifne književnosti sredovječne postale su zajednička imovina nemalo svih kršćanskih naroda srednjeg vijeka, u kojima ima tragova književnoj radnji na narodnome jeziku.

Osobito prostome narodu morala su goditi pričanja, kako nalazimo po apokrifima. Što čovjek samo zamisliti može, da bi bilo vrijedno znati, sve si to mogao naći u apokrifima, koji otkrivaju svaku tajnu na nebu na zemlji, u vidljivome i nevidljivome svijetu, u prošlosti i budućnosti".[3])

Srednji je vijek bio pun misticizma, te su si ljudi u mlađenačkom dobu razvoja sve vrhunaravne stvari realno gledali, da predstave. Ne bi nikakvo bilo čudo, da su si izmegju rajskih duša i rajskih ptica stvorili svezu. Samo rajske ptice i čiste rajske duše mogu pjevati o ljepotama nebeskim, jer ih već uživaju i poznaju.

Ivan je Žovko zabilježio jednu priču o nekakvoj ptici, kojoj je Bog udijelio zasebnu misiju.[4])

---

2) „Kako su radile, onako su prošle". Nar. prip. Vuk.
3) „Crtice iz hrv. književnost. d. Broz, str. 191.
4) „Glasn. zemalj. muzeja", 1891. str. 99.

„Kad je Bog stvarao svijet, dade čovjeku, svom stvoru govor, a ostalim svojim stvorenjima različite glasove. Samo ostane jedna ptica, koja ponizno pristupi stvoritelju i ponizno ga zapita treptanjem očiju i klimanjem glave, kakav će imati glas. Pošto je bio Bog već sve glasove razdijelio, nemajući za nju više nijednoga reče: „Tvoj glas otsele će biti da jedino vičeš: Lijepi ružnoj, lijepa ružnom". Otuda se dogadja da lijepi uzme ružnu, a lijepa ružnog. Do onda je uzimao uvijek lijepi lijepu, ružni ružnu: ali od toga vremena ide sve u mješavini. Mnogi kraljevi i carevi a i drugi ljudi bili su kivni na tu pticu, te su je posvuda tražili, da je ubiju, ali im je sve bilo uzalud, jer je ta ptica čak negdje u sedamdeset i sedmom carstvu, gdje uvijek i po noći i po danu sunce sija i gdje ljudi žive najmanje sto godina. Ta je ptica negdje u zemlji sretnoj i čestitoj."

Dr. Šurmin (Vijenac, 1900., str. 30.) piše o rajskoj ptici: „Zapadnjačke legende srednjega vijeka pripovijedaju mnogo o angjelima. Kako je srednji vijek bio sklon mističnomu pripovijedanju, tako je zamišljao različne zgode, koje bi mu mogle objasniti i postanje čovjeka i postanje angjela. Tako se pričalo da je bilo angjela, koji su pristajali uz Lucifera, kad se odmetnuo od Boga, i pokoravali mu se, no nijesu se izobijestili kao Lucifer.[5]) Za to oni i nijesu blaženi, ali nijesu ni prokleti: lišeni su samo gledanja lica božijega. Te su angjele pomišljali kao ptice koje su imale svoj osobiti raj. Te su ptice svagda bile kao dusi, koji su samo u Pashi dobile ptičiji oblik tad bi se ptice spuštale na ostrov sv. Brandana, da tamo svojom pjesmom proslave Gospodina za njegovo preveliko milosrgje. Ovakovi dusi-ptice nijesu mogli da razberu dobro od zla; pa kako im to nije bilo dano, tako su i u svojem promjenjenom obliku živjeli na suhu i na moru, puštajući se valovima, da ih zanose, kad bi lovili ribu.

Ovo zoomorfičko prikazivanje angjela stvorilo je priče o rajskoj ptici. Stari su već Egipćani zamjenjivali dušu s pticom. U njih se ptica-duša pojavljuje u čovječjem obliku. Tako se čita i u romanu srednjega vijeka o Aleksandru Velikom o pticama-dušama a i slike srednjega vijeka pokazuju ovdje ondje rajske ptice kao djevojke s raspuštenom kosom, a od pasa do nogu imadu perje). U Parzivalu ima o tome govora. I Dante znade za duhove, koji nijesu ni dobri ni zli, ali ne za legendu, koja je razvita u priču o rajskoj ptici.

Meni je ovdje samo do toga, da pokažem, kako su Hrvati išli, koliko im je bilo moguće, sa svojim susjedima u kulturi, u svojem dugotrajnom srednjem vijeku. U staroj glagolskoj literaturi našao sam u jednom rukopisu akademskom megju pripovijedima priču o rajskoj ptici. Taj rukopis ili je iz druge polovine XVI vijeka, ili iz druge polovine XVII vijeka. Počinje se ovako: „Čtimo lipu pridiku od kralestva nebeskoga. Budući jedan redovnik u jednom manastiru blažena života, moli Gospodina Boga, da bi mu obočitova kako li zlamine od slave kralestva nobeskoga. I bi uslišan, radi milosrgja božjega i njegovih dobrih dilov posla mu Gospodin Bog jednoga angjela u priliki jedne ptičice, koji poče pivati i kantati pisne različne. Ovi redovnik izagje k ovoj ptičici da ju kako hoće uhiti" itd.

Dalje piše dr. Šurmin (Vijenac 1900. str. 94.). „U zborniku narodnih pjesama, što ih izdaje Matica Hrvatska, I.. 1. str. 493., zabilježena je iz Deželićeve.

---

5) „Poslao jednom Bog angjela na zemlju, dok još nije bilo na njoj čovjeka, da vidi, kako je Lucifer razregjao stihije, ali Lucifer uvreba angjela i zatvori ga u tijelo, što bješe od zemlje načinio, pa ga nije sve dotle pustio dok se nije pokorio tijelu čovječjem i rodio s Evom djecu". „Crtice iz hrv. književnosti" II. d. str. 137. Tako su eto bosanski bogomili rješili vjersko pitanje o stvorenju čovjeka, dočim su o tom istom pitanju grčki bogomili učili drugačije. Vidi ibid. str. 136.

Vaso PELAGIĆ

UMOVANJE ZDRAVOG RAZUMA

Zabluda je osnovni uzrok svih zala.
Religija je najveća zabluda.
Svjetlost nauke i zdravog razuma dužna je da rastjera kužnu magluštinu svih predrasuda.

Svi razumni članovi naroda i ljudstva smatraju za veliku dobit doći do zdravog razuma, čistog umovanja. Jer samo umovanjem zdravog razuma dobiva se mogućnost, snaga, da čovječanstvo znade i htjedne iznaći sve uslove, svu osnovu, koja će svemu čovječanstvu učiniti i osigurati srećan i blagodatan, napredan i slobodan život.

To je cilj prave nauke i čitavog čovječanstva. Stoga se, svi pravi prijatelji naroda ozbiljno brinu, pa i sa požrtvovanjem svoga života rade, da se svi članovi naroda i čovječanstva pomoću nauke i rada tako razviju, da znadu o svemu zdravo rasuđivati, umovati. To je vrlo nužno, jer i prošlost i sadašnjost, i nauka i iskustvo daju nam nebrojene primjere i uvjerenja, da će narodi bez zdravog razuma dovijeka nesrećno, grabežljivo, nebratski, jadno, krvnički i ropski među sobom živjeti i uništavati se. I pored svega toga, bez zdravog umovanja i poslovanja narodi će biti ropske sluge ništavnosti, gluposti, tiranije i laži. Pod ovim posljednjim riječima je mnogo zamišljeno. Protumačimo ovo.

Doduše i danas sva takozvana „inteligencija", koja rado prima i daje bakljade i bankete, drži i tvrdi da radi i misli po razlozima zdravog razuma, ma da je ogromnom većinom ovo od nje daleko kao nebo od zemlje. Samo iskreni seljak priznaje za sebe da je „prost", „neuk", i da o tome ili onome ne zna govoriti i misliti kao „učeni svijet".

Mi ovdje nećemo pjevati ode ni jednima ni drugima, nego kažem: Samo ono lice ima zdrav razum, koje je kadro sve stvari, sve pojave, sve predmete i prilike na sebi i oko sebe posmatrati i cijeniti i uvažavati onako, kakve uistinu jesu i kakve treba da budu. Prirodno, s takvim razumom moraju se posmatrati i objašnjavati i sva društvena i naučna pitanja, sve uredbe, svi običaji, sve sreće i nesreće ljudske.

Ali mi u ovome spisu uzimamo za predmet umovanja samo jedno, ali ipak vrlo veliko čovječansko i naučno pitanje — religiju, i u kratkom pregledu sve ono, što ona sobom vuče. I svi i malo razboriti ljudi znaće da je i ovo od velike važnosti, jer steći i praktikovati zdrav razum u pogledu religije, ne samo da je neprocjenjiva dobit za umni i moralni napredak čovječanstva, nego i za materijalno i zdravstveno blagostanje svih ljudi i naroda. Jer samo u jednoj državi, i to srednje velikoj, kao što je npr. Francuska biće oko 40.000 (slovom: četrdeset hiljada) velikih i malih slugu boga i oltara, koje narod mora plaćati). Oni i njihove trgovine, crkve i manastiri sigurno koštaju kroz stotinu godina nekoliko hiljada miliona franaka, a tolikom sumom novca

mogli bi Francuzi regulisati sve rijeke i kanalizovati sve baruštine, što bi narodu od ogromne koristi bilo u zdravstvenom i materijalnom pogledu. Osim toga, tih 40.000 slugu boga i oltara strahovito zavađaju, kvare i zaglupljuju narod, što takođe narodu pričinjava veliku štetu. I to je posebni kužni grč na tijelu narodnom i ljudskom. Ovo što je rečeno za Francusku, važi i za sve ostale narode, pa ma koju vjeru oni ispovijedali.

Prelazimo na stvar.

Prosječni razum vjeruje, propovijeda i kao vječnu istinu utvrđuje da na nebu postoji jedno biće — bog; da je on tvorac i podržavatelj svega vidljivog i nevidljivog na svijetu; da je on dobar, preblag, svemogući, sveznajući otac svih ljudi, i da on o svemu premudro razmišlja i pravedno upravlja dalje, da je on ovaj svijet stvorio iz ništa za šest dana; da su Adam i Eva prvi ljudi, da ih je on na svoju sliku i priliku stvorio, i da se od njih rod ljudski umnožio; da od postanka svijeta ima po židovskom kazivanju 5.000 godina, po katoličkom nešto više, po istočno-pravoslavnom oko 7.000 godina, a po muhamedanskom i kineskom još drukčije. Još dalje, da je bog iz gnjeva prema ljudima pustio potop na zemlju, te potopio sve što diše osim Noja i onoga što je s njima u lađi bilo; da je iz ljubavi prema ljudima poslao svoga sina Isusa Hrista da spase i izbavi svijet; da bez njegove — božje — volje ne može ni dlaka s naše glave pasti; da je biblija sveta knjiga; da je crkva dom božji, da su od samoga boga na nebu raj i pakao za vječnu nagradu pravednima i užasno mučenje grješnima; da su popovi i kaluđeri sluge božje i posrednici između boga i ljudi; da je molitva nužna za spasenje, a blagoslov za srećan život, itd.

Prosječni razum veli da je korisno što čovječanstvo u ime svega toga potroši godišnje bezbrojne sume novaca i truda. Proračunajte samo šta koštaju tolike bogoslovije i njihove knjige, crkve, manastiri, njihove odjeće i ostale stvari; popovi i kaluđeri itd. I to će samo iznositi ogromnu materijalnu štetu sem umne i moralne. Ove posljednje tako su velike, da se ne mogu ni izračunati, već samo zamisliti.

I prosječni razum ne samo što tako vjeruje, tvrdi i za to toliko žrtvuje, nego i silom zakona, zatvora i oružja primorava i sve ostale ne samo da u to vjeruju, već da na to moraju davati određene sume novaca — pa ma svijet imao ili ne.

Prosječni razum i to odobrava da njegova rođena dječica u školi uče prirodne nauke, koje bibliju i sve spomenute „božanske" stvari pobijaju i smatraju za golu sprdnju, i u isto doba uče katihizis, crkvenu istoriju, „sveto pismo", koji opet tjeraju u laž prirodne nauke. Jadna dječica stoje na raskršću, ne znaju kojim će putem poći. I to sve skupa utvrđeno je državnim, crkvenim, pa kroz to dvoje i običajnim zakonom. Ko se usudi taj apsurd poricati, odmah je nazvan „jeretikom", nevjernikom, otpadnikom itd. i osuđen je najstrožijom osudom.

(Iz „Umovanja zdravog razuma")

Mehmed HANDŽIĆ

BIBLIOTEKA H. HALIL EFENDIJE U GRAČANICI

U svakom zakutku ponosne Bosne i Hercegovine nalaze se kulturni tragovi naših djedova, koji su iz privatne inicijative dizali kulturne spomenike i na taj način koristili svojoj sredini i svoje ime od zaborava sačuvali. Mjesto da mi, potomci tih kulturnih radnika, nastojimo da sve njihovo sačuvamo, to mi zaboravljamo i u zaborav bacamo sve ono, čim bi se drugi ponosili. Mnogo je zasluga naših djedova u zaborav palo, mnogo je njihovih djela bezobzirno srušeno, mnogo je u ovom pogledu nezahvalnosti pokazano. Svrha ovog članka je da iz zaboravi u posljednje vrijeme spasi djelo jednog našeg kulturnog radnika i da sačuva od zaboravi njegove zasluge. To je biblioteka koju je osnovao u Gračanici neki H. Halil efendija.

Uz džamije, medrese i mektebe u Bosni i Hercegovini bilo je dosta javnih biblioteka, koje su do danas sve propale osim sarajevskih bibliotekâ, koje su centralizirane u jednu, Gazi Husrev begovu biblioteku, i Karađozbegove biblioteke u Mostaru, koja je danas u vrlo slabom i mizernom stanju. Mnoga vrijedna rukopisna djela iz tih bibliotekâ otišla su na stranu i danas se njima ponose ljudi od nauke, koji su ih stavili u svoje biblioteke. Od kako sam postavljen bibliotekarom Gazi Husrev begove biblioteke u Sarajevu nastojao sam da se još ono ostataka od starih bibliotekâ pribavi u Gazi Husrev begovu biblioteku, jer sam uvjeren da će se samo na taj način ti ostaci moći spasiti. U tome sam imao i uspjeha, pored mnogih nerazumijevanja, na koja sam udarao. Nadam se da će se ipak moći sabrati svi važniji naši rukopisi u Gazi Husrev begovoj biblioteci, koji će tada pretstavljati zbirku svjetskog glasa. Naše vjerske i vakufske vlasti trebaju ovoj biblioteci posvećivati mnogo više pažnje, jer to biblioteka zaslužuje.

Ovih dana je nastojanjem Ulema medžlisa i razumijevanjem pretsjednika sreskog vakufskog povjerenstva u Gračanici, Hfz. Ibrahim ef. Mehinagića, šeriatskog sudije i razumijevanjem muderisa Osman kapetanove medrese u Gračanici H. Mustafa ef. Šiljića prenesena lijepa zbirka rukopisa iz Osman kapetanove medrese u Gračanici u Gazi Husrev begovu biblioteku u Sarajevu. Kada sam nekoliko put prevrnuo te prašljive i poderane rukopise zapazio sam da ima lijep broj knjiga, koje je uvakufio neki H. Halil efendija. To mi je privuklo pažnju pa sam nastavio istraživanje i ustanovio sam, da je spomenuti H. Halil ef. osnovao u Gračanici zasebnu biblioteku, u koju je uvakufio svoje knjige, koje je sa velikom ljubavi sabirao. Stoga sam odlučio da o ovoj dosle zaboravljenoj i u javnosti nepoznatoj biblioteci napišem nekoliko redaka.

U Osman kapetanovoj[1]) medresi bili su skoncentrisani svi rukopisi, koji su bili uvakufljeni na raznim mjestima u Gračanici. Na naslovnim listovima rukopisa zapazio sam imena mnogih vakifâ osim spomenutog H. Halil ef. Na prvom mjestu dolazi H. Ebu Bekir beg[2]) sin Osman kapetanov, koji je 1250 (1834/35) uvakufio nekoliko knjiga. Zatim dolazi Murat[3]) kapetan koji je u nekoliko mahova u raznim godinama (1232 (1816), 1234 (1818), 1235 (1819) vakufio razne rukopise sigurno za svoju medresu, jer je u Gračanici postojala i medresa Murat kapetana Gradaščevića. Neka Aiša hatum kći H. Mustafa age uvakufila je jednu „Muhamedijju" za kutubhanu Ahmed pašine[4]) džamije 1283 (1866). Osim toga vakufili su Mula Mustafa Muderisović, Salih ef. Puškar, Nurika H. Hasan ef. iz Gračanice, Šir beg sin Mujage Širbegovića 1284 (1867), itd.

Između svih vakifa knjiga opet se najviše ističe H. Halil ef. Koliko sam mogao ustanoviti on je rođeni Gračanlija. Sin je Ahmedov, a unuk Sulejman ef. Potpuni potpis mu je: H. Halil ibn Ahmed ibn Sulejman ef. el-Bosnevi el-Gradčevi ili el-Gradčanicevi. Pripadao je staležu ilmijje i vršio razne službe. Učitelj mu je bio neki Hafiz Sejjid Ahmed ef. H. Halil efendiju nalazimo 1170 godine (1756) da služi kao pisar (kâtib) u mahkemi u Beogradu. Tom je prilikom kupio jedan lijep primjerak Kadihanovih Fetvi i na naslovnom listu to zabilježio. 1172 (1758) nalazimo ga u mjesecu saferu da se vraća s hadža i da je kupio u haremu Umejevićke džamije u Damasku jedna zbirka u kojoj imade 36 brošura i rasprava glasovitog Abdul-Gani Nabulusije. Zbirku je prepisao jedan učenik piščev, a na naslovnoj strani ima i potpis autorov. H. Halil ef. je opet na naslovnoj strani ove zbirke napisao gdje i kada ju je kupio. Tu se je potpisao da je muderis u carskoj medresi (Medresei hazreti šehrijâri) u darul-džihâdu Beogradu. To su podaci o njegovu životu i službi koje smo mogli naći zabilježene po njegovim knjigama. Kada je umro i gdje, nije nam poznato, ali pretežno mislimo da se pod konac života povukao u svoje rodno mjesto, gdje je osnovao i svoju biblioteku i tu je valjda i umro. Grob bi mu trebalo potražiti u haremu džamije u Pervâne mahali u Gračanici.

1150 (1737) dao je Halil ef. izraditi sebi muhur, koji je udarao i na svoje kitabe. U tom muhuru samo čitamo Halil i godinu 1150. Kada se je povratio s hadža izradio je drugi muhur, malo veći od prvog, u kojem piše el-Hadž Halil.

Da se vidi koliko je strastven sabirač knjiga bio H. Halil ef. prenijećemo ovdje u prijevodu jednu bilješku, koju je arapskim jezikom on sobom zabilježio na posljednjem listu jednog primjerka Redžeb efendijina komentara

---

1) Osman kapetan bio je kapetan Gradačca; otac je poznatog Husejn kapetana Gradaščevića. Sagradio je po jednu medresu u Gradačcu i Gračanici. Obnovio je i džamiju u Modriču. Umro je krajem 1813 ili početkom 1814.

2) H. Ebu Bekir beg je sin Osman kapetanov i brat Husejnov i Muratov. Umro je u Gradačcu 1263 (1847) i ukopan u haremu Svirac džamije.

3) Murat kapetan je sin Osman kapetanov i brat Husejnov. Bio je kapetan u Gradačcu od 1814 do 1821. Sagradio je u Gračanici medresu i doveo je vodovod. Bio je prijatelj knjige, što se vidi iz uvakufljenih kitaba i iz njegove korespodencije, koju je objavio Riza ef. Muderisović u Glasniku Zemaljskog muzeja g. 1932. Sa ostalim kapetanima i prvacima pogubio ga je u Travniku vezir Ali Dželaludin paša 1821. Sa ostalim pogubljenim pokopan je kod Jeni džamije u Travniku. Na grobu nema nišana.

4) Ovaj se Ahmed paša zove Budimlijom. To valjda stoga, jer je u Budimu bio valija. Među budimskim valijama u Sidžilli-Osmaniji nalazimo Mihalićli Ahmed pašu, koji je oko 1005 kraće vrijeme bio valija u Budimu. Od ramazana 1002 do 1003 bio je bosanski valija. Možda bi on mogao biti graditelj ove džamije.

Birgevijinoj „Tarîkati-Muhammedijji". Ta bilješka glasi: „Pažnjom Svemogućeg Boga dodijeljeno mi je da budem vlasnik ovom lijepom i blagoslovenom djelu i to iz ruku onog, čiji se pečat sa datumom nalazi na kraju prošle stranice (a to je H. Ahmed Serhatlić). S ovim je obnovio našu staru prijateljsku ljubav, Bog ga blagoslovio, kada mi je ovu knjigu poklonio i ako sam ja iz svog imetka kao naknadu dao tri hiljade dirhema. On je knjigu kupio prije, kada je datirao u gore spomenutom datumu, iz ostavštine moga učitelja Hafiz Sejjid Ahmed efendije, — Božija milost s njim! — a on ju je opet kupio na godinu prije smrti iz ostavštine fakîha šejh Mahmud efendije Sarajlije i to u tabacima. Zatim ju je uvezao i svojom rukom napisao ime komentatora što se i sada nalazi. To je bilo nakon što je spomenuti fakîh sobom sravnio djelo sa originalom od početka do kraja. Veliku je uslugu učinio sravnivši djelo sa originalom. Nek mu Bog u raju sagradi onoliko dvoraca koliko je riječi napisao sravnjujući. Poželjno je da se ovo djelo čita i da se onako postupa kako je u njemu zabilježeno, a uputa je od Boga. Ja sam siromah Visokom i Bogatom Bogu Halil sin Ahmedov, Bošnjak, Gračanlija. 15 rebiulevela 1159 (1746)". Ranija bilješka na koju se on poziva zabilježena je rukom H. Ahmeda sina Fadlulahova Serhatlića u muharemu 1152 (1739).

U spomenutim knjigama nabasao sam još na dvije bilješke koje se odnose na biblioteku H. Halil efendije. Prvo je potvrda, u kojoj Ahmed beg Dervišević (Derviš zâde) potvrđuje da je iz biblioteke umrlog i od Boga pomilovanog šejh H. Halil efendije, koja se nalazi u džamiji u Pervâne mahali u Gračanici pozajmio na čitanje za vrijeme jedne godine Bejdavijin „Tefsîr" i prvi svezak „Hašije" od Šejh zâde. Ako bi knjige stradale on jamči bibliotekaru muderisu Mustafa efendiji da će za njih platiti četiri stotine groša. Potvrda je datirana 14 ševala 1223 (1808). Iz toga se vidi da je H. Halil ef. bio tada već među umrlim. Kao svjedoci između ostalih spominju se Rešid Abdulah ef., kadija u Gračanici, Omer ef. muftija u Gračanici i muderis Osman ef.

Druga bilješka se nalazi na naslovnoj stranici Ibni Nudžejmova djela „El-Ešbâhu ven-nezâir". Tu se spominje da je merhûm H. Halil ef. sagradio u Pervane mahali u Gračanici džamiju i u njoj ostavio svoje knjige. Merhum muftija Omer ef., uzeo je iz ovih knjiga u naruč od ranijeg bibliotekara, ponosa muderisâ, Husejn efendije knjigu „Ešbâh". Kada je u požaru izgorjela kuća muftijina izgorjelo je i spomenuto djelo. Muftijin sin Derviš Omer ef. mjesto izgorjelog primjerka daje bibliotekaru, muderisu Mustafa ef. drugi primjerak istog djela sa znanjem i sporazumom kadije i nâzira. Ta bilješka je datirana 19 muharema 1226 (1811), a potpisao ju je gračanički kadija Mustafa Arif.

Iz ovo nekoliko bilježaka saznajemo za nekoliko bibliotekarâ, muderisâ; saznajemo da je u Gračanici bio muftija i to neki Omer ef. i napokon saznajemo i za kadije Rešid Abdulaha i Mustafu Arifa. Vidi se velika opreznost u pozajmljivanju knjiga kao i to da je sam H. Halil efendija sagradio džamiju u spomenutoj Pervâne mahali. Po mom mišljenju biće da je on tu džamiju obnovio, a da je ranije tu džamija postojala.

U H. Halil efendijinoj biblioteci bilo je fikhskih, tefsirskih i drugih vjerskih djela kao i djela o znanostima arapskog jezika. Koliko je svega djela bilo nije nam poznato, ali svakako to je bila obična biblioteka, do koje je u ono vrijeme mogao doći jedan muderis. Nekâ djela možda su i ranije propala.

U ovim rukopisima koji su prenešeni iz Gračanice ima nekoliko prepisa, koje su načinili domaći ljudi. Jedan prepis komentara Tantarânijine pjesme načinio je Muhamed ibn Murad Bošnjak iz tvrđave Sokola koncem

muharema 1195 (1780) g. Jedan Dželaludin Devvanijin komentar Adudova „Akâida" po peti put prepisao je kadija Muhamed ibn Ibrahim Bošnjak iz Gračanice, koji studira kod Hasan ibn Ijâda, zvanog Laz Hasan efendije. Dovršio ga je 21 rebiulevela 1235 (1819).

Osim ovih bilježaka moglo bi se u spomenutim rukopisima naći još bilježaka, koje se odnose na našu prošlost, ali ćemo se mi za ovaj put sa ovim zadovoljiti, jer je glavna namjera bila oživiti uspomenu na H. Halil efendiju iz Gračanice i na njegovu biblioteku.

Izvor: Gajret [kalendar] za 1952, Sarajevo 1941, str. 194 — 197.

Alija ISAKOVIĆ

TUGA I OPOMENA AVDE KARABEGOVIĆA (1878 — 1908)

Samrti strašne mene goni sjen,
Nad glavom mi se crna sudba ljulja,
Ja gledam vječno gorak osmjeh njen.

Jedna tiha ulica u Beogradu, odavno nosi ime Avde Karabegovića, poneki penzionisani učitelj Kraljevine Srbije još se sjeća Avda. Njegove pjesme se ne štampaju; štampanih nema ni u antikvarnicama; generacija rođena 1878. sasvim je prorijeđena u tri posljednja rata i uveliko zaboravljena u mirovima između tih ratova. Rođen u Modriči (13. augusta, prema nekim podacima; početkom maja 1878) i protjeran iz Bosne za života. Pošto su i njegove pjesme bile zabranjivane, u Bosni ima o njemu malo podataka.

Kad su nedavno štampane u Zagrebu „Pjesme" **Avde Karabegovića Hasanbegova,** Avdinog vršnjaka, rođaka i prijatelja (koji je umro u Modriči 1900. u 22. godini) dvoumili su se oni koji su znali za dvojicu pjesnika Karabegovića, čak i oni koji su poznavali jednog od njih. Tako se, augusta 1967, javio Vidosav Stevanović iz Prokuplja:

„U Aleksincu (1903) zatekao sam u 3. razredu našeg pjesnika Avdu Karabegovića[5]). Uživao je malu zlećudustipendiju. Sjećam se dobro njegovog lika: uspravnog stava, koščat i razvijen, tek ga behu garili crni mustaći i proretka brada. Prisan i druželjubiv, vazda nasmejan..."

Slično mi je pričao i Živojin Savić (1967. u Beogradu), takođe bivši đak „aleksinačke preparandije":

„Avdo je bio retko simpatičan, nije bio lep. Malo smeten je bio, nije znao šta će s rukama. Nikad se nije s nekim sporečkao. Retko dobar čovek je bio. Bio je stariji od mene godinu dana... Tada je bilo u Aleksincu tri Bosanca."

Život Avde Karabegovića, mada zaista kratak (umro je u 30. godini) veoma je zanimljiv, zanimljiviji od njegove poezije, danas, i nosi sve odlike jednog izuzetnog vremena u Bosni i Srbiji; previranja na pragu novog stoljeća i napetosti na pragu prvog svjetskog rata. Veoma rano ostao je bez roditelja, svršio osnovnu školu u svome mjestu, a poslije toga je izgubio nekoliko godina šegrtujući u nekoliko zanata. Učio je Hasanbegova da čita i piše i s njim, kasnije, marljivo čitao i sticao prve dojmove o literaturi. U 15. godini počinje da pjeva. Ohrabri ga što je Hasanbegov već objavio prve stihove, pa Đikić i Sulejmanpašić. Prve pjesme mu objavi *Bosanska vila* 1896. Potpomognut od ljudi koji su vidjeli da će od njega nešto biti, pohađa carski licej „Sultanija" u Carigradu. Ostade tu manje od 3 godine, te ode u Aleksinac u učiteljsku školu, potporom srpske vlade. To se nije dopalo Kalajevom režimu i poslije Avdine prve godine, čim je prešao u Zemun, hapse ga i šalju u vojsku na 3 godine kao običnog vojnika, umjesto jednu godinu. Kad mu je istekao rok, još su ga zadržali četiri mjeseca po kazni. Poslije vojne službe odlazi u Pakrac u učiteljsku školu, tu dolazi u sukob sa upravnikom jer neće da

5) Ocu mu ime Halil, ali su (ovog) Avdu zvali: Halilbegov.

pohađa časove crkvenog pjevanja, prelazi ponovo u Aleksinac, tamo okonča školu, bosanska vlada mu ne dozvoljava da bude učitelj na njenoj teritoriji. Avdo se odriče državljanstva, prihvata srbijansko, učiteljuje u Malom Zvorniku, poboljeva na plućima, liječi se u Ulcinju, Vrnjačkoj Banji, u Napulju i Palermu, dopada lozničke bolnice i umire 8. decembra 1908.

2.

„Nikada nije bilo ljudi crnje sudbine[6]); našli su se u jednoj nazadnoj i neprosvećenoj sredini koja ih nije volela, i pomrli su u cvetu mladosti. Njihovi lirski prvenci ne zaostaju iza ondašnjih Dučićevih ili Šantićevih; naročito dva Karabegovića, i to osobito onaj Karabegović Hasanbegov, duhovno srodan Kranjčeviću, nalaze moćnih akcenata patriotskih. Oni su izgoreli u cvetu snage, penjući se iz bare na vis."

Milorad M. Petrović[7]) živo se sjeća:

„Pre jedanaest godina dođe u aleksinačku učiteljsku školu jedan mladić koji nam po celokupnoj spoljašnosti pade svima u oči. Bejaše to mladić od nepunih dvadeset godina, ali po muškoj snazi, koja iz njega brecaše, odavaše mladića koji je već preturio dvadesetu. Lica bejaše opaljena, nešto više crna, na kome tek što se razaznavahu tanke nausnice. Očiju vlažno vatrenih, koje odavahu neku čestitu odlučnost, čela zalizana, kose vrane ... ruku dugačkih, više nezgrapnih i nesrazmernih. Na sebi je imao uniformu carigradskog licejca, a na glavi visoki carigradski fes.

Nama, omladincima u učiteljskoj školi beše veoma milo kad čusmo da će on ostati sa nama. Ime Avde Karabegovića bilo je već poznato među nama iz književnih listova...

U vremenu, kad je Avdo došao u Srbiju, pada i pokret u Bosni za zbliženje troverne braće. I, budući, da je Avdo bio od prvih nosilaca te ideje, to on ubrzo steče bezbroj prijatelja, i njegova je pojava svuda praćena sa neobičnom ljubavlju i simpatijama..."

V. Stevanović piše i ovo:

„Vreme u razdoblju od 1900 — 1910. beše puno nacionalnog elektriciteta. Borbe i sudari na jugu u staroj Srbiji i Makedoniji behu u jeku i one se odraziše i kod omladine, kako na Velikoj školi, tako i u našoj i u drugim školama.

Mi smo imali svoju đačku družinu *Budućnost* koja je uspješno radila i budila nacionalni duh kod omladine stvarala se priprema za postizanje nacionalnog oslobođenja i stvaranja nacionalne države. Godine 1904. izvrši se prelom u političkom opredjeljenju omladine ove škole u cilju nacionalnog stremljenja. Prvi đački izbori za družinu *Budućnost* izvršeni 5. decembra 1904. godine pokazaše da je, po onoj narodnoj, 'brat mio pa ma koje vjere bio'. Uz burne manifestacije za predsednika *Budućnost* bi izabran Avdo Karabegović i tako postade stub nacionalnog pokreta u našoj školi.

Živeli smo u eksternatu, učili i sirotovali, bogati u druželjublju i puni poleta za svoj budući poziv narodnog učitelja.

Imali smo i vrlo često đačke sastanke i večerinke priređivane u dvema, za ono vreme, poznatim kafanama *Kod Proke Crnotravca* i *Jovana Vrtivagana*. Uz skromni trošak jednog pečenog jareta, malo sira, hleba, luka i vina.

6) P. Slijepčević, Sabrani ogledi, I. 1956.
7) „Avdina spomenica", Beograd, 1909.

Sve to jedva da je koštalo dvadeset ondašnjih dinara." („Proka je za to vreme samo vikao: *Molim lepo, deco! Će da bidne!* I dok je sto puckarao pod teretom, Proka je beležio crte na zidu i šaputao: *Će da bidne!*", sjeća se M. Krstić.)[8]) „Najomiljeniji govornik na tim večerima, uvek pozivan i rado viđen, beše naš Avdo Karabegović. Kad bi počeo da govori najčistijim rečima našeg divnog narodnog jezika od radosti i oduševljenja pošle bi nam na oči suze radosnice i u zanosu bi ga mnogi od nas grlili u ljubili, a on bi se i sam zagrcnuo od suza i silnog uzbuđenja."

U KRČMI

Hej, krčmaru, vina bure:
Al od onog od sto ljeta;
Da ga ovđe pored cure,
Pored ovog divnog cv'jeta
U kap ispijem!

Je li curo, dobro moje,
Sviđa l' ti se narav ova,
Hoće l' moći srce tvoje,
Pored srca pjesnikova
Provoditi v'jek?

„Srce moje — nije moje,
za te kuca; tebi kliče:
Samo tvoje... samo tvoje,
Srećo moja, moj pjesniče,
Radosti moja!"

Kad je tako, zdravo budi,
Đavolasto moje lane!
A zorica čim zarudi,
Odmah ćemo na vjenčanje...
Na vjenčanje!...

(1908)

3.

Određeno raspoloženje prema Avdi Karabegoviću otkriva i štampani *Izvještaj o aleksinačkoj učiteljskoj školi za 1904/5. godinu*[9]) u kojem se, prema anketi provedenoj među učenicima 3. i 4. razreda, iznosi spisak najčitanijih domaćih pisaca u toku godine. U spisku je i Avdino ime, i to: poslije Šantića, Sremca, Domanovića i dr., a ispred Kočića, Dučića, S. Milutinovića i Ljubiše.

Poslije prvih pjesama, objavljenih u *Bosanskoj vili*, Avdo je sarađivao u brojnim drugim časopisima: *Zori, Brankovu kolu, Delu, Zvezdi, Luči, Književnom listu, Iskri, Srđu, Srpskom književnom glasniku*, a već 1900, sa O. Đikićem i O. Sulejmanpašićem izdaje u Beogradu, potporom Kolarčeve

8) Cit. pod 3.
9) „Izvještaj o aleksinačkoj učiteljskoj školi za 1904/5. godinu".

zadužbine, pjesme „*Pobratimstvo*". To su mahom sasvim pobedničke, ali vrele, eksklamativne rodoljubne pjesme i nije čudno što „bosanske vlasti proskribuju i plene ovu knjigu i globe i zatvaraju sve one koji je rasturaju" (O. Đikić).[10])

Dalje, srećo, ne krvari ruke.
Dockan sve je. Gledaj, prazne grudi,
Srce mrtvo, slomiše ga muke...
Ni domaje glas ga ne probudi,
(Srećo moja, 1906)

Sve što je činio, tadašnja srbijanska i bosanska javnost pratile su s pažnjom. Tako sarajevska *Srpska riječ*[11]) bilježi pod naslovom: *Odlični sinovi naše zemlje traže hljeba na strani;*

„Naš izvrsni mladi pjesnik g. Avdo Karabegović javlja nam da je, i ako teškim srcem, istupio iz podanstva Bosne i Hercegovine i primio srbijansko podanstvo. Na ovo ga je natjerala nužda, jer mu naša vlada nije dala učiteljskog mjesta, za koje je potpuno osposobljen, i ako je dva puta na Musali molio." Ovu vijest prenosi i beogradski *Novi pokret*[12])

„Buran život, što ga je Avdo vodio, i prilike koje po dobroti srca svoga nije mogao ni umio izbjeći", piše *Glas Crnogorca*[13]), „jako su mu bile narušile zdravlje, te je Avdo oronula zdravlja počeo još više čeznuti za zavičajem. Svi su se prijatelji svojski zauzimali da Avda kako bilo spasu od nesrećne boljke, ali ona bješe već uhvatila duboka korjena, i najzad ga i pokosi.

Slično piše i *Pravda*[14]), i donosi kratku pjesnikovu biografiju.

Najopširnije o Avdi Karabegoviću piše *Gajret*[15]), 1929, povodom 20-godišnjice pjesnikove smrti:

„Zanos onog burnog doba, doba sanja o oslobođenju, doba očajnih i pregalačkih borbi za vekovni san, izbrisalo je poratno doba i ukazalo na nove puteve i nove potrebe. Preneti se, danas, u ono romantično vreme izgleda kao zaneti se u kakvu bajku punu topline i duše i srca. Današnja gruba borba sa stvarnošću čini se kao da nije onda ni postojala, iako je ona u stvari i onda prosto davila, iako je uz nju bila još jedna mnogo važnija borba, borba sa omraženim neprijateljem. Jest, ali u ono doba bilo je sve prožeto jednim idealom, idealom narodnog oslobođenja, idealom koji je grozničavo pokretao krugove naše inteligencije spram kojim je u životu izgledalo sve tako sitno i beznačajno.

U ovoj generaciji delovao je rahmetli Avdo Karabegović. On je bio jedno od onih imena koje je sjalo na stegu nacionalne borbe, jedan od retkih, a tim još rediih, jer je bio Srbin musliman. Jedna od prvih lasta nacionalnog buđenja među muslimanima, rahm. Avdo, kao i oni njegovi retki drugovi, izdržavao je nesrazmernu borbu svojim snagama i toj je borbi podlegao s drugovima zajedno. Čudna je sudbina ove naše generacije. Njihova vratolomna odvažnost upravo je za divljenje... Osman Đikić, Omerbeg Sulejmanpašić, Avdo Karabegović Hasanbegov i on, Avdo, koncem XIX stoleća zaigraju

10) Cit. pod 3.
11) „Srpska riječ", II, br. 143, 1. X 1906
12) „Novi pokret", I, br. 225, 4. X 1906, „nezavisni politički list" književnika Radoja Domanovića.
13) „Glas Crnogorca", XXXVII, br. 66, 13. XII 1908.
14) „Pravda", V, br. 334, 1, 1908.
15) „Gajret", X, br. 1, 1. I 1929.

kolo širom Bosne i Hercegovine čiji glasovi nagoveštavaju nova nadanja i nove orientacije. Sukob sa neprijateljem donosi zatvore i progone koji samo čeliče one odvažne duhove, uverene u istinu svojih ideala...

Plodovi njihova rada bili su vidni u našim najtežim danima kada je ona muslimanska omladina koja je išla njihovim stopama osvetlala obraz, i boreći se rame uz rame sa svojom braćom, postigla svoje ideale. Zato, kad nam je danas svima jasno značenje one naše generacije, pietet spram nje treba da nam prodre duboko u srce..."

4.

Kao svome prvom predsjedniku, javna literarna dužina *Budućnost*, »možda najjača u zemlji" (Ž. Savić), — imala je knjižnicu od 2000 svezaka i primala, tada, 29 časopisa i listova — štampala je Avdine »Pjesme" 1905. u Beogradu. To je nevelik i nevješt izbor i više pokazuje tadašnje, karakteristično, raspoloženje prema pjesniku nego njegov stvarni pjesnički domet, koji je, uostalom, bio skroman, kao i Sulejmanpašićev i Đikićev.

O »Pjesmama" iz 1905. piše opširno, iskreno i nekritično M. Krstić u *Srpskoj domaji.*[16])

»... I zbilja, Avdo je rođeni pesnik — pesnik srca. Svaki njegov stih ilustruje njegovu dušu koja se i raduje i tuži, i ljubi i mrzi... S jedne strane ona društvena nemarnost prema svome bližnjem, sebičnost — s druge, pak, poneka iskrena duša koja, gledajući kako masa propada zarad dobra pojedinaca, ustaje i diže svoj glas osuđujući gramžljivost ljudi koji poput crva gmižu u kalu nevaljalstva." Hvali »Sa istočnog Parnasa" i »Emire". One su »sve takve; slatke nežne, prijatne". Krstić misli da je Jova Ilić uticao na Karabegovića, što je, svakako, mogućno.

Skerlićev *Srpski književni glasnik*[17]) osvrće se na »Pjesme" ističući da »ideje nisu vrlo originalne, a i frazeologija je stara i poznata", ostajući pri tome »da u ovoj malenoj knjizi ima izvestan iskren ton koji se pokadšto oseti jače ili slabije i to je što čini simpatičnom ovu zbirku pesama". (N. Antula).

Srpski književni glasnik[18]), 1908, bilježi Avdinu smrt, upoznaje čitaoce s njegovim životom i djelom i završava: »Smrt ga je sprečila kada je spremao za štampu i treću zbirku svojih poslednjih stihova, u kojima je bilo i mladićske topline, i iskrenog rodoljublja, a naročito lep narodni jezik."

5.

Umro je neoženjen. Dok je bio u učiteljskoj školi u Pakracu, ode biciklom do obližnje banje Lipik i tamo se, dosljedan svom pjesničkom temperamentu, zaljubi u mladu, lijepu Jevrejku, kćerku bogatog poduzetnika. Na prvi pogled i neizlječivo. Bio je maj, Avdo je bio pjesnik i, tada, sve mu je išlo na ruku, osim njenih roditelja koji su priječili tu vezu. Djevojka je znala o Avdi iz književnih listova i bilo je dovoljno da joj se, u zgodnoj prilici predstavi. Tu priliku je ona »priredila" ispustivši svoju maramicu, kao u romanima koji su pisani u stara sretna vremena. »Osetio sam u duši neku toplinu a u ušima mi zazvoni ime: Emira", pričao je pjesnik svome prijatelju

16) »Srpska domaja", III, 14, br. 11, 1905.
17) »Srpski književni glasnik", XIV, br. 11, 1905.
18) »Srpski književni glasnik", XXI, br. 12, 1908.

Miloradu M. Petroviću.[19]) „On je do smrti čuvao jedan rubac koji mu je ta Emira izradila svojom rukom i medaljon sa slikom njenom."

Avdo se dugo s njom dopisivao, u pismu je oslovljavao kao Emiru, čak joj slao i svoje pripovijetke da ih djevojka objavi pod svojim imenom jer je i sama pokušavala da piše i objavljuje. (Avdo je neke pripovijetke, vrlo razbarušene i fabulozne, objavio i pod svojim imenom). Po svoj prilici, to je bila višestruko nesretna ljubav. Emira, grudobolna kao i Avdo, umre 1907. u Napulju, u 17. godini! To je bilo pošto su se sporječkali i, po svoj prilici, i Avdo je tada bio u Napulju, na liječenju, ali nije znao da je Emira tu, pored njega, i da umire. (On se te godine iz Napulja javljao *Bosanskoj vili* i slao pjesme.) Ciklus njegovih ljubavnih pjesama „Emire", posvećen je ovoj mladoj Jevrejki čije pravo ime i ne znamo. Umirući u Loznici, Avdo je saznao za njenu smrt: „Od nje mi je ostala ova igla u mašni sa njenim likom i duboka rana u srcu. Jer treba da znaš da je ja i sada volim. Ona je nedostojna moje ljubavi, ja to znam, ali šta ću. Svaki je čovek smešan: Pokoravati suvereni razum malome srcu, zar nije sramota to?"[20])

SA BALA

Metnuše na pleća svileno odelo,
Obuću od časti tvoje napraviše,
Pa da bi ti lice bilo preveselo,
Svoju sliku na te, djevice, staviše.

Ti radosno hodiš uz zvuke kadrila
I zanosno mašeš svojom vranom kosom,
Viju ti se skuti ko bijela krila,
Kavaljeri grme: Klanjam se! s patosom.
I ti hodiš tako, nesrećno dijete,
Dok u izbi maloj babo suze roni,
Ti ne vidiš one koji ti se svete,
Nesrećno dijete, da l' te savjest goni?

(1909)

Dok je učiteljevao u Malom Zvorniku imao je „sredstva malo bolja od ubožnjaka", kako se izrazio Stevan Sremac[21]) koji se brinuo „o Avdinom intimnom životu". Htio ga je i posjetiti (1906), no spriječi ga smrt.

I pored oskudnih učiteljskih „sredstava" Avdo se namjeravao oženiti nekom pravoslavnom djevojkom iz Bosne, ali ga Sremac i drugovi odvratiše, a Avdo okrenu na šalu: „Ja ću po svojoj lijepo vjeri uzeti jedno tuce učiteljica pa ću ondale, kao što priliči jednom begu, živjeti serbez i bez brige; one će zarađivati a ja ću trošiti platu, pa mirna Krajina!"[22])

„Poslednja Avdina ljubav bila je lepa Almasa iz V. Zvornika. Najozbiljnije je pomišljao da se njom oženi... ali smrt preseče sve. Vele da je lepa

19) Cit. pod 3.
20) Cit. pod 3.
21) Cit. pod 3.
22) Cit. pod 3.

Almasa najlepše devojče u Zvorniku... A zar bi se oko jednog pesnika moglo ma čime zaneti?"[23]), piše Milorad M. Petrović.

6.

Dušan Šijački[24]) posjetio ga je nekoliko mjeseci prije smrti:

„Soba uzana i teskobna". (Ondašnji hotel „Nacional" kod Kalemegdana.) „Prema vratima je prozor, pod prozorom krevet, u njemu Avdo u odelu, naslonjen na koštunjavu ruku, opružio se... Jako mi se obradovao. Sedeli smo i razgovarali. On je kašljucao. Govorio je više no obično. Pred Avdom je bio notes i stihovi:

Parče po parče od srca se kida
U crnoj krvi pred noge mi pada,
Ja gledam sliku svog bednog života
I tratim dane bez vere i nada.
Ni misli više pribrati ne mogu,
Svečanim mirom sklapaju se oči,
Glas tajni šapće 'Kreći se svom grobu'.

Teško se borio dok mi je reč po reč izdiktirao ovu poslednju pesmu svoju."

7.

1908. godina otrgla je iz života mnoge srpske književnike pa je i smrt Avde Karabegovića popraćena neuobičajeno velikim publicitetom. Tako *Mali žurnal*[25]) u napisu *„Gubici srpske knjige 1908."* sumira tužne rezultate i poklanja više prostora Karabegoviću nego ma kom drugom preminulom piscu (Glišiću, Domanoviću, Matavulju, B. Bogišiću, M. Đ. Milićeviću...): „... Telo mu prijatelji i odbor Narodne odbrane preneli 7. decembra u Beograd, a sutra dan je uz veliko učešće Beograđana pogreben na novome groblju po obredima islamske vere, u odeljenju za muslimane. Grob mu je okitio divnim vencem i Knjaz Nikola Gospodar Crne Gore i Brda."

Večernje novosti[26]) opisuju ispraćaj iz Šapca: *„Šapčani za Avda":*

„... Posmrtnim listama obznanjeno je bilo građanstvu da će se mrtvo telo Avdovo doneti iz Loznice, te je mnoštvo naroda dočekalo Avda izvan varoši.

U Šapcu je Avdo prenoćio. Za to vreme proveli su oko kovčega najviđenij građani. Na brzu ruku skupili su Šapčani dosta dobrovoljnih priloga te, ne može lepše biti, opremili Avda.

Sutra dan je Avdo ponesen Beogradu. Kroz varoš je Avdo nošen na mrtvačkim kolima opštine šabačke sa kojih je bio skinut krst. Za sandukom su, po utvrđenom rasporedu: šabački hodža Mehmed efendija Hašimić i hodža iz Malog Zvornika, efendija Imširović. Za ovima išlo je bezbroj građana i građanki. Pred kovčegom išli su đaci šabačkih škola.

23) Cit. pod 3.
24) Cit. pod 3.
25) „Mali žurnal", I, 1909.
26) „Večernje novosti", XIV, br. 345, 12. XII 1908.

Odbor šabačkog ženskog patriotskog društva okitio je Avdov kovčeg najlepšim cvećem, koje su same članice po svojim domovima odnegovale.

Trgovačke, zanatlijske i ostale radnje bile su za vreme sprovoda zatvorene..."

Politika[27]), na političkoj strani — uz članke o aneksiji Bosne i Hercegovine, donosi crno uokviren nekrolog: *Alah rahmet ejls'n!* i opisuje Avdin sprovod u Beogradu:

„Telo pokojnikovo doneto je u džamiju, kako je to po muslimanskim obredima valjalo učiniti. I ma da se tek jutros saznalo da je telo Avdino stiglo, a pogreb tako nabrzo određen i nedovoljno objavljen, ipak se u deset časova pre podne iskupila velika masa sveta, poštovalaca i prijatelja pokojnoga Avde i đaka raznih škola.

... Pogreb se zaustavio pred Narodnim Pozorištem gde se na balkonu pojavio g. Branislav Nušić i izgovorio ovu reč:

Avdo, brate, da se oprostimo!

Ti nemaš majke da za tobom zaplače, a majka Otadžbina tvoja tužna Bosna drugače suze lije danas. Ona nema suza za tebe samoga; nema ih danas kad joj valja plakati za svom decom svojom..."

Evo kako to opisuje *Truba:*[28])

„U subotu 5. ov. mes. preminuo je u Loznici zvornički učitelj, srpski rodoljub Avda Karabegović.

Za njegovu preranu smrt saznalo se u Beogradu još naredne noći i odmah su prijatelji pokojnikovi obrazovali odbor za saranu i doneli odluku da mu se telo prenese u Beograd i sarani, a da se u Zvorniku[29]) podigne veliki spomenik koji se mora videti i s one strane Drine.

Da bi se izvršio prenos tela, po zakonu, trebalo je dobaviti sanitetsko odobrenje, ali kako je u taj dan pao sveti Nikola, to redovnim putem do odobrenja nije se moglo doći — a moralo se hitati. S toga, pošto su predhodno traženi a nisu nađeni nadležni da izdadu odobrenje, to se odbor za sahranu obratio telefonom na g. predsednika ministarstva i saopšti mu u čemu je stvar. G. Velimirović, predsjednik ministarstva, odgovorio je: „Ko bi još što imao protivu toga, samo pazite da ne dođe do demonstracija". Kad je odbor dobio ovakav odgovor od g. Velimirovića, telefonirao je okružnom fizikusu u Loznicu da telo odmah isprati za Šabac, a odobrenje će mu naknadno poslati, i odmah odbor ispošlje i svoje izaslanike u Šabac da primi telo pok. Avde i prenese u Beograd. Lozničani su u nedelju 7. ov. mes. ispratili posmrtne Avdine ostatke daleko izvan varoši, a veliki broj kola dopratio ih je do Šapca, gdje su Šapčani takođe u velikom broju primili telo. Za ovim, malo docnije, stigli su iz Beograda kolima izaslanici, koji su odmah sa šapčanskim odborom ugovorili da se telo prenese iz Šapca za Beograd u ponedeljak u 3 časa po podne i spremili sve što treba da bi ispraćaj bio što svečaniji.

Osvanuo je i ponedeljak, treći dan od kako je Avdo preminuo. Odbor se dao na posao. Šabac sav spreman da po podne u 3 sata isprati Avdu za Beograd, kad zazvrja telefon koji donese naredbu ministra policije da se telo sarani u Zvorniku!!! — Ali, g. ministre, telo je ovde, u Šapcu, i sad je veoma nezgodno vraćati ga u Loznicu, posle, znate —nigde se još mrtvac nije vraćao. Ali ovo ništa ne pomaže, jer stiže šifrovana depeša ministra policije g. Milosavljevića, načelniku u Šabac, koja glasi:

---

27) „Politika", br. 1760, 9. XII 1908.
28) „Truba", I, br. 82, 11. XII 1908.
29) Malom

Saopštite prijateljima koji se staraju o sahrani pok. Avde Karabegovića da mu se telo ima sahraniti u Zvorniku, i od ovoga ne smete odstupiti.

Šta će sad? Gde će od bruke telo vraćati. Odže izjavljuju da se po njinim verskim običajima mrtvac ne sme vraćati istim putem. Već tri sata po podne. Narod se okupio oko okružne bolnice da prisustvuje ispraćaju.

Telefon i telegraf ne prestaju držati vezu sa Beogradom. Pozvana je i Narodna Skupština, i predsednik vlade i pojedini poslanici da odvrate ministra policije od njegove naredbe...

Već pred mrak mnogobrojna masa sveta, razna društva, škole, činovnici ispratiše telo pok. Avde, G. Vlada Ilić držao je vrlo lep govor pred okružnom bolnicom, a na pijaci oprostio se sa Avdom šabački odža Mehmed Hašić, i treći govor držao je u ime učitelja učitelj Ćosić. Za ovim su Šapčani telo Avdino ispratili daleko van varoši i predali ga izaslanicima koji su ga preneli u Beograd..."

Učitelj[30]) je pisao:

„... Neumitna smrt pokosila je ovaj mladi život baš onda kad se on beše počeo da razvija u svoj svojoj bujnosti.

On beše dobar čovek, pravi rodoljub, odličan učitelj i iskren drug i stoga je žalost za njime u toliko veća, jer te osobine, koje krasiše ovog čoveka, u podjednakoj meri stekle su mu simpatije ne samo među svojim drugovima već i među ostalim slojevima građanstva. No ne samo to njegovo rodoljublje i njegov patriotski rad stekli su uvažavanje i kod najviših krugova srpskih.

Ceo sprovod od Loznice pa preko Šapca do Beograda bio je jedan veličanstven niz patriotskih manifestacija, a pogreb u Beograd kruna svega toga. Na njegovu grobu bio se iskupio cvet građanstva i inteligencije, a predstavljaše divnu sliku rodoljublja i verske tolerancije po onoj narodnoj „Brat je mio koje vere bio'".

„Tugu i opomenu Avde Karabegovića" završićemo ovim rezimeom *Glasa Crnogorca*[31]):

„Avdo nije ostavio velikih djela za sobom, ali je ostavio jake uspomene kod svih ljudi s kojima je u dodir dolazio,"

i ovim Avdinim stihom o začikavanju **smrti,** jer njegovom kratkom životu nije ništa tako pristajalo:

Srušen je život mladosti moje
Pred svršenim činom, evo me gđe stojim.
S radošću bi htio da ti vidim oči
Da ti smjelo rečem: „Da te se ne bojim!"

Izvor: **Život.** [Sarajevo], XIX/1970, 9, 71 — 80.

30) „Učitelj", XXVIII, sv. V, 1. 1. 1909.
31) Cit. pod 7.

Dr Enes DURAKOVIĆ

PJESNIK NA RAZMEĐU EPOHA

I molitve ti u stihove skladam,
Proseć: „Oh, daj mi smisao za ljepotom!"
(M. Ć. Ćatić: Teubei nesuh)

Ima velikih, doduše rijetkih pjesnika u čijim pjesmama jedva da možemo naslutiti tragove osobne pjesničke i ljudske drame, ili drame vremena u kojem su živjeli. Stvarane, obično, u mirnim, kod nas tako rijetkim vremenima književnih i društvenih zatišja, zatvorene granicama vlastitog svijeta, njihove se pjesme poput svih velikih ostvarenja nude bogatstvom mogućih značenja, krijući sugestivnošću poetske ljepote inspirativni grč iz kojeg su se pojavile. To, svakako, ne znači da taj grč nije *prethodio* pjesmi, jer poezija je ipak, vazda, i pjesnička i ljudska katarza, ali se u takvim stihovima pred našim znatiželjnim pogledom taj puls i dah vremenitosti nigdje ne osjeća. U neprekidnom osipanju ljudskih života i njihovih svjetova, takva su ostvarenja istodobno i veličanstveno i surovo nadmoćna nad našom trošnom sudbinom. Trajnošću i ljepotom otporna na korozivno djelovanje vremena, ona se nude i pripadaju svima, svjedočeći — na kraju — o svome autoru tek šušnjem glasova u njegovom imenu. O njemu samom, o tmicama i svjetlostima, putovima i raskršćima na kojima su nastajala — ona šute.

Ali ima i onih, u povijesti svake književnosti dragocjenih pjesničkih ličnosti čija djela, nastala na razmeđima književnih epoha i na vjetrometinama društvenih preobražaja, otkrivaju istodobno i tragiku intimne pjesničke sudbine i dramu opće književne i društvene atmosfere. U razvitku bosanskohercegovačke — muslimanske poezije[1]) književno djelo Muse Ćazima Ćatića predstavlja upravo takvo književno razmeđe na kojem su se sticali, sudarali i oplođivali raznovrsni književni i društveni tokovi i procesi. Živeći u turobnom vremenu kalajevskih pokušaja nacionalne unifikacije, ali i poraslih ambicija građanske književne historiografije koja je već uveliko trgovala bosanskohercegovačkim, a posebno muslimanskim književnim neprilikama, Musa Ćazim Ćatić je poput Osmana Đikića i Safvet-bega Bašagića prvim

1) Pojam bosanskohercegovačke književnosti otkriva se za mene u dinamici i dijalektici kompozitno shvaćene književne realnosti: književno stvaranje Srba, Hrvata, Muslimana i Jevreja, i kada se razvijalo u samostalnim tokovima, s posebno razvijenim i organiziranim institucijama, i kada se književni život (slijedom društvenih preobražaja) počeo razvijati zajednički, nosio je vazda mnogo istorodnog, sličnog i zajedničkog, kao što, neosporno, unutar cjeline bosanskohercegovačke literature svaki od kompozitnih književnih tokova posjeduje i posebnosti autentičnog rasta i preobražaja. Iz toga, logično, proizlazi da se srpsko i hrvatsko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini mogu, u drukčijoj optici i perspektivi, posmatrati i kao sastavni dio cjeline srpske, odnosno hrvatske *nacionalne literature.* U tom smislu i muslimanska se književnost može izučavati i kao jedan od naporednih, kompozitnih tokova književnosti naroda Bosne i Hercegovine, ali i kao samostalna nacionalna literatura. Jasno je da ovo razlikovanje pojmova nacionalnih i književnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine nije zasnovano na principu subordinacije, nego su ti odnosi određeni različitim perspektivama metodoloških opredjeljenja.

nazdravičarskim stihovima patetično isticao svoju pripadnost čas sprskoj, čas hrvatskoj nacionalnoj literaturi, skupo plaćajući obol uboštvu pučkog porijekla i posvemašnje pometnje ondašnje bosanskohercegovačke književne i društvene zbilje.

Zanemarimo li efemernost ovih u osnovi izvanliterarnih problema, čiji recidivi, na žalost, i danas ponegdje traju, Ćatićevo pjesničko djelo otkriva jedan dublji, književno svakako značajniji smisao *odnosa* prema srpskoj i hrvatskoj onovremenoj literaturi. Suvremenik Safvet-bega Bašagića i Osmana Đikića, Alekse Šantića i Jovana Dučića, Antuna Gustava Matoša i Vladimira Vidrića, Musa Ćazim Ćatić je, s jedne strane, nastavljao i modernizirao naslijeđene tokove muslimanske lirike, izrasle na snažnim zasnovama sevdalinke, a stvaralački oplođene i prožete aromom i duhom istočnjačke poezije, ali je, s druge strane, produbljivao s Bašagićem započeto *otvaranje* prema duhovnom stvaralaštu ostalih naših nacionalnih literatura. I dok i Bašagićeva i Đikićeva poezija to otvaranje i prožimanje iskazuju više *deklarativno*, romantičarsko-patetičnim očitovanjem hrvatskog ili sprskog nacionalnog identiteta, i *dekorativno*, preuzimanjem (ponekad i mehaničkim) versifikacijske sheme i klišetirane stilematike srpskog i hrvatskog romantizma, kod Ćatića, koji je bio „jači i senzibilniji od obaju Karabegovića, dublji i gipkiji u izrazu od Đikića",[2]) to je bio proces pune stvaralačke osmoze i oplemenjivanja, što je nužno moralno rezultirati i poetskim padovima i promašajima, ali i istinskim oplođenjima dva u osnovi različita doživljaja svijeta i dvije različite književne tradicije.

Kompleksnost Ćatićevog okretanja prema onovremenoj hrvatskoj i srpskoj poeziji veoma dobro je uočio Muhsin Rizvić u eseju o Musi Ćazimu Ćatiću kada je istaknuo da se taj „okret prema zapadu kod Bašagića manifestovao više u tematsko-sadržajnom pogledu, dok je kod Ćatića kompleksniji, inspirativno-artistički, sa fondom emocija novog kvaliteta, sa otklonom od istočnjačke egzaltacije u dekadentsku melanholiju, od punoće sirovog doživljajnog potencijala u emotivni rafinman".[3])

U tom smislu Musa Ćazim Ćatić je, zapravo, započeo onaj put evolutivnog preobražaja koji će kasnije omogućiti i Humu i Kulenovića i Dizdara, dakle jednu novu generaciju muslimanskih pjesnika u čijim pjesmama više neće biti te unutarnje tenzije i grčevitog napora, da se poetski sažmu i uzajamno prožmu dotad različiti oblici pjesničkog izraza. Jer, prvi impuls i Huminoj Grozdani i Kulenovićevoj Stojanki udahnuo je upravo Musa Ćazim Ćatić, začinjući novi tok muslimanske poezije koja će, zadržavajući i ono što je trajno i neizmjenjivo kao i ostale naše nacionalne literature, privlačiti pažnju ne samo egzotičnošću zavičajne samobitnosti, nego i univerzalnom i sveopćom prihvatljivošću svoga pjesničkog svijeta. Otud je Kulenovićeva *Stojanka majka Knežopoljka* svakako najznačajnija poema muslimanske i bosanskohercegovačke književnosti, kao što je i Šantićeva sevdalinkom inspirirana *Emina* jedna od najljepših ljubavnih pjesama srpske i bosanskohercegovačke poezije. Upravo u tom smislu shvatamo izvrsno zapažanje Midhata Begića u eseju *Simfonija Skendera Kulenovića* da je „knešpoljska majka Stojanka ujedno i majka Žije Dizdarevića i Hasana Kikića, kao što je i Nazorova *Majka pravoslavna* bar jednim svojim djelićem i hrvatska majka Ivana Gorana Kovačića."[4]) Jer, samo tako su ova djela i mogla postati

2) Tode Čolak, *Muzika soneta*, Lirska pesma Muse Ćazima Ćatića, O d j e k, Sarajevo, XXXII/1979, br. 1, 17.

3) Muhsin Rizvić, *Musa Ćazim Ćatić — između erotike i mistike*, u knjizi *Iznad i ispod teksta*, Sarajevo, 1969, str. 32.

4) Midhat Begić, *Simfonija Skendera Kulenovića*, O d j e k, Sarajevo, god. XXVIII, 1—15. novembar 1975, str. 9.

duhovnom svojinom jugoslavenske poezije uopće. Zato nam se čini da su Kulenović i Dizdar dovršavali pjesmu čiji su se prvi akordi začeli u stihovima Muse Ćazima Ćatića, ispisujući, tako, ne samo vlastiti poetski svijet, nego i dopisujući ranije započet i anticipiran svijet literature kojoj pripadaju. Stoga se Ćatićeva tragično kratkotrajna životna putanja između zavičajne Bosne i Istanbula na jednoj, te Zagreba na drugoj strani istodobno ukazuje i kao simbolička topografija duha na razmeđima svjetova i epoha. „Ćazim Ćatić je pravi pjesnik kraja stoljeća i izraziti pjesnik ulaska u dvadeseti vijek sa svim svojim raznovrsnim šarolikim preokupacijama, u svijet bez jednog mita, u svijet rastočenih mitova, u svijet neobičnog eklekticizma u kom se stiču antika i zapadno iskustvo, istok i slavenske legende. Na toj pjesničkoj geografiji jedan zamišljeni šestar (...) povlači svoju impluzivnu kružnicu, svoju vibrirajuću mobilnu krivulju u kojoj je duhovni sadržaj ovog pjesništva." — istaknuo je Irfan Horozović u nadahnutom tekstu *Na tragu Musina divana.*[5])

Sve je ovo svakako uvjetovalo da se danas, stotinjak godina od rođenja Muse Ćazima Ćatića, njegova pjesma otkriva pred suvremenim čitaocem kao stalna i neprekinuta drama, rijetko do kraja izvedena, sva u nagovještaju izuzetnog pjesničkog talenta. Time, naravno, ne želimo umanjiti značaj njegovog pjesničkog djela. Naprotiv. Strožijom kritičkom selekcijom izdvojio bi se zavidan broj Ćatićevih pjesama koje estetskom vrijednošću mogu da se mjere i sa Matoševom i sa Dučićevom poezijom, ali se u velikom broju njegovih stihova osjeća snažan unutarnji grč i napor da se u pjesmi katarktički razriješe ti sudbonosni uslovi životnog i umjetničkog martirija. A nad čitavom tom kratkotrajnom pjesničkom sudbinom stalno je lebdio utisak da je Ćatić bio pjesnik neposredno-ispovjednog i ličnog izraza, i to na onaj način kako je to bio i Tin Ujević, koji je s mnogo simpatija i razumijevanja pisao o njemu. Ovom osnovnom, u kritici često spominjanom, dojmu o iskrenosti Ćatićeve pjesme ne doprinosi samo *biografska vjerodostojnost* inspirativnih poticaja, kao u snažnoj, dramatski akcentiranoj pjesmi *Jednoj bogatašici,* nego, prije svega, autentičnost pjesničke ličnosti koja je i unutar općih konvencija, često i preuzetih pjesničkih modela i klišea pronalazila vlastiti izraz *poetske vjerodostojnosti.* I upravo tu se otkriva lična pjesnička drama Muse Ćazima Ćatića, dijalektički svakako povezana sa općom književnom atmosferom vremena u kojem je živio. Zato se značaj njegovoj pjesničkog djela ne otkriva za nas samo u onim pjesmama koje su katarktički sublimirale i stišale ovu tragiku intimne stvaralačke sudbine, nego i u onim torzičnim nagovještajima i upornim *basanjima* za još uvijek zagonetnim oblicima mogućih estetskih sinteza.

Ćatić se rodio u Odžaku kod Modriče 12. marta 1878. godine, gdje je pohađao mekteb i osnovnu školu, a nakon očeve smrti i majčine preudaje seli u Tešanj, uči brijački zanat, upisuje se u medresu i uči kod tešanjskog muftije Mesud ef. Smailbegovića arapski, turski i perzijski jezik.

1898. godine odlazi prvi put u Carigrad, gdje se upoznaje sa Osmanom Đikićem, a već godinu dana kasnije vraća se kući i potom tri godine služi vojsku u Tuzli i Budimpešti. 1902. godine ponovo odlazi na školovanje u Carigrad gdje se prvo upisuje u poznatu medresu Mektebi Numunci Terreki, a potom prelazi u gimnaziju, ali se, bez materijalne potpore, već slijedeće godine vraća u Bosnu i u Sarajevu upisuje Šerijatsku sudačku školu. Su-

5) Irfan Horozović, *Na tragu Musina divana,* Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, 1980, str. 15—16.

rađuje u brojnim časopisima i listovima, ponajviše u *Beharu*. 1907. godine, nakon što je zbog bohemskog života isključen iz školskog internata, preuzima uredništvo *Behara*, a slijedeće godine diplomira uz posenu dozvolu, jer je u međuvremenu isključen i iz škole. Odlazi potom u Zagreb gdje se upisuje na Pravni fakultet, ali sve vrijeme provodi u Matoševu krugu i Ujevićevu društvu zapostavljajući u potpunosti studij.

1910. godine opet se vraća u Bosnu, bez ikakve materijalne sigurnosti često mijenja mjesta boravka (Bijeljina, Tešanj, Sarajevo, opet Tešanj), a 1912. godine odlazi u Mostar i postaje urednik i glavni suradnik časopisa *Biser*. To je vrijeme njegova najintenzivnijeg rada; piše pjesme, eseje i kritike, prevodi brojne studije i knjige za Kalajdžićevu *Muslimansku biblioteku*. Već narušena zdravlja dočekao je da mu u Mostaru, 1914, iziđe jedina za života štampana knjiga. *Pjesme. Od godine 1900. do 1908.* Iste godine biva mobiliziran i nakon kratkotrajna boravka u Tuzli prebačen je u Örkeny u Mađarskoj. Teško bolestan, obolio od tuberkuloze, nakon liječenja u Budimpešti vraća se u Tešanj krajem marta 1915. godine. Umro je 6. aprila iste godine i sahranjen na tešanjskom groblju.

Iza ovog ovlašnog životopisa skriva se, međutim, tragična životna sudbina pjesnika koji je uza svu nesmiljenost siromaškog potucanja uspio da zasnuje temelje modernom muslimanskom pjesništvu dvadesetog stoljeća.

II

Pjesnik ljubavi i smrti, grijeha i pokajanja, Musa Ćazim Ćatić je od prvih, početničkih, do posljednjih zrelih pjesama, sebe i svijet pjevao osjećanjem nedjeljivosti intimnog i univerzalnog, doživljajem panteističkog i mističkog jedinstva čovjeka i prirode. U prvoj pjesničkoj fazi taj se panteistički misticizam (najsnažnije izražen u ljubavnoj poeziji) ostvaruje simbolikom i metaforikom, doživljajnošću i atmosferom bosansko-muslimanske usmene i umjetničke pjesničke tradicije, s vidljivim zračenjima orijentalnih, osobito mističkih uzora. Ćatić je dobro poznavao poeziju i poetiku sufizma, o čemu svjedoči njegova kraća studija *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*. Ali, valja odmah naglasiti da je Ćatić prvi moderni muslimanski pjesnik u bosanskohercegovačkoj književnosti u čijoj je poeziji jasno uočljiv zaokret u odnosu na naslijeđenu poetiku, naravno ne u smislu negiranja, nego suštinskog i stvaralačkog preobražaja u kojem se naslijeđeni oblici poetske semantike i stilematike javljaju novim doživljajem i izrazom, sadržajem i značenjem. Uz to, u njegovom djelu se osjeća duhovno zračenje ne samo sufijske, nego orijentalne poezije uopće, te je i taj odnos svakako kompleksniji, artistički i inspirativno živi.

Odnos spram mističke lirike najvidljivije je prisutan u ciklusu pjesama što ih je Ćatić objavio u časopisu *Gajret* 1912. godine, uz bilješku u kojoj je napisao da je u ovih šest gazela pokušao „oponašati istočne mistik pjesnike, pa u koliko sam uspio neka čitatelji sude.[6]) Za nas je, međutim, značajno da vidimo i to koliko je Ćatić uspio da se pjesnički autentično odvoji od te tradicionalne matice, pa je inače neprijeporan, sud Darka Tanaskovića da Musa Ćazim Ćatić nije bio izvorni mistik jer i životom, kao i perom, nije bio predan mističkom putu uzvišene spoznaje, u osnovi nebitan.[7])

6) *Gajret*, Sarajevo, V, 1912, br. 9—10, str. 140.
7) Vidi: Darko Tanasković, *Misticizam u poeziji Muse Ćazima Ćatića*, Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću, str. 93—104.

U prvom gazelu lirski subjekt pjeva o ženi kao idealu i simbolu vječne i apsolutne ljepote, čistote i nevinosti, izložene bjesomučnoj požudi mužjačke strasti, dok se pjesnikova žudnja javlja alegorijskom dvosmislenošću u kojoj je teško razlučiti čulni izazov i izraz od mističkog doživljaja ljubavi prema Apsolutu. Ta značenjska dvosmislenost je, inače, trajna karakteristika sufijske lirike,[8]) ali se kod Ćatića ona već u drugom gazelu preobražava u dualističko shvatanje života kao poprišta „ljute borbe" između Istine i Laži, između zemaljskog principa ljudske samoživosti i nebeskog principa čovjekove iskonske žudnje za duhovnim uzletom i povratkom beskonačnoj ljepoti „Vječnog svjetla".

U drugom i trećem dijelu pjesme, međutim, ovaj manihejski dualizam tjelesnog i duhovnog potpuno je prevladan mističkim stavom o supstancijalnom jedinstvu s Bogom, i to u stihovima koji živo podsjećaju ne samo na slične primjere iz orijentalne poezije, nego i na naše bosanskomuslimanske mističke pjesnike. Zato ćemo nekoliko stihova iz ove Ćatićeve pjesme usporediti s jednim gazelom velikog perzijskog pjesnika Omera Hajjama, ali i sa sličnim stihovima muslimanskih pjesnika iz Bosne Abdurahmana Sirrija[9]) i Ahmeda Vahdetija.[10])

A duša mi poput orla slobodna i smjela
Preko međa vasione u beskrajnost pliva

Cjela narav, c'jeli bitak u mom biću živi
Moje biće ko kaplja se u Jedinstvo sliva.
(M. Ć. Ćatić)

Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom more
U meni je cijeli svijet,
ja sam svijet i njegova sadržina.
(A. Sirri: *Srce je božija kuća)*

Kaplja kada u more stigne, nestane je.
Kaplja je uistinu voda, samo je odvojena od vode.
(A. Vahdeti: *lako tijelo zaljubljenog*)

Jedna kaplja plače što iz mora seli
More joj se smije i ovako veli:
„Uistinu svi smo božanska stvorenja
Sve nas od cjeline samo tačka dijeli".
(Omer Hajjam: *Rubaije*, 76)

---

8) Musa Ćazim Ćatić je u raspravi *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo* objasnio tu dvosmislenost pojavnog i metaforičkog smisla u sufijskoj poeziji slijedećim riječima: „Pjesnik na primjer pjeva o ljepoti dragina lica, o vinu, svjetlu i ljubavi, ali mu nije prava svrha hvaliti te stvari: njemu je glavna namjera slaviti velikog Stvoritelja pomoću tih objekata i tako se zanositi u mističnu ljubav prema Bogu kao apsolutnom osnovu, koji sve obuhvaća. „Vidi: Musa Ćazim Ćatić, *Sabrana djela*, I, Tešanj, 1968, str. 89.

9) Abdurahman Sirri (rođen 1785. godine u Fojnici, umro 1847. u tekiji Oglavak kod Fojnice). Pisao je na turskom i na srpskohrvatskom jeziku.

10) Ahmed Vahdeti (? u Dobrunu kod Višegrada — umro 1598. u Ergeliju).

Treći gazel je nesumljivo ostvaren sasvim u duhu mističke himne „jedinstvenoj ljepoti" koju je moguće spoznati jedino beskrajnom ljubavi, pa i prvi distih, u kojem ima nešto od Ćatićeve čulnosti pjesničke slike, valja shvatiti u alegorijskom smislu uspona mističkog od profane do sveopće ljubavi Jednog, tim više što u narednim stihovima dolazi do potpunog duhovnog proćišćenja čulnosti.

Iste je prirode i peti gazel u kojem prepoznajemo još jedan čest simbol sufijske poezije: vino. Naime, ova pjesma ne spada u red anakreontskih pjesama (koje opet kod Safvet-bega Bašagića zauzimaju značajno mjesto u poetskom opusu), nego je riječ o „vječnom vinu ljubavi". Ovi stihovi su značajni između ostalog i stoga što je iz njih vidljivo da je Ćatić prihvatio mističku sadržinu Hafizovih stihova, za razliku od Jovana Jovanovića Zmaja koji je Hafizove pjesme o ljubavi i vinu doživio kao izraz njegova hedonističkog životnog stava.[11])

A upravo je slijedom Hafizovih stihova: „U ljubavi nema razlike između tekije i krčme / Gdje god je ljubav tamo je sjaj lica Dragog", Ćatić napisao četvrti i šesti gazel u kojima kao da životna radost i plotska želja nadvladavaju i potiskuju spiritualno-mističko osjećanje svijeta. Čini nam se, naime, da u ovom dramski zasnovanom solilokviju racionalnu namjeru pohvale svuda prisutnoj božanskoj ljubavi gotovo nesvjesno kruni i osipa neki iracionalni, spontani impuls ovozemaljske strasti i radosti. U tom smislu je osobito zanimljiv gazel. *U tekiji* u kojem je alegorična parabola sufijske lirike o leptirici koja u ljubavi za vječnom svjetlošću izgara na plamenu svijeće, kod Ćatića je izgubila simbolički smisao samouništavajuće ljubavi kao oblika spoznaje i sjedinjenja s Bogom, a preobrazila se u viziju neposredno ispovijednog tona zemaljske strasti. Priroda ovog preobražaja može se ponajbolje uočiti usporedbom s nekoliko već klasičnih primjera iz pjesama naših pjesnika Agahi Dede Jašara[12]) već spomenutog Ahmeda Vahdetija.

Za onog ko izgara u ljubavi ovoj
voštanica i leptirica su jedno.
(Agahi Dede Jašar *Nefes)*

Ako na svijeću dođe leptir
koji je u ljubavi za danom rob
njegovo tijelo izgori
i on se svojim ljubavnim postane jedno:
(A. Vahdeti: *Lako tijelo zaljubljenog)*

I čašice od veselja po stolu su zaigrale
A kraj stola krčmarica sva je sjala poput svijeće

11) Takvo Zmajevo shvatanje Hafizovog životnog i pjesničkog stava, na što je uputio i Fehim Bajraktarević u *Pregledu persijske književnosti*, vidljivo je i u Zmajevoj pjesmi *Na grobu Hafizovom:*
Nakuc'o se čaša, napev'o pesama
Napio se raja sa mednih usana
Gde je naš'o slasti tu joj nije prašto
Sad gori l' mu duša — barem znade zašto.

12) Agahi Dede Jašar (rođen u Beogradu, živio u 19. vijeku, bliži podaci još uvijek nepoznati).

Oko nje su srca naša ko leptiri lepršala
Topeći se u valima neizmjerne rajske sreće.
(M. Ć. Ćatić: *U tekiji)*

Stihove Agahi Dede Jašara i Ahmeda Vahdetija ispunila je mistička radost smrti u ljubavnoj strasti sjedinjenja i nestajanja u božanskoj sveprisutnosti dok je u pjesmi Muse Ćazima Ćatića ta mistička simbolika iščezla i spontano se preobrazila u hedonističku pohvalu čulne ljubavi.[13]) Zato će se i tipski simboli leptirice i voštanice kod prve dvojice javiti *metaforičkim* značenjem, a kod Ćatića tek kao sugestivna *komparacija,* što će suštinski izmijeniti smisao njegovih stihova u odnosu na inspirativni poetski predložak. Ovaj put stvaralačke preobrazbe još je sugestivnije i radikalnije izveden u pjesmi *U sevdahu.* Ekstatična radost smrti izgubiće, naime, čak i taj element *komparativnosti,* izgubiće se i simboli leptirice i voštanice, pa će od čitavog tog alegorijskog sižea ostati samo silina ljubavne žudnje. A iza te neposredno izražene čulnosti pjesničke slike tek asocijativno se uspostavlja njen mistički izvor i korijen.

U sevdahu srce moje
Tvoga toplog žara žudi
Hotjelo bi da s'ogrije
Sred mlađanih tvojih grudi.

Daj pusti ga na toj vatri
U pepeo nek se stvori
Smrt će njemu laka biti
U sevdahu kad izgori.
(M. Ć. Ćatić: *U sevdahu)*

Na ovaj način rastvorio se onaj krug Ćatićeve ljubavne lirike u kojoj je iščilio simbolički proces mističke sublimacije i transpozicije erotskog u spiritualno-religijski doživljaj ljubavi, s tim što taj proces desakralizacije erotskog fenomena ne čini zasebnu fazu u njegovom pjesništvu, nego traje istodobno. A time se stvara osoben poetski svijet i ljubavni kosmos u kojem se ljubavna žudnja javlja čas ekstatičnim vizijama mističkog usmjerenja, čas nezatomljivom silinom ploti.

13) Ovaj simbolički siže o leptirici i voštanici prisutan je, naravno, u brojnim pjesmama i različitim varijacijama kod orijentalnih pjesnika, a mi ovdje navodimo stihove turskog pjesnika Ališir Nevala, što ih je sam Ćatić donio kao ilustraciju metaforičkog jezika mističkih pjesnika.
Na ružinu licu slavuj
Čita vječne tvoje tajne
Pokraj svijeće leptir ludi
Ljepote ti čeznić sjajne.

Već u ranom ciklusu pjesama *Ašiklije* iz 1903. godine tjelesna ljubav se ne javlja kao mistički put ekstaze i uznesenja, nego kao utjeha zbog nemogućnosti dosegnuća te apsolutne, božanske ljubavi, što je gotovo deklarativno izraženo u drugoj pjesmi *Ašiklija.*

Kad ne mogu s „Abu hajata"
Dosegnuti životvornog pića
Da okr'jepim svoju žednu dušu
Bar s kapljicom nedzemnoga žića

Daj Ti onda moja Lejlo draga
Da se Tvojih dodirnem usana
Da ublažim tom kapljicom rajskom
Prsa svoja ognjem uzburkana.

Svekoliko pjesničko djelo Muse Ćazima Ćatića određeno je upravo ovim intenzivnim osjećanjem subjektivne nedovoljnosti i silovite želje za sjedinjenjem, stapanjem i predavanjem drugom: ženi, prirodi, beskonačnosti. Za razliku od Safvet-bega Bašagića kod kojeg je ljubavna poezija bliža epikurejskoj viziji života, kod Ćatića se, dakle, istovremeno stiču obje ove struje, i to u dramatičnom suodnosu i prepletu, a ne u jednostavnom motivskom paralelizmu. Pišući o pjesništvu Muse Ćazima Ćatića, Muhsin Rizvić je veoma dobro zapazio da je njegova tematika „situirana uglavnom između dva pola, na relaciji između erotike i mistike" i da se „kombinacija ovih motiva ponekad (se) javljala sa osjećanjem izvjesne duhovne nelagodnosti, ponekad opet sublimirana u vidu epikurejsko-hajjamovske vizije grijeha, života i pokajanja:[1]) Nama se čini da je upravo u tom grčevitom dvojenju između svjetovno-čulnog i mistično-religijskog doživljaja ljubavi prisutna temeljna drama Ćatićeve pjesničke hereze u odnosu na baštinjeni koncept sufijske lirike, s kojom postoji stalna, neprekinuta korespondencija u njegovim pjesmama i esejima. Naravno, i u poeziji njegovog prethodnika Safvet-bega Bašagića prisutne su i erotika i mistika, ali motivski potpuno odvojene, pa su njegove pjesme bez unutarnje tenzije i kompleksnijeg odnosa spram mističke lirike u ovom smislu u kojem se on javlja u stihovima Muse Ćazima Ćatića. Zato bi se moglo reći da se Bašagićev hedonistički doživljaj svijeta u njegovoj ljubavnoj poeziji javljao bez osjećanja grijeha i pokajanja, dok se Ćatićeva pjesma stalno ostvaruje u grčevitom osjećanju htonske privlačnosti zemaljskog obilja plotske slasti i kontemplativne opomene onostranosti koja martirijski lebdi nad misterijem čulnih zanosa. A tu je, čini nam se, velika sličnost s poezijom Tina Ujevića, pogotovo sa zbirkama *Lelek sebra i Kolajna.*

Naporedo sa pjesmama u kojima se čulna ljubav slavi bez zazora ili mističke dvosmislenosti u Ćatićevoj poeziji se javio i čitav niz pjesama u kojima je lirski subjekt izražavao bolno osjećanje pokajanja i obraćanja tražeći azil u okrilju religijskog autoriteta. Pri tom ne mislimo, naravno, na pjesme s didaktičkom porukom kakva je, recimo, pjesma *U mejhani,* nego na pjesme *Grijeh i Teubei nesuh,* u kojima se opći ton religijske pouke i poruke transformirao u duboko lični doživljaj i izraz vjere u nadmoć duhovnog nad prolaznim strastima i zabludama svakodnevice. Pjesma *Teubei nesuh* u tom smislu podsjeća na Kostićevu *Santa Maria della Salute* ili Ujevićevu *Molitvu*

1) Muhsin Rizvić, o.c. str. 32.

Bogomajci za rabu božiju Doru Remebot, pa je sasvim prihvatljivo mišljenje Alije Isakovića da ova pjesma ne spada u krug religiozne poezije. »Ona je bolno iskrena i dirljiva čovječija ispovijest — čovjeku, mada priziva Gospoda; a mogla bi tako prizivati i sotonu i ne biti bogohulna.[2]) Jer, na kraju, će se ta pokajnička samoispovijest preobraziti u molitvu za Ljepotom, simbolistički san koji akcidentalnosti i prolaznosti neposredne zbilje pretpostavlja čistotu i uzvišenost duhovne, stvaralačke geste.

Gospode, evo na sedždu ti padam,
I kujem grijehe pred tvojom dobrotom,
I molitvu ti u stihove skladam
Proseć: »Ah, daj mi smisao za ljepotom!"
Gospode, evo na sedždu ti padam...

Između grijeha i pokajanja u Ćatićevim pjesmama je istodobno prisutan, iz sevdalinke poznat, osjećaj bezizlaza i nemogućnosti ljubavnog ispunjenja i to u oba vida; i na planu spiritualno-mističnog i na planu svjetovno-čulnog shvatanja ljubavi. I što je taj doživljaj beznađa snažniji, to je i žudnja strasnija i čulno intenzivnija. Otud se i pejzaž u njegovoj pjesmi ne javlja tek kao izvanjski dekor i »prostor zbivanja", nego kao čulni izraz i impresionističko očitovanje intimnog svijeta i duhovnog doživljaja, kao u često spominjanoj, erotskom ekstazom prezasićenoj pjesmi *Kad vjetrić piri.*

Gledo sam kad vjetrić u obijesnoj šali
Uvojcima tvoje sumbul-kose njiše
I s nje plavu ambru žudno, žedno siše
Ko bekrija vino kad mahmurluk pali...
Gledo sam kad vjetrić jelečić ti mali
Na grudima treska i strastveno diše
Gladeći ti dojke lako, tiho... tiše
Ko lijera na žali kad draškaju vali.
Ah gledo sam vjetrić vragoljasto kada
Svojom mekom usnom svilen zar upija
Među oblike lijepa tvoga tijela mlada
I na toj sam sreći zavidan mu bio
Đulizaro moja, sad baš evo i ja
U vjetrić bih laki pretvorit se htio.

Čitava pjesma je zapravo vanredna personifikacija, u kojoj se žestina čulnosti — paradoksalno na prvi pogled — istodobno i stišava i pojačava: stišava jer je prirodom simboličke eksterionalizacije unekoliko sublimiran lični erotski nagon, a pojačava utoliko što je strast dobila sveprirodne razmjere. Isti postupak susrešćemo kasnije u poeziji Skendera Kulenovića. Pritom ne mislimo samo na poemu *Seva*, nego prije svega na jedan kasni sonet koji neobično podsjeća upravo na ovu Ćatićevu pjesmu istim oblikom i načinom erotiziranja atmosfere i pejzaža. Razlika je, čini se, jedino u tome što je kod Ćatića prisutna samo žudnja, a kod Kulenovića i sam erotski čin ispunjenja.

---

2) Alija Isaković, Abdurahman Nametak: »Musa Ćazim Ćatić", Oslobođenje, Sarajevo, XXII, 1966, 6405, 8.

Ugledam dojke (A to brijega dva gola i obla
I vrhom im džbunje rudi — gle maline bradavica)
Usrknem sunca i dažda do plavih omaglica
pa usnama svoje sjenke po njima klonem ja oblak.
Baštovan, stegnom trešnje milim — da isoči sva će.
Pupoljkom sluti me brskva — pa ko da vazduh procvjeta
U duplje, pukline, čaške je nenasiti vjetar
na iglama njuha uđem i rijem im mrko saće.
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

(S. Kulenović: *Ugledam dojke...)*

Ova usporedba Ćatićeve i Kulenovićeve pjesme svakako nije tek uzgredna, asocijativno uspostavljena paralela, nego ukazuje na bitnu značajku njihove poezije, zajedničku doživljajno-inspirativnu osnovu iz koje se pojavilo ovo izrazito erotsko viđenje svijeta. A upravo je Skender Kulenović izvrsno upozorio na tu karakteristiku bosansko-muslimanskih pjesnika u *eseju iz smaragda Une,* posvećenom lirskom romanu *Grozdanin kikot Hamze Hume.* Zaključci iz ovog eseja podjednako bi se mogli primijeniti i na Ćatićevo i Kulenovićevo, Bašagićevo ili Humino pjesništvo. Otkrivajući u zavičajno muslimanskoj sredini i njenom načinu življenja i stvaranja bitnu crtu vitalističkog i pomamno-erotskog doživljaja svijeta, Skender Kulenović je između ostalog istaknuo i slijedeće: „Svijet je ovaj dozlaboga čulan: I mašta o raju mu je čulna. A pod kamenom patrijarhalnog tabua izračio se u najčišći ljubavni fluid — ispjevao u svojoj drevnoj riječi, jednu od najrafinovanijih ljubavnih lirika u svijetu.[3]) Naravno, riječ je o sevdalinci, ljubavnoj pjesmi na čijim je osnovama izrasla novija muslimanska poezija. Čitajući Bašagićeve ili Đikićeve pjesme uronjeni smo u jedan svijet nepomućene vedrine življenja u atmosferi starih mahala, sokaka i utihlih avlija, pa je njihove pjesme ponekad teško razlikovati od izvorne sevdalinke.

Utjecaj sevdalinke na pjesničko djelo Muse Ćazima Ćatića ne iscrpljuje se, međutim, u ovoj, i kod njega prisutnoj ambijentalnoj atmosferi ili leksičko-stilskoj osnovici pjesme, nego — s jedne strane — u preobražaju takvog doživljaja u dodiru sa ostalim elementima i stilsko-izražajne i misaone dimenzije pjesme. „Sretan je slučaj" — pisao je Šime Vučetić — „što je upravo muslimanski način fantaziranja, neke posebne razdiruće tuge i očaja, Ćatić umio zapadnoevropski oblikovati u lijepe strofe, u isto vrijeme kada su našu liriku evropeizirali Dučić, Šantić, Dis, Matoš, Vidrić, Begović..." [4])

Artističkim amalgamom impresionističko-simbolističke poetike i secesionističkih traganja donijele su hrvatska i srpska poezija na početku XX stoljeća sasvim nov pjesnički senzibilitet, čijem je zračenju u drugoj pjesničkoj fazi bila izložena i poezija Muse Ćazima Ćatića. To je osobito vidljivo u načinu konstituiranja pjesničke slike, u posvuda prisutnom nastojanju da se prirodom izabranih detalja, potom sinestezijskim spojem čulnih dojmova, ili pretežnošću jutarnjih i sutonskih osvjetljenja i preliva, sugerira subjektivni doživljaj i utisak što fluidno emanira iz naslikanih pejzaža. Vidljivo je to već iz samih naslova pojedinih pjesama ili čitavih ciklusa *(Boje i mirisi),* kao i „programskih" očitovanja iskazanih u pjesmama *Ja sam vjerni rob ljepote* i

3) Skender Kulenović, *iz smaragda Une,* Eseji, izabrana djela, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971, knj. IV, str. 211.

4) Šime Vučetić, Musa Ćazim Ćatić — *živi pjesnik Bosne,* Glas komuna, Doboj, IX/1966, br. 373.

U mom atelieru. Novi lirski akcenti u njegovoj su se pjesmi ponekad stapali i asimilirali prirodno i nenametljivo, a ponekad su bili u punoj suprotnosti i sa duhovnošću zavičajno-nacionalnog pjesničkog nasljeđa i sa njegovim osobnim pjesničkim ritmom i doživljajem svijeta. To je veoma dobro uočio i Maksimilijan Braun ističući da se kod Muse Ćazima Ćatića »u cijelosti ukrštaju dva procesa moderniziranja od kojih jedan počiva na naivnom, površnom nerazumijevanju »modernog duha", dok je drugi izrastao iz stvarnog Ćatićevog shvatanja i doživljavanja. [5])

U ranoj pjesničkoj fazi to su još školska sricanja nazdravičarske romantičarske poetike, epigonski đački sastavi nastali na svježijim dojmovima Radičevićeve pjesme, da bi se kasnije ta nedvosmislenost *utjecaja* (recimo u susretu s Kranjčevićevom poezijom) ukazala — sugestivnom saobraznošću njihova doživljaja svijeta — kao plodotvoran inspirativni *poticaj* u traganju za vlastitim pjesničkim izrazom. Prisutnost Kranjčevićevski intoniranog socijalnog prosvjeda i angažmana u poeziji Muse Ćazima Ćatića, nije, naime, knjiški susret s uzorom niti doslovno prihvatanje određenog idejnog programa, nego je to izraz duboko lične životne i pjesničke drame što se u njegovim brojnim pjesmama i stihovima nazire kao tragična ispovijest i gorko iskustvo društvenih nepravdi života. Vidljivo je to već u pjesmama *Jednoj bogatašici* ili *Ja nijesam sanjar* u kojima se u potpunosti depatetizira sentimentalistički klišetirana predstava o ljubavi, životu i pjesmi, karakteristična za njegovu ranu pjesničku fazu.

U većem broju pjesama iz njegove druge pjesničke faza nesumnjivo su prisutne neke sličnosti sa Vidrićevom lirikom: ditirampski intonirana slika pejzaža, ličnosti i motivi iz paganske mitologije i — što je važnije — impresionistička saobraznost intimnog doživljaja i prirodnih manifestacija. Ova impresionistička atmosfera lirski ugođaj ne javljaju se u najboljim Ćatićevim pjesmama tek kao preuzeti manir, nego se snažno spajaju s onim od ranije prisutnim doživljajem mističke veze čovjeka i svijeta. U takvom, pjesnički plodotvornom spoju njegova pjesma je sve više gubila dekorativnost tipske, opće metaforike kojom je ranije često bila opterećena, ostvarujući se sada u subjektivnoj sublimaciji neposrednih dojmova i artističkoj punoći prelivnih sjenčenja i njihovih odraza i odjeka.

Sasvim je drukčije prirode, međutim, mistička atmosfera u pjesmama *Misterij, U aleji ili Pred smrt,* u kojima se već potpuno izgubila pantelistička i pankalistika osnova i osjećanje bliskosti čovjeka i svijeta, a zamjenjuje ih spiritualna mistika zapadnog tipa i povska atmosfera straha pred zagonetnom i prijetećem tajnovitošću nokturalnih pejzaža. U ovim je pjesmama Ćatić najbliži Dučićevoj poeziji, njegovoj simbolici dalekih krajolika i doživljaju čovjekove izopćenosti u mračnim prostorima sveopćeg nastojanja i osipanja života. U osnovi tačnom, ali preoštrom zaključku Muhsina Rizvića da

---

5) Maximilian, Braun: *Die Anfänge der Europäisierung in der Literatur der moslimischen Slaven in Bosnien und Herzegowina, Leipzig,* 1934. Citirano prema: M. Braun: *Musa Ćazim Ćatić — zaokret prema Moderni,* Život, Sarajevo, 1978, god. XXVII, knj. LIII, br. 2, str. 249. Prevela Emina Kečo. Upravo u ovom smislu je zanimljiv njegov odnos prema onovremenoj hrvatskoj i srpskoj poeziji, tim više što ga je naša književna kritika posmatrala ovlašno, a često i jednostrano, ukazujući samo na neposredne utjecaje Kranjčevića i Ilića, Matoša, Dučića ili Vidrića. Ćatić je neosporno podosta učio od svojih suvremenika, ali se ti utjecaji i dodiri u njegovoj poeziji različito reflektiraju, tim više što se on sa modernom evropskom poezijom susreo još za svoga boravka u Istanbulu, posredstvom onovremene turske poezije izložene snažnom utjecaju francuskog simbolizma.

»ove artističko-simbolističke pjesme svjedoče o ispraznosti Ćatićevog eksperimentisanja sa instrumentarijem moderne[6]) valjalo bi, čini nam se, dodati da među njima ima ipak dobar broj izuzetno uspjelih pjesama, kakve su osim spomenutih još i *Remontanti, Nox, U svijetloj noći,* kao i zanimljiv ljubavni kanconijer sabran u ciklusu *O ženi.*

Kritika je često isticala i utjecaj Antuna Gustava Matoša na Ćatićevo pjesništvo, ali je tu, ipak, najmanje neposredno uočljivih i srodnih elemenata utjecaja. Bolje, oni se otkrivaju u drukčijem, naoko neočekivanom vidu.

Impresionističke slike zavičajnog pejzaža, simbolizacija predmetnog svijeta pjesme, ritmičko-melodijska vrijednost stiha i artistička punoća i dovršenost forme, sve se to u Matoševoj pjesmi stiče i sliva u bodlerovski zasnovanoj simbolističkoj poetici, programski izraženoj u pjesmama *Maćuhica i Srodnost.* A upravo ove pjesme, osobito sonet *Srodnost* omogućuju paralelu između Ćatićeve i Matoševe poezije. Ima, naime, kod Ćatića jedna rijetko spominjana pjesma koja neobično podsjeća na Matoševu *Srodnost.* Riječ je o pjesmi *Zambak* iz ciklusa *Uspomene,* pa ćemo ih radi usporedbe navesti obje u cijelosti.

U kinestoj maloj vazi
Na prozoru sobe moje
Cvjeta zambak čist i bijel
Nevinosti poput tvoje.

Vrh zelene stabljike mu
Mekano se perje širi
A oko njeg lepršaju
Sanje moje ko leptiri.

Mističnijem svojim krilom
Vjetrići mu pelud trune
Pa mirisom opojnijem
Moju malu sobu pune.

Ja taj miris žedno gutam
Duša mi ga strasno pije
Ah u perju zambakovu
Tvoja duša sanke snije.
(M. Ć. Ćatić: Zambak)

Đurđic, skroman cvjetić, sitan, tih i fin,
Dršće strepi i zebe kao da je zima;
Zvoni bijele psalme snježnim zvončićima
Potajno kraj vrbe gdje je stari mlin

Pramaljeća blagog ovaj rosni sin
Najdraži je nama među cvjetovima;
Boju i svježi miris snijega i mlijeka ima,
Nevin, bijel i čist ka čedo, suza i krin.

---

6) Muhsin Rizvić, o. c. str. 38.

Višega života otkud slutnja ta
Što ga kao glazba budi miris cvijeća?
Gdje je tajna duše koju đurđic zna?

Iz đurđica diše naša tiha sreća.
Miris tvoga bića, moja Ljubavi,
Slavi drobni đurđic, cvjetić ubavi.
(A. G. Matoš: Srodnost)

Proces simboličkog oduhovljenja ostvaren je i u Matoševoj i u Ćatićevoj pjesmi sličnim stilskim postupkom u kojem se deskriptivni ton impresije preobražava u rafinirano najvešćenje simboličkog smisla cvijeta, gotovo identičnim sugeriranjem njegove duhovne čistote i nevinosti. Otud su i atributi *bijel, čist i nevin* (kod Ćatića, doduše, imenica *nevinost)* i kod jednog i kod drugog pjesnika izgubili deskriptivnu, a zadobili simboličku funkciju. Razlika je jedino u tome što će Ćatić već u uvodnim stihovima bjelinu i čistotu zambaka (ljiljana) usporediti s nevinošću ljubavnog ideala, već sliku i stilski (sinestezijski) i značenjski obogaćuje usporedbom đurđica sa čedom, suzom i krinom.

Cvjeta zambak čist i bijel
nevinosti poput tvoje.
(M. Ć. Ćatić)

Nevin, čist i bijel ko suza, čedo i krin.
(A. G. Matoš)

U završnim stihovima i Matoš i Ćatić deklarativno iskazuju da su đurđic, odnosno zambak slutnje i simbol „višega života", inkarnacija duhovne ljepote ljubljene žene.

Sve ovo, naravno, ne bi bilo neobično, da Ćatić svoju pjesmu nije objavio još 1907. godine u časopisu *Behar*, dakle tri godine prije nego li se pojavio Matošev glasoviti sonet, koji je, nesumnjivo, ostvaren pjesnički sugestivnije, ali koji po našem mišljenju svoj korijen i inspirativni impuls crpi iz Ćatića na Matoševu poeziju mogla bi posvjedočiti i Matoševa pjesma *U vrtu*, a još više *Mističan sonet* iz 1908. godine, u kojem se sasvim u duhu panteističkog misticizma ljubav prema ženi doživljava kao mističan čin spoznaje božanskog i kosmičkog jedinstva.

I zemlju, oblak, nebo i planete
Ko dragu gledah. Nađoh je ko boga
U suzi materije sakritoga
Kroz zagonetku moje čežnje svete
Ljepota, ljubav, sreća, sni i zanosi
Su bog, misterij što u ženi zanosi.

Ove usporedbe Ćatićeve poezije s Kranjčevićem, Vidrićem ili Matošem nisu, naravo, toliko bitne zbog međusobnih vrijednosnih samjeranja i određenja, nego, prije svega, da bi se otkrila ili barem naznačila kompleksnost međuodnosa, prožimanja i oplođenja, koja će bitno odrediti ne samo tadašnji trenutak naših literatura, nego u bitnome i našu književnu savremenost.

Čini se u tom smislu da je Tin Ujević jako dobro osjetio značaj Ćatićeva pjesništva u tekstu koji otkriva i onu dublju sklonost i srodnost ova dva pjesnika koja se može pratiti već od istorodnog shvaćanja pjesme kao katarktičkog čina, kod Ujevića iskazanog u stihovima.

Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik
i nekad su mi drage moje rane

a koji su, unekoliko, sugestivna varijacija Ćatićevih stihova

Ja nijesam sanjar, na sunčanom traku
Što zida sebi dvore od biljura,
Ta ja sam patnik kog po crnom mraku
na lednom krilu silna vitla bura.

Književno-historijski posmatrano, pjesničkom djelu Muse Ćazima Ćatića pripada mnogo značajnije mjesto nego li mu je naša književna historiografija dosada priznavala. U kratkotrajnom stvaralačkom životu, u mijenama i konstantama njegove poezije otkriva se danas sve više da je pjesnička sudbina Muse Ćazima Ćatića unekoliko sabrala u sebi sudbinu čitave jedne generacije bosanskomuslimanskih književnika, koja je s početka vijeka, tražila i iznalazila puteve modernog pjesničkog izraza. Na raskršćima vremena u kojem je živio Ćatić zapravo *nije ni mogao napisati svoje najbolje pjesme,* ali je umjetničkom autentičnošću ostvarenog i snagom anticipacije kasnijih pjesničkih usmjerenja i dosega literature kojoj pripada istovremeno i označio tadašnji književni trenutak i prekoračio njegove granice.

Staniša TUTNJEVIĆ

PRVA FAZA KNJIŽEVNOG STVARANJA HASANA KIKIĆA

Kikić je, kao i mnogi drugi, svoj književni put započeo pjesmama. Poezija mu je bila uvod u „ozbiljniji" književni rad; kada je pronašao svoju vokaciju u prozi, prestao je da piše pjesme. U ocjeni njegovog pjesničkog rada ta činjenica da se radi o prvom, početnom iskušavanju u književnosti jednog mladića, čiji se dar za umjetnost iskazivao i na druge načine (slikarstvo), zauzima posebno mjesto. Na drugoj strani, pravi značaj njegove poezije moguće je sagledati tek kada se ima na umu vrijeme u kome je nastala. Poeziju je Kikić pisao od 1925. do 1930. godine (prema podacima iz ostavštine prva pjesma Pesma prošlog dana napisana je 26. XII 1925. u Derventi, a nakon 16. IV 1930. kada je u Gajretu objavio pjesmu Prve riječi tebi, nema dokaza da se bavio poezijom). Vrijeme u kome je pisao pjesme poklapa se sa pojavom jedne nove, mlade pjesničke generacije u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji, koja se postepeno oslobađa mnoštva izama što su gospodarili poratnom poezijom. Do toga vremena poezija je u svim našim književnostima, pa i u Bosni i Hercegovini, prošla periode burnog razvoja i dala ili najavila pjesnička ostvarenja ili ličnosti najvišeg dometa. Uz Šantića, Bašagića, Kranjčevića, Dučića, preko Ćatića i veoma značajne generacije mladobosanaca, koja je ovdje donijela moderna književna strujanja pred prvi svjetski rat (Mitrinović, Gaćinović, Andrić, Jevtić, Slijepčević, Vidaković, Varagić, Mras, i drugi), pjesničko iskustvo ove sredine odmah nakon rata oplođuje se prisustvom mladog Krleže, A. B. Šantića, Ujevića, Crnjanskog, Vinavera i drugih istaknutih pjesnika, nosilaca poratnog modernizma, koji nastaje kao reakcija na stanje u društvu i u književnosti. Osim Hamze Hume, koji prvim zbirkama, u kojima se osjećaju tragovi ekspresionizma, donekle održava kontinuitet sa istaknutim pjesničkim ličnostima i pojavama u Jugoslaviji odmah iz rata, poezija u Bosni i Hercegovini u to vrijeme ne drži korak sa pjesničkim stvaralaštvom u sredinama gdje se javljaju ekspresionizam, zenitizam, nadrealizam, i sl. Ne samo tada nego ni čitavo vrijeme između dva rata nema ovde ni približno snažne pjesničke ličnosti, ako se izuzmu Ujević, koji je u Bosni boravio samo jedno vrijeme ostvarujući blagotvoran uticaj kao i Kranjčević u svoje doba, te Dučić koji je stvarao daleko od ovog prostora i bez uticaja na njega. Pun doprinos jugoslovenskim pjesničkim tokovima daće ova sredina jedino krajem dvadesetih godina, kada se uobličava pokret socijalne literature i pojavljuje Knjiga drugova (1929), ali kako socijalna poezija u čitavoj zemlji, s rijetkim izuzecima, nije imala velike umjetničke domete, u Bosni i Hercegovini ni u okviru toga književnog toka nije bilo značajnije pjesničke ličnosti.

Kikić se, dakle, javlja sa jednom čitavom generacijom mladih pjesnika polovinom dvadesetih godina u praznini kada su se već afirmisali nosioci raznih oblika poratnog modernizma, koji nastavljaju svojim putem s jedne, a tek se najavljuju pripadnici pokreta socijalne literature, s druge strane. U toj generaciji (Jakša Kušan, Atif Ljubović, Hamid Dizdar, Novak Simić, Ilija Grbić, Husnija Čengić, Safet Burina, Vera Obrenović-Delibašić, i drugi)

nema značajne ličnosti ili pjesničkog programa koji bi u tom trenutku ili kasnije mogao značiti nešto više za razvoj poezije. Uglavnom sva poezija u Bosni i Hercegovini između dva rata, koja je znatno zaostajala za prozom, našla se na sporednom kolosijeku jugoslovenskih pjesničkih strujanja i samo je participacijom pokreta socijalne literature, gdje također nije bilo značajnijih umjetničkih ostvarenja, uspijevala da se izjednači sa zbivanjima u ostalim književnostima. Kakav su značaj mogli imati ovi pjesnici najbolje se vidi ako se pomenu samo neka značajnija pjesnička imena iz ostalih sredina: Tone Seliškar, Srećko Kosovel, Edvard Kocbek, A. B. Šimić, Miroslav Krleža, Ulderiko Donadini, Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Rastko Petrović, Marko Ristić, Dušan Matić, Milan Dedinac, Oskar Davičo, Tin Ujević, Gustav Krklec, Desanka Maksimović, Dobriša Cesarić, i mnogi drugi.

Kikićeve pjesme se kako kaže Meša Selimović »ni snagom ni stilom ni tematikom ne odvajaju od pjesama ostalih mladih pjesnika toga doba" (1,25), mada su ga neki tadašnji kritičari svrstavali u uspješnije mlade stvaraoce. Tako, na primjer, Branislav Miljković prikazuje u Srpskom književnom glasniku časopis Vijenac i osvrćući se na poetske priloge najmlađih u tom časopisu, u jednoj prilici kaže da »jače lirskog imaju pesme G. G. Stevana Tolića i Hasana Kikića" (2,474), a u drugoj naglašava da u lirici najmlađih »ima boljih stihova kod G. G. V. Marinka, H. Kikića i S. Batušića" (3,639). O mjestu Kikića među najmlađim pjesnicima najbolje svjedoči primjedba uredništva (Branko St. Kebeljić) uz pjesmu Ljubav njegova, objavljena u broju 8 Mlade bosne za 1929. godinu, u kojoj se ova pjesma izdvaja između svih koje su objavljene u I knjizi zbirke Pesme novih, »jer ima jednu svoju novinu" i jer u njoj »autor pokazuje prirodna osećanja i sposobnosti pesničke imaginacije", dok u drugim pjesmama »naši najmlađi prosiplju stihova bez ikakve potrebe" (4,143). Đorđe Lopičić 1930. godine smatra »da je g. Kikić najbolji od najmlađih muslimanskih" pjesnika, ali tvrdi da je on kao socijalni pjesnik »nategnut i bez pravog izraza" (5,28). Drukčije o toj vrsti Kikićeve poezije misli Vaso Bogdanović 1932. godine: »Dok su se u prvim njegovim folklorističkim pričama i subjektivističkim pjesmama samo nerijetko javljala umjetnički dobra mjesta, te se u svim stvarima iz te prve faze autorov talenat mogao samo da naslućuje, dotle je prva uistinu dobra njegova pjesma Krik božjih ljudi, gdje je on po prvi put određeno progovorio o onom najbitnijem dijelu ljudskog društva" (6,329).

Kako je Kikić 1930. godine prestao objavljivati poeziju, koja je predstavljala njegove prve korake u traganju za sopstvenim literarnim izrazom i bila izvan uticaja bitnih pjesničkih programa i imena na jugoslovenskom prostoru, to je i razumljivo da je osim ovako usputno iznošenih mišljenja, najčešće u polurečenicama, u periodu između dva rata izostao opširniji i određeniji odnos kritike prema njegovom pjesničkom stvaralaštvu.

Iz istih razloga nisu davale većih rezultata rijetke aktuelizacije Kikićeve poezije ni poslije oslobođenja, jer ni novija kritika nije tu poeziju mogla učiniti živom za savremenog čitaoca i obnoviti interes za nju. Tak je Midhat Begić u tekstu Kikićeve poezije i kasnijih proznih ostvarenja, mada njegove nadahnute interpretacije ipak idu iznad Kikićevih pjesama i više su svjedočanstvo kritičarevih nego pjesnikovih velikih književnih mogućnosti. Begićeva konstatacija da je to »burevjesnička poezija (je) poslije smrti A. B. Šimića najjača koju je Bosna i Hercegovina u međuratnom vremenu dala" (7,4 — 1 — 9), čak i ako se zanemari puna pjesnička izgrađenost Hamze Hume ili Kikićevoj slična lirika Ilije Grbića i Novaka Simića, relativizira se spoznajom da je

nakon Šimića poezija u Bosni i Hercegovini između dva rata bila na sporednom kolosijeku inače intenzivnih pjesničkih zbivanja u Jugoslaviji. Najpotpuniji uvid u Kikićevu poeziju daje Ante Koroušić u magistarskom radu Pjesme Hasana Kikića, odbranjenom na filozofskom fakultetu u Sarajevu 1977. godine. Kritički rađenom dokumentacijom o Kikićevoj poeziji i iscrpnom analizom njegovih pjesama, Koroušić je zadovoljio bitne zahtjeve ove vrste akademskog rada, ali se stiče utisak da se Kikićeva i obimom i značajem skromna poezija u ovakvom obliku naučne radnje osjeća kao u prevelikom odijelu. To istovremeno znači da se ni ovom prilikom interes savremenog čitaoca za ovaj vid Kikićevog stvaralaštva nije znatno pomjerio ni unutar Kikićevog djela, ni u odnosu na poeziju tadašnjeg vremena.

Kikić je za života objavio četrdeset pjesama (ako se dvije verzije pjesme Pjesma bolesne djevojke smatraju posebnim ostvarenjima što u stvari jesu), a 1962. godine štampano je još šest pjesama iz njegove ostavštine, dok dvadeset i dvije pjesme iz najmlađeg, đačkog doba još uvijek nisu ugledale svjetlo dana. Već prvi uvid u čitav njegov pjesnički rad govori da on od prve pjesme nije slijedio tradicionalno pjesničko iskustvo kao mnogi drugi početnici, pa zbog toga kod njega nema onih neoriginalnih rima, uspavljujućeg ritma i jednotonske muzike stiha, nego je u pitanju jedan sasvim novi poetski govor, oslobođen blještavih metaforskih ukrasa, koji je s vremena na vrijeme toliko pojednostavljen da više liči na jezik svakodnevne komunikacije nego na pjesnički jezik. Nerijetko su Kikićeve pjesme prozaični, deskriptivni opis neke pojave iz svakodnevnog života, koju on nije uspio pomjeriti iz bezličnosti i dati joj opšte značenje. S vremena na vrijeme, međutim, to jednostavno imenovanje stvari oko sebe neprimjetno postaje izvorni pjesnički čin, jer one dobijaju puni univerzalni smisao. Jedan naoko prozaičan govor počinje da treperi lirskim ozračenjem, a neinteresantni svakodnevni događaj preobražava se u prizor za svagda. U tim svojim sretnim pjesničkim trenucima Kikić bez vidljivog napora primorava stvari da se neprimjetno pomjere iz gnijezda svoga smisla i zapahnu nas novom, oslobođenom, dosad neiskušanom energijom bivanja.

Već od prvih đačkih stihova Kikićeva poezija se ne odlikuje samo izbjegavanjem metaforske nakinđurenosti naše tradicionalne lirike, nego i „svjesnim otklonom od grčevitog poratnog modernizma" (8,14). Pa ipak u tim prvim đačkim stihovima izvjesni tragovi ekspresionizma govore da se on razvijao na iskustvima pjesničkog govora koji je brujao oko njega:

„Život je vrisak i boli nas
najviše kad ga poznajemo. —
Mi smo bolesni od vrištanja
i krikova. —
li krik
— svejedno. —"

No uskoro on se oslobodio „neminovne pratnje početničke poezije većine liričara svoga vremena — pesimizma, uobičajene ekspresionističke i postmodernističke lirske frazeologije, deskriptivnosti i nesklada u poetskim slikama" (9,45) i pronašao sopstveni pjesnički govor, makar on bio pomalo i suvoparan ili pojednostavljen.

Dok Kikićev pjesnički govor na izražajnom planu nosi jasne diferencijacije u odnosu na dotadašnja pjesnička iskustva, u tematskom pogledu on

nije uspio proširiti onaj dobro poznati i dosta skroman krug interesa većine mladih pjesnika za život oko sebe i svoje mjesto u njemu. Kao i većina ostalih mladih pjesnika, Kikić posreduje svijet oko sebe prije svega emocionalno i to na razini početnog i ograničenog mladićkog iskustva. To znači da je skala njegovih stanja i raspoloženja unaprijed prepoznatljiva i predvidljiva, jer je zajednička za sve mlade suočene sa tajanstvom života i svijeta. Ova je poezija rezultat jednog iskrenog i neposrednog susreta sa životom; u njoj se sreću čitavi odlomci svakodnevne stvarnosti, koji su se pjesniku nametnuli kao događaj jednog trena. On, naprosto, prima životne događaje onako kako nailaze, dajući im usputno s više ili manje uspjeha svoju emocionalnu boju. Nije nimalo čudo što proljeće, mladost, ljubav i životna radost, najčešće proizlazeći jedno iz drugog, održavaju napon cjelokupne Kikićeve poezije. Neka manifestacija proljeća, na primjer, kome nimalo slučajno posvećuje nekoliko pjesama, neprimjetno u njemu budi ljubavna osjećanja i događaje kojima upravo odgovara takav ambijent, najčešće ispunjen kliktavom radošću mladićstva. Tom opštem proljetnom bujanju i radosti nerijetko se suprotstavljaju bolest, smrt i prolaznost kao konačna spoznaja i mjera vedrih životnih raspoloženja. Kada povezuje cvjetanje lipa i posmrtnu tužaljku bolesne djevojke, ili kada priziva u sjećanje osamnaestogodišnju komšinicu sahranjenu u proljeće, Kikić ne ide ništa dalje od otužnih, sentimentalističkih jadikovki. Međutim, kada nas proljetni mirisi i bujanje podsjete na »prolaznost svega i sebe samih" može se govoriti o univerzalnijem, iskustvenijem osjećanju prolaznosti i odlaženja, kao na primjer u pjesmi Vrijeme, u kojoj pjesnik, šetajući zavičajem i prozaično imenujući ono što sreće, daje izvoran, lirski natopljen smisao relativnosti stvarima i događajima koji nas se tiču:

„Prođem ja tako redom,
pa treba svakome pružiti ruku,
upitati kako se živi,
da li je godina ponijela,
jesu li šljive za kazan.
Sve se je, dragi moj, promijenilo
u ove dvije-tri godine —
i mnoga se djevojka udala,
i mnogi momak poginuo,
i mnogo se rakije popilo,
i mnogo kuća prodalo..."

Kao iskaz prvog, mladićkog životnog iskustva Kikićeve pjesme su gotovo neka vrsta dokumentarne lirike. Njegova izbivanja iz zavičaja zbog školovanja predmet su nekolicine pjesama koje odišu elegičnim raspoloženjima i čežnjom za dragim uspomenama djetinjstva, a neposredni su podsticaj i za pjesme o tužnim odlascima, dalekim skitničkim putovanjima i sjetnim povracima.

Primajući izvana gotove, nestilizirane komade života i dajući im sopstveni mladalački emotivni pečat, Kikić je zapravo i završavao svoj pjesnički čin. Samo rijetko nataloži se u njegovoj poeziji lirska meditativnost, kao u onoj čudnoj pjesmi faunovskog posljepodneva Bajramluk velikoj djeci, u kojoj se dječija blagdanska kliktava razigranost neprimjetno pretače u sumnju prema smislu vjerovanja što je samo prividno univerzalni priklon za svakoga, a u osnovi ostavlja čovjeka na milost i nemilost sebi i drugima.

Mada je Kikićeva poezija prije svega rezultat njegovog mladićkog traganja za sopstvenim književnim izrazom, pronađenim u prozi, to ne znači da se na tome iscrpljuje sav njen značaj; pogotovo bi bilo pogrešno shvatanje da je ona jedan izdvojen i izolovan dio njegovog stvaralaštva. Jer, Kikić je odmah nakon pjesama počeo obavljivati i priče. (Prvu pjesmu Pjesma bolesne djevojke objavio je 1926, a prvu pripovijetku Kraj pušnica već odmah naredne 1927. godine.) I u pjesmama i u pričama iz te njegove rane stvaralačke faze iskazuje se u stvari isti piščev temperament. Njegove priče sa folklornom podlogom i mnoge pjesme iz tog perioda bave se istim svijetom, na isti način, i u osnovi predstavljaju jednu razvojnu fazu pisca koja se iskazuje na dva različita načina. Neotrpljiva snaga mladosti koja se oglašava cikom i podvriskivanjem, ceptanje jedrih njedara, nijema obamrlost čula pred otvorenim kanatima prozora i dozivom šargije iz sokaka — imaju isto značenje i u pjesmama i u pričama. Obijesno mladalačko ojkanje i dozivanje prenosi se iz pjesme u priču i obratno:

„jojočemo dvoglavo niz potok,
da čuju u selu jojkanje,
pa da nam se ozovu procikom."

(Idila)

Poznata unutrašnja idejna diferencijacija, što je rezultirala dosljednim opredjeljenjem za socijalnu literaturu 1929. godine, započela je još ranije u Kikićevoj poeziji. Socijalne akcente koji, međutim, još nisu rezultat jednog pjesničkog programa, srećemo i u njegovim najranijim, dosad neobjavljivanim, đačkim pjesmama. Tu on daje onu poznatu atmosferu pijančenja i svađe u lumpenproleterskim porodicama iz predgrađa (Jedno jutro), ili se naprosto i sam pronalazi u bijedi i izopćenosti:

„Ulicom ide jedno pokislo pseto
i ja:
pseto za sobom vuče
otrgnut konopac o vratu,
ja gledam preda se
i krijem poderane cipele
i idem krajem ulice
da se manje vide."

(Danas)

Najizrazitijom socijalnom pjesmom, Krik božijih ljudi (Vijenac, 1928), Kikić se svrstao među one mlade pisce koji će uskoro na osnovu svjesnog programa biti nosioci jednog novog književnog toka pod imenom pokreta socijalne literature. U kontekst tog književnog usmjerenja Kikić će biti uveden činjenicom što je ona objavljena u Knjizi drugova 1929. godine (pod naslovom Božji ljudi). Uz tu pjesmu u 1928. godini ovako usmjerenje djelimično ima i pjesma Umor njegov, a već 1929. godine, kada je Kikićevo opredjeljenje za socijalnu literaturu uočljivo na svim planovima, socijalna tematika će se javiti u nekoliko pjesama. To znači da ona zazdragana mladalačka ljubav podcikivanja više neće biti onako bezbrižna; umjesto njih poteći će stihovi „žuljem se ne miluje ljepota", ili „žuljeva ruka na draginu

ruku". Pjesnik sada vidi čovjeka čiji je put »odrezan vriskom tvorničke sirene" i ko da određuju

„znoj na kori topla hljeba
žulj na srcu".

Nove preokupacije Kikićeve poezije možda još i najbolje vide se u pjesmi Pjesma da se glasi (1929), u kojoj se prvi put sreće kasnije u prozi više izražena sklonost ovog pisca prema naturalističkim slikama ljudske bijede:

„Ulica —
prosjak sit ili gladan (svejedno je to ljudima!)
pijan proleter, podbuhla bludnica,
policajac s debelom žilom,
trbušast buržuj ugojen,
radnička djeca, psetad, ispljuvak sušičavca,
ugriženi mjesec nad kvartom
božji zub na srcima našim."

Kako prve socijalne pjesme Kikićeve srećemo 1928, a u većem obimu 1929. godine, kada opredjeljenje za socijalnu literaturu iskazuje i drugim vidovima književnog izražavanja, očito je da je proces njegovog zrenja i emancipacije prema naprednoj socijalnoj literaturi tekao otprilike u isto vrijeme i na isti način i u poeziji, i u književnoj kritici, i u prozi. Sve to govori da je prva faza njegovog književnog razvoja, obilježena folklornim pričama i intimističkom poezijom, postepeno i zakonito ustupala mjesto jednom novom književnom programu koji je konačno prevladao 1929. godine, iako je par pjesama objavio i početkom 1930. godine. Jedan od razloga što je Kikić baš na tom prelazu prestao pisati pjesme može biti i u tome što je taj svoj novi književni program dosljednije i jasnije mogao iskazati u prozi.

(Odlomak)

Dr Mirko SKAKIĆ

NEPOZNATA, ALI DRAGA BOSNA

— Krajevi pored uskotračne pruge Doboj—Derventa kao ishodište poezije Novaka Simića

Kada pisac zavoli jedan kraj, prirodu i ljude njegove, on ih tada nosi u sebi, u svom krvotoku, i oni postaju sastavni dio njegova bića. Takav je slučaj i sa književnikom Novakom Simićem, koji je posebno zavolio krajeve od Doboja do Derventе. On je svoj rodni Vareš (rođen 1906) napustio u šestoj godini života, 1911. godine, kada su se njegovi roditelji konačno preselili u Sarajevo. Od 1927. godine Simić živi u Zagrebu, gdje je 1938. postao član Društva hrvatskih književnika, a 1939. član Uprave Društva.

Novak Simić je kao đak i student veoma često, za vrijeme školskih raspusta, boravio kod svoje tetke Zorke Nikolić-Lalić u Rudanki kod Doboja. Upoznao je Rudanku, Doboj i sve krajeve pored bivše uskotračne pruge Doboj—Derventa, koja je izgrađena još 1879. godine. U Rudanki i u tim krajevima Simić je drugovao sa dječacima sa sela, igrao se, lovio ribu, igrao nogomet krpenjačom, lutao po obroncima Krnjina i dolinama rijeke Bosne i Ukrine i rječica Rudančice i Goruša, udisao čisti planinski vazduh. Išao je po prelima i sijelima, slušao priče i legende koje je kasnije utkao u svoja djela. Taj boravak u Rudanki ostavio je neizbrisive tragove u njemu. Tu je upoznao i život običnih bosanskih ljudi, njihove tuge i nevolje, zračke sreće i male radosti, i sve ono što ih je vodilo kroz život.

Simić voli Bosnu. Ona je u njegovom djelu, sa temom između dva svjetska rata i nešto ranije, puna prirodnih čari, a i tamni vilajet drugima dalek, nepoznat i tajnovit. Bosna stalno sanja. Oduvijek je željela da živi svojim životom u svome podneblju, svoj na svojemu, i zbog toga se stoljećima odupirala svim nasrtajima sa strane. Ona je od davnina bila zemlja buna i ratova. U njoj su se smjenjivali kraljevi, vojske, bogumili, Turci, Austrija, Istok i Zapad, ukrštavali su se putevi, ratovi, narodi, vjere i jezici, razne kulture, običaji i shvatanja, pa je to stvorilo drugačiji svijet. »Mnogostradalna Bosna, koja kao i bolan čovjek, niti je mogla spavati, niti je drugom davala da zaspi, ta Bosna je od teške svoje nesanice ostavila mnogo u nasleđe (...) svojih pesnika" (Isidora Sekulić). Nepoznata Bosna se otimala uticajima civilizacije, jer je ona izvorna i svoja. U svom biću sačuvala je neku čudesnu iskonsku snagu kojom je nadahnjivala svoje ljude. Ona je i u isto vrijeme i primitivna i surova, a pitoma u svome jadu i lirskom bolu.

Bosna je važna Simićeva tema. Nepresušni izvor njegove inspiracije je tematika nepoznate Bosne, krajevi pored uskotračne pruge Doboj—Derventa, čiji se predjeli javljaju kao važan i vitalan životni materijal iz koga su izrasla snažna njegova djela i na njima je izgradio veliku svoju umjetničku građevinu.

Novak Simić se u književnosti javio 1927. godine pjesmama Utjeha i Sentimentalna pjesma u zagrebačkom časopisu »Vijenac" i od tada do danas

objavio je 90 pjesama, 30 novela i pripovjedaka, tri romana: Voćnjak (1938), koji je 1948. godine bio objavljen pod naslovom Brkići iz Bara, a u svim kasnim izdanjima ponovo pod naslovom Voćnjak, Druga obala (1952), Braća i kumiri (1955) i četvrti roman u Torzou Zid mladosti (1978) i 150 književno-kritičkih radova. Od 1927. godine Simić je objavio ukupno 289 pojedinačnih radova, uglavnom u zagrebačkoj periodičnoj štampi, časopisima, almanasima i dr. Ovaj biografski podatak pokazuje Simićevu nesumnjivu stvaralačku plodnost i aktivnu saradnju u periodičnim publikacijama.

Svoje pjesme objavljivao je i u zajedničkim zbirkama i almanasima: u Knjizi drugova (Kikinda, 1929), Ogledalu vremena (Zagreb, 1936), a izašla mu je i posebna zbirka pjesama O čađi i travama (Zagreb, 1940) u kojoj ima dosta pjesama koje su tematsko-motivski vezane za dobojski kraj. Zbirka sadrži 53 pjesme svrstane u dva ciklusa: „Trave" (30 pjesama) i „Čađa" (23 pjesme). Nakon izlaska iz štampe policija je zaplijenila sav nerastureni broj primjeraka te zbirke zbog pjesama s naprednim i revolucionarnim sadržajem (pjesme: Pozdrav budućnosti, Pjesma pogaženih, Hoću moje mjesto na suncu, Pjesma Bosni, i drugih).

U zbirci O čađi i travama nalazi se opširniji izbor iz cjelokupnog Simićevog poetskog stvaralaštva, počev od 1927. godine, tj. od prvih objavljenih pjesama — Utjeha i Sentimentalna pjesma, pa do pjesama Buđenje i Pjesma o Bosni, koje su objavljene u časopisu „Savremenik" u Zagrebu 1940. godine. U zbirku je uvrštena većina pjesama koje su ranije objavljene u časopisima „Književnik", „Hrvatska revija", „Hrvatsko kolo", „Vijenac" i drugim, i u „Knjizi drugova i Ogledalu vremena". U ciklusu „Čađa" svrstane su pjesme u kojima se prikazuje stvarnost u Bosni. One su prirodni slijed pjesnikovog ranijeg opredjeljenja u slikanju te stvarnosti. Bosnu su osiromašila razna zla, pa se u njoj i u ovim pjesmama čuju patnje, mučenja i jauci. Ovaj ciklus pjesama sadrži protest protiv tegobne stvarnosti, obračun s nepravdom i laži. Pjesnik s gnjevom u duši protestvuje protiv takve stvarnosti u kojoj bogati žive na račun siromašnih i gladnih. Pjesnik vjeruje u ljepše dane. Pozdravljajući budućnost uoči početka drugog svjetskog rata, u svježoj lirskoj slici pjesnik želi:

Da prošlost bude samo ružna sanja,
a novi život radost uspinjanja
put svijetlih visina
Budućnosti zdravo!

(Pozdrav budućnosti)

U Simićevoj lirici između dva svjetska rata ljudi su gonjeni bijedom i sudbinom, ali nisu slomljeni, niti očajavaju. Plahoviti su i surovi kao i priroda bosanka, oprezni u svojoj akciji i borbi, mudri u priči. Bosanski ljudi su znali za patnje i stradanja, ali su opet bili puni i željni života. Upravo takva Bosna je pogodovala Simiću kao piscu. Simić je dobro poznavao tajne Bosne, njene šume, njive, voćnjake, potoke i ljude na njima, gostionice i prodavaonice, život na željeznici i dr. Pjesnik je nostalgično razmišljao o tihim jutrima i slobodnim lirskim svitanjima. Vječna, smirena i čista ljepota prirode u krajevima pored uskotračne pruge Doboj—Derventa djelovala je kao lijepo sklonište i katarzična oaza pjesnikova. Intenzivno doživljavanje prirode i života u njoj svim čulima pretakao je u svoje pjesme.

Simić je pjesnik ljubavi i prirode, sela i grada, pejzaža i industrije. On je pjesnik srca ranjenog do suza i bola, koje traži pravo na sreću, ali ga u tome sputavaju običaji i nepisani zakoni. Umjetnički je oblikovao neke karakteristične i bitne probleme među kojima se ističu i problemi malih ljudi između dva svjetska rata i nešto ranije. On je pjesnik ljudske samoće, patnje i nemira, potucanja i promašenosti, ali i bunta, otpora i nemirenja sa postojećom stvarnosti.

U ciklusu „Trave" ima dosta prirodnog kolorita i pejzaža. U njima je data i slika ljudske usamljenosti u jednom mehaniziranom vremenu, a zatim u jednom broju tih pjesama prikazuje bjekstvo od toga u podneblje pored uskotračne pruge Doboj—Derventa i traženje zaklona u prirodi, pored rijeka i drveća. U prirodi pjesnik Simić traži svoju dragu, i svi ti lijepi doživljaji odvijaju se na granici realnog i irealnog, jave i sna. U pjesmi Odziv vjetru (koja je 1927. godine objavljena pod naslovom Sentimentalna pjesma) pjesnik se sjeća svoje prve ljubavi doživljene na Rudanki kod Doboja. To je „prva mladost i prvi zanosi. To divno dječaštvo čisto kao gorski izvori." Govoreći o genezi te pjesme, Novak Simić kaže: „Bio sam srednjoškolac i dolazio sam na školske praznike u Rudanku. Spremao sam se na studije u Zagreb. Onda sam u ožujku 1927. godine napisao ovu pjesmu Odziv vjetru. A ožujak je mjesec bolestan. Ja sam bio bolestan od ljubavi, tih i žalostan. (...) Opet sam sretan, uznosit i lebdim, opet samotan, tužan i pokajnik... romantika, netko će reći. Da, romantika, ta divna romantika („Večernji list" Zagreb, 22. i 23. I 1972).

Pjesma je erotska, čulna i sa dosta sentimentalnosti:
Drage su te male, bijele kućice,
drage su te tihe predgrađa ulice,
draga su ta sjećanja na nju prvu i daleku.

Za njen izgubljen san, što ga vjetar obra,
i ostavi u trave skrita,
ja skitnica, pustim putima putujem,
ja sanjalo, mrtvim livadama tugujem,
u rijeke smiješim se blago.
I tiho u žita
zovem ime njezino drago.

A odzivaju se cvrčci

(Odziv vjetru)

Mada je u osnovi ove pjesme romantičarsko osjećanje, pjesma se ne razbacuje ukrasima. Mekoća i liričnost su osnovni elementi pjesme. U pjesmu je utkana pjesnikova uspomena u kojoj se osjeća mali i tragični zanos: „A odzivaju se cvrčci..." Bogat je i registar pojmova: blagoslovena, oltari i vjetar, u kojima pjesnik u kontekstu postiže tradicionalističku plastičnost.

Simić je Rudanku zavolio u mladosti i nosi je u svojim sjećanjima i krvotoku. U poemi Rudanka 1930. usamljeni pjesnik traži utjehu u prirodi. U njoj je Simić dao živu sliku Bosne, zemlje pune sevdaha i krvi, čulnosti i veoma lijepih pejzaža, potoka, livada i šuma, u kojima su Bosanci hajdukovali i vojevali. Tu je Bosna opjevana krvlju i suzama. U nepoznatoj Bosni, gdje

još uvijek vladaju zakoni legende i mita, ljudi žive u travama i šljivicima, u kolibama i sa stadima.

U ovoj poemi prisutan je pejzaž Rudanke i njenog krajolika. Pjesnik nije tu samo deskriptom tog pejzaža, već u njega unosi svoje nemire, slutnje, svoja raspoloženja. I kada pjeva o najintimnijim problemima, kada se u stihove pretače najdublji govor duše, tada je prisutan dah zemlje za koju su vezani ljudi i uspomene.

Rudanka i doživljaji u njoj dati su nježno, toplo, jer je i taj kraj pjesniku bio posebno drag, tu je intimna saživljenost ljudi s prirodom i zemljom, ljepota običaja i radosti ljudi ovoga kraja. U toj ljepoti i raskoši prirode javlja se ona ista djevojka o kojoj Novak Simić pjeva u pjesmi Odziv vjetru.

Ojhoj, ojhoj, ojhoj
topla su topla tijela i zapaljena
tuga se naša vije
u ruke usađena.
Marice djevojko, kosa blijedih ko lan
zvijezde su modri orasi i drhte na tvom
dlanu.
Miriše zrelo klasje i šljivik njiše se pjan
planine u cvrtke jure pa onda najednom
stanu.
Ja ljubim tvoje ruke grube spomenom
prala i noge nage i bose komarcimar
umene neka je blagoslovena tvoja glavica
mala stas krhki bezbreze što tiha
prisojem vene.

U toj raskošnoj prirodi ljudski nemiri i žudnje postaju još veći i snažniji:

Oj gasom su namazane kose
al krv vrije
žude dojke trgaj nas ruko i nosi
jer čežnja pije
i sjete dvojnice
Slijeće, slijeće lišće jasenovo
Svakog proljeća vraća se uvijek novo
Nikad se neće stišati mladost
takneš li tijelo zamiri tugom
ko mjesec o uštapu rastu i grudi
bubre ljeskovim lugom

Ojhoj, ojhoj, ojhoj
tiha su tiha tijela i umirena
kolo to kolo mrije
a srce za sve bije.

(Rudanka)

U poemi se osjeća i izvjesni prizvuk narodne poezije:

Draganu, draganu vezem maramu
zlatastu čevrmu, košulju vjenčanu
neka me bjelinom pronosi!

Pjesnik se takođe opija radostima i pojavama koje su u usmenoj narodnoj poeziji jednom već opjevane. Završni stih „I Rudanka se opet javi..." kao da otvara predjele pjesnikovih mladalačkih dana i najljepših doživljaja. Rudanka je Simićev simbol Bosne.

Lirsko doživljavanje prirode i usaglašenost ritma prirode sa unutrašnjim ritmom bosanskih ljudi njihovim titrajima i treptajima jedan je od najsnažnijih elemenata ove Simićeve poeme.

I pjesmom Jesen (1928) Simić se vraća svojoj Rudanki:
Rudanka bijelim cvijetom mrazovca
nebom zamirisa, tihim jesenjim nebom
drhtavim kao bilo golubaU
tišao je rijeka i mlinova huj
nova šira pjeva u kacama
uz svečan osin i stršljenov zuj.

Tu dominiraju berba voća, bogatstvo i boje jeseni i jesenjeg neba. Osjećaju se mirisi jeseni, rakije prvotočenice, sušenih šljiva kukuruza pečenjaka.

O, čudesni dani berba i vidika!
Nad kućama pahulje dima.
Pijana brda ruše se bez krika
sa dalekim snima.

I kad se raduje i kad tuguje Simić sa Bosnom druguje.

Sve mi je svejedno, bez žene sam i druga!
Još je posljednja utjeha za mene.
Bosno! tvoja rakija što se sa suzama ispija

(Veče utjehe, 1929).

Priroda se kod Simića metaforizira i u njegovim ispovjednim pjesmama javljaju se motivi tuge zbog pjesnikove odvojenosti od seoskog života (Miris dolaska, Jesen i druge) i povratka na selo, gdje su mu ostali voljena djevojka i druge uspomene (pjesme Povratak, Rudanka i druge). Novak Simić je pjesnik tuge i melanholije ljudske duše, ljudske samoće, tijela, nemira, prirode, boja i mirisa. On, kao i Jesenjin, nastoji da u svojoj poeziji pokrene boju, da je i prikaže u kretanju, da izrazi pejzaž i njegovo prividno kretanje. Kod Simića „šume ko more žubore".

(pjesma Spas)

Simić luta i traži svoju dragu, a ona mu izmiče, neuhvatljiva je kao i neuhvatljivi snovi (Proljetna balada, Odlazak ljeta, Boje, i druge pjesme).

Okvir pjesme Proljetna balada (1940) je idila pjesnikove sobe u rascvjetalo proljeće.

... ja sam sjedio u svojem tihom sobičku sam
Stari je mačak preo
a u kaminu toplo izgarao veseli plam

Ta idila je pojačana mirisom proljetnog praha sa grana i nemirom drage djevojke.

Jedna mala djevojka išla je drumom,
smiješila se u stranu i pogled bio joj plah.
Mnoge sam noći otada probdio
za njezin dragi dah.

Voljena djevojka se javlja u sudaru jave i sna i tada se pjesnik u irealnom svijetu kreće predjelima sreće, a u realnom svijetu on ostaje sam.

A onda kada je ponovo ko leptir
doletio prvi list sveo,
ja sam se vratio svom tihom domu
kao i uvijek sam.

(Proljetna balada)

Pjesniku je opis prirode — odlazak ljeta i dolazak jeseni poslužio sam kao okvir u koji je on utkao svoja subjektivna osjećanja.

Obilazim draga mjesta zamišljen i plah
a sjena oblaka raste i biva sve veća
Večeri su hladnije, već se providi dah
jesen sni u krošnjama drveća
Tu, u aleji, za neba zvjezdana i plava
svaki korak bješe poljubac a stablo zagrljaj.
O rame mi se oslanjaše jedna smeđa
glava
i iz očiju žaraše tih i podatan sjaj.

(Odlazak ljeta)

I ovdje je draga vidljiva i dostižna samo u svijetu snova.

U pjesmi Boje (1928) uzalud pjesnik luta u jesenje noći i dane tražeći svoju dragu.

U svirci klavira njena se tuga vila
S bolom što luta kroz dimne kavane
A ipak, nigdje, nigdje nije bila.
Tišina, boja i mirisi i ovdje dobivaju svoje mnogo šire značenje.

U proljeće, ljeto i jesen pjesnik se poistovjećuje sa svim onim što može da osjeti čovjekova duša, nemirom, razmišljanjem, sjetom, čežnjom, ljubavi, tugom, žalosti, bolom.

Ponekad je pjesnik Simić i rezigniran. Po tome nas u svojoj pjesmi Rijeka podsjeća na Jesenjina čije su pjesme bile popularne i u hrvatskoj književnosti, posebno između dva svjetska rata.

Posebno su se za Jesenjina interesovali pjesnici između dva svjetska rata: — Stanislav Šimić, Dobriša Cesarić, Gustav Krklec, a kasnije Novak Simić, Dragutin Tadijanović i drugi. Stanislav Šimić je 1928. godine prepjevao Jesenjinovu pjesmu Konji, a Dobriša Cesarić je ispjevao pjesmu Uspomeni Sergeja Jesenjina posvećeno, a koja je kasnije, 1927. godine objavljena pod naslovom U spomen Sergeju Jesenjinu. Tako je poezija Sergeja Jesenjina sve više privlačila naše pjesnike, prevodioce i književne kritičare, i Jesenjin je postajao sve bliži našim pjesnicima. On je posebno bio blizak onim našim pjesnicima koji su tematsko-motivski bili vezani za selo. Neki motivi karakteristični za Jesenjinovu poeziju susrećemo se i u Simićevoj poeziji, ali nešto rjeđe nego kod drugih pomenutih pjesnika. Tu bi se mogli izdvojiti oni motivi koji govore o sjećanju na djetinjstvo provedeno na selu, o vezi lirskog subjekta sa prirodom na selu. (Djetinjstvo, spomeni me kat-kad u sjećanjima i druge), kao i simboli: požar, oluja i zastave sa kojima operiše Jesenjin dajući viziju oktobarske revolucije. Jesenjin je blizak Simiću posebno u stihovima u kojima pjeva o sjećanju na svijet svoga djetinjstva:

Sada umoran, pomalo sijed
i kosa rijetkih jako.
Ja tebi dođoh izmučen, blijed,
da bih kraj tebe plako.

I u pjesmi Rijeka pjesnik Simić se vraća bregovima svoga neprekinutog djetinjstva: Djetinjstvo drago moje rano.

žuti klijen — modre dubine!
Vrati se, ne ide tako lagano...

Sjećajući se rijeke, pjesnik se u isto vrijeme sjeća i svoga djetinjstva, provedenog dobrim dijelom na Rudanki. Rijeka je čest pjesnikov motiv, data kao oslobođenje od životnih nedaća i strahova. Ona blaži pjesnikov jad i bol, omađijava i liječi, kao u svijetu snova djetinjstva.

Simićeva kratka lirska ispovijest data u pjesmi Spomeni me se katkad u sjećanjima... (1927)

Spomeni me se katkad u sjećanjima svojim.
Opet sam evo sam i magla na mom putu,
svuda kud sam išao rasla je tama.

I sve što ti mogoh dati
bješe tužna radost da se za me pati.

A ničija
više milostiva ruka
ne pomilova blago ovu skitničku glavu.

I ničija
više usta
ne izrekoše toplu i nježnu riječ.

Do tvoja.

(Spomeni me se katkad u sjećanjima...)

Bujnost u prirodi i ljudima data je ne samo u Simićevoj prozi nego i u poeziji, ali sa nešto manje snage. Motiv ženskog tijela, uzavrelost, žestinu, opterećenost tijelom i slično, Simić je slikovito dao i u stihovima u kojima djevojke bujaju i sazrijevaju zajedno sa buđenjem prirode u proljeće, a te promjene u prirodu, u krajevima pored uskotračne pruge Doboj—Derventa, u bosanskim livadama, voćnjacima, šumama i potocima unosi podjednako buđenje i nemir kao i u ljudskom tijelu. Posebno je to osjetno kod mladih. Tada se djevojčice naprosto iznenađuju kako naglo njihovo tijelo buja, bude se osjećanja i strasti, osjećaj ženstvenosti, „plamen krvi", i u tim trenucima srce nadvladava razum:

Ah, kome da šanem strah od proljeća
molitvu tišinu kandila,
kad drhtim dahom buđenog drveća
pjenom raskošnih svila.

Jer svagdje raste postojana sjenka
tijela i blijedu me stvara,
ona mi kaže: samo si ženka,
plamen krvi i bedara.

I pobjeć ne mogu od strašnog žara,
ona sve punija biva.
Osjećam bukteć u meni izgara
u ćilim livada i njiva.

(Djevojka pred tijelom, 1939).

U pjesmi Čarolija tame i tijela (1938) osjeća se uporedno bujanje u prirodi i djevojci:

Drhte u pregibu njedra
vrela i mala,
rastu ko vode potoka nabujala.
A niže kad padne ruka mliječan trbuh već čeka,
postelju sprema za putnika daleka
u sjeni blaga tek raspupala granja
nježnost gnjezdastog, milog odmaranja.
Opoj i slast u slapu ognja za brijegom
žar u rumenu žaru
požar pod snijegom.

To gore butovi i klupčaju se bedra
i ona postaje sve više zrela i jedra.
Vitko raste krv od žudnji i slatkoće
i njiše tijelo ko vjetar jesenji voće.

(Čarolija tame i tijela)

Ovdje je usaglašena vanjska atmosfera, s unutrašnjim osjećanjem i refleksijama u životu djevojke.

Slika uzavrele bosanske prirode data je i u pjesmi Radost kukaca (1937). U takvoj bujnoj i lijepoj atmosferi prirode, gdje „dišu stabla a miris je bilja strastan", sanja se, voli, čezne, pati i strahuje:

Sjajna su od strasti tjelašca,
a milo bludne oči
polegla jedna na drugu u zbitim rojevima,
i ćute blaženo — oplođenje se toči
moćno, produžujući život sebi u drugima.

I tako uživaju, opiti suncem, zrakom,
svečanošću tijela, živeći još samo ovaj dan!
Ne brinući se što će smrti mrakom,
da plate svoj bludni, proljetni san.

(Radost kukaca)

Pjesnika su samo pokatkad znala da ponesu uzavrela osjećanja, i on tada nije osjetio trenutak kada treba obuzdati svoja osjećanja, nego je dozvolio da ga ona ponesu:

Proljeće!
U šetnji je pošla grana
modrog jorgovana.

(Šešir Kiše)

Bosna, svojom ljepotom i snagom, tješi ucviljene svoje žitelje, blaži bol i nadahnjuje svojom snagom i ljepotom u svojoj bijedi. U pjesmi Spoznaja tla upravo je data slika takve Bosne koja razotkriva svoje stoljetne tajne. Zato Bosnu treba nositi u sebi da bi se vidjela i osjetila svojim čulima i doživjela dušom.

U nekim svojim pjesmama u kojima je više isticao i naglašavao socijalnu osnovu i idejnost Simić je ponekada padao u tiradu i estradu. Zbog toga su i bolje one njegove pjesme u kojima pjeva o prirodi (U Čađi i travama, ciklus „Trave"). Posebno je uspješno dat pejzaž krajeva od Doboja do Dervente. Vidljive oznake Simićeve poezije o prirodi su: ugođaj, atmosfera, boje, mirisi i zvukovi. Sastavni dio ove lirike je pejzaž, koji često služi kao poetsko sredstvo za izražavanje subjektivnih stanja, raspoloženja, unutrašnjih sukoba, čežnji i slutnji. Slike prirode i zbivanja u njoj prepliću se s pjesnikovim emocijama i refleksijama, a oživljava ih i osmišljava prisutnost čovjekova.

IX

Prilozi

RAZVOJ ŠTAMPE OD 1865. do 1941.

TURSKI PERIOD
TEŠANJ (kadiluk)

1865

„BISMILAH" („U IME BOŽIJE")
(Satirično-polemičan list)

„Uređuje, tiska i naklada Pritucalo Smetenović". (Izdavač i urednik O. fra Frano Momčinović, kapelan na Ponijevu, kod Novog Šehera).
„Bismilah) je izlazio, rukom pisan, na 4 strane, u obliku četvrtine (pisanog tabaka), latinicom. Vrijeme izlaženja „iza 1864. godine". Neki primjeri nalaze se u samostanskoj arhivi u Kreševu. (Podaci dr fra D. Bana u „Franjevačkom vjesniku" za 1937. godinu, strana 364 (65).

AUSTROUGARSKI PERIOD

1903

BOCKALO
(Šaljivi list)
Tešanj 1903. godine.

1905

TJEŠANJSKI DNEVNIK
Izdavač i vlasnik Emin-beg Kapetanović činovnik poreskog ureda Tešanj, ćirilicom i arebicom, folio, na šapirografu.
Izlazio bez dozvole.
Godina I (1905), br. 1 — 5.

1907

SILLAH
(Đački list)
ne. (Prema Hamidu Dizdaru).
Napomena: — Seid M. Traljić, piše da je ovaj list izdavao Nazir Nalić i da je izlazio za vrijeme školskog praznika.

1913 — 1914

DERVENTSKI KOTARSKI LIST —[lat.]
DERVENTSKI KOTARSKI LIST [ćir.]

Kotarski ured u Derventi izdavao je list u kome je raspravljano o administraciji i privredi u kotaru (srezu) i izvještavao o radu Kotarskog ureda. Uređivali ga činovnici Kotara.
Derventa, ćirilicom i latinicom, na oktav-formatu, nedeljno jedanput.
Izlazio 1913 — 1914.
Napomena: — Izlazio neredovno. Od rata 1914. štampano samo latinicom.

1920

CRVENI SMIJEH
Humoristički list

Oko 1920. godine izdavala je Komunistička partija u Derventi list pod gornjim naslovom. Štampan u Štampariji Josipa Laja u Derventi.
(Podatak iz Derventskog lista za 1953. godinu).
Napomena: — U arhivi radničkog pokreta u Derventi prije i poslije prvog svjetskog rata nađena su dva broja ovog lista. I to: — broj od 6. VI 1920. i broj od 1. X 1920.

1925

BOSANAC
Radikalni list
Odgovorni urednik S. Opujić.
Derventa. Vlasnik: — Izdavački odbor. Štamparija „Tucović".
Beograd.
God. I (1925), br. 1 (20. III) — 22 (30. IX).
List izlazi tri puta mjesečno, 1, 10, i 20. u mjesecu. Naslov i podnaslov štampani su paralelno latinicom i ćirilicom.
Tekst štampan latinicom i ćirilicom.
Karakter lista mogu jasno obilježiti prve rečenice uvodnog članka „Mislimo da nije potrebno izlagati program našega lista. Program Narodne Radikalne stranke, biće i program „Bosanca".

1931

NAŠA SMOTRA
Informativno-privredni i kulturno-zabavni tjednik
Urednik Abdulah S. Alijagić.
Derventa, latinicom, nedeljno jedanput. Tiskara Josipa Layca, Derventa.
God. I (1931), broj 1 (12. VI) — 3 (1. VII).
Promjene: Od broja 2 izdavač i odgovorni urednik Abdulah S. Alijagić.

1935

VJESNIK DEKANIJE USORSKE

Izdavač Župski ured u Brežlju kod Teslića. Odgovorni urednik: — Ambrozije Benković.
Teslić, oktav, latinicom, povremeno.
Godina I (1935/36), broj 5 (24. XI 1935) — 6. (1. VII 1936);
godina II (1937/40), broj 1 (1. I 1937) — 13 (10. XI 1940).
Napomena: — Izlazio i od 1941 do 1945. godine.
Promjene. U godini II broj 2 — 8 izlazio u Sarajevu.

POSAVINA
Nedjeljni list za politiku, privredu, obrt i trgovinu
Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik Abdulah S. Alijagić.
Derventa, latinicom, folio, nedjeljno jedanput. Štampa Tiskara Josipa Lay-a Derventa.
God. I (1935), broj 1 (11. IV) — 4 (2. V).

1940

VJESNIK ŽUPE U DOBOJU
(Vjerski list)
Vlasnik i izdavač Dragutin Kamber.

Doboj, kvart, latinicom periodično. Tiskara J. Pečvarac Sl. Brod.
God. I (1940), broj 1 — 3.
Izvod iz: — Đorđe Pejanović: Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850 — 1941. Sarajevo (Veselin Masleša) 1961.

Mustafa ĆEMAN NAPOMENE UZ BIBLIOGRAFIJU IZDANJA U NOB od 1941. do 1945.

— Za priređivanje Bibliografije, korišćena je BIBLIOGRAFIJA izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941 — 1945. godine, izdata u Beogradu u izdanju Vojnoistorijskog instituta 1964.
— Bibliografija listova pojedinih operativnih jedinica koje su vodile borbe na području dobojskog regiona, obrađena je po nazivima mjesta, odnosno sadašnjih opština,
— Unutar naslova pojedine opštine, listovi su kao i obično poređani abecednim redom.
— Kod obrade podataka, a na osnovu izvora Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, data je kompletna obrada svakog lista.
— Listovi pojedinih operativnih jedinica pojavljuju se i u mjestima van dobojskog regiona gdje su jedinice operirale, odnosno jedinica koje su iz drugog regiona vršile operacije na dobojskom regionu.
— Na kraju svakog obrađenog lista označene su brojaka u uglatim zagradama; lokacije institucija kao i institucije gdje se dotični list sada nalazi.
— Brojevi u [ ] zagradama su institucije i lokaliteti:
[1] = Institut za izučavanje radničkog pokreta — Beograd
[2] = Arhiv Vojnoistorijskog instituta — Beograd
[3] = Zavod za prikuljanje i obradu dokumenata o razvoju radničkog pokreta NR Srbije — Beograd
[4] = Muzej narodne revolucije — Zagreb
[6] = Muzej narodne revolucije — Sarajevo
[7] = Institut za historiju radničkog pokreta SR Hrvatske — Zagreb
[11] = Vojni muzej JNA — Beograd
[14] = Sveučilišna knjižnica — Zagreb
[76] = Muzej Slavonije — Osijek
[88] = Muzej narodne osvoboditve — Maribor
[93] = Notranjski muzej — Postojna
[99] = Institut za proučavanje istorije radničkog pokreta Bosne i Hercegovine — Sarajevo
[106] = Zavičajni muzej — Prijedor
[108] = Zavičajni muzej — Doboj

DERVENTA

1. BATALJONSKI LIST. List IV bataljona XIX brigade [53. divizije]. 1945. 21,5 × 15,5. Br. 2 — 1. III [Doboj — Derventa]. Pisaća mašina.
1945. Br. 2 [2].

2. MITRALJEZAC. List Mitraljeskog voda II bat. XII udar. sla[onske] brig[ade]. I [1944] — II [1945].
Podnaslov od I [1944] br. 20: — Džepne novine Prateće čete II bat[aljona] XII brigade. Br. 1 — [januar. Derventa]; 8 [Dilj]; 20, 21 [Virovitica]; 24 [Dakovo]; 25, 27 [Osijek]; 30, 31 [Virovitica]; 36 [Koprivnica]. Numeracija neprekidna. Format: 14,5 × 10 do 21 ×15. Br. 1, 8, 20, 21, 24, 27, 30 pisaća mašina, br. 25, 31, 36, rukopis. — Izlazio i posle rata.
I [1944]. Br. 1, 8, 20, 24, 25, 27 [2].
II [1945]. Br. 30, 31, 36 [2].

3. NOVINE. Čete za vezu XVII udarne brigade NOVJ [28. divizije. I (1943) — III] (1945). Naslov i podnaslov od br. 7: Telefonist. List Čete za vezu XVII udarne brigade NOVJ. Br. 1 — [oktobar, Zagorje]; 3 [Ravna gora]; 4 [Našice]; 5 [Moslavina]; 7 [Lipik — Novska]; 8 [Šabac]; 12 [Brčko]; b.b. — 20. IV [Derventa]. Numeracija neprekidna. Format: 21 ×15 do 29 × 23. Tehnika XVII brigade. Br. 1, 3, 4 šapirograf, ostalo pisaća mašina.
[I] (1943). Br. 1, [2].
[II] (1944) br.: 3, [1]; 4 [2, 76]; 5, 7, 8 [2].
[III] (1945). Br. 12 b.b. — 20. IV [2]

4. OMLADINAC. List 3. bataljona 19. srpske brigade. 1945. 29 × 23.
Br. 3 — april [Derventa]. Pisaća mašina.
1945. Br. 3 [2]

5. OSVETNIK. [Izdaje] II četa I bataljona XII ud[arne] slav[onske] brig[ade]. Izdaje Kulturno-prosvetni odbor. 1944 — 1945.
1944 br. 2 — 16. III [Detlak — Derventa]; 4 [Krndija]; 11 [Virovitica]; 12 [Našice]; 1945 br. 5 [Virovitica]; 7 181Daruvar]; 9 [Koprivnica] Format: 14 × 10? 5 do 17 × 11. Br.: 2, 4, 11, 12 pisaća mašina, 5, 7, 9 rukopis.
1944. Br.: 2, 4, 11, 12 [2].
1945. Br.: 5, 7, 9 [2]

6. POBEDA. List IV bataljona 19. srpske brigade, 1945. 28,5 × 23.
Br. 4 — april [Derventa]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 4 [2].

DOBOJ

7. BORAC. List III bataljona XIX brigade [53. divizije]. 1945. 21 × 17.
Br. 2/3 — april; Br. 2/3, 4 [Doboj]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 2/3, 4 [2].

8. BORAC. Vesti. Izdaje Propagandni otsek XXV divizije. 1945.
Izdavač od br. 3; Političko-prosvetni otsek 25. divizije. Br. 1 — 2. IV [Doboj]. Izlazio dnevno. Format 30 × 21 do 32 × 23,5. Šapirograf.
1945. Br.: 1, 3, 5, 6 [2]; 7, [1, 2]; 8, 9, 11, 14, 16, 19 — 21, 23 [2].

9. BRODSKA BRIGADA. Novine Brodske brigade NOVJ. Izdavač: Borci i rukovodioci Brodske brigade. I (1944) — [II] (1945). 21 × 17.
Naslov od I (1944) br. 2; Brigadir. I (1944) br. 1 — april [Podravska Slatina[; 2 [Koviljača]; [II] (1945) br. 3 [Doboj].
Tehnika Brodske brigade. Šapirograf. — Uz broj 1 odvojen književni prilog. Maksim Gorki: Proslava Prvog maja — izvadak iz romana Mati.
I (1944). Br.: 1 [2, 76,]; 2 [1, 2]; 3 [2].
[II] (1945). Br.: 3 [2].

10. CENTRALAC. List IV bataljona XIV srednjobosanske udarne brigade. 1945. 20 × 15.
Br. 2 — 1. II [Doboj]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 2 [6]; 4 [2].

11. DIVIZIJSKE NOVINE LIII divizije JA. 1945. 29,5 × 21.
Br. 1 — april [Doboj]. Ciklostil.
1945. Br.: 1 [6].

12. DVADESET PRVA. List XXI NO brigade [28. divizije. I] (1943) — [II[(1944). 21 × 17. Podnaslov br. 2: List XXI brigade NOVH; od br. 5/6: List XXI udarne brigade. Br. 1 — [juni, Pakrac]; 2, 3, 7, 8 [Požega kotlina[; 5/6 [Turopolje]; 9/10 [Našice[; 11/12 [Koprivnica[; 13 [Doboj]; 14/15 [Janja]. Izlazio mesečno. Numeracija neprekidna. Tehnika XXI brigade.
Br. 1, 2 ciklostil; od br. 3 šapirograf. — 1945 umesto Dvadeset prve izlazi list Papuk.
[I[(1943). Br.: 1[2]; 2, 3 [76]; 5/6 [1, 4, 76].
[II] (1944). Br.: 7, [2, 76]; 8 — 13 [2]; 14/15 [1, 2, 93]

13. DŽEPNE NOVINE. List XIX srednje-bosanske brigade 53. divizije NOVJ. 1944 — 1945. 21 × 15.
Naslov od 1944. br. 2: Devetnaesta. Izlazio mesečno. Br. 1 — oktobar 1944; 1944 br. 1 — 4 [Doboj]; 1945 br. 5 — 7 [Doboj].
Numeracija neprekidna. Tehnika XIX S. B. brigade. Šapirograf.
1944. Br.: 1 [2]; 2 [7]; 3 [2, 6, 99]; 4 [2, 88, 99].
1945. Br.: 5 [1, 2, 11, 99]; 6 [6]; 7 [108].

14. DŽEPNE NOVINE 3. čete II bataljona 18. brigade [53. divizije]. 1945. 21 × 14,5.
Br. 1 — januar [Doboj]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 1 [2].

15. NAŠ ARTILJERAC. List Art[iljeriskog] diviziona 53. NOU divizije.
1945. 21 × 18.
Br. 3 — januar [Doboj]. Šapirograf. — Izlazio i posle rata.
1945. Br.: 3 [1, 2]; 4 [1].

16. OSLOBODILAC. List III bataljona XXI udarne brigade [28. divizije].
Uređuje i izdaje: Kulturno-prosvjetni odbor III bataljona.
1945. 21 × 15.
B. b. — [april], Doboj — Gradiška]; 8 — maj [Zagreb]. Šapirograf.
1945. Br. b.b., 8 [2].

17. [PRVI] 1. BATALJON. Džepne novine. Izdaje Kulturno-prosvetni odbor I bataljona Brodske brigade. [I] (1944) — [II] (1945). 21 × 17.
Naslov od [I] (1944) br. 2: Jurišnik. Br. 1 — maj, 2 [Moslavina]; 4 [Koprivnica]; [II] (1945) br. 10 [Bijeljina]; 11 — 14 [Doboj — Zagreb]. Izlazio mesečno. Numeracija neprekidna. Tehnika Brodske brigade. Šapirograf.
[I] (1944). Br.: 1, 2 [2, 76]; 4 [1, 2].
[II] (1945). Br.: 10, 11 — 14, [2].

18. RATNE NOVOSTI. Izdaje Propagandno odelenje Štaba 45. divizije.
I (1944) — II (1945).
Naslov od II (1945) br. 78; Vesti; br. 84; Novosti; Br. 107, Novosti 45. divizije. I (1944) b.b. — 24 XII Zvornik; a zatim u toku borbenih dejstava na relaciji Tuzla — Doboj — Zabreb — Maribor — Celovec. Izlazio dnevno. Numeracija od br. 5.
Format: 29,5 × 21 do 31,5 × 24. Ciklostil.
I (1944). Decembar: 24, 25, br. 5, 6, 7, 8 [2].
I (1945). Br. 9 [2].
II (1945). Br. 3, 5, 7, 8, 16, 22, 24, 25, 30, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 44 — 47, 50 — 52, 54, 56 — 58, 60 — 63, 68, 70 — 74 — 78, 80, 82, 84 — 91, 93 — 95, 97 — 107, 109, 111, 114, i specijalni list „Prvi maj 1945" [2].

19. SLAVONSKI UDARNIK. Bilten Propagandnog odsjeka XXVIII udarne slavonske divizije. [I] (1945).
Naslov od 21. IV: Udarnik. Izlazio dnevno od 12. IV na pravcu: Gračanica — Doboj — Bosanska Gradiška — Petrinja — Zagreb. Numerisan. Format: 29,5 do 34 × 21. Šapirograf, od 5. V, ciklostil.
[I] (1945). April: 12 — 23 [2]; 25, 27, 28 [7]; 29, 30 [2, 7].
Maj: 1, 2 [2]; 3 — 5 [2, 7]; 6 — 9 [2]; 10 [7]; 11 — 15 [2]

20. STRELAC. List 1. čete III bataljona XVIII udarne brigade [38. divizije]. 1945. 21 ×14,5.
B.b. — januar [Doboj]. Pisaća mašina.
1945. Br. b.b. — januar [2].

GRAČANICA

21. NAŠ GLAS. Novine 23. udarne divizije. Izdaje: Propagandni otsek XXIII udarne divizije. I (1945). 33 × 20,5.
Br. 1 — 20. III [Gračanica]. Izlazio povremeno, a od br. 5 svakog dana. Ciklostil.
I (1945.). Br.: 1, 2, 5 [2]; 24, 25 [106].

22. NAŠ PUT. Džepne novine Čete za vezu 45. divizije. 1945. 22,5 × 20.
Br. 2 — 18. III [Gračanica]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 2 [2].

23. PROSVETA. List IV bataljona 24. srpske udarne brigade. 1945.
29,5 ×21.
Br. 1 — 5. III [Gračanica]. Pisaća mašina.
1945. Br.: 1 [2]

GRADAČAC

24. NA PUTU ZA II KONGRES. Džepne novine delegata istočne Bosne u Vojvodini. 1944.
Br. 1 — april: br. 1, 4 [Gradačac]. Izišlo brojeva 4. Format: 21 × 22 do 17 × 21. Korice rukopis, tekst pisaća mašina.
1944. Br.: 1,4 [99]

25. VIJESTI. Izdaje VI NOU brigada [17. divizije. Gradačac.] 1943.
33,5 × 21.
Datirano, bez numeracije. Šapirograf.
1943. Septembar: 11 [2].

MODRIČA

26. ISTOČNA ZVEZDA. List II bataljona 18. brigade 25. divizije. 1945. Br. 3 — 16.
IV [Modriča]. Format 27 × 21,5 do 30 × 21,5.
Br. 3 pisaća mašina, br. 4 šapirograf.
1945, Br. 3, 4 [2].

ŠAMAC BOSANSKI

26a. **NAŠ FRONT.** List II armije. Izdaje i štampa: — Propagandno odelenje II armije. I (1945). 42 × 30.
Br. 1 — 31. III; br. 1 — 3 [Tuzla]; 4 [Bosanski Šamac]; 7 [Banja Luka]; 6 [Zagreb]. I (1945). Br.: 1 [1, 3, 6]; 2 [1]; 3 [1, 4, 6]; 4 [1, 4]; 7 [1, 14]; 8 [1, 2, 14].

TESLIĆ

27. DŽEPNE NOVINE Prateće čete II bataljona XIII pr. b. »R[ade] Končara". 1943 — 1944. Br. 1 — [decembar, Travnik]; 3 [Teslić].
Numeracija neprekidna, Rukopis.
1943. Br.: 1 [1].
1944. Br.: 3 [1].

28. GLAS UDARNIKA. List boraca IV bataljona III [krajiške] brigade I proleterske divizije. [I] 1943 — [III] (1945).
Naslov od II (1944) br. 6: List boraca IV bataljona. Br. 1 — januar [Teslić]; 2 [Livno]; 3 [Kalinovik]; 4 [Foča]; 5 [Travnik]; 6 [Jajce]; 2 [Kupres]; 10 — 12. 1945. b.b. — februar [Srem]. Nova numeracija od marta 1944. Format: 21 × 15 do 17 × 21. Br. 1 — 5 šapirograf; 6, 10 — 12, b.b. — februar, pisaća mašina.
[I] (1943/1944). Br. 1 [2]; 2 [1, 2]; 3 [1, 6]; 4 — 6 [1, 2].
[II] 1944. Br. 2 [1, 2]; 10 — 12 [2].
[III[1945. Br.: bb — februar [2]

29. JEDINSTVO. List IV bataljona [13. proleterske brigade I proleterske divizije]. Izdaje Kulturni odbor. [II (1944)] — III (1945). Br. 2 — [mart, Teslić]; 3 [Zemun]; 1945 br. 3 [Srem]. Pisaća mašina. Format: 21 ×17 do 23,5 × 21.
[II (1944)]. Br.: 2 [1, 2]; 3 [2].
III (1945). Br.: 3 [2].

30. NAPRED NAŠI. Bataljonski list boraca i rukovodilaca [!] II proleterskog bataljona XIII proleterske brigade »Rade Končar". Izdaje: Kulturno politički odbor II proleterskog bataljona. 1944 — 1945.
Naslov 1944 br. 3: Bataljonski list; 1945 br. 7: Heroj, br. 2 — februar [Teslić]; 3 [Jajce]; 3, 5, b.b. — mart [Srem]; 7 [Celovec]. 1944 izlazio mjesečno. Format: 21 × 15 do 30 × 20. Br. 2, 3, pisaća mašina; 5, 7, b.b. šapirograf.
1944. Br.: 2 [1]; 3]2].
1945. Br.: 3, 5, b.b. — mart 7 [2].

TEŠANJ

31. POLET. List II čete [I bataljona] XVII udarne brigade [28. divizije. 1944]. 21,5 × 15.
Br. 5 — [septembar, Prnjavor — Tešanj]. Rukopis i pisaća mašina.
[1944]. Br.: 5 [2].

32. RADIO VIJESTI. Izdaje Sreski odbor Narodno-oslobodilačkog fronta — Tešanj. 1945. 34 × 21.
Br. 1 — 22. I. Format: 34 × 21 do 21 × 17. Šapirograf.
1945. Br.: 1, 3, 7, 8, 12 — 16, 19 — 24, 26 — 28 [6].

Branko JOVANOVIĆ

IZDAVAČKA DJELATNOST BIBLIOTEKE „PARALELE" U DOBOJU (1961-1983.)

Izdavačku djelatnost biblioteke „Paralele" pokrenuli su i osnovali mladi književnici iz Doboja, Kasim Deraković, Branko Jovanović i Savo Petrović. Prva knjiga ove biblioteke izašla je 1961. godine, sa izdanjem knjige pjesama pisca ovih redaka. Bio je to prvi izdavački poduhvat na području dobojskog regiona. Iako sa skromnim, ili gotovo nikakvim finansijskim sredstvima, Biblioteka je izdala oko pedeset knjiga, uglavnom, poezije mladih pjesnika. Iako skroman, ali u isti mah i zavidan broj izdatih knjiga ove izdavačke biblioteke, početak je izdavačke djelatnosti na području dobojskog regiona. Preteče izdavačke djelatnosti Doboja su tri izdate knjige prije rata u vlastitom izdanju Dževada Lemeševića, Vukašina Sirovine i dr. Izdate knjige u biblioteci „Paralele" prikazivane su u svim našim jugoslavenskim časopisima, a o samoj biblioteci pisali su mnogi naši književnici, a naročito je doprineo popularizaciji ove biblioteke književnik Velimir Milošević.

Neki primjerci ove biblioteke nisu sačuvani, jer su se mnogi autori razišli i odselili u razne krajeve naše zemlje, neki su preminuli.

Ovdje ćemo donijeti hronološki pregled izdanja koja su sačuvana:

1961

1. Branko Jovanović: Gdje su moje zlatne jeseni. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
2. Pero Roganović: Kamen i poslije mene. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
3. Božo Subotić: Crvene noći. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
4. Hinko Zlomislić: Moć ulice. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
5. Marija Peakić: Nemir cvjetanja. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.

1962

6. PJESME ZA MUZEJ. Antologija. Priredio Branko Jovanović.
— Zastupljeni: Kasim Deraković — Branko Miljković — Laza Lazić — Izet Sarajlić — Slobodan Marković — Sergej Jesenjin — Hans Magnus Encensberger.
7. Savo Petrović: Balada o dečaku. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
8. Muhamed Kopić: Južno od neba. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
9. Sreten Kovačević: Jeseni cerovčanske. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
10. BUKET STIHOBA. Almanah poezije mladih. Uredio i priredio Branko Jovanović.
— Zastupljeni: Vida Bubić — Branko Jovanović — Drago Jovanović — Sreten Kovačević — Slavko Luković — Avdo Mujkić — Srećko Paponja — Marija Peakić — Savo Petrović — Staniša Tutnjević.
11. Slavko Luković: Pustopoljski sonet. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
12. Srećko Paponja: Pobuna disanja. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
13. Avdo Mujkić: Gavraški motivi. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
14. Kasim Deraković: Lirski govori o Titu. Pjesme.

1963

15. Ranko Pavlović: Nemir sna. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
16. Branko Jovanović: Gdje su moje zlatne jeseni. 2. izdanje. Pjesme.
17. Mirko Skakić: Trave uvijek rastu. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.

18. Ranko Preradović: Svitanja. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
19. Kemal Coco: Valovi na Uni. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
20. Slavko Luković: Svetkovina sunca. Pjesme. Uredio Branko Jovanović.
21. Anđelko Radić: Pionir u raketi. Pjesme za djecu. Uredili Branko Jovanović i Savo Petrović.

1967

22. Momir Lazić: Žega. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.

1970

23. Momir Lazić: Rađanje. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.

1971

24. Kasim Deraković: Nepriznati anđeli. Pjesme. Uredio Savo Petrović.

1975

25. Jovanka Stojčinović: Zvijezda skitača. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.

1977

26. Kasim Deraković: San vodoskoka. Pjesme za djecu. Uredio Pavle Stanišić.

1978

27. Muharem Omerović: Da zvone brda. Pjesme za djecu. Uredio Kasim Deraković.

1979

28. Božo Subotić: Bašta mašina. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.

1982

29. Esad Zgodić: Dijalektika gravitacije. Pjesme. Uredio Savo Petrović.

1983

30. Atif Kujundžić: Zora put nastavlja. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.
31. Branko Jovanović: Odlomci iz mladosti. Pjesme. Uredio Kasim Deraković.

Pregled izdatih pjesama ove biblioteke nije potpun, ali će koliko-toliko čitaocu staviti na uvid kontinuirani vid stvaralaštva mladih pjesnika zavičaja. Ovdje donosimo i izbor literature o biblioteci „Paralele":

Literatura: Kasim Deraković: Uskoro nova izdanja biblioteke „Paralele" (u Doboju). **Glas komuna**, (Doboj), V/1962, 166, 7; Isti: O „Paralelama" ponovo. **Glas mladih**, 20. XI 1968, 10, 1; Isti: „Paralele" ponovo. **Glas komuna**, XII/1969, 549, 12; Isti: Desetogodišnjica „Paralela" Doboj: Izašlo pedeset knjiga. XXVI/1971, 717, 4; Isti: Biblioteka „Paralele" je afirmisan izdavač. XXVII/1972, 733, 9; Branko Jovanović: Jubilej izdavačke djelatnosti u Doboju: Dvije decenije „Paralela". **Glas komuna**, XXXVI/1981, str. 4 (22. IV); Ranko Preradović: „Gdje su moje zlatne jeseni": Prilog obilježavanju dvije decenije dobojskih „Paralela". **Nedeljni Glas (Banjaluka)**, 22. XI 1980; Kasim Deraković: „Mjesec knjige" u Doboju: Izložba djela dobojskih pisaca. **Glas komuna**, XXXVI/1981, 1241, 4; Esad Zgodić: Zavičajno pjesništvo i pjesnički identitet. **Značenja (Doboj)**, I/1982, 1, 131-136.

Kasim DERAKOVIĆ

BIOBIBLIOGRAFSKI PODACI O AUTORIMA

ABDULVEHHAB ILHAMI — ŽEPČEVI, (Žepče oko 1773 — Travnik 1821.) Najplodniji pjesnik i pisac starije bosanske književnosti. Iza sebe ostavio Divan pjesama. Poznavalac arapskog i turskog jezika. Jedno vrijeme poslije dobijanja Idžazetname, koja mu je izdata u Tešnju 1810. boravio u Istambulu, gdje se bavio i prepisivanjem knjiga, koje se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu broj 3993/1 — 3. Po povratku iz Istambula živio je i radio u Žepču. Pisao je na narodnom jeziku. Kritičkog duha, u opštem metežu u početku XIX stoljeća, spjevao je pjesmu „Čudan zeman nastade", napadajući anarhiju, vlast, ulemu, što ga je odvelo na stratište. Po nalogu zloglasnog Dželaludin paše, obješen je Travniku 1821. godine i sahranjen u posebnom turbetu, koje se i sada nalazi u Travniku.

ABDULLAH, Karahodže Hadži-Žepčevi (Žepče oko 1710 — ?). Pisao na narodnom jeziku (Alhamijado). O Abdullah cf. nemamo nikakovih drugih podataka izuzev pjesme „Poćutite mumini", koja se nalazi u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu koja je datirana 1153 H/1740 — 41 naše ere, Codex broj 2020, L 18a i L 18b. Iz samog imena se vidi da je rođen u Žepču. Godina smrti i mjesto gdje je pokopan nepoznati.

ADEMOVIĆ Zarifa (Odžak 1926.) Osnovno i srednje obrazovanje završila u Odžaku, Sarajevu i Ljubljani. Godine 1965. diplomirala na grupi za orijentalistiku i književnost u Beogradu, gdje i živi. Učesnik NOB. Objavila: „Majčino proljeće", pjesme, Beograd 1973.

AGA DEDE DOBORSKI. (Rođen u Doboru kod Modriče 1609. Tačan datum smrti je nepoznat, ali se pretpostavlja da je živio nešto više od šezdeset godina.

U rodnom Doboru od oca naučio čitanje i pisanje. Po završenim naukama postaje hodža, a kasnije dizdar tvrđave Dobor. Pripadao je derviškom redu tarikata Umm- Sinana. Poznavalac turskog i perzijskog jezika. Tvorac spjevova o posavskim mjestima i ličnostima iz Dobora, Modriče, Jakeša i Odžaka s početka sedamnaestog stoljeća. Autor je epa „Osmanida" u kojem je opjevao tragediju turskog sultana Osmana II, koga je opjevao i Hrvatski pjesnik Ivan Gundulić. U „Osmanidi" Aga Dede Doborski, nasuprot Gunduliću, ističe više tačnih istorijskih činjenica, tako da se ova ličnost kroz njegov ep istorijski može jasnije tumačiti. Opjevao je, također, darežljivog Miralem Edhem-bega iz Odžaka, Osman efendiju bosanskog deftedara, za koga se pretpostavlja da je osnivač Modriče.

AJANOVIĆ HAMZALIJA. (Tešanj 1892. — Vrbanja kod Banjaluke 1925.). Osnovno školovanje završio u Tešnju. Srednju školu u Sarajevu, Filozofski fakultet pohađao u Beču, Gracu i Zagrebu. Profesor slavistike i romanistike. Godine 1910. postaje članom Mlade Hrvatske kada bude biran za tajnika, a 1912. i njenim predsjednikom. Urednik „Hrvatske svijesti". Godine 1924. biran kao poslanik za banjalučki kraj za Konstituantu. Poslanik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za 1923. i 1924. godinu. Borac za jugoslovenstvo. Objavio više rasprava iz oblasti ustavnih pitanja. Objavljivao pripovijetke u „Beharu" i „Biseru", te veći rad o Musi Ćazimu Ćatiću. Poginuo u saobraćajnoj nesreći u mjestu Vrbanja kod Banjaluke 3. VII 1925. godine. Ukopan u haremu Gali Ferhatpašine džamije u Banjaluci, gdje mu se grob i sada nalazi.

ALIČIĆ Ahmed S. (Matuzići kod Doboja 24. XII 1913. — Petrinja 1945.) Mekteb i osnovno školovanje završio u mjestu rođenja. Gazi Husrevbegovu medresu završio 1936. godine. Nalazio se na dužnosti muallima (učitelja) u Sarajevu. Početkom 1939. godine premješten je u Bosanski Novi. Iste godine ponovo premješten, kao vjeroučitelj, u Državnu građansku školu u Livno.

Još kao đak sakupljao je narodne umotvorine u tešanjskom kraju, zatim se bavio istorijskim istraživanjem tešanjskog, dobojskog i livanjskog kraja. Za službovanja u Livnu obradio livanjske džamije, Darulhadis (škola u rangu fakulteta), ustanove i narodno stvaralaštvo. Radove objavljivao u »Novom beharu" i »Glasniku IVZ". Ubijen od strane ustaša početkom 1945. u Petrinji.

NADA ALIČIĆ, rođena 1957. godine. Medicinsku školu završila u Tuzli, a već duže vrijeme živi u Doboju, gdje je intenzivnije počela objavljivati u listovima i časopisima. Piše pjesme za odrasle i djecu, a također i haiku poeziju.

Objavila: — »Vrt bake Ane", pjesme, 1988. »Ulica maште", pjesme, 1989.

ABDULAH Š. ALIJAGIĆ, rođen je 1903. godine u Derventi. Prije rata radio je kao novinar u listu »Jugoslovenska pošta" u Sarajevu, zatim izvjesno vrijeme kao novinar u Beogradu. Uporedo se bavio pisanjem poezije.

U Derventi 1931. pokreće list »Naša smotra" — privredni-kulturni i zabavni tjednik, čiji je bio urednik. Od drugog broja Abdulah Š. Alijagić postaje izdavač i odgovorni urednik lista. Godine 1935. pokreće novi list pod nazivom »Posavina", nedjeljni list za politiku, privredu, obrt i trgovinu, čiji je vlasnik, izdavač i odgovorni urednik. List je izlazio sedmično.

Objavio: — »Ritmovi samoće", 1928., pjesme. »Novi vidici", pjesme, Derventa 1928.

Živi u Derventi kao penzioner

ALISPAHIĆ Nijaz. (Kozluk kod Zvornika 4. IV 1940.). Osnovno školovanje završio u mjestu rođenja. Studij iz jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Postdiplomski studij na stvaralaštvu Rize Ramića završio u Sarajevu. Izvjesno vrijeme živio u Gradačcu, kao srednjoškolski profesor. Jedan od pokretača književne manifestacije »Kikićevi susreti" u Gradačcu. Godine 1978. prelazi iz Gradačca u Tuzlu na dužnost savjetnika za kulturu, zatim se nalazi na dužnosti dramaturga i zamjenika direktora Narodnog pozorišta u Tuzli, na kojoj dužnosti se i sada nalazi. Bavi se pisanjem poezije, pripovijetki, eseja i kritike. Priprema tezu na temu: Stvaranje muslimanskih dramskih pisaca u međuratnom periodu. živi i radi u Tuzli.

Objavio: — »Vrtovi sirotog Halimije", proza, Sarajevo 1979.

ANTIĆ Vaso. (Gajevi — Bosanski Šamac 1944.) Osnovno školovanje završio u Gornjoj Slatini, srednje obrazovanje u Bosanskom Brodu, a pedagošku akademiju u Tuzli. Duže vremena bavi se novinarstvom. Piše priče za djecu. Zastupljen je svojom poezijom u zajedničkoj knjizi MZK »Sava". Živi i radi u Bosanskom Šamcu.

Objavio: »Drvoredi su mahali", priče i pjesme za djecu, 1982.

BEČIROVIĆ Hajrija, rođen 1945. u Gračanici. Poeziju piše od najmlađih dana, objavljuje širom zemlje. Stalni je član pisaca Saveza amatera Jugoslavije. Živi kao penzioner u Gračanici.

Objavio: »Vrijeme i nevrijeme", pjesme 1981. »Suza kamena", pjesme 1984. i 1986.

BEGIĆ Jusuf, rođen u Bijeljini 1944. Piše poeziju, a bavi se i naučnim radom iz bibliotekarstva. Član je Udruženja književnika BiH.

Živi u Lukavcu gdje radi kao bibliotekar.

Objavio: »Neprijateljstva s vremenom", pjesme, 1983. i zbirke poezije »Ljudima i pticama", »Ulazak u gradove", 1984. »Bosna", poema, 1987.

BLAŽEVIĆ Mato rođen je 11. X. 1893. godine u Bosanskom Šamcu u veoma siromašnoj porodici. Osnovnu školu završio u rodnom mjestu, gdje također, po nagovoru oca, da bi što prije došao do »hljeba nasušnog", uči brijački zanat. Kao četrnaestogodišnjak napušta rodni dom, radi razne poslove, potom odlazi u Sarajevo gdje radi kao berberin kod Vase Petrovića, uglednog rodoljuba kod koga su navraćali mnogi tada poznati ljudi, a među njima i Petar Kočić. Aleksa Šantić, Nikola Kašiković, urednik »Bosanske vile". Ovo je uticalo na njegov književni rad. Radi u naprednom društvu »Proleter". Zbog progona napušta Sarajevo, odlazi u Minhen, Trst, Veneciju, a zatim radi na dvoru u Cetinju kao berber kralja Nikole. Poslije pet godina, provedenih u Cetinju vraća se u Sarajevo gdje sarađuje sa »Glasom slobode". U prvom svjetskom ratu mobilisan je i poslan na italijanski front.

Poslije je živio i radio u Bosanskom Šamcu, gdje je i umro 1. XII. 1953. godine.

Objavio je više priča, novela i crtica, zatim dramskih tekstova, a 1937. objavljuje zapažen roman sa ratnom tematikom „Zaboravljeni grobovi", a 1944. roman „Izgubljena bitka".

BLAŽEKOVIĆ Stjepan. Prosvjetni radnik. Učiteljevao u Doboju u Muškoj školi (Knabenschule) od 1907. do 1913. godine., a onda sa suprugom Ljubicom premješten u selo Tolisa kod Orašja n/S. Bavio se istraživanjem narodnog stvaralaštva. Objavljivao u „Beharu" i drugim časopisima.

BUCONJIĆ Nikola. (Neum — Klek 15. IX 1865. — Sarajevo, 24. V 1947.). Osnovnu školu završio u Stocu 1880. godine, šest razreda gimnazije i učiteljsku školu u Sarajevu 1889. godine. Nalazio se na dužnosti učitelja u Mostaru (1889), Bugojnu (1889-1891), zatim upravitelj škole u Doboju i Tuzli (1891 - 1900). Brčkom (1900 - 1914), Travniku (1904-1910). Period od 1916. do 1925. proveo na dužnosti inspektora osnovnih škola u Sarajevu. Pisao pjesme, priče za djecu, putopise, istorijske uspomene o narodnom životu i običajima. Objavljivao u mnogobrojnim listovima, časopisima i kalendarima. Poznata su dva epa: Bitka na Krebavskom polju" i Gazi Husrevbeg".

Objavio: „Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini", 1908; „Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca", 1910; „Ljiljanke", pjesme 1915; „Grof Petar Zrinjski i knez Krsto Frankopan", 1920.

COCO Kemal. (Banjaluka 16. VI 1938.). Osnovno i srednje obrazovanje završio u Banjaluci. Više školovanje u Sarajevu. Piše pjesme i kratke priče. Dobitnik je nagrade grada Banjaluke „Veselin Masleša" za 1981. godinu. Sada se nalazi na dužnosti profesionalnog novinara beogradskog lista „Politika ekspres" za Bosansku krajinu. Živi i radi u Banjaluci.

Objavio: „Valovi na Uni", 1963; „Crni okvir", 1971; „Čestitka za mamu", 1977; „Da mi je znati", 1980.

ČARDŽIĆ NEDŽIB, 1912-1915. Radio kao učitelj u Muškoj osnovnoj školi (Knaenschule) u Doboju, 1916. u Visokom, a od 1917. u Kozluku kod Zvornika. Pisao je prozne radove koje je objavljivao u „Beharu", „Novom beharu" i drugim časopisima.

ČAVALIĆ Isak. (Kotorsko 1. IV 1940.) Osnovnu školu završio u Kotorskom, gimnaziju u Doboju, a Arhitektonski fakultet u Sarajevu. Piše poeziju i prozu, koju objavljuje u časopisima i listovima. Zastupljen u almanasima bosansko-hercegovačke poezije i u Monografiji „Kotorsko"! Živi i radi u Banjaluci.

ĆEMAN MUSTAFA, rođen je u Miljanovcima, opština Tešanj, 1925. godine. Osnovnu školu završio u Jelahu, Okružnu medresu (Behrambegovu) u Tuzli 1936— 1941. Od 1948. do 1957. kao finansijski službenik radio u Teslići, Tešnju i Hadžićima, a od 1957. u Izdavačkom poduzeću „Zora" u Zagrebu, gdje je i penzionisan. Bavi se istraživanjem istorije dobojskog regiona, posebno tešanjskog kraja, bibliografskim istraživanjima iz svih oblasti, a najviše iz istorije, književnosti i nauke, danas, svakako, jedan od najpoznatijih književnika — bibliografa u našoj zemlji. Objavio je mnoštvo bibliografija, a mnoge su još u rukopisu. Živi u Miljanovcima.

ĆOSIĆ A. PETAR, rođen je 1952. godine u Gradini, kod Dervente, završio je višu medicinsku školu, radi u Derventi. Pisanjem se počeo baviti veoma rano, objavljivanjem pjesama u više listova i časopisa, a pored poezije za odrasle piše prozu za djecu.

Objavio: — Posavska raskršća, 1975, „Sjenka za nejaku pticu", pjesme, 1985. „Doktor vuk", proza, bajka za djecu.

DIMITRIJEVIĆ, Lazar (Bos. Šamac 20. VII 1875. — Beograd 12. IX 1933)

Gimnaziju završio u Vinkovcima, a medicinu u Beču 1902. U bečkoj „ZORI" ističe se književnim radom, nacionalni borac, postao vođa bosanskih omladinaca. U Beču sa predstavnicima studenata Hrvata, Bugara i Slovenaca, izdao proglas o bratstvu i jedinstvu Južnih Slovena. Kao ljekar radio je u Sarajevu. Jedan je od osnivača Srpske samostalne stranke. Godine 1905. pokrenuo je list „DAN", kome je bio vlasnik i urednik. Borio se za saradnju Srba i Hrvata, te agrarnog pitanja u BiH i rješenje radničkog pitanja. Objavljivao humorističke i satiričke članke, pod naslo-

vom GLOSE. Književnim radom bavio se još kao đak. Poslije aneksije BiH, napušta politički rad. Prvu pjesmu pod naslovom: Pred slikom Sime Milutinovića, objavio u Bosanskoj vili (1891). Pjesme i pripovijetke štampao u **Iskri** (1898), Novoj Iskri (1899—901) Zori i Gajretu (1927). Sakupljao je narodne pjesme.

Bibl.: „Kosovo", Sarajevo 1924.

DIZDAREVIĆ Aziz rođen je 1937. u Pljevljima. Pisanjem se bavi duže vremena, objavljujući poeziju i prozu u raznim listovima i časopisima. Štampao plaketu stihova „Bijela česma", 1986.

Dugo vremena živi u Modriči gdje radi kao advokat.

DIZDAR Mak-Mehmedalija (Stolac 17. X 1917. — Sarajevo 14. VII 1971). Osnovnu školu završio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Sarajevu. Književnim radom bavi se od 1936. godine. Novinar „Jugoslovenskog lista" i „Jugoslovenske pošte". U toku rata bio poštanski službenik, zatim odlazi u ilegalnost. Poslije rata ponovo se vraća novinarskom pozivu i postaje dopisnik Tanjug-a za BiH i urednik „Oslobođenja". Od 1951. do 1959. glavni urednik u Izdavačkom preduzeću „Narodna prosvjeta". Kasnije postao profesionalni književnik, a od 1964. do smrti glavni urednik časopisa „Život". Vrlo rano počeo pisati i u devetnaestoj godini objavljuje „Vodopoljsku noć", zbirku socijalne poezije (1936). Ponovo se javio 1954. svojom poemom „Plivačica", kao novi pjesnik. Afirmirao se svojom knjigom poezije „Kameni spavač" (1966) u kojoj je progovorio jezikom stećaka. Radove objavljivao u raznim listovima i časopisima. Prevođen na strane jezike.

DUBOČANIN Alija H. (Dubočac 2. V 1949). Osnovnu školu završio u Dubočcu, gimnaziju u Derventi, Filozofski fakultet — grupa Istorija jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatski jezik u Sarajevu. Pisac književne kritike i poezije. Sada živi u Sarajevu.

Objavio: „Svakodnevni prometej", pjesme, 1977; „Zagrljeni vidik", pjesme, 1979.

ĐEKIĆ Zdravko G. (Ritešić kod Doboja, 1932). Još kao dječak napustio rodni kraj. Zastupljen je u Almanahu „Radnik—pjesnik u tuđini" izdatoj u Stuttgartu 1985. Živi i radi u Stuttgartu.

Objavio: „Dragana s Vrbasa", „Zvijezda u plaveti", 1983.

JOZEFINA DAUTBEGOVIĆ-KRAJNOVIĆ, rođena je 1948. godine u Šušnjarima kod Derventе, gdje je završila osnovnu školu, a gimnaziju i Pedagošku akademiju u Slavonskom Brodu. Jedno vrijeme radila kao nastavnica, a sada je zaposlena u dobojskoj biblioteci.

Objavila: — „Čemerike", pjesme, 1979, „Uznesenja", pjesme, 1985.

ĐURAKOVIĆ ENES rođen je u Polju kod Derventе 1947. godine. Diplomirao, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na grupi Istorija jugoslovenske književnosti, gdje radi i sada u zvanju redovnog profesora.

Do sada je objavio: „Govor i šutnja tajanstva" (Pjesničko djelo Maka Dizdara), Sarajevo 1979, „Pjesništvo Skendera Kulenovića", Sarajevo 1983, „Riječ i svijet", eseji, Sarajevo 1988, priredio „Izabrana djela" Muse Ćazima Ćatića, Sarajevo 1988.

FIKRET DŽINKO, rođen 1956. u Sijekovcu Piše poeziju i prozu. Pjesme su mu zastupljene u mnogim zajednikim knjigama, zbornicima, almanasima, mnogim programima radija i TV Sarajeva, Titograda, Skoplja i Prištine. Objavljivan u mnogim časopisima i prevođen na: slovenački, mađarski, rusinski, poljski, albanski, makedonski, talijanski i turski.

Objavio je knjige poezije:

JETAJU VINJETE U PROLAZU, 1984.

NIZ PADINU SRCA, 1985.

SAFIR OKO, 1986.

POBUNA SVJETLOSTI, 1988.

SUOČENJE S VEČNOŠĆU, 1989. i

AZRA, (izbor na turskom jeziku) 1990.

JOVICA ĐURĐIĆ, rođen u Glogovcu, kod Doboja, 1949. Završio studij Pedagoškog fakulteta u Rijeci.

Objavio: — „Usnula djevojka", pjesme, 1974, „Larisa", 1974, „Ljubičasto gorje", 1976, „Kako volim Anu", pjesme za djecu, 1983, „Ruke večernjih ljubavnika", 1983, „Ljupko tijelo", 1985.

Živi i radi u Rijeci.

BOGOMIR ĐUKIĆ (Markovac, SR Srbija 1943). Srednju školu završio u Doboju, Filozofski fakultet 1967. u Beogradu. Magistrirao 1977. na sarajevskom univerzitetu iz oblasti sociologije kulture, doktorirao iz oblasti filozofije 1988.

Piše poeziju, prozu, istražuje prošlost, folklor, sociologiju, bavi se pisanjem iz filozofije.

Živi i radi u Tesliću.

ERIĆ Dobrica (Donja Crnuća — Gornja Gruža, 1936). Osnovnu školu završio u rodnom mjestu. Išao jedno vrijeme na zanat, ali je napustio i posvetio se zemljoradnji. Piše pjesme, pjesme za djecu, drame i igrokaze. Pjesme objavljivao u raznim časopisima u zemlji. Prevođen na desetak stranih jezika. Nosilac nekoliko nagrada za svoje stvaralaštvo, među kojima je i Goranova nagrada za poemu „Životopis" za 1974. godinu. Živi i radi u Beogradu. Objavio četrdeset knjiga.

HADŽIABDIĆ Hadžija (Olovo 2. IX 1956). Osnovnu školu i gimnaziju završio u Olovu. Filozofski fakultet — grupa istorija završio u Sarajevu. Kao istoričar bavi se istraživanjem istorije radničkog pokreta, NOB-e i socijalističke izgradnje. Živi i radi kao kustos Zavičajnog muzeja u Doboju. Objavio više radova u „Glasu komuna", časopisu „Značenja" i dr.

HORVAT Bernardina rođena je u Zenici 1899. godine. Višu djevojačku školu završila u Travniku, a učiteljsku školu u samostanu u Zagrebu. Kao sestra redovnica bila je učiteljica u Derventi i Brčkom. Nakon završetka nauka u Zagrebu, Paviji i Milanu, radila je kao profesor u ženskoj realnoj gimnaziji u samostanu.

Literarnim radom počela se baviti veoma rano. Igre, koje je napisala, „Mali vrtec ograjen" i „Blagoslov ljeta", prikazivao se u zagrebačkom hrvatskom kazalištu i kazalištu u Pragu 1932. Zastupljena je u antologiji Ajše Zahirović: „Od stiha do pjesme"; „Univerzal", Tuzla 1985.

Sestra Bernardina Horvat umrla je u Zagrebu 1932. godine.

ISAKOVIĆ Alija (Bitunja kod Stoca, 15. I 1932). Osnovnu školu učio na Žegulji. Nižu gimnaziju u Stocu, Zagrebu, Crikvenici i Stocu. Geološku tehničku u Pančevu i Beogradu. Filozofski fakultet — grupa jugoslovenske književnosti i srpskohrvatski jezik u Sarajevu. Pripovjedač, romansijer i dramski pisac. Radio u geološkim istraživanjima u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Godine 1972. priredio je Izbor iz muslimanske književnosti „Biserje", zbornik putopisa „Hodoljublje" i zbornik „Hasanaginice" 1774—1974. Priredio i objavio Bibliografiju muslimanske književnosti 1883—1971, zatim bibliografiju Putopisa i sa Mustafom Ćemanom bibliografiju „Hasanaginice u svjetskoj književnosti".

Objavio: „Sunce o desno rame", roman, 1963; „Semafor", pripovijetke, 1966; „Prednost imaju koji ulaze", aforizmi 1971; „Hasanaginica", TV drama, 1974. (Šešir.); „Taj čovjek", 1975; „Krajnosti", drama, 1981; „Hasanaginica", drama, 1982; „Jednom", 1986; „Izabrana djela", 1984; „Neminovnosti", 1987.

JOVANOVIĆ Branko (Brđani kod Doboja, 1938). Osnovnu školu završio u Brđanima. Srednje obrazovanje sticao u Doboju. Po završetku školovanja radio u Švajcarskoj tri godine. Po povratku u domovinu bavi se novinarstvom, književnom kritikom, te sarađuje sa mnogim listovima u zemlji. Jedan od urednika biblioteke „Paralele" u Doboju, koju je uređivao sa Kasimom Derakovićem. Pjesme objavljivao u raznim listovima i časopisima u zemlji. Zastupljen u zajedničkoj knjizi dobojskih pisaca i likovnih umjetnika „Druga svjetlost". Sada živi i radi u Doboju.

Objavio: „Gdje su moje zlatne jeseni", pjesme, 1961; „Pjesme za muzej", 1962; „Buket stihova", 1962; „Odlomci iz mladosti", pjesme, 1983.

JURIŠIĆ Jakov (Bijelo Brdo kod Dervente, 19. VII 1948). Osnovnu školu završio u Bos. Brodu, a srednju u Derventi. Studirao u Sarajevu. Pjesme objavljivao u raznim listovima i časopisima. Bavi se kritikom i esejistikom. Pisac je radio-drama. Saradnik je „Oslobođenja" (1971—1974), „Odjeka" (1974—1979). Urednik lista „Naši

dani", „Lica" i „Života". Od godine 1976—1978. sekretar Udruženja književnika Bosne i Hercegovine. Živi i radi u Sarajevu.

Objavio: „Grob koji traje", pjesme, 1972; „Suteren be—be", pjesme, 1975; „Eseji i kritike", 1978; „Kritički zarez", 1979.

KADRIĆ Halid (Mala Bukovica kod Doboja, 4. V 1937). Osnovnu školu završio u Rudanci, srednju u Doboju, Višu pedagošku akademiju u Tuzli. Filozofski fakultet — grupa jugoslovenske književnosti i srpskohrvatski jezik u Sarajevu. Romansijer, pripovjedač i pisac priča za djecu. Živi i radi u Sarajevu.

Objavio: „Izgubljeno djetinjstvo", proza, 1969; „Sjećanja", 1975; „Ferije", roman, 1979; „Od zvona do zvona", priče, 1985.

KANTIĆ Rifat (Tuzla, 1944). Osnovnu i učiteljsku školu završio u Tuzli. Pjesme objavljivao u „Frontu slobode" i školskom listu „Neven" u Tešnju. Nekoliko puta nagrađivan za režiranje u Amaterskom pozorištu „Stevo Petranović" u Tešnju, gdje glumi i režira. Zastupljen u zajedničkoj knjizi tešanjskih pjesnika „Nade", Tešanj 1968. Živi i radi u Tešnju.

KARABEGOVIĆ Avdo, Halidbegov (1878—1908)

(vidi Alija Isaković Tuga i opomena Avde Karabegovića)

KARABEGOVIĆ Avdo Hasanbegov (Modriča, 1878. — Modrica 20. XII 1900). Potomak je stare begovske porodice Karabegovića, koji su se doselili iz Budima poslije poraza Turske pod Bečom 1683. godine. Otac ga uputio u mekteb i medresu, pa je Avdo tek poslije medrese i mekteba pohađao osnovnu školu pred Matom Sočom, kome posvećuje i jednu svoju pjesmu. Po završetku osnovne škole upisao se na učiteljsku školu u Sarajevu. Njegov amidžić Avdo Halidbegov, pomagao mu je u samoobrazovanju. Avdo je čak stigao naučiti slovenski i prevoditi Aškerca. Pjesme je počeo objavljivati u „Bosanskoj vili" 1896. godine.

Umro je u 22. godini kao pjesnik, kada je Musa Ćazim Ćatić, kao njegov vršnjak, počeo sa objavljivanjem.

Objavio: „Pjesme", Beograd 1902; Djela—knjiga I—II, Sombor 1903—1904; „Pjesme", Zagreb (Zora), 1967.

Lit.:Mustafa Ćeman: Bibliografija Avde Karabegovića Hasanbegova, Jelah 1965, Rkp. u Narodnoj biblioteci u Tešnju.

KIKIĆ Hasan (Gradačac, 8. VIII 1905. — Rapta kod Mrkonjić-Grada 6. V 1942). Osnovnu školu završio u Gradačcu. Nižu gimnaziju i učiteljsku školu pohađao u Derventi, odakle je zbog „crvenog đačkog štrajka" izbačen 1926. godine. Završni ispit položio u Zagrebu. Nalazio se na dužnosti učitelja u selu Hajdarovići kod Zavidovića i u Rogatici do 1932. godine, kada odlazi u Zagreb. Kasnije se nalazio kao učitelj u selu Gornji Sjeničak od Vrginmosta i u Pisarovini.

Privatno završava gimnaziju i pravni fakultet u Beogradu kao vanredni student (1938). Sa Skenderom Kulenovićem, Safetom Krupićem, Ešrefom Badnjevićem, Rizom Ramićem i dr., pokreće i uređuje časopis tzv. lijeve orijentacije „Putokaz" (1937—1939), u kome su objavljeni brojni napisi o muslimanskim i društvenim kulturnim problemima. Početkom rata kao domobranski oficir, sarađivao sa NOP, kada prelazi na oslobođeni teritorij. Ubrzo je poginuo od četničke zasjede, u svojstvu sekretara Operativnog štaba za Bosansku krajinu u 37. godini života. Sahranjen u partizanskom groblju u Skender-Vakufu. Priče i pjesme objavljivao u raznim listovima i časopisima. Zastupljen u almanasima i zbornicima kako prije rata, tako i poslije rata.

Objavio: „Provincija u pozadini", „Beletristički ciklus iz rata", „Pripovijetke", Zagreb, 1935; „Ho-ruk"!, roman, Zagreb 1936; „Šta se događa u Španiji"?, Koprivnica 1937; „Bukve", roman bosanskog sela, Zagreb 1938; „Lole i hrsuzi" (Fragmenti iz istorije jedne Be-Ha čaršije), Sarajevo 1947; „Zgode o nasušnom hljebu", pripovijetke, Zagreb 1949; Djela, I knj. Sarajevo 1952; Dedija (pripovijetka o životu bosanskog sela), Sarajevo 1953; Djela, knj. II, Sarajevo 1954; Djela, knj. III, Sarajevo 1955; Proza, (Bibliografija), 1967;, Izabrana djela, Sarajevo 1969; I—III; Pripovijetke, Zagreb 1969.

Lit.: Muhsin Rizvić, etc.

KONDŽIĆ MUHAMED (Derventa 28. I 1932). Osnovnu školu i poljoprivrednu završio u Derventi, studirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Izvjestan period bio član redakcije lista „Naši dani", službovao u Derventi u Gimnaziji „Vlado Šuput", a zatim radio kao profesionalni novinar u „Derventskom listu" i „Oslobođenju", Muzeju grada Zenice, u Domu kulture u Zenici. Živi i radi u Zenici.

Objavio: „Noć nema svjedoka", roman, 1978, „Silicijum fronta", roman 1962, „Ham-begova osveta i druge priče", proza 1985.

KOTORIĆ FERHAD rođen je 1933. godine u Kotorskom, kod Doboja, gdje je završio osnovnu školu, srednju u Doboju, studirao u Sarajevu. Poznati društveno-politički radnik, priloge objavljivao u „Borbi", „Oslobođenju", časopisima i zbornicima, pokretač i predsjednik savjeta dobojskog časopisa „Značenja", urednik monografije Kotorsko u Sarajevu.

ATIF KUJUNDŽIĆ, rođen je 1947. godine u Gračanici, kod Doboja. Njegova poezija se ističe tananošću osjećaja, ali modernom formom i izrazom, bogatstvom metafora, ritmičnosti i slikovitosti, tako da je izgradio specifičan rukopis svoje poezije.

Objavio: — „Lira u predgrađu", 1976, „Nadrastanja" 1981, „Zora put nastavlja", 1984. Živi u Lukavcu, a zaposlen je u Tuzli.

SRETEN KOVAČEVIĆ rođen je 1937. u Cerovici kod Doboja, umro 1970. u Doboju. Završio Pedagošku akademiju, radio kao nastavnik u Doboju, i još nekim školama u dobojskoj opštini. Objavljuje prvo u „Glasu komuna", Doboj, zatim u drugim listovima i časopisima. U rukopisu ima zbirku pjesama „Plavi san", koju je za štampu pripremio Savo Petrović.

Objavio: — Jeseni cerovačke, pjesme, 1961, Biblioteka „Paralele", Doboj.

LAZIĆ Momir (Sarajevo 1947. Pjesme objavljuje u raznim listovima i časopisima. Živio i radio u Gradačcu, a duži niz godina je u Karlovcu gdje je glavni i odgovorni urednik časopisa „Osvit". Prevođen na švedski i albanski, zatim mu je knjiga štampana na Malti.

Objavio: „Žega", pjesme, „Paralele" Doboj 1867. „Rađanje", pjesme, „Paralele", Doboj 1970. Pjesme ljubavi", „Osvit" Karlovac 1983.

LEPANOVIĆ Radovan, rođen je 1949. godine u Trnjanina kod Doboja, pisanjem se počeo baviti veoma rano. Već duže vrijeme nalazi se na privremenom radu u Njemačkoj, član je kluba „Radnik—pjesnik u tuđini" u Štutgartu.

Objavio zbirku pjesama „Pjesme ozvjezdane" 1987, a u štampi mu se nalazi zbirka „Pisma iz tuđine".

MILUTINOVIĆ Davorka (Banjaluka 1956) gdje je završila osnovnu školu, Medicinsku u Doboju, Pedagošku akademiju u Banjaluci. Radi kao nastavnik srpskohrvatskog jezika kod Tešnja, a živi u Doboju.

Objavila: „Dotakla sam jutro" 1984., „Proljeće u dnevniku" 1986. „Šašavica" pjesme, 1988.

MUJKIĆ Avdo, rođen 1944. u Puračiću, gdje je završio osnovnu školu, Medicinsku u Tuzli, Pedagošku akademiju takođe u Tuzli, a zatim Pedagoški fakultet — grupa Organizacija kulturnih djelatnosti u Rijeci. Živi u Lukavcu gdje radi kao novinar.

Objavio zbirke pjesama: „Gavraški motivi", 1962. „Momačko doba", 1963. „Sasvim malo o njima", 1965. „Toliko o mom putu", 1966. „Nema tebi umrijeti", 1981. „Jasenovac", Tri izdanja 1985. „Kozara" 1988.

MULABDIĆ Edhem (Maglaj 1864 — Sarajevo 29. I 1954). Potiče iz ugledne maglajske porodice, koja se prezivala Kuršimlić. U Maglaju pohađao mekteb i ruždiju. Marljivo je učio turski jezik. Godine 1890. završio učiteljsku školu. Prvo službovanje, kao učitelja, bilo mu je Brčko. Nakon službovanja u Brčkom prelazi u Sarajevo, gdje je bio na dužnosti učitelja i nadzornika. Godine 1891. počinje sarađivati u listu „Bošnjak". Sarađuje sa Mehmedom Kapetanovićem Ljubušakom. Uređivao kalendare „Bajraktar" i „Mearif", sarađuje u brojnim listovima. Napisao je roman „Zeleno busenje", koji je prvi roman jednog muslimanskog pisca. Sa Safetbegom Bešagićem i Osmanom Nuri Hadžićem pokrenuo list „Behar", prvi muslimanski

časopis za književnost koji je počeo izlaziti 1900. godine, koga uređuje prvih šest godišta.

Objavio. „Rukovijet šale", Svezak prvi, Sarajevo 1893; „Zeleno busenje", Zagreb 1898; „Na obali Bosne", Zagreb 1900; „Gajret, društvo za potpomaganje đaka muslimana, njegov razvitak i postanak", Sarajevo 1903; „Crtice", Sarajevo 1907; „Nova vremena", roman, Mostar 1914; „Teška vremena" (Komad iz narodnog života u 1 činu), Novi behar, Sarajevo 1930; „Svak na posao — jedna zgoda u dvije slike iz 1895. god." Sarajevo 1934; „Derzalez Alija", drama — Narodna uzdanica, Sarajevo 1941; „Zeleno busenje", roman iz doba okupacije Bosne i Hercegovine 2. dopunjeno izdanje, Zagreb 1944; Izabrana djela (Priredio Alija Isaković), Sarajevo 1974.

MURADBEGOVIĆ Ahmed (Gradačac 3. III 1898. — Dubrovnik 15. III 1972). Osnovnu školu završio u Gradačcu. Gimnaziju u Tuzli, kada prekida pohađanje 1914. radi hapšenja direktora gimnazije Tugomira Alaupovića i zatvaranja gimnazije radi sarajevskog atentata. Muradbegović nastavlja školovanje u Sarajevu, ali ga i odatle iz gimnazije isključuju, zatim prelazi u Bihać i ponovo u Sarajevo, gdje ga mobiliziraju u vojsku. Konačno uspijeva maturirati po završetku rata 1919. godine. U Zagrebu završava Filozofski fakultet i Dramsko-glumačku školu. Službuje u Zagrebu kao član Hrvatskog narodnog kazališta, kao pomoćnik režisera (Dr Branka Gavelle), zatim na dužnosti nastavnika Glumačke škole, a kasnije profesor Prve realne gimnazije. Jedno vrijeme živi u Sarajevu. Prelaskom u Tuzlu bio imenovan režiserom i umjetničkim rukovodiocem Narodnog pozorišta u Tuzli. Godine 1954. prelazi u Dubrovnik u Narodno kazalište, odakle odlazi za direktora drame u Banjaluku. Umirovljen 1960. kada definitivno prelazi u Dubrovnik.

Objavio: „Haremska lirika", pjesme, 1921; „Haremske novele", 1924; „Nojemova lađa", novela, 1924; „Moraba", Liberto — Sarajevo (1928); „Unesite mrtvaca", drama iz muslimanskog života u 4 čina, 1928; „Majka" — drama u tri čina, 1934; „Omerpaša Latas u Bosni" 1850—1852, 1944; Izabrana djela, Zagreb 1969.

NAZOR Vladimir (Postire na Braču 30. V 1876 — Zagreb 19. VI 1949). Osnovnu školu završio na Braču, realnu gimnaziju u Splitu, sedam razreda (1886—1894). Filozofski fakultet (prirodne nauke u Grazu i Zagrebu. Prve pjesme objavio 1893. Službovao u Pazinu, Kopru, Kastavu, odakle potkraj prvog svjetskog rata preseljava u Zagreb. Godine 1927. imenovan direktorom gimnazije na Sušaku, zatim u Crikvenici. Godine 1942. sa Ivanom Goranom Kovačićem prešao u partizane, prošavši kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu. Svoje doživljaje opisao u nekoliko knjiga (S partizanima i dr.). Za vrijeme rata predsjednik ZAVNOH-a, a zatim poslije oslobođenja zemlje predsjednik Prezidijuma Sabora NR Hrvatske na kojoj dužnosti je ostao do smrti. Umro je u Zagrebu. Lit. „Enciklopedija Jugoslavije", Zagreb 1965, VI, 264—265.

PAVLOVIĆ Ranko (Šnjegotina kod Teslića 19. I 1943). Učiteljsku školu završio u Banjaluci. Duže vremena obavljao dužnost učitelja, zatim kao novinar—urednik dopisništva „Oslobođenja" Banjaluke. Zamjenik je glavnog urednika banjalučkog lista „Glas". Zastupljen u zborniku patriotske poezije. Više puta nagrađivan. Živi i radi u Banjaluci.

Objavio: „Nemir sna", 1963; „Priče iz Vakufa", 1978; „Snovi Josipa Broza", 1982.

PARAVAC Dušan (Kostajnica kod Doboja 1930). Dugo godina radio kao novinar „Oslobođenja" za dobojski region, odakle odlazi za urednika „Oslobođenja" u Sarajevo, gdje je ostao do penzije. Bavio se publicistikom, reportažom, putopisom. Ostavio vidan trag u novinarstvu BiH, posebno u „Glasu komuna" u Doboju. Živi u Sarajevu.

Objavio: „Logor smrti", 1970.

PELAGIĆ Vaso (Gornji Žabar kod Gradačca (sada Pelagićevo) 1838 — Požarevac 25. I 1899). Djetinjstvo proveo u zavičaju, nižu gimnaziju i bogosloviju pohađao u Beogradu. Učitelj Srpske osn. škole u Brčkom 1860—1863. Osnivač srpske čitaonice u Brčkom, jedne od prvih u Bosni i Hercegovini. Napustivši Brčko otišao u Rusiju, gdje je pohađao Univerzitet u Moskvi. Sa ruskom inteligencijom upoznaje se sa revolucionarnim kretanjima. Po dolasku iz Moskve službovao u Banjaluci, u svojstvu upravitelja Osnovne škole. Osnivač je i srpske čitaonice u Banjaluci. Radi sukoba sa turskim vlastima, sproveden 1869. godine u Sarajevo na sud, odakle je iste

godine protjeran u Malu Aziju u Kjutahiju, gdje je ostao u progonstvu godinu dana, odakle bježi u Srbiju. 3. VIII 1871. sa Svetozarom Markovićem potpisao proglas. U Vršcu biran (1871) za predsjednika skupštine Ujedinjene omladine srpske. Po raspuštanju Skupštine Ujedinjene omladine srpske od strane mađarske vlade, prelazi na Cetinje, zatim u Vojvodinu odakle je 1873. godine protjeran. Živio je u Trstu, Gracu i Cirihu. Učesnik Bosanskog ustanka 1875. godine. Sarađivao u socijalističkoj štampi. Znamenito mu je djelo „Umovanje zdravog razuma", zatim „Istorija bosanske bune". Pelagić zauzima vidno mjesto u razvoju socijalističkog pokreta u našoj zemlji. Proganjan i hapšen, vodio je stalno borbu protiv režima. Umro je u požarevačkom kaznenom zavodu.

Bibl. Sabrana djela I—III, Sarajevo.

List.: R. Petrović: Bibliografija radova Vase Pelagića, Sarajevo 1953.

PETROVIĆ Petar II Njegoš (Njeguši 1. XI 1813 — Cetinje 19. X 1851). Vladika crnogorski. Po testamentu strica naslijedio upravu Crne Gore. Borac za oslobođenje Crne Gore ispod turske uprave. Godine 1833. i 1837. posjetio Rusiju. Za vrijeme ustanka bosanskog pod rukovodstvom Husein-kapetana Gradaščevića — Zmaja od Bosne, a istim koordinirao akcije protiv turske vojske. Godine 1848. nagovarao hrvatskog bana Josipa Jelačića da sa Srbijom i Crnom Gorom oslobode Bosnu ispod turske uprave. Prve pjesme objavio mu je Sima Milutinović Sarajlija u Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj (1837). Najznačajnije djelo mu je „Gorski Vijenac".

List: P. P. Njegoš, vladika crnogorski, Novi Sad 1882; Latković: P. P. Njegoš, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1965, Tom VI 492—493.

PETRIČEVIĆ Ivan rođen je 1924. godine u Lovreću, školovao se u svom rodnom mjestu, klasičnu gimnaziju učio u Splitu i Travniku. Diplomirao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1952. godine, a od 1956. stalno živi i radi u Doboju. Doktor medicinskih nauka postaje 1980. godine. Objavio više naučnih i stručnih radova iz oblasti medicine, ali je veoma poznat po svojim radovima iz istorije i prošlosti dobojskog kraja, pa je njegov rad tim još svestraniji. Objavljivao radove iz istorije, kulturne baštine, u listovima, časopisima i monografijama. Živi u Doboju.

PLANJAC Hajro rođen je 1961. godine u Bobarama, opština Tešanj. Piše poeziju za djecu i odrasle. Objavio je zbirku pjesama za djecu „Igra sunca" (zajedno sa K. Derakovićem) 1987. godine. Iste godine štampao je zbirku pjesama za odrasle „Djevojka i breza".

Radi kao trgovački putnik u RO „Otokar Keršovani" Opatija.

PETROVIĆ Savo (Osjećani kod Doboja 1942). Osnovnu školu završio u rodnom mjestu, gimnaziju u Doboju, srpskohrvatski jezik i književnost na Pedagoškoj akademiji Tuzla. Bavi se novinarstvom. Sada je urednik sarajevskog lista „Zadrugar", dopisništvo Doboj. Zastupljen u alamanahu „Buket stihova" i knjizi pisaca i likovnih umjetnika Doboja „Druga svjetlost". Urednik biblioteke „Rukopisi" u Doboju.

Objavio: „Balada o dečaku", pjesme, Doboj 1962.

PRERADOVIĆ Ranko (Varšani kod Prijedora 1944). Pored pisanja poezije bavi se i publicistikom. Nekoliko godina bio je dopisnik beogradske „Mladosti" za Bosnu i Hercegovinu, a sada radi kao urednik „Oslobođenja" za Banjaluku gdje i živi.

Objavio: „Svitanja", pjesme 1963.„Sijamski blizanci", pjesme 1969; „Slovo ljubavi za Gloriju", pjesme 1969; „Dnevnik ništenja", pjesme, 1971; „Ludnica", pjesme 1971; „Grob oca moga", pjesme 1980.

RORIĆ Ivica — Vanja (Foča kod Doboja 17. I 1951). Osnovnu školu završio u rodnom mjestu, učiteljsku u Derventi, a Filozofski fakultet — grupa jugoslovenska i opšta književnost u Beogradu. Pored poezije piše priče. Živi i radi u Sarajevu.

Objavio: „Dački kalendar", 1968; „Enci-menci na kamenci" (sa Šimom Ešićem), 1970; „Eno ide bubamara", 1973; „Priča do priče, pjesma do pjesme", 1974; „Djeca grle svijet", 1980; „Duga u travi", 1982; „Svemirko traži sreću", 1980; „Doživljaji Miša šiša", 1980.

SARAJLIĆ Izet (Doboj 16. III 1930). Jedno vrijeme živio u Trebinju, zatim u Sarajevu, gdje je završio gimnaziju. Studirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Prevođen je na turski, ruski, engleski, češki, makedonski, slovenački, albanski i poljski. Prevodi poeziju sa ruskog. Autor je Antologije novije ruske poezije; Tako je velika Rusija i Knjige prijatelja. Dobitnik je nagrade za svoje stvaralaštvo, a 1964. dobio je Dvadesetsedmojulsku nagradu Bosne i Hercegovine. Živi i radi u Sarajevu.

Objavio: „U susret", pjesme, Sarajevo 1949; „Sivi vikend", pjesme, Sarajevo 1955; Minutu ćutanja, pjesme, Sarajevo 1960; „Posveta", pjesme, Beograd 1961; „Godine, godine", pjesme, Beograd 1965; „Intermeco", pjesme, Kruševac 1965; „Portreti drugova", Sarajevo 1965; „Ipak elegija", Beograd 1967; „Putujem i govorim", (možda roman) 1967; „Tako je velika Rusija" — Veče novije ruske lirike, Sarajevo 1967; „Izabrana lirika" Sarajevo 1968; „Vilsonovo šetalište", pjesme, Sarajevo 1969; Izabrana lirika (drugo dop. izdanje), Sarajevo 1971; Stihovi za laku noć, pjesme, Beograd 1971; „Pisma", 1974; „Nastavak razgovora", 1977; „Trinaesta knjižica poezije" 1978; „Koga će sutra voziti taksisti", 1975.

SEJMANOVIĆ Bosiljka (Čelinac 1937). U Čelincu i Banjaluci pohađala osnovnu školu, srednju u Zagrebu, studij prava u Sarajevu. Već duže godina živi i radi u Doboju.

Pored poezije piše i objavljuje prozu i humor.

Objavila: „Tajne zapletene", 1983., „Igra gradova", 1987.

SIMIĆ Novak (Vareš 1906. — Zagreb 1981.). Osnovnu školu završio u Varešu, gimnaziju i trgovačku akademiju u Sarajevu. Jedno vrijeme radio u Tvornici ćilima u Sarajevu, zatim prešao u Zagreb, gdje je završio studij više ekonomske škole, istovremeno radeći kao službenik kod „BATE". Urednik je Knjige drugova sa Jovanom Popovićem izdatoj u Kikindi 1929., radi čega je bio uhapšen i izveden pred sud. Za vrijeme rata dva puta hapšen. Bio je ZAVNOBIH-u predsjednik komisije za nacionalizaciju. Poslije rata obavljao razne funkcije. Prelaskom u Nakladni zavod Hrvatske, otpočeo sa uređivanjem knjiga. Iz Nakladnog zavoda po osnivanju zagrebačke „ZORE", postavljen za urednika strane književnosti u redakciji „ZORE", gdje ostaje do penzije. Književnim radom počeo se baviti još u mladim danima. Radove objavljivao u raznim časopisima i listovima u zemlji. Jedno vrijeme uređivao časopis „REPUBLIKA". Dobitnik je mnogih priznanja za književno stvaralaštvo. Dopisni član JAZU, član Srpske akademije nauka i član Padovske akademije znanosti i umjetnosti. Izvjesno vrijeme živio u selu Rudanka kod Doboja. U svojim djelima opisao je Krnjina, Doboja, Šamca i Brčkog. Na stvaralaštvu Novaka Simića, Dr Mirko Skakić, odbranio je doktorsku tezu na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Umro je u Zagrebu 1981.

Objavio: „Rudanka", pjesme 1933; „Nepoznata Bosna", Zagreb 1936; „Ogledalo vremena" (sa Vladimirom Jurčićem i Vladom Mađarevićem), Zagreb 1936; „Voćnjak", Zagreb 1938; „O čađi i travama", Zagreb 1940; „Zakoni i ognjevi", Zagreb 1947; „Brkići iz Bara", Zagreb 1948; „Miškovići", Zagreb 1949; „Braća i kumiri", Zagreb 1955; „Ljubav Stješana Obrdalja", Zagreb 1958; „Druga obala", Zagreb .....; Izabrana djela I—IV, Zagreb 1977.

SIMIĆ Stojan—Krpica (Riječani kod Doboja 1954.). Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, gimnaziju u Doboju, diplomirao na Tehnološkom fakultetu u Tuzli. Pjesme objavljivao i listovima i časopisima.

Objavio: „Zametak", 1978; „Sunce u drugom stanju", 1982.

SKAKIĆ Mirko (Isjek kod Bosanskog Grahova 5. II 1934.). Poezijom se bavi od mladih dana. Filozofski fakultet završio u Skoplju. Postdiplomski studij na stvaralaštvu Meše Selimovića odbranio na Filološkom fakultetu u Beogradu. Doktorsku tezu odbranio na stvaralaštvu Novaka Simića na Filološkom fakultetu u Beogradu. Od godine 1972. radi kao profesor novije književnosti na Pedagoškoj akademiji u Tuzli, a sada u Osijeku. Radove objavljivao u časopisima i listovima. Živi i radi kao profesor fakulteta u Osijeku.

Objavio je: „Trave uvijek rastu", 1963; Književno djelo Meše Selimovića, Beograd 1976.

SKVARICA Rajko (Duži kod Trebinja 1923.). Osnovnu i građansku školu kao i gimnaziju završio u Derventi. Fakultet političkih nauka završio u Sarajevu. Prvi i glavni i odgovorni urednik „Derventskog lista", zatim glavni i odgovorni urednik „Glasa komuna" u Doboju. Za doprinos razvoju informisanja, dobio je mnogobrojna priznanja. Odlikovan Ordenom rada sa srebrenim vijencem i Ordenom zasluga za narod sa srebrenim vijencem. Duže vremena bavi se piblicistikom. Živi u Derventi.

Objavio: „Na traci vremena", 1984. reportaže „Između jave i sna" pjesme 1987.

SPAHIĆ Mevludin (Čivčije kod Doboja 1949.). Piše i objavljuje od rane mladosti, prozu, poeziju, prozu za omladinu. Za svoje stvaralaštvo nagrađivan.

Objavio: „Magle su krive", priče 1982. „Pogažene trave", roman 1984. „Gasarbajter", pjesme 1984. „Gluharenja", pjesme 1988.

STANIŠIĆ Pavle (Crkvice kod Boke Kotorske 1936.).Osnovnu školu i gimnaziju završio u Doboju, Višu pedagošku u Beogradu, Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Piše poeziju i prozu, za svoje stvaralaštvo više puta nagrađivan. Radio kao nastavnik, direktor Narodne biblioteke Doboj i kao profesionalni novinar što i danas obavlja. Živi u Doboju.

Objavio: „Pahuljice i ludaci", proza 1980. „Pjesma o spasenju„, 1987. „Večernja načela", pjesme 1987.

SRKALOVIĆ Bahrudin rođen je 1937. godine u Tešnju, gdje je završio osnovnu školu, zatim srednju. Pisanjem se počeo baviti vrlo rano, objavljivao je u časopisima i listovima, a radio je kao bibliotekar u Tešnju. Umro je 1967.

U rukopisu mu je ostala zbirka pjesama „Miris trave".

Objavio: „Nade" 1968, Tešanj.

SPASOJEVIĆ Momčilo, rođen je 1947. u Gornjoj Šnjegotivi, po zanimanju profesor, već duže vremena radi i živi u Tešnju, bavi se publicistikom, istorijom, kulturnom prošlošću i sadašnjošću Tešnja i okoline. Sarađiva u više listova i časopisa.

Objavio: „Prvo polufinalno prvenstvo Jugoslavije u šahu" (zajedno sa Ramiz Brkić, Hasan Brkić), Tešanj 1981. „Vatrogasno društvo Tešanj", (sa Salihom Hadžiedhemovićem), 1985. „Školstvo tešanjskog kraja", 1985. „Od života životu — misli", 1986. „Prvi tešanjski kolektiv", 1946—1986. (RO IGM „Usora", Jelah), 1986. „Stevo Petranović". „Naša škola", Sarajevo, 1987. „Informator za žurne putnike namjernike, i goste", 1988. „Od života životu", drugo izdanje 1988.

SUBOTIĆ Božo, rođen u Osječanima kod Doboja 1932. godine, gdje je završio osnovnu školu, srednju metalsku u Zavidovićima, diplomirao na Mašinskom fakultetu u Nišu. Pjesme u listovima i časopisima objavljuje od 1952. godine, a takođe se bavi i publicistikom. Živi u Doboju, radi u preduzeću „Trudbenik".

Objavio: „Crvene noći", pjesme, 1961. „Bašta mašina", pjesme, 1979. „Metalne zvijezde", 1988.

ŠEHIĆ Husein Ahmedov, rođen je 11. X 1910. u Bosanskom Petrovcu, umro 1973. godine u Gradačcu. Osnovnu školu završio u rodnom mjestu, pohađao gimnaziju u Bihaću, Željeznički tehnikum u Zagrebu. Službovao, kao željeznički službenik, u raznim mjestima, a najduže u Gradačcu, gdje je svojim prisustvom ostavio vidan trag u životu grada, a naročito je zaslužan za osnivanje Muzeja Gradačac, čiji je bio direktor duže vremena.

Bavio se publicistikom, istorijom, kritikom, pisao je pjesme i priče, zatim su zapaženi njegovi članci iz oblasti prava muslimanskih žena prije drugog svjetskog rata u kojima se zalagao za njihovu emancipaciju. Prvi svoj publicistički rad objavio je 1930. godine u časopisu „Hikmejt", Tuzla, pod naslovom „Iza mušebeka i izvan mušebeka", a prvu priču „Dijalog" 1932. („Hikmejt", Tuzla, a pjesmu u istom časopisu 1930. godine). Pisao je o istorijskim ličnostima, Huseinu Gradašćeviću i drugima, o istoriji raznih gradova, zatim o pjesnicima i pripovjedačima — Kaimiji, Ahmedu Muradbegoviću, Muratu Šuvalići, čiji je bio prijatelj. Objavio je veliki broj pjesama, priča, rasprava, portreta, u raznim časopisima.

Njegova priča „Amanet", zatim pripovijetka „Hasanaga pećki", antologijske su vrijednosti i bez njih bi književnost, na ovom bosanskom području, bila siromašnija.

Objavio: »Gradačac i okolina" (zajedno sa Đorđom Mitrovićem), »Zadružna štampa", Zagreb 1969. »Hasanaga pećki i druge priče", Gradačac, 1975. Bibliografski obrađen — dr Muhamed Hadžijahić, bibliografija 1974. Mustafa Ćeman — 1988.

ŠEHIĆ Sadik, rođen je 1936. u Bosanskoj Krupi, školovao se u rodnom mjestu, Doboju, po struci je ekonomista. Prve književne radove objavio je u časopisu »Razvitak", Sisak 1954. Zatim u zagrebačkom »Poletu". Bavi se pisanjem proze, poezije, izučavanjem prošlosti Gradačca, književnom istorijom, narodnim stvaralaštvom.

Do sada je objavio oko četiri stotine radova iz oblasti literature, istoriografije, a bibliografski je obrađen, bibliograf Mustafa Ćeman.

Godine 1956. objavljena mu je priča »Dječaci" u esperantskom časopisu »La infano tutamondo" (Djeca cijeloga svijeta), koji izlazi u Tokiju u izdavačkoj kući »Hejnboša", a takođe su mu humoreske prevođene na mađarski i čehoslovački.

Kod izdavača mu se nalaze tri knjige i to: »Hanuma", roman, knjiga proze »Priče" i odabir iz narodnog stvaralaštva, koje vrijedno skuplja i zapisuje, »Ljudi u legendama".

Objavio: »Hasan Kikić — učitelj, borac, književnik", »Glas", Banjaluka, 1986., knjigu humoreski »Sahanlisci", »Oslobođenje", Sarajevo, 1989.

Bio je odgovorni urednik časopisa »Kikićevi susreti" u Gradačcu i jedan od organizatora i višegodišnji predsjednik »Kikićevih susreta".

Živi i radi u Gradačcu.

TOPIĆ Anka (Žepče 4. VI 1881. — Vitez 15. V 1956.) Školovala se u Žepču i Sarajevu. Prosvjetni radnik. Kao učiteljica radila u Kraševu, Šćitu, Sarajevu i Stocu. Poezijom se bavila još u mladim danima. Objavljivala u raznim listovima i časopisima.

Za života joj izašla jedna knjiga pjesama. Za vrijeme austrougarske vladavine proganjana kao patriotski pjesnik. Vodila polemiku sa hrvatskim dnevnikom i Cherubinom Segvićem. Njene patriotske pjesme: »Domovini", »Složimo", »Odgovor Hrvatskom dnevniku", »Da pristane brat uz brata", »Kidaj lance" i »Sarajevu", objavljene su u Bosansko-hercegovačkom glasniku u Sarajevu 1906. Uvrštena je u zbornik poezije »Žena Bosne i Hercegovine u poeziji", koju je priredila Ajša Zahirović, Tuzla 1986. Umrla je u Vitezu gdje je i sahranjena 15. V 1956. godine, gdje joj se i sada grob nalazi.

Lit.: Mustafa Ćeman: Anka Topić — Biografija, u: Ajša Zahirović: »Žene Bosne i Hercegovine u poeziji", Tuzla 1986.

TRIFUNOVIĆ Duško (Sijekovac kod Bos. Broda 13. IX 1933.). Osnovnu školu završio u Bos. Brodu. Završio bravarski zanat. Studirao istoriju jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatski jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Izvjesno vrijeme bavio se profesionalno književnim radom, da bi prešao na RTV Sarajevo, gdje se i sada nalazi u svojstvu urednika za dječiji program. Pisac radio drama. Mnoge pjesme su mu uglazbljene. Sa M. Radoševićem i A. Sidranom sastavio almanah mladih stvaralaca »Sudbinski dječaci", Sarajevo, 1966. Pjesme objavljivao u raznim časopisima i listovima u zemlji. Dobitnik više nagrada i priznanja. Sada živi i radi u Sarajevu.

Objavio: »Zlatni kuršum", 1958; »Babova rđava baština", 1960; »Jetke pripovijetke", 1962; »Tumač tiranije", 1966; »Bukvalno tako", 1968; »Poezija", 1971; »Šok-soba", 1972; »knjiga za čitanje i pjevanje", 1977.

TUTNJEVIĆ Staniša (Donji Detlak kod Derventa 20. XI 1942.). Osnovnu školu završio u rodnom mjestu. Ekonomsku školu završio u Bosanskom Brodu. Filozofski fakultet — grupa istorija jugoslovenskih književnosti u Sarajevu. Književni istoričar, esejist, kritičar. Doktorirao na tezi Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata. Živi i radi u Institutu za jezik i književnost u Sarajevu kao naučni saradnik.

VASILJEVIĆ Časlav (Loznac kod Aleksinca 1949.). Osnovnu školu završio u Kulini, ekonomsku u Nišu. Studirao književnost na niškom i beogradskom univerzitetu. Jedno vrijeme radio kao prosvjetni radnik i novinar. Piše pjesme i prozu. Objavljivao u časopisima i listovima. Urednik »Glasa komuna" u Doboju.

VUJASINOVIĆ Todor je rođen 16. oktobra 1904. godine u Tešnju. Gimnaziju je pohađao u Bihaću, Banjaluci, Sarajevu i Tuzli. Školovanje nastavio u Srpskoj pravoslavnoj bogosloviji u Sarajevu koju je završio 1927. godine. Napustio je poziv, za koji se spremao, i otišao je u Pariz da studira filozofiju. Radio je u raznim francuskim industrijskim firmama. Godine 1928. postaje član KP Francuske, a po povratku u zemlju 1930. postaje član KPJ. Zbog svojih naprednih ideja osuđen na robiju u Sremskoj Mitrovici 1935—36. godine. Kao prekaljenom revolucionaru povjeren mu je zadatak da povede narod na ustanak na dobojskom, gračaničkom i maglajskom srezu. Zajedno sa ostalim komunistima na ovom terenu formira Ozrenski partizanski odred i njime komanduje do aprila 1942. godine.

Pored revolucionarne aktivnosti, Vujasinović se bavio i spisateljskom djelatnošću. Pisao je pjesme, crtice, priče, te razne članke o privrednim pitanjima i problemima kulture. Todor Vujasinović je objavio nekoliko knjiga: „Ozrenski partizanski odred" (195, 1962, 1979.), „Kosorići iz Kusača i drugi", 1953., „Blagoje Parović" — građa za biografiju, 1955., „Jabuka na vojničkoj karti", 1961., „Mučne godine", 1965., „Neznani", 1967. i „Zenica — ljudi i život", 1970. godine. Umro u Beogradu 1988.

ZLOMISLIĆ Hinko, rodio se 1934. u Oštrošću, djetinjstvo proveo u Derventi, školovao se, pored Dervente, u Slavonskom Brodu, Zagrebu i Beogradu. Veoma rano je obolio, tako da je postao invalid. Iako život nije bio milostiv prema njemu Hinko Zlomislić je bio jedan od onih vedrih ljudi koji su bili potrebni u ovom dosta tmurnom životu.

Umro je 1968.

Objavio: „Suhi zdenac", „I poslije svega", „Jesen u proljeće", „Moć ulice", 1961., u izdanju dobojskih „Paralela".

BILJEŠKA O AUTORU

Kasim Deraković rođen je u Doboju 15. 3. 1935. gdje je završio osnovnu školu i nižu realnu gimnaziju, učiteljsku u Derventi, a studirao književnost u Banjaluci i Sarajevu.

Piše poeziju i prozu za odrasle i djecu, književne i likovne kritike, eseje, putopise i reportaže. Bavi se izučavanjem književne i kulturne istorije, kao i drugim publicističkim oblastima.

Pisanjem se počeo baviti veoma rano, objavljuje od ranog djetinjstva, a prvu pjesmu u književnom časopisu objavio je 1950. („Zora", Sarajevo). U beogradskoj „Omladini", „Omladinskoj riječi", sarajevskom „Životu" objavio je početne radove da bi do dvadesete godine objavljivao u više desetina časopisa i listova.

Organizator je Prvog festivala poezije BiH, Doboj 1957. i jedan je od organizatora Drugog festivala poezije Bosne i Hercegovine u Mostaru 1958. Od 1955 do 1957. urednik je studentskog lista „Naši dani" u Sarajevu, zatim urednik za poeziju časopisa „Korijen" u Banjaluci, a kao publicista pokretao je i uređivao više listova. Najveći dio svog publicističkog rada objavio je u dobojskom „Glasu komuna".

Pokretač je biblioteke „Paralele" u Doboju 1961. edicije koja je odigrala značajnu ulogu u književnom životu grada i republike. Uredio je više od stotinu knjiga.

Bio je član redakcije i Savjeta tuzlanskog izdavača „Univerzal", član predsjedništva Udruženja književnika BiH, predsjednik Podružnice književnika u Tuzli.

Objavio je: „Trave na asfaltu", 1958; „Balada o rukama", 1959; „Lirski govori o Titu", plaketa stihova 1962; „Ljubavi predi u ptice" (1970. drugo izdanje 1971.), „Nepoznati anđeli", 1971; „San vodoskoka", 1978; „Srebrni konjanik", 1980; „Lirski govori o Titu", prošireno izdanje 1982, 1984; „Zlatna ocjena", 1983; „Sunce u farmericama", 1982, dva izdanja 1984; „Muzika za igru", 1985; „Lijepe riječi", 1987; „Za mame i učiteljice", 1987; „Džividžan", 1988; „Cvijet usana", 1988; „Silazak pjesme", 1989.

Kod izdavača mu se nalazi knjiga proze i dvije zbirke pjesama, a priprema, zajedno sa Cvijanom Radovanovićem, „Rijeke u pjesmi i priči", panoramu poezije i proze.

Pored književnih djela ima više objavljenih publicističkih i feljtonističkih reportaža i zapisa o gradovima Bosne.

SADRŽAJ

ZAHVALNICA 5

PREDGOVOR 7

I. ZAPISI U VREMENU
Brana Belić: Rimsko groblje na Usori 11
Stjepan Katromanić: Kada ga poslasmo po moju gospoju caru ugarskomu 12
Dvorski dijak Natpis na vijencu pečata 12
Jelena Kotromanić: I kad bi stanak na milah vse zemlje Bosne 13
Tvrtko Kotromanić: Zašto bi bilo vrijedno plemenitu človjeku glavu otsjeći 14
Hrvoje Vukčić Hrvatinić: Kada hotihomo pojti na Ugre 15
Stjepan Tomašević:... I na Usori grad Tešanj 16
..... Smrtna čaša 16
Literatura 17

II. NARODNO STVARALAŠTVO
Gradačac 21
Buna Husein kapetana od Gradačca 22
Doboš kuca Šamcu na pijaci 25
Majka ćerku dala u Derventu 25
Beg Hajribeg i lijepa Mina 26
Dobojski soko 26
Kraj Doboja studena vodica 27
U Doboju kuga zapalila 27
Pod Doborom 28
Tamburalo momče uz tamburu 29
Tešanj gradu, moj veliki jadu 29
Tešanj gradu, što si u dumanu 31
Rasla tunja... 31
Kudret voda 32
Kolo igra na Kazanferiji 33
Odgovor ostarjeloj ljubi 33
Lipe li su maglajkinje 34

III. GRADOVI I PREDJELI U POEZIJI
Mak Dizdar: Zapis o zemlji 37
Kasim Deraković: Pobosnavlje 37
Milan Todorović: Bosna 38
Radovan Lepanović: Pejzaž Bosne 38
Ishak Čavalić: U vrh Bosne 39
Duško Trifunović: Balada o ravnici 41
Anton Aškerc: Maglaj 42
Vladimir Nazor: Tešanj 42
Kemal Coceo Derventa 44
Kemal Coco: Doboj 45
Zdravko Dekić: Doboju 45
Jusuf Begić: Gradačac 46

Avdo Karabegović Hasanbegov: Na Doboru 47
Novak Simić: Jesen 49
Dobrica Erić: Tešanj u oku 51
Davorka Milutinović: Pjesma o Tešnju 52
Literatura 53

IV. GRADOVI I PREDJELI U PROZI

Prinz Eugen von Savoyen: Dnevnik pohoda na Bosnu 63
Petar Petrović Njegoš: Husejin begu Gradaščeviću 67
Hamdija Kreševljaković: Žepče 68
Natpis na česmi Fadil-paše Šerifovića u Gradačcu 72
A. Dž. Evans: Usorskim krajem 73
Ahmed Aličić: Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878. 77
Petar Bogunović: Groblje „Vojvode Momčila" 81
Momčilo Spasojević: Ostaci imena staroslovenskih božanstava u nekim toponimima tešanjskog kraja 84
Fra Julijan Jelenić: Bosanski sabirači narodnih umotvorina 87
Bedrudin Mezildžić: Doboj 91
Dušan Paravac: Najmasovnije ljudsko umiranje 92
Dr Friedrich S. Krauss: Burg Tešanj 94
Dr Ivan Petričević: Jedan zapis o Doboju 95
Ahmed Aličić: Na sastavcima Usore i Bosne 97
Ferhad Kotorić: Kotorsko — od ponornice do rijeke 102
Nikola Rašić: Prugom mladosti preko okeana 105

V. OPROŠTAJNA PISMA

Hadžija Hadžiabdić: Pisma pred strijeljanje 109
Pismo Milana Seksana 111
Pismo Vladimira Veselića 112
Pismo Nikole Simića 113
Dopisnica o strijeljanju Vlade Šuputa 114

VI. PJESNICI ZAVIČAJA

Jelena Gruba : Vse sam mu platila žutimi dukati 117
Aga Dede Doborski: Zapis o Doboru 118
Aga Dede Doborski: O Zulfikarbegu 120
Abdulvehhab Ilhamija: Čudan zèman nastade 121
Abdulvehhab Ilhamija: Razgovor 123
Ahmed Karahodža: Poćutite mumini 124
Lazar Dimitrijević: Pred slikom Sime Milutinovića 127
Lazar Dimitrijević: Naši sastanci 128
Avdo Karabegović Halidbegov: Njoj 128
Avdo Karabegović Halidbegov: Djevojko ćuti 130
Musa Ćazim Ćatić: Teubei nesuh 131
Musa Ćazim Ćatić: Ja nijesam sanjar 134
Musa Ćazim Ćatić: Lady Godiva 135
Avdo Karabegović Hasanbegov: Moja ljubav 136
Avdo Karabegović Hasanbegov: Jednoj crnki 136
Avdo Karabegović Hasanbegov: Đul miriše 137
Anka Topić: Složimo se 138
Bernardina Horvat: Pred odlaskom 138
Abdulah Š. Alijagić: Njoj 140
Željko Štenger: Trenutak s Krležom 140

Rajko Skvarica: Mea maxima culpa 141
Zarifa Ademović: Ti ćutiš 141
Izet Sarajlić: Neka nam oproste trave 142
Izet Sarajlić: Mart 142
Duško Trifunović: Greh 142
Duško Trifunović: Uspavanka 143
Zdravko Đekić: Pjesma 144
Zdravko Đekić: Robot 144
Božo Subotić: Bašta mašina 145
Aziz Dizdarević: Breza 145
Hinko Zlomislić: Ovo je moj grad 146
Hinko Zlomislić: Mir svoj nađoh na gori sljemenskoj 146
Hajrija Bećirović: Most 147
Hajrija Bećirović: Nadanja 147
Petar A. Ćosić: Na trgu 148
Petar A. Ćosić: Osame 148
Sreten Kovačević: Zavjet 149
Sreten Kovačević: Tvoja pjesma 149
Nada Aličić: Pjesmom o smrti 150
Nada Aličić: Spoznaja 150
Kasim Deraković: Razbijeno cvijeće 151
Kasim Deraković: Čovjek 151
Branko Jovanović: Epitaf 152
Branko Jovanović: Trenutak prošlosti 152
Rifat Kantić: Svjetlost 152
Rifat Kantić: Crtež u pijesku 153
Momir Lazić: Osveta 153
Momir Lazić: Noć 154
Zdravko Ilinčić: U osami 154
Smail F. Terzić: Zakletva kasarni 155
Bahrudin Srkalović: Ljubav 155
Ranko Preradović: Krajina 156
Ranko Preradović: Sidovo raspeće 156
Vaso Antić: Susret 157
Savo Petrović: Mirišu gorocvjeti 158
Savo Petrović: Večernja perunika 158
Avdo Mujkić: Riječi koje se ne ponavljaju 159
Avdo Mujkić: Pad Sabahudinov 159
Jakov Jurišić: Smrt sjene 160
Jakov Jurišić: Sjeća i sjenka 160
Atif Kujundžić: Akvarel 161
Atif Kujundžić: Naizreče 161
Milan Todorović: Davno doba 162
Milan Todorović: Povratak 162
Jovica Đurđić: Kad su cvetovi ljubili kolena 163
Jovica Đurđić: Bog ljubavi 163
Stojan Simić Krpica: Posjeta 164
Jozefina Dautbegović: Nedjelja 165
Jozefina Dautbegović: U sobi ljubav 165
Fikret Džinko: Dubina zavičaja 166
Fikret Džinko: Dubina Save 166
Radovan Lepanović: Pjesme ozvjezdane 167
Radovan Lepanović: Suton u zavičaju 167

Ivica Vanja Rorić: Proljetna čudesa 168
Ivica Vanja Rorić: Jablan 168
Bosiljka Sejmanović: Iščupaj korov 169
Davorka Milutinović: Riječ 169
Hajro Planjac: Jutro 170
Hajro Planjac: Emilija 170
Dragan Šaporac Suvajac: Padanje 170

VII. PROZNI PISCI ZAVIČAJA
Nikola Buconjić: SILKO 173
Edhem Mulabdić: Zeleno busenje 176
Mate Blažević: Amanet 182
Ahmed Muradbegović: Robijaš 185
Todor Vujasinović: Lepota 190
Hasan Kikić: Priča o Đulaginom Bajramu 193
Nedžib Čardžić: Ihtijar Salko 196
Hamzalija Ajanović: Nesretna ljubav 197
Husein A. Šehić: Amanet 204
Muhamed Kondžić: Musafir 207
Pavle Stanišić: Obala 213
Sadik Šehić: Čovjek između dva voza 216
Halid Kadrić: Velika tajna 218
Bogomir Đukić: Predstava 221
Nijaz Alispahić: Mejit 226
Ranko Pavlović: Čovjek s teretom 231
Mevludin Spahić: Miner 234
Alija H. Dubočanin: Muhur 237
Časlav Vasiljević: U bakarnoj šumi Ikar 240

VIII. KRITIKE ČLANCI ESEJI
Stjepan Blažeković: Nešto o pticama koje je stvorila narodna mašta 245
Vaso Pelagić: Umovanje zdravog razuma 249
Mehmed Handžić: Biblioteka H. Halilefendije u Gračanici 251
Alija Isaković: Tuga i opomena Avde Karabegovića (1878—1908) 255
Dr Enes Duraković: Pjesnik na razmeđu epoha 264
Staniša Tutnjević: Prva faza književnog stvaranja Hasana Kikića 278
Dr Mirko Skakić: Nepoznata, ali draga Bosna 284

IX. PRILOZI
Mustafa Ćeman: Razvoj štampe od 1865. do 1941. 295
Mustafa Ćeman: Napomene uz bibliografiju izdanja u NOB od 1941. do 1945. . . . 297
Branko Jovanović: Izdavačka djelatnost biblioteke „Paralele" u Doboju (1961—1983) . 302
Kasim Deraković: Biobibliografski podaci o autorima 304
Bilješka o autoru 317

Kasim Deraković
PISANA RIJEČ ZAVIČAJA

Likovno i tehničko uređenje
Husein Kurtić

Izdavač
„Univerzal", preduzeće za izdavanje i promet knjiga Tuzla

Direktor
Fehrat Hrustić

Štampa
DP „Grafičar" Tuzla

Tiraž
1000

Tuzla 1990.

CIP — Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
Sarajevo

DERAKOVIČ, Kasim
Pisana riječ zavičaja / Kasim Deraković. – Tuzla : Univerzal, 1990. – V, 322 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja / Univerzal)

Bilješka o piscu: str. 317. – Bibliografija : str. 304–316
ISBN 86-7155-067-2

ISBN 86-7155-067-2

Knjiga je objavljena uz finansijsku pomoć SIZ-a kulture Bosne i Hercegovine